

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**OSMANLI DÖNEMİ FIKIH-HUKUK LİTERATÜRÜNDE
DEVLETE İSYAN (BAĞY) SUÇU**

(Doktora Tezi)

Şükrü Şahin DÜGENCİLİ

**Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI**

**RİZE
2025**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında, Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI danışmanlığında, Şükrü Şahin DÜGENCİLİ tarafından hazırlanan *Osmanlı Dönemi Fıkıh-Hukuk Literatüründe Devlete İsyan (Bağy) Suçu* adlı bu tez çalışması, 29/07/2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle/~~oy çokluğuyla~~ başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Doktora Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI	
Üye	: Doç. Dr. İslam DEMİRCİ	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Tayip NACAR	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Ali Haydar BÖLÜKBAŞI	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Seyfullah KARA	

ETİK BEYAN

Temel İslam Bilimleri Doktora Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Osmanlı Dönemi Fıkıh-Hukuk Literatüründe Devlete İsyan (Bağy) Suçu” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

29/07/2025

Şükrü Şahin DÜGENCİLİ

ÖN SÖZ

Fıkhi bir terim olarak bağy, meşru devlet başkanı ve/veya yönetim kademesi mensuplarının görevlerinden uzaklaştırılması ya da devletin hâkimiyeti altındaki topraklarda merkezi otoriteden bağımsız yeni bir yönetim tesis edilmesi amacıyla gerçekleştirilen isyan demektir. Bu tez çalışması, Osmanlı döneminin en temel üç hukuk kaynağı olan fıkıh kitapları, şeyhülislam fetvaları ve kanunnâmelerde bağy konusunun nasıl yer aldığını konu edinmektedir. Konuya ilişkin teorik hükümlerin tespiti ve bütünlük arz eden bir şekilde serdedilmesi, isyan hareketlerine karşı Osmanlı Devleti uygulamasının analiz edilmesi, bu suretle de konunun teorik yönü ile döneme ait pratiği arasında mukayese yapılması, ayrıca bağyin terimsel gelişim süreci ve anlam sahasına ilişkin çerçevenin somut bir şekilde ortaya konulması bu çalışmanın amaçlarındandır. Çalışmanın, yönetime isyan eyleminin tarihi, dini ve hukuki çerçevesine dair perspektif sunması, araştırmacılara, meraklılarına, devlet, yönetim ve siyaset üçgeninde düşünce ve aksiyon üreten tüm ilgililere fikir vermesi ve katkı sağlaması en büyük dileğimdir.

Tezin hazırlanması ve tamamlanmasında bana yol gösteren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI ile etkili dokunuşlarıyla çalışmaya eşsiz katkı sunan ve derinlik katan Dr. Tayip NACAR, Dr. Ali Haydar BÖLÜKBAŞ ve Prof. Dr. Şevket TOPAL'a sonsuz şükranlarımı arz ederim. Ayrıca Prof. Dr. Ali KUMAŞ ve Doç. Dr. İslam DEMİRCİ ile sık sık değerli fikirlerine başvurduğum Dr. Seyfullah KARA'ya gönülden teşekkür ederim. Süreçteki ilgilerinden dolayı Dr. Seyit BADIR, Doç. Dr. Mustafa ÇAKIR, Doç. Dr. Şükrü AYRAN, Dr. M. Sait ARVAS, Dr. Muharrem YILMAZ, Dr. Fırat ORĞUN, Cuma BEKMEZ, Osman ÇAKIR, Mahmut TAĞMAK, Sami KARAKELE, Muhammet KAPLAN, Kemal GÜNDÜZ, Muhittin SARMUSAK, Aslan ÖZGÜZELAY, Murat GÜL, Hamza ÇATAN, İlyas DEMİRTAŞ ve Mücahit KOCA ile Üniversite, Enstitü, Diyanet Kütüphanesi ve İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) çalışanlarına da teşekkürü borç bilirim. Uzun ve yorucu süreçteki destek, sabır ve anlayışları nedeniyle yürekten bir teşekkür de çok kıymetli eşim ve biricik evlatlarıma...

Şükrü Şahin DÜGENCİLİ

RİZE/2025

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR	IX
TABLolar LİSTESİ	X
GİRİŞ.....	1
1. İSLAM HUKUK DOKTRİNİNDE BAĞY	11
1.1. Dört Mezhep Açısından Bağy	11
1.2. Bağy Konusunda Mezhepler Arası Mukayese	15
1.3. Bağy Suçu İçin Öngörülen Cezanın Niteliği: Had mi Ta‘zir mi?	17
1.4. Bağy Suçluları ile Silahlı Mücadelenin Dayanağı.....	20
1.5. Bağy Suçunun Unsurları	21
2. BAĞY: ANLAM SAHASI VE İLİŞKİ ÇERÇEVESİ.....	24
2.1. Bağyin Anlam Sahası ve İstılahi Gelişim Süreci	24
2.2. Bağy Suçunun Mahiyeti.....	30
2.3. Bağy-Devlet İlişkisi	37
2.3.1. Devlet.....	37
2.3.2. Beş Temel Değer Bakımından Bağy-Devlet İlişkisi	38
2.3.3. Devlet Başkanlığı Görevi Bakımından Bağy-Devlet İlişkisi	41
2.3.4. Siyasi Suç-Adi Suç Ayrımı Bakımından Bağy-Devlet İlişkisi	43
3. OSMANLI DÖNEMİ FIKIH KİTAPLARI İLE FETVALARINDA BAĞY	44
3.1. Osmanlı Dönemi İsyanlarına Dair	44
3.2. Osmanlı Dönemi Fıkıh Eserlerine Dair	46
3.3. Osmanlı Dönemi Fetvalarına Dair.....	48
3.4. Osmanlı Dönemi Fıkıh Eserlerinde Konunun Ele Alınışı	49
3.4.1. Konunun Ele Alındığı Bölüm.....	49
3.4.2. Bağy Bahsinde Ele Alınan Konular.....	50
3.4.3. Bağyin Tanımı ve Mahiyeti.....	56
3.4.4. Devlet Başkanına İtaatsizliğin Çeşitleri.....	60
3.4.5. Bağy Suçunun Oluşum Şartları	65
3.4.6. İsyancılara Karşı İlk Tepki: Sulh Çağrısı ve İkna Gayreti.....	106

3.4.7. İsyancılarla Silahlı Mücadele	111
3.4.8. Halkın İsyancılarla Mücadeleye Davet Edilmesi	124
3.4.9. İsyancıların Silah Bırakma Talebine İlişkin Hükümler	128
3.4.10. Rehinelere İlişkin Hükümler	129
3.4.11. Yaralı ve Kaçan İsyancılara Karşı Devletin Tutumu	129
3.4.12. İsyancı Esirlere Karşı Devletin Tutumu	136
3.4.13. İsyancılara Yönelik Cezai Uygulamalar	138
3.4.14. Cezai Uygulamaların İletti ve Dayanağı	142
3.4.15. İsyân İstihbaratı Alınması Durumunda Devletin Tepkisi	145
3.4.16. İsyancı Yakınlarının Esareti ve Mallarının Müsaderesi.....	146
3.4.17. İsyancılar Tarafından Toplanan Vergiler	151
3.4.18. İsyân Esnasında İşlenen Cinayetlere İlişkin Hükümler	151
3.4.19. Maktul Bâğîler ile Ehl-i Adl Yakınları Arasında Miras İlişkisi ..	155
3.4.20. Devlet Yanlıları ile İsyancıların Cenazelerine İlişkin Hükümler	161
3.4.21. İsyancılara Silah Satılmasına İlişkin Hükümler	167
3.4.22. Mala Zarar Nedeniyle Tarafların Tazmin Sorumluluğu	168
3.4.23. İsyân Sultanı Altındaki Şehirlerde Hâkimler ve Yargı Kararları.	171
3.5. Bağy Konusu Etrafında Oluşan Kavramlar.....	174
3.5.1. Bağy	175
3.5.2. Bâğî/Büğât/Bâğûn/Ehl-i bağy	176
3.5.3. Adl	176
3.5.4. Âdil/Ehl-i adl	177
3.5.5. Dârü'l-bağy	177
3.5.6. Dârü'l-adl	177
3.5.7. Hurûc.....	177
3.5.8. İstîlâ ve Kahr	178
3.5.9. Hal'	179
3.5.10. Azil.....	179
3.5.11. Tegallüp.....	180
3.5.12. Teehhüb/Teeshüb-ü ehl-i bağy.....	180
3.5.13. Tecemmü'/İctima'	181
3.5.14. Tehayyüz	181
3.5.15. Teaskür.....	182
3.5.16. Da'vetü'l-imâm	182
3.5.17. Keşfü's-şüphe	183
3.5.18. Kıtâl.....	183

3.5.19. Katlü'l-büğât.....	183
3.5.20. İcâbetü'l-imâm.....	184
3.5.21. Muvâdea	185
3.5.22. Tefrikü'l-cem'	185
3.5.23. İchâz.....	185
3.5.24. Tebü' müvellî ehl-i bağy	186
3.6. Ehl-i Harbin Ele Alınışı	187
3.7. İmâmet Konusu	191
3.8. İhtilâflı Hususlar/Hükümler	197
3.9. Kur'an ve Sünnetten Referanslar.....	201
3.10. Başvurulan Kaynaklar.....	205
3.11. Bağy Konulu Diğer Fetvalar	214
3.11.1. Sözlü Fetvalar	214
3.11.2. İsyancılar Lehine Fetvalar.....	217
3.11.3. Şehzade Mustafa İsyanına Dair Fetva.....	228
3.11.4. <i>Cerîde-i İlmiyye</i> Fetvaları.....	231
4. OSMANLI DÖNEMİ KANUNNÂMELERİNDE BAĞY	242
4.1. Osmanlı Kanunnâmelerine Dair	242
4.2. Kuruluştan Fatih Devrine Kadar Bağy Konulu Kanun Maddeleri.....	244
4.3. Fatih Dönemi Kanunnâmelerinde Bağy.....	244
4.4. Tanzimat Sonrası Ceza Kanunnâmelerinde Bağy	246
4.5. Teori ile Pratik Arasında Bağy	261
5. SONUÇ.....	271
KAYNAKÇA.....	285

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Tez Türü : Doktora Tezi
Danışman : Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI
Hazırlayan : Şükrü Şahin DÜGENCİLİ
Yıl : 2025
Sayfa Sayısı : 307

ÖZET

OSMANLI DÖNEMİ FIKIH-HUKUK LİTERATÜRÜNDE DEVLETE İSYAN (BAĞY) SUÇU

İslam hukuk doktrinde bağy terimi, “güç sahibi müslüman bir topluluğun kendilerince bir gerekçeye dayanarak meşru devlet başkanını görevden uzaklaştırmak amacıyla haksız bir şekilde isyan etmesi” şeklinde tarif edilmektedir. Vukuu halinde devlet, isyancıların ikna edilerek içinde bulundukları isyan halini terk etmeleri için müzakere süreci işletebilecek veya isyanın bastırılması amacıyla silahlı mücadele yürütebilecektir. İkna yöntemiyle isyanın savuşturulması yönündeki hüküm, isyancıların müslüman olmaları nedeniyle canları ile mallarının muhafaza edilmesinin esas olduğu yönündeki ilkeye dayandırılmaktadır. Dolayısıyla da kendilerine zarar verilmeden sürecin sonlandırılması önceliklidir. Silahlı mücadele ise isyanın telafisi güç veya imkânsız neticelere sebebiyet vereceği yönünde bir kanaate ulaşılması halinde başvurulacak bir yöntemdir. Bağy, Osmanlı Devleti’nin egemenlik sürdüğü zaman diliminde teşebbüs edilmiş veya başarıya ulaşmış ya da devlet başkanı ve yönetim kademesi tarafından tehlike olarak görülmüş bir eylem olarak hep gündemde olmuştur. Nitekim dönemin üç hukuk kaynağında; fıkıh kitapları, şeyhülislam fetvaları ve kanunnâmelerde yer almıştır. Konunun Osmanlı döneminde oluşan yazılı fıkhi ve hukuki birikim içinde bir bütün olarak nasıl yer aldığının tespit edilmesi, anılan fıkıh ve hukuk kaynaklarını birlikte konu edinen ve bütüncül şekilde inceleyen, ayrıca birbirleriyle mukayese etmek suretiyle fıkhi açıdan değerlendirmeye tabi tutan bir araştırma oluşturma düşüncesi, bu tezin ortaya çıkmasında etken faktörlerdir. Bu çalışmada, bağy konusunun sözü edilen üç kaynak üzerinden incelenmesi, böylece meselenin hem teorik hem de pratik yönünün ele alınması amaçlanmıştır. Çalışmanın hazırlanışı esnasında nitel araştırma yöntemi kullanılmış, elde edilen veriler yorumlayıcı paradigma ile değerlendirmeye tabi tutulmuş, ayrıca tümevarımcı içerik analizi yöntemine de başvurulmuştur. Veri toplama yöntemi olarak ise doküman inceleme tekniği uygulanmıştır. İlâveten, elde edilen verilerin önemli bir kısmı mukayese edilerek işlenmiş, bu suretle çalışmada karşılaştırmalı analiz yöntemi de uygulanmıştır. Çalışma neticesinde bağy konusunun döneme ait metin ve şerh türü fıkıh kitaplarında, Osmanlı öncesinden tevarüs eden anlayışın devamı ve benzeri niteliğinde işlendiği görülmüştür. Mukayese sonucunda ise eserler arasında benzerlik bulunduğu görülmekle birlikte kısmi farklılık da tespit edilmiştir. Diğer taraftan Tanzimat dönemine kadar yürürlükte olan kanunnâmelerde doğrudan ve açıkça bağy konusuyla ilintili bir bulguya rastlanmamıştır. Ancak Fatih Kanunnâmesinde şehzade katlinin cevazıyla ilişkilendirilen bir kanun maddesinin, isyan potansiyeli taşıdığı düşüncesiyle tüm şehzadelerin katli için düzenlendiği, dolayısıyla hanedan içinden fiilen isyan edenlere evleviyetle şamil olduğu değerlendirilmiştir. Tanzimat sonrası kanunnâmelerde ise “bağy”, “devlete isyan” ve “isyan” sözcüklerinin kullanılmasıyla konuya yer verildiği saptanmıştır. Öte yandan, bağy eylemi vaki olduktan sonra ya da bu yönde bir girişim veya hazırlık bulunduğu anlaşıldığında, isyanın bastırılması veya hazırlığının savuşturulması için alınacak tedbirlerin meşruiyetini temin amacıyla hukuki bir merci olan şeyhülislamlık makamının fetvalarına müracaat edilmiştir. Bu çerçevede, fetva mecmuaları ve fetva metinlerinden elde edilen bağy konulu kırk dört fetva incelenmiş, ayrıca Osmanlı tarihinin bütüncül bir şekilde incelenmesi neticesinde kırk dört fetvanın daha bağy eylemini konu edindiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla toplamda seksen sekiz fetva, fıkhi açıdan ele alınmıştır. Fetvaların çok önemli bir kısmının, isyancılara yönelik kıtâlin helal ve hatta vâcip olduğu yönünde hüküm içerdiği söylenebilir. Aynı zamanda bir meşruiyet kaynağı olarak isyancıların fetvaya müracaat ettiği örnekler de bulunmaktadır. Bu çerçevede ise sultanın görevinden uzaklaştırılmasının meşruiyetine odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Bağy, İsyân, Osmanlı, Osmanlı Kanunnâmesi, Fetva.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Basic Islamic Sciences
Thesis Type : Ph.D Thesis
Supervisor : Prof. Dr. Abdurrahman HAÇKALI
Author : Şükrü Şahin DÜGENCİLİ
Year : 2025
Pages : 307

ABSTRACT

**THE CRIME OF REBELLION (BAĞY) AGAINST THE STATE IN
OTTOMAN-PERIOD FİQH-LAW LITERATURE**

In Islamic legal doctrine, the term “bağy” refers to the unjust rebellion or insurrection of a powerful Muslim community against a legitimate head of state based on their own interpretation. In such cases, the state may either engage in negotiations to persuade the rebels to abandon their rebellion or wage armed struggle to suppress the rebellion. The ruling that the rebellion should be averted through persuasion is based on the principle that the lives and property of the rebels must be preserved because they are Muslims. Therefore, it is a priority to terminate the process without harming them. Armed combat is a method that will be resorted to if it is concluded that the rebellion will lead to irreparable or impossible consequences. The reality of “bağy” frequently came to the fore during the period when the Ottoman Empire maintained its sovereignty, as an action that was attempted or succeeded, or was perceived as a threat by the head of state and the administrative hierarchy. Indeed, it was mentioned in the three legal sources of the period: fiqh books, fatwas of the Sheikh al-Islam, and law codes. The idea of conducting a study that examines the subject within the written legal corpus of the Ottoman period, that addresses the aforementioned legal sources together and examines them in a comprehensive manner, and that evaluates them from a fiqh perspective by comparing them with each other, were the factors that led to the emergence of this thesis. In this study, the aim is to examine the issue of "bağy" through the three legal sources mentioned above, thereby addressing both the theoretical and practical aspects of the issue. During the preparation of the study, a qualitative research method was used, the data obtained were evaluated using an interpretive paradigm, and an inductive content analysis method was also employed. The document review technique was used as the data collection method. In addition, a significant portion of the data obtained was processed by comparison, and thus the comparative analysis method was also applied in the study. As a result of the study, it was observed that the subject of “bağy” was dealt with in the texts and commentaries of fiqh books of the period as a continuation and like the understanding inherited from before the Ottoman period. The comparison revealed that, while there were general similarities between the works, there were also some differences. On the other hand, no direct and explicit findings related to the issue of rebellion were found in the legal codes that were in force until the Tanzimat period. However, it has been assessed that a law article in the Fatih Law Code, which was associated with the permissibility of killing princes, was enacted for the killing of all princes on the grounds that they had the potential to rebel and therefore applied to those who actually rebelled from within the dynasty. In the legal codes after the Tanzimat, it has been determined that the subject is addressed using the terms “bağy,” “rebellion against the state,” and “rebellion”. On the other hand, after an act of “bağy” occurred or when an attempt or preparation in this direction was detected, the legal authority of the Sheikh al-Islam was consulted to ensure the legitimacy of the measures to be taken to suppress the rebellion or counter its preparations. Within this framework, forty-four fatwas about “bağy” were examined from fatwa collections and fatwa texts, and as a result of a comprehensive examination of Ottoman history, it was determined that forty-four more fatwas dealt with the act of "bağy". Thus, a total of eighty-eight fatwas were examined from a fiqh perspective. It can be said that a significant portion of the fatwas contain the view that fighting against rebels is permissible and even obligatory. At the same time, there are examples of rebels referring to fatwas as a source of legitimacy. In this context, the focus was on the legitimacy of removing the sultan from office.

Keywords: Islamic Law, "Bağy", Rebellion, Ottoman, Ottoman Legal Code, Fatwa.

KISALTMALAR

b.	:	Bin, ibn (Oğlu)
bk.	:	Bakınız
b.y.	:	Basım Yeri Yok
çev.	:	Çeviren
ed.	:	Editör
h.	:	Hicri
İBB	:	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSAM	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
M./m.	:	Milâdî
MÖ	:	Milâttan önce
No.	:	Numara
öl.	:	Ölüm Tarihi
s.a.s.	:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	Tahkik eden
ts.	:	Tarihsiz
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
yy.	:	Yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. İnceleme konusu Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinin türü	47
Tablo 2. Eserlerde konunun ele alındığı bölüm	50
Tablo 3. Bağy bölümünde imâmet konusuna değinen eserler	197
Tablo 4. Eserlerin bağy bölümünde ihtilafa mahal konular	201
Tablo 5. Eserlerin bağy bölümünde Kur'an ve sünnetten referanslar	205
Tablo 6. Eserlerin bağy bölümünde atıf yapılan fıkıh kaynakları.....	205
Tablo 7. Eserlerin bağy bölümünde atıf yapılan kelam kaynakları.....	212
Tablo 8. Eserlerin bağy bölümünde atıf yapılan diğer kaynaklar	213
Tablo 9. Bağy konusuna yer veren bazı Osmanlı dönemi fetva mecmuaları	234
Tablo 10. Bağy konulu bazı Osmanlı dönemi müstakil fetva metinleri	235
Tablo 11. Bağy ile ilgili diğer fetvalar.....	236
Tablo 12. Osmanlı kanunnâmelerinde bağy konulu maddeler.....	260

GİRİŞ

Meşru devlet başkanı ya da hükümet üyelerinin haksızca görevlerinden uzaklaştırılması ve/veya yönetimin gayrimeşru bir şekilde ele geçirilmesi amacıyla gerçekleştirilen isyan hareketini ifade eden bağy, süreç ve sonuçları bakımından hem devlet başkanını ve yönetimini hem de toplumu yakından ilgilendirmektedir.¹

İslam tarihi incelendiğinde, sahabe döneminden günümüze kadar, farklı gerekçelerle yönetime isyan edildiği görülmektedir.² Bununla birlikte altı asırdan fazla bir süre varlığını sürdürmüş olan Osmanlı Devleti döneminde, devlet başkanının ya da yönetim kademesinin değiştirilmesi veya devletin hâkimiyeti altındaki belli başlı bölgelerde merkezi otoriteden bağımsız yeni bir yönetim tesis edilmesi amacıyla isyan suçunun işlendiği, söz konusu bu isyanlara karşı devlet tarafından çeşitli yöntemler

¹ Devlet yönetimi, devlet başkanlığı ve ilişkili konulara dair açıklamalar için örnek olarak bk. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Kuveyt: Dâru İbn Kuteybe, 1979), 3, 29; Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 19-31, 54-57; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî, *Şerhu'l-Mevâkıf* (İran/Kum: Menşûrâtü's-Şerîfî'r-Radâ, 1907), 7-8/344-391; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-akâid* (Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 2010), 362-375; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr ale'l-Hidâye şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 6/94.

² Üçüncü halife Osman b. Affân (öl. 35/656) ile dördüncü halife Ali b. Ebî Tâlib'in (öl. 40/661) yönetimleri esnasında vuku bulan isyanlara dair ayrıntılı açıklamalar için bk. Hamdi Şahin, *Emeviler ve Emevi Devleti İftiralar ve Gerçekler*, çev. Kasım Koç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019), 167-208; Emevi yönetimine karşı vuku bulan isyanlar için bk. Şahin, *Emeviler ve Emevi Devleti*, 324-377; Abbasi döneminde meydana gelen isyan örnekleri için bk. Abdulazîz ed-Dûrî, *Abbâsiler Tarihi*, çev. Kasım Koç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2020), 73-76, 112-116, 190-192, 222-224, 306-325; Safevi yönetimine karşı girişilen isyan örnekleri için bk. İskender Bey Münşî-yi Türkmen, *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*, çev. Ali Genceli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 1/32, 1/43-47, 1/267-275, 1/352-356, 2/76, 2/82-83, 2/149-157, 2/269-271. Endülü's emirliğine karşı teşebbüs edilen isyan örnekleri için bk. Abdurrahman Ali Haccî, *Endülü's Tarihi*, çev. Kadir Kınar (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2017), 313-316, 391, Ayrıca bk. Ziya Paşa, *Endülü's Tarihi*, çev. Yasemin Ödük vd. (İstanbul: Selis Yayınları, 2019), 409-414, 459-461, 469-477; Selçuklular döneminde vuku bulan isyanlara dair örnekler için bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063)", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 76-77; Hasan Akyol - Erol Kara, "Melikşah Dönemi (1072-1092)", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 90-91; Hasan Akyol - Erol Kara, "Fetret Devri (1092-1117)", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 100-105; Cevdet Yakupoğlu, "Sultan Sencer Devri" *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 116-117. Abbasi dönemi isyanlarına dair mezhep temelli açıklamalar için ayrıca bk. Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019), 82-115. İslam tarihinde vaki olan isyanların bir bütün halinde ele alındığı bir çalışma örneği için bk. Emin Yaprak, *İslâm Hukukunda İsyân* (b.y.: Ravza Yayınları, ts.), 37-73.

kullanılarak karşılık verildiği bilinmektedir.³ Osmanlı döneminde, yönetim kademesi mensupları ile toplumun sıklıkla karşı karşıya kaldığı isyan eylemine dair çeşitli hükümler, dönemin hukuk kodu niteliğindeki fıkıh kitaplarında yer almış, ayrıca bağy suçu ile bu suçu işleyenler, şeyhülislam fetvaları ve bazı kanunnâmelere konu edilmiştir.⁴

Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Bağy konusuna dair, İslam hukuku açısından ana hatlarıyla tez çalışmaları yapıldığı, akademik makalelerde ise hem genel anlamda hem de özel yönleriyle konuya yer verildiği görülmüştür. Ayrıca gerek siyaset bilimi ve kamu yönetimi gerekse de hukuk ve tarih alanlarında konunun çeşitli açılardan ele alınarak incelendiği tespit edilmiştir.⁵ Bununla birlikte, bağy konusunun Osmanlı döneminde oluşan yazılı fıkhi ve hukuki birikim içinde bir bütün olarak nasıl yer aldığına dair bir araştırmaya, bu suretle de ilgili hukuk kaynaklarını birlikte konu edinen bir literatür çalışmasına

³ Osmanlı döneminde vuku bulan isyan örnekleri için bk. Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 2/695-696, 2/776, 2/777-778, 2/811-813, 2/871-872. Osmanlı Devleti'ne karşı girilen isyan örnekleri için ileride kendi bölümünde ayrıntılı bilgi ve kaynak zikredilecektir.

⁴ Dönemin fıkıh kitaplarında konunun ele alınışına dair örnekler için bk. Mahmud b. İsrail b. Abdülaziz Bedreddin Simâvî, *et-Teshîl şerhu Letâifi'l-işârât*, thk. Mustafa Bülent Dadaş (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 3/472-474; Fahreddin Yahyâ b. Abdullah Rûmî el-Mudurnî, *Müştemilü'l-ahkâmî'l-kebîr fî fikhü'l-Hanefî*, thk. Ömer Mustafa Ahmed İbrahim (Mısır: Dâru Takvâ, 2018), 1/475-478; Ferâmur b. Ali Mehmet Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, thk. Heyet (İstanbul: Harf İlmi Araştırma ve Geliştirme Merkezi, ts.), 1/546-547; İbrâhim b. Muhammed Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi Yayınları, ts.), 223; Dönemin fetva kitaplarında konunun ele alınışına dair örnekler için bk. Pehlül Düzenli, *Ma'rûzât Şeyhülislam Ebussuûd Efendi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 97-99; Süleyman Kaya vd., *Behcetü'l-fetâvâ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi* (İstanbul: Klasik Yayınları: 2011), 209-212; Ankaravî Mehmed Emin Efendi, *Fetâvâ-yı Ankaravî* (İstanbul: İBB Kütüphaneleri, Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, 297.58, Bel_Arp_00020-01), 1/24; Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemal (Kemalpaşazâde), *Fetâvâ* (İstanbul: İBB Kütüphaneleri, Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, 27-97.55 KEM, MC_Yz_0.000044), 67; Abdurrahim Efendi, Menteşzâde, *Fetâvâ-yı Abdurrahîm*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, VM1536), 60. Osmanlı kanunnâmelerinde konunun ele alınışına dair bk. Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986), 812, 823, 842.

⁵ Örnek olarak bk. Adnan Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu* (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 21-358; Naci Çevik, *Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Devlete İsyân Suçu* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2022), 1-110; Ayşegül Şimsek, *Hanefî Mezhebinde Zalim İmama İtaat-İsyân Tartışmaları ve Bağy Literatürü (H. 6/M. 12. YY.A Kadar)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 12-220; Sevinç Okka, *İslam Hukuku ve Osmanlı Uygulamasında Devlete İsyân (Bağy) Suçu*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 7-110; Üzeyir Köse, "İslam Hukukunda Devlet Başkanlığı ve Meşru Devlet Başkanına İsyân Suçu ve Cezası", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017/2), 107-129.

rastlanmamıştır. Ayrıca döneme ait hukuk kaynaklarını bir bütün olarak inceleyen, birbirleriyle mukayese etmek suretiyle fıkhi açıdan değerlendirmeye tabi tutan herhangi bir çalışma yapılmadığı anlaşılmıştır.

Osmanlı dönemine ait hukuk kaynaklarında bağy suçunun nasıl ele alındığı hususu, bu çalışmanın ana konusudur. Bu çerçevede döneme ait Hanefî fıkıh kitapları, şeyhülislam fetvaları ve kanunnâmeler üzerinden, konuya dair mukayeseli bir inceleme yapılmıştır. Diğer taraftan, bağyin anlam sahası ve fıkhi bir kavram olarak ıstılahi gelişim süreci, bu tez çalışmasında somut bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İncelemeye konu fıkıh eserleri Hanefî mezhebi eksenli olmakla birlikte, diğer üç mezhebe ait temel fıkıh kaynaklarında konunun ana hatlarıyla nasıl yer aldığı üzerinde de durulmuştur. Osmanlı Devletinin kuruluş devrinden (1299-1453) yükselme devrine (1453-1579), duraklama döneminden (1579-1699) dağılma dönemine (1792-1922) kadar, farklı zaman dilimlerinde kaleme alınmış olan Hanefî fıkıh eserlerinin bağy bölümü ve Osmanlı dönemi kanunnâmelerinde bağy suçuyla ilgili kanun maddeleri incelenerek, bağyin ilgili dönemdeki teorik fıkhi görünümü; bağy suçunu konu edinen fetvalar ile de meselenin pratik yönü ele alınmıştır. Bu çerçevede hazırlanan çalışmada, dönemsel açıdan sınırlandırmaya gidilmemiştir.

Çalışma, sonuç bölümü dışında dört bölümden oluşmaktadır. “İslam Hukuk Doktrininde Bağy” başlığını taşıyan birinci bölümde bağy konusu, dört mezhep üzerinden ana hatlarıyla incelenmiştir.

İkinci bölümde, bağyin anlam ve ilişki çerçevesi ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak bağyin fıkhi bir kavram olarak terimselleşme süreci anlatılmış, ardından bağy eyleminin devlete, devlet başkanına ya da hükümete isyan şeklinde kategorize edilebileceği savı üzerinde durulmuştur. Sonrasında bağy-devlet ilişkisine temas edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Osmanlı dönemi fıkıh kitapları ile fetvalarında bağy konusunun nasıl yer aldığı hususu, derinlemesine ve mukayeseli bir şekilde ele alınmıştır. Bu suretle de eserlerin benzeşen ve farklılık arz eden noktaları açığa çıkarılmıştır. Konunun fıkıh kitaplarında yer alan teorik yönü etrafındaki hükümlerle örtüştüğü tespit edilen fetvalar da Osmanlı dönemine ait pratiği ifade etmesi bakımından, ilgili hükümle birlikte zikredilmiştir. Bu tercih, konunun teorik yönü ile

Osmanlı dönemi pratiğinin bir araya getirilmesini temin etmiştir. Bağy konusuna dair hazırlandığı tespit edilen çeşitli başka fetvalar da ilgili başlıklar altında fihhi açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Diğer taraftan, inceleme konusu fıkıh kitaplarının bağy bölümünün anlatımı esnasında, müelliflerce atıf yapılan ya da yararlanılan kaynakların tespit ve tanıtımı yapılmış, ayrıca ilgili konunun atıf yapılan kaynak eserdeki yeri tespit edilerek dipnotta zikredilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise Osmanlı döneminde tedvin edilen kanunnâmelerde bağy ile ilişkili veya bağye delalet edebilecek nitelikteki kanun maddeleri tespit edilmiş ve yine fıkıh kitaplarındaki hükümlerle kıyas edilerek serdedilmiştir. Bu bölümün son başlığı altında ise bağy konusuna dair teorik tarafı temsil eden fıkıh kitaplarındaki hükümler ile pratik yönünü ifade eden fetvalar arasında mukayese yapılmıştır. Bu suretle de teori ile uygulama arasında uyum ve uyumsuzluk tespitinde bulunulmuştur. Ayrıca yine teorik hükümleri ihtiva eden kanunnâme maddelerindeki hükümlere dair değerlendirmeler yapılmıştır.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

İslam tarihi incelendiğinde, devlet başkanını ve kimi yöneticileri değiştirmeye dönük isyanlar vaki olduğu, bu türden girişimlerin kimi zaman başarıya ulaştığı ve ilgili isyan neticesinde devlet başkanının görevden uzaklaştırılarak yönetimin bir takım odaklar tarafından ele geçirildiği ya da isyancıların yönetime nüfuz ettiği görülmektedir.⁶ Yönetime karşı isyan nitelikli eylemler, içinde bulunduğumuz çağın da inkâr edilemez bir gerçeğidir. Devlet hafızası ve yönetim kademesi ile toplum üzerinde bıraktığı etki bakımından, ayrıca ilgili ülkeler ile devletlerin iç ve dış politikalarına yansıyan yönüyle, aktüel bir problem olarak dikkat çekmektedir.⁷

⁶ İslam tarihinde vaki olan isyan örnekleri için bu çalışmanın 2 no.lu dipnotunda çeşitli kaynaklar zikredilmiştir. İslam tarihinde yönetime müdahale eylemleri için ayrıca bk. Abdullah Ekinci (ed.), *İslam Tarihinin İlk Asrından Günümüze Darbeler Tarihi* (Şanlıurfa: Urfa Okulu Yayınları, 2017), 15-129.

⁷ Sözü edilen etkilere dair örnek bir bildiri için bk. Mustafa Sıtkı Bilgin, “12 Eylül Askeri Darbesinin Türk Dış Politikasına Etkisi (1980-83)”, *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İktidara Müdahaleler ve Darbeler*, ed. Selcan Koçaslan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019), 1/368-382; Bu noktada bir başka örnek bildiri için bk. İhsan Seddar Kaynak, “27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Türkiye İktisadi Politikalarına Etkisi”, *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İktidara Müdahaleler ve Darbeler*, ed. Selcan Koçaslan (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019), 2/803-825.

İsyan eylemi, egemenlik süresinin farklı dönemlerinde başta padişahlar olmak üzere Osmanlı Devleti yöneticilerinin karşı kaşıya kaldığı bir olgudur.⁸ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin yasaları ile yargısal hükümlerinin -büyük ölçüde- İslam hukuku referans alınarak ortaya çıktığı göz önüne alındığında,⁹ bu dönemde yaşanan isyanların ardından ortaya çıkan hukuki tablonun nasıl şekillendiği hususunun, konu bağlamında önemli bir nokta olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı döneminde meydana gelen isyanlar sonrasında yaşanan hukuki gelişmeler ile bu gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan fıkhi verilerin bir araya getirilmesi, ilgili hükümler ile hukuk kaynaklarının fıkhi açıdan değerlendirilmesi ve mukayese edilmesinin önemli ve incelenmeye değer olduğu düşünülmektedir. Literatürün bir araya getirilmesinin, vuku bulan isyanlara karşı Osmanlı Devleti'nin gösterdiği reaksiyonun ölçülmesi ve bahse konu eyleme ilişkin dönemin hukuki perspektifinin yansıtılması bakımından da ayrıca önem taşıdığı değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin, tüm bileşenleriyle oldukça zengin bir hukuk muhteviyatına ve dinamik bir hukuk yapısına sahip olduğu ifade edilmektedir.¹⁰ Söz konusu hukuk sistemi ve zengin muhteva incelendiğinde, hukuk kaynağı olarak nitelendirilebilecek üç unsurun varlığından ve sistem içinde büyük önem taşıdığından bahsetmek mümkündür. Bu çerçevede, egemenlik süresinin çok önemli bir döneminde devletin yargı mercii olan şeyhülislamlar ile müftüler tarafından hukuk kodu olarak kullanıldığı ifade edilen¹¹ fıkıh kitaplarının sistem içinde sahip olduğu önemli yerin dikkat çektiği söylenebilir. Bununla birlikte, yaşanan gelişmelere ve meydana gelen bir takım olaylara dair yine şeyhülislamlar ile ulema sınıfından olan diğer yetkililer tarafından verilen fetvaların da önemli bir hukuk belgesi özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır. İlaveten, Osmanlı hukukçuları tarafından kaleme alınan ve

⁸ Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 2/695-696, 2/776, 2/777-778, 2/811-813, 2/871-872.

⁹ Bu anlama delalet edebilecek açıklamalar için bk. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk* (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2008), 99; M. Akif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 15-18. Osmanlı hukukunun şerîliği üzerine ayrıntılı açıklamalar için ayrıca bk. Ahmet Yaman, *Fıkıh Tarihi Araştırmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022), 243-257.

¹⁰ Osmanlı hukukunun bilgi kaynakları arasında fıkıh kitapları, fetva mecmuaları, mahkeme sicilleri, kanun mecmuaları, arşiv vesikaları, kronikler, hatıratlar, siyasetnâmeler, seyahatnâmeler sefâretnâmeler, biyografiler ve monografiler ile müracaat kitapları zikredilmiştir. Bu bilgi için bk. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 89-95.

¹¹ Bu bilgi için bk. Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-hükkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/27-28; Ayrıca bk. Şükrü Selim Has, "Mülteka'l-ebhur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/548-551.

idarecilerin uygulaması amacıyla yürürlüğe konulan kanunnâmeler de Osmanlı hukuk sisteminin önemli bir parçasıdır.¹²

Osmanlı döneminde önemli bir olgu olarak karşımıza çıkan ve çeşitli hukuki neticeleri olması gereken bağy eyleminin, Osmanlı hukuk sistemindeki etkin hukuki kaynaklarda nasıl yer tuttuğu, bir başka ifadeyle devlet ve dönemin hukuk mekanizması bakımından son derece önemli görüldüğü anlaşılan bağy konusu etrafında nasıl bir literatür oluştuğu hususunun, fıkıh açısından ilgi uyandırıcı olduğu söylenebilir. Nitekim bu çalışmada döneme ait fıkıh ve hukuk literatürünün önemli bir kısmını teşkil eden fıkıh kitapları, fetvalar ve kanunnâmelerde bağy konusunun işleniş ve ilgili hükümlerin mukayese edilerek incelenmesi hedeflenmektedir. Ortaya çıkan neticenin, bağy konusunun Osmanlı dönemindeki görünümü ile gelişim seyrinin bilinmesine katkı sunacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Hipotezi

Bu tez çalışmasının, Osmanlı hukuk sisteminin üç hukuk kaynağı esas alınarak bağy eyleminin incelenmesini konu edindiği ifade edilmişti. Döneme ait fıkıh kitapları ile kanunnâmelerde yer alan hükümlerin bağyin teorik yönüne, fetvaların ise eylemin meydana gelmesinin ardından ortaya çıkan hukuki pratiğe taalluk ettiği söylenebilir. Araştırmanın yönünü belirleyen hipotez, Osmanlı döneminde bağy konusunun teorîği ile pratiği arasında uyuşan ve farklılık arz eden noktaların olup olmadığı, varsa neler olduğudur.

Çalışmanın bir diğer sorusu ise; bağy kavramının fıkhi açıdan nerede konumlandırılması gerektiği sorusudur. Zira bağy, kök anlamı itibarıyla her türlü haddi aşmayı, haksızlığı, fiziki saldırıyı, kavgayı vb. eylemleri ifade etmektedir. Terimsel açıdan ele alındığında ise kök anlamından hareketle geniş bir anlam sahasında mı kullanılmakta yoksa ıstılahi bir gelişim neticesinde daha özel bir anlam mı ifade etmektedir?

¹² Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 89-91.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi¹³ kullanılmıştır. Kullanılan bu yöntem ile ilk olarak çalışma tasarlanmış, sonrasında elde edilen veriler sınıflandırılmış, ardından yorumlayıcı paradigma ile değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Veri toplama yöntemi olarak doküman inceleme tekniği uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen veriler, tümevarımcı¹⁴ içerik analizi yöntemiyle tahlil edilmiş, incelemeye konu kaynaklar ve içerikteki örnekler bu teknik ile çözümlenmiştir. Nitekim Osmanlı dönemi fıkıh ve fetva kitapları ile kanunnâmelerde bağy kavramı taranmış, ayrıca Osmanlı tarihine dair kaynaklarda devlet başkanına ve devlet yönetim kademesine dönük isyanlar tespit edilmiş, ilgili ve ilişkili noktalar kayıt altına alınmıştır. Son olarak elde edilen verilerin önemli bir kısmı mukayese edilerek işlenmiş, bu suretle çalışmada karşılaştırmalı analiz yöntemi de uygulanmıştır.

Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmanın, konusu itibarıyla başta fıkıh ve hukuk olmak üzere tarih, kamu yönetimi ve siyaset bilimi alanlarıyla ilgili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Şüphesiz çalışmanın merkezinde fıkıh bulunmakla birlikte, ilgisi ve ilişkisi nedeniyle mezkûr alanlara da temas edilmektedir. Bu ilinti, araştırma esnasında fıkıh dışındaki alanlarla alakalı belli başlı kaynaklara müracaat edilmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Fıkıh: Bu tez çalışmasının esas konusunun bağy, bağyin de fıkıh ilminin bir bölümü olması nedeniyle, fıkıh alanında kaleme alınmış olan eserler, araştırma süresince sıklıkla müracaat edilen asli kaynaklardır. Bu çalışmada incelemeye konu edilen *Câmiu'l-fusûleyn*, *et-Teshîl şerhu Letâifi'l-işârât*, *Müştemilü'l-ahkâm*, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Gureri'l-ahkâm*, *Îzâhu'l-İslâh*, *Mülteka'l-ebhur*, *Tenvîrü'l-ebsâr ve câmiu'l-bihâr*, *Müsifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm*, *Minehu'l-gaffâr*, *ed-Dürri'l-muhtâr*, *Mecmau'l-enhur*, *ed-Dürri'l-müntekâ* ve *Reddü'l-muhtâr* adlı eserler, tabii olarak en temel araştırma kaynaklarıdır. İnceleme konusu mezkûr eserlerin

¹³ Nitel araştırma yöntemi, bilginin detayları ile incelenen olguyu en iyi şekilde ifade etmeyi konu edinen bir yöntemdir. Bu bilgi için bk. Ali Baltacı, “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Süreci Nasıl Yapılır?”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019), 371.

¹⁴ Tümevarımca analiz yöntemi, araştırmanın özüne ilişkin kalıpları ve anlamları belirlemek hedefiyle, verilerin dikkatli, detaylı ve sistematik olarak incelenmesi ve yorumlanması demektir. Bu bilgi için bk. Baltacı, “Nitel Araştırma Süreci”, 377.

yayımlanmamış olan ya da matbu halde bulunmayan veya ulaşma imkânı olmayan bir kısmı, Süleymaniye Kütüphanesinin yazma eserler veri tabanı üzerinden elde edilmiştir. Bununla birlikte Hanefî mezhebinin temel fıkıh eserlerinden önemli ölçüde yararlanılmıştır. İnceleme konusu fıkıh eserlerinde atıf ya da alıntı yapıldığı saptanan bazı fıkıh eserlerinin bağy bölümü de ayrıca görülmüştür.

Hanefî mezhebi dışındaki mezhepler tarafından bağye dair yapılan tanımların tespit edilmesi amacıyla müracaat edilen eserler ise *Ravzatü't-tâlibîn*, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc fi'l-fıkh alâ mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc*, *Mevâhibü'l-celîl fi şerhi Muhtasarı Halîl*, *Keşşâfü'l-kinâ an metni'l-iknâ* ve *el-Muğni*'dir.

Bağy ve ilişkili hükümleri konu edinen bazı modern dönem Arapça eserlerden de faydalanılmıştır. Abdulkadir Üdeh'in, *et-Teşrîu'l-cinâiyyü'l-İslâmî mukârinen bi'l-kânûni'l vazî* adlı eseri bunların başında gelmektedir.

Bir kısım fetva mecmuaları da temel inceleme konusudur. Bu bağlamda, *Ma'rûzât*, *Behcetü'l-fetâvâ*, *Netîcetü'l-fetâvâ*, *Fetâvâ-yı Ankaravî*, *Fetâvâ-yı Abdürrahim* ile Kemalpaşazâde'nin *Fetâvâ'sı* ve *Cerîde-i İlmiyye*, bu çalışmada ele alınmıştır.

Bağy konusunda günümüze kadar yapılan akademik çalışmalar da araştırmaya ciddi katkı sunmuştur: Adnan Akalın tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve sonrasında basımı yapılan *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu* adlı kitap, çalışma konusuyla ilgili istifade edilen günümüz eserlerinin başında yer almaktadır. Kamil Abdullahoğlu'nun *İslam Hukuku Açısından Devlete İsyân (Bağy) Suçu ve Hukuki Sonuçları* adlı yüksek lisans tezinin, bağy konusuna dair İslam hukuku açısından ülkemizde yapılan ilk çalışmalardan olduğu söylenebilir. Meryem Karadağ'ın *İslam Hukukundaki Değişim Olgusunun Furû-i Fıkha Yansıması: Devlete İsyân (Bağy) Suçu Örneği* adlı yüksek lisans tezi de bu alanda yapılan son dönem çalışmalardandır.

Ayşegül Şimşek tarafından hazırlanan *Hanefî Mezhebinde Zalim İmama İtaat-İsyân Tartışmaları ve Bağy Literatürü* adlı doktora tezi, "Hanefî Fıkıh Literatüründe Bağy" başlığını içermesi nedeniyle, bu çalışmaya en yakın kısmi içeriğe sahiptir. Nitekim mezkûr başlık altında, fıkıh eserlerindeki bağy ile ilgili hükümlerin, belirlenen alt başlıklar üzerinden incelendiği görülmektedir ki bu çalışmada da benzer bir yöntem takip edilmiştir. Şu kadar var ki anılan doktora çalışmasında incelemeye

konu fıkıh eserlerinin hemen tamamının Osmanlı öncesi temel Hanefî eserlerden oluştuğu müşahede edilmektedir. Ayrıca bağı ile ilgili hükümlerin incelendiği alt başlıklara ait içeriğin bu çalışmada daha detaylı serdedildiği söylenebilir. Eserler arası mukayese yapılması da bu çalışmayı farklı kılan bir diğer husustur.

Tarih: Osmanlı dönemi isyanlarının tespiti ve incelenmesi amacıyla, tarih alanında kaleme alınmış olan belli başlı kaynaklara müracaat edilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Enver Ziya Karal'ın *Osmanlı Tarihi*, Mustafa Cezar'ın *Mufasssal Osmanlı Tarihi* adlı eserleri ile Erhan Afyoncu, Ahmet Önal ve Uğur Demir tarafından kaleme alınan *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler* adlı kitap, Osmanlı döneminde meydana gelen isyanların tespiti noktasında en önemli müracaat kaynağı olmuştur. Osmanlı öncesinde vaki olan isyanların tespiti içinse Abdulazîz ed-Dûrî'nin *Abbâsiler Tarihi*, İskender Bey Münşî Türkmen'in *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî* isimli eserleri başta olmak üzere Bernard Lewis'ın *Tarihte Araplar*, Carl Brockelmann'ın *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi* ve Clifford Edmund Bosworth'un *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri Tarihi* adlı kitapları, istifade edilen ya da fikir edinilen belli başlı eserlerdendir.

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi: Devlet başkanını ya da yönetim kademesi mensuplarını görevden uzaklaştırmaya yönelik her türlü girişimin doğrudan devlet ile ilgisi bulunmaktadır. Bu nedenle “devlet” kavramının bu çalışmanın merkezinde yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla da İbn Haldûn'un *Mukaddime*'si, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî'nin *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*'si, Fârâbî'nin *İdeal Devlet*'i ve Takiyyüddin en-Nebhânî'nin *İslâmî Devlet* adlı eseri ile bu alandaki başkaca kitap ve çalışmalara araştırma esnasında müracaat edilmiştir.

Hukuk: Tedvin edilmiş Osmanlı dönemi kanunnâmeleri, çalışmanın asli konusu olması itibarıyla en temel hukuk kaynaklarıdır. Bu noktada Ahmet Akgündüz tarafından hazırlanan *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri* adlı çalışma esas alınmıştır. Çalışma konusunun ilintisi nedeniyle modern hukuk alanında kaleme alınmış bazı eserler ile makalelerden de faydalanılmıştır. Ayrıca kamu hukuku alanında doğrudan bağı konusunu merkeze alan akademik çalışmalar da tespit edilmiştir. Bu kapsamda Sevinç Okka'nın *İslam Hukuku ve Osmanlı Uygulamasında Devlete İsyan (Bağı) Suçu*, Saliha Yıldırım Demir'in *İslam Osmanlı Hukukunda*

Devlete İsyân Suçu ve Mehmet Murat Kamar'ın *Türk ve İslâm Hâkimiyet Telakkileri* Çerçevesinde *İsyân Suçu* adlı yüksek lisans tezleri göze çarpmaktadır.

Her bir alana dair ilgili ansiklopedisi maddeleri de ayrıca müracaat kaynakları arasında yer almıştır.

1. İSLAM HUKUK DOKTRİNİNDE BAĞY

“Bağy/الْبَغْيُ”, sözlük anlamı itibarıyla “istemek, haktan ayrılmak, haddi aşmak, zulmetmek, insanların kötülüğünü istemek, haksız yere yükselme arzusuyla sınırı çiğnemek, kıskançlık, kibir, fesat ve zulüm” anlamlarını ifade etmektedir.¹⁵

İslam hukuk doktrinde ise “*meşru devlet başkanı veya yönetim kademesi mensuplarının görevlerinden uzaklaştırılması ya da devletin hâkimiyeti altındaki topraklarda yeni ve bağımsız bir yönetim tesis edilmesi amacıyla gerçekleştirilen isyan*” anlamında kullanılan bağy, fıkhi açıdan suç kabul edilen bir eylemdir. İslam hukuku kaynaklarında “bağy” eylemine dair, neticesi itibarıyla aynı anlamı ifade eden birbirinden farklı tanımlar yapıldığı görülmektedir.¹⁶

1.1. Dört Mezhep Açısından Bağy

Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin temel fıkıh eserlerinde bağy konusuna yer verilmektedir. Dört mezhebe ait fıkıh eserlerinde bağye dair yer alan bilgilerin ana hatlarıyla ortaya konulmasının, İslam hukuk doktrinde bağyin nasıl yer tuttuğuna dair genel bir fikir vereceği değerlendirilmiştir.

¹⁵ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab* (Kum/İran: Neşrî Edebi'l-Havza, 1984), 14/75-79. Bağy sözcüğünün sözlük anlamında kullanıldığı örneklere, bu çalışmanın bağyin anlam sahası ve istilahi gelişim sürecinin anlatıldığı bölümünde yer verilmiştir.

¹⁶ “Bağy” kavramı için Hanefî mezhebi kaynaklarında yapılan tanımlar için bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/94; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 9/544; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dimaşkî el-Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb* (Dimeşk: Dâru Kuba, ts), 695; Abdurrahman b. Mehmed b. Süleyman Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur* (İstanbul: Eda Neşriyat, 1991), 1/707. Şafiî kaynaklarındaki bağy tanımı için bk. Şemsüddîn Muhammed b. Ebî'l Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihâbüddîn Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc fil'l-fikh alâ mezhebi'l-imâm eş-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 7/402-403; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997), 4/159; Malikî ve Hanbelî eserlerde yapılan tanımlar için bk. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed Abdîrrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl fî şerhi Muhtasarı Halîl* (Moritanya: Dâr-u Rıdvân, 2010), 6/483; Mansur b. Yunus b. İdrîs el-Buhûtî, *Keşşâfû'l-kînâ' an (metn)i'l-İknâ'* (Beyrut: Dâr-u Âlemi'l-Kütüb,1983), 6/158; Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettâh Muhammed Hulv (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1997), 12/243. Çağdaş kaynaklarda yer alan tanımlar için bk. Abdülkadir Üdeh, *et-Teşrîu'l-cinâiyyü'l-İslâmî mukârinen bi'l-kânûni'l vazî* (Beyrut: Müessesetür-Risâle, 1994), 2/673-674; Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu*, 72-74; Köse, “İslam Hukukunda Devlet Başkanlığı”, 118-120.

Hanefî mezhebi kaynaklarında doğrudan bağy kavramının değil de bâğîlerin tanımlanmasının tercih edildiği görülmekte, bu suretle de bâğîlere dair yapılan tanım ile kavramın da tanımlanmış olacağı düşüncesiyle hareket edildiği anlaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle, eylemcilerin tutum ve davranışlarının anlatılmasıyla eyleme dair de çerçeve çizildiği görülmektedir. Bu bağlamda *el-Mebsût*'ta, müslümanların güven duyup itaat etmek suretiyle yönetici olarak belirlediği, otoritesi ve yönetim kabiliyetiyle can güvenliği, seyahat özgürlüğü ve genel emniyeti sağlayan devlet başkanına karşı ayaklanan müslüman bir gruba karşı, gücü yeten herkesin meşru devlet başkanının safında yer alarak savaşmasının vâcip olduğu ifade edilmektedir.¹⁷ Bu açıklamaların satır aralarından hareketle bağy, “İşini layıkıyla yerine getiren ve toplumun güvenini kazanmış meşru bir devlet başkanına karşı, bir grup müslümanın ayaklanması.” şeklinde tanımlanabilecektir.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvi'de isyancılar, “Kendilerince bir yoruma dayanarak devlet başkanına karşı haksızca ayaklanan güç sahibi müslüman topluluk.” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁸ Bu tanımdan anlaşılacağı üzere, bağy eyleminden bahsedebilmek için isyancıların söz konusu eylemlerini kendilerince bir gerekçeye dayandırmaları, ayrıca güç sahibi, müslüman ve teşebbüslerinde haksız olmaları gerekmektedir.

Fethu'l-Kadîr'de ise bâğî için “Meşru devlet başkanına itaatten ayrılan kimsedir.” şeklinde kısa bir tanım yapılmaktadır.¹⁹ *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr*'da da isyancılara “Meşru devlet başkanına karşı haksız bir şekilde başkaldıran kimseler.” tanımıyla yer verilmiştir.²⁰ Ayrıca bu ayaklanmanın yönetimi ele geçirme iddiası taşıması gerektiği hüküm altına alınmıştır.²¹

Yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere bağy suçunun teşekkülü için gerekli görülen bazı şartlar bulunmaktadır. Bu çerçevede eylemcilerin; yönetimi ele geçirme amacıyla kalkışma başlatan müslüman ve güç sahibi bir topluluk olmaları, ayrıca

¹⁷ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Hassân Abdummennân (Ürdün: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 2009), 1/1266.

¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvi* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 6/99.

¹⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/93.

²⁰ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdulazîz el-Huseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr*, (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 6/411.

²¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/412. Yönetimi ele geçirme iddiası ve amacına dair açıklamalar için ayrıca bk. Mahmud b. İsrail b. Abdülaziz Bedreddin Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2012), 12b; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476;

eylemlerine mesnet niteliğinde bir yorum ileri sürmeleri ancak bu yorumun haksız ve yersiz olması gerekmektedir.²² Nitekim devlet başkanına karşı ayaklanan kimseler, isyana dayanak olarak ileri sürdükleri gerekçe hususunda haklı olmaları durumunda “bâğî” sayılmayacaklardır.²³

Zikri geçen temel Hanefî kaynakları ve yer verilen mezkûr tanım ve açıklamalar üzerinden ele alındığında, bağy kavramının Hanefî literatüründe “*Güç sahibi müslüman bir topluluğun, kendilerince bir yoruma dayanarak meşru devlet başkanını görevden uzaklaştırmak amacıyla haksız bir şekilde başkaldırması.*” şeklinde bir tanımla yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Ayrıca “*Meşru devlet başkanını görevinden uzaklaştırmak amacıyla haksızca ve kuvvet kullanılarak vuku bulan ayaklanma.*” şeklindeki güncel bir tanım ile de kavram ifade edilebilecektir.²⁴

Hanefî mezhebi dışındaki diğer üç mezhebe ait temel fıkıh eserlerinde de bağy konusuna yer verilmektedir: Şâfiî mezhebinin temel fıkıh eserlerinden *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc fi'l-fıkh alâ mezhebi'l-imâm eş-Şâfiî*’de bağy “*Güce ve itibar gören bir lidere sahip müslüman bir grubun, kendilerince haklı gördükleri bir gerekçeye (te’vil) dayanarak ya da uhdelerinde olan bir sorumluluğu yerine getirmeyerek (men’i hak) devlet başkanının karşısında konumlanması.*” şeklinde tanımlanmaktadır.²⁵ Bağy, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc* adlı bir başka Şâfiî eserinde de aynı ifadelerle tanımlanmaktadır.²⁶

Şâfiîlere göre de bağy ve ilgili hükümler, Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetiyle temellendirilmektedir. Her ne kadar bu âyetin doğrudan devlet başkanına karşı ayaklanan kimseleri sarahaten kapsadığı söylenemeyecekse de ifadelerin genel nitelikli (umumi) olmasından hareketle ilgili tarafların kimler olduğu ve hangi amaçla

²² Benzer değerlendirmeler için bk. Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 184-202.

²³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/411.

²⁴ Konuyla ilgili kendisinden sonra yapılan çalışmalara önemli ölçüde kaynaklık ettiği görülen Abdulkadir Üdeh, *et-Teşrîu'l-cinâiyyü'l-İslâmî mukârinen bi'l kânûni'l vazî* isimli eserinde bağy kavramına ilişkin olarak mezhepler tarafından yapılan tanımlara yer verdikten sonra, yapılan tanımlarda yer alan birtakım esasları dikkate alarak ortak bir tanım yapmış ve ilgili kavramı “*Devlet başkanına karşı kuvvet kullanmak suretiyle ayaklanmaktır.*” şeklinde tanımlamıştır. Prof. Dr. Adnan Akalın ise *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu* isimli doktora tezinde, aynı yöntemi benimseyerek ilk olarak mezhepler tarafından yapılan tanımları zikretmiş ve ardından “*Güç ve kuvvet sahibi müslüman bir topluluğun meşru devlet başkanına karşı üstünlük kurmak için kendilerince haklı gördükleri bir teville dayanarak ayaklanması.*” şeklinde bir tanım yapmıştır. Bu bilgi için bk. Üdeh, *et-Teşrîu'l cinâiyyü'l-İslâmî*, 2/674; Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 74.

²⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7/402-403.

²⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/159.

böyle bir işe giriştikleri noktasında herhangi bir ayırımı gidilemeyecektir. Bu nedenle de devlet başkanı ve güçlerini hedef alan silahlı bir isyan hareketi de âyetin kapsamında değerlendirilmelidir. İlâveten âyet, bir grup müslümanın bir başka müslüman gruba karşı savaşmasını içerdiğine göre, meşru bir devlet başkanına karşı savaşmasını evleviyyet yoluyla kapsamış olmalıdır.²⁷

Mâlikî mezhebinin temel fıkıh eserlerinden *Mevâhibü'l-celîl*'de bâğîler; “*Uhdelerinde bulunan bir sorumluluğu yerine getirmeyerek ya da doğrudan devlet başkanını görevinden uzaklaştırmak amacıyla muhalefet eden bir grup.*” şeklinde tanımlanmıştır.²⁸

Mâlikî doktrininde bâğy, bir insanın bir başka insana karşı işleyebileceği en ağır suç kabul edilen adam öldürme (katl) eyleminden hemen sonra ele alınmıştır. Bu yaklaşım, bir insanın cinayetten sonra işleyebileceği yedi tür suçtan²⁹ en ağırının bâğy olduğuna vurgu yapılarak izah edilmiştir. Bu noktada bâğyin neden olduğu felaket ve ağır sonuçlar ön plana çıkarılmıştır.³⁰

Hanbelî mezhebi eksenli *el-Muğnî*'de bâğîler; “*Müslümanların seçip görev verdiği bir devlet başkanına karşı ayaklanarak devlet başkanlığı makamını ele geçirmek isteyen müslüman bir grup.*” olarak tarif edilmiştir.³¹

Bir başka Hanbelî kaynağı olan *Keşşâfü'l-kınâ an metni'l-İknâ*'da ise isyancılardan “zalimler” diye bahsedilmekte, bu bağlamda “*Devlet başkanına itaatten ayrılan ve ona karşı haddi aşan zalimler.*” şeklinde bir tanım yapılmaktadır.³²

Hanbelîler de bu türden bir bâğy eylemini Hucurât sûresinin dokuzuncu âyeti kapsamında ele almışlar ve devlet başkanını görevden uzaklaştırmak amacıyla kalkışan bâğîleri, mezkûr âyet ile beş noktadan irtibatlandırmışlardır. Bu çerçevede, ilk olarak bâğîlerin giriştikleri isyan eylemi nedeniyle iman dairesinden çıkmadıkları, zira ilgili âyetin bâğîleri “mümin” olarak nitelendirdiği ifade edilmiştir. Ayrıca bâğîler ile savaşmanın vâcib olduğu, bu vücûbiyetin savaş esnasında vukuu olası öldürme ve

²⁷ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7/402.

²⁸ Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 6/483.

²⁹ Sözü edilen yedi tür suç sırasıyla: “bâğy, dinden dönme (ridde), zina, kazf (iffetli bir kimseye zina iftirasında bulunma), hırsızlık, eşkıyalık, içki içmek” şeklinde sayılmıştır. Bk. Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 6/483.

³⁰ Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 6/483.

³¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/243.

³² Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 6/158.

yaralamalar için sorumluluğu ortadan kaldırdığı, bununla birlikte isyancıların içinde bulundukları isyan halini terk etmeleri halinde savaş hükmünün geçersiz olduğu, ilaveten devlet başkanına karşı her türlü sorumsuzluğun âyetle zikredilen savaşa cevaz verdiği hususları da bu bağlamda dile getirilmiştir.³³

Devlet başkanına itaat etmeyen ve bu suretle de bâğî sayılanlara ilişkin Hz. Peygamber'in hadislerinde ciddi yaptırımlara yer verildiğinden yoğunlukla bahsedilmekte, bu suretle de isyanın çok kötü ve ağır neticeleri olan bir eylem olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu tutum, mezhebin konuya yaklaşımına da ışık tutmaktadır.³⁴

1.2. Bağy Konusunda Mezhepler Arası Mukayese

Serdedilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin temel fıkıh eserlerinde, Hanefî fıkıh eserlerinde de olduğu gibi doğrudan bağy eylemi tarif edilmemiştir. Bunun yerine bâğîlerin tanımlanmasıyla kavramın da tanımlandığı düşüncesiyle hareket edilmiştir.

Diğer taraftan, Hanefî dışındaki üç mezhebin bağye dair tanım ve izahları esnasında Hanefîlerden farklılık arz eden noktalar dikkat çekmektedir. Bu bağlamda ilk göze çarpan “men-i hak” kavramıdır. Hanefî fıkıh eserlerinde yer almayan bu kavram, diğer üç mezhebe ait fıkıh eserlerinde zikredilmektedir. Bu kapsamda Şâfiîler ve Mâlikîler zikri geçen kavrama, bâğîlere dair yapılan tanımda yer vermekte,³⁵ Hanbelîler ise konuyla alakalı izahlar esnasında atıfta bulunmaktadır.³⁶

“Men-i hak” tabiriyle, “sorumlulukların yerine getirilmemesinin” kastedildiği anlaşılmaktadır. Yani devlet başkanına karşı ayaklanma, bir gerekçeye dayanarak doğrudan kalkışmayla meydana gelebileceği gibi ilgili kimselerin sorumluluklarının gereğini yerine getirmemeleriyle, bir başka ifadeyle uhdelerinde bulunan görevlerini ifa etmemeleriyle de vaki olabilmektedir. Nitekim bir halk kesiminin üstlendikleri sorumluluğu yerine getirmemesiyle ya da kamu görevi yürüten bir topluluğun kendilerine tevdi edilen görevi planlı ve düzenli bir şekilde aksatmasıyla kamu düzeninin bozulacağı açıktır. Böyle bir tutumun devamlılık arz etmesi durumunda

³³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/237; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 6/158.

³⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/237-242; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 6/158-159.

³⁵ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7/402.

³⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/237.

ortaya çıkacak kaos ya da başarısızlık nedeniyle devlet başkanı ve yönetim kademesinin sorumlu tutulacağı, bir süre sonra da halkın ve ilgili diğer kesimlerin yönetim değişikliği talebinde bulunacağı hususu izahtan varestedir. Binaenaleyh Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fıkıh kitaplarında yer verilen “men-i hak” tabiriyle kastedilen de budur.

“Men-i hak” tabiri üzerine yapılan değerlendirmelerden yola çıkılarak, devlet başkanına karşı isyanın pasif bir türü olduğu da söylenebilir. Yani doğrudan ve aktif bir şekilde silahlı bir hareket başlatarak kalkışma değil de takınılan tavırdan dolayı sebebiyet verilen istikrarsızlık nedeniyle ortaya çıkan kargaşadan yararlanılarak yönetimin değiştirilmesi söz konusudur. Böylesi bir bu tutuma bağlı ortaya çıkan tabloya “pasif isyan” denilebileceği düşünülmektedir.

Öte yandan Hanbelîler, bağy konusunun kendisine dayandırıldığı Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetinden, nispeten detaylı ve doğrudan somut çıkarımlar yapmaktadırlar. Bu çerçevede “bâğîlerin imandan çıkmadıkları/mümin oldukları”, “kendileriyle savaşılmamasının vâcip olduğu”, “isyan halini terk etmeleri halinde kendileriyle savaşmaktan vazgeçileceği”, “isyanın bastırılması esnasında vaki olan öldürme ya da yaralamalardan dolayı sorumluluk söz konusu olmadığı” ve “uhdelerinde bulunan sorumlulukların gereğini yerine getirmeyen kimselerin âyetin kapsamına dâhil olduğu” şeklinde detaylı çıkarımlara yer verilmektedir.³⁷ Hanefî ve Şâfiî kaynaklarında da bu âyete yer verildiği görülse de zikredildiği çerçevede detaylı yorumlara rastlanılmamaktadır.

Yukarıda serdedilen hususlara ilaveten; üzerinde inceleme yapılan Şâfiî fıkıh eserlerinde, Hanefî eserlerinde olduğu gibi isyancıların bir te’vile dayanması ve güç sahibi olmasından bahsedilmektedir. Ancak isyancıların isyan için gerekçe gösterdikleri argüman her iki mezhepte de “te’vil” olarak ifade edilmekle birlikte,³⁸ “güç sahibi olmak” şartı Hanefîlerde “mene’a”,³⁹ Şâfiîlerde ise “şevket” kavramıyla⁴⁰ ifade edilmektedir. “Mene’a” kavramı, “her isteyen karşı koymaya cesaret edemeyeceği türden bir güce sahip olan ve kamuoyunda saygınlık ve bilinirlikleri

³⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/237; Buhûtî, *Keşşâfû'l-knâ'*, 6/158.

³⁸ Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî, *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr ve câmi'l-bihâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 351; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/412-413; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7/402; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/159.

³⁹ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/412.

⁴⁰ Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7/402; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/159.

bulunan bir topluluk” şeklinde açıklanırken,⁴¹ “şevket” kavramı ise “devlet güçlerine karşı savaşabilecek nitelikte bir güç ve sayıya sahip olmak” biçiminde izah edilmiştir.⁴² Her iki kavramın da aynı anlamı ifade eden bir noktada buluştuğu anlaşılmaktadır.

1.3. Bağy Suçu İçin Öngörülen Cezanın Niteliği: Had mi Ta‘zir mi?

Bağy eyleminin klasik İslam hukuku kaynaklarında üçlü tasnife⁴³ tabi tutulan suçlardan hangisi kapsamında ele alınacağı hususunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bu bağlamda Hanefî ve Şâfiîler bağy suçunu had cezası gerektiren suçlar arasında saymamışlardır.⁴⁴

Çağdaş hukukçular da dâhil olmak üzere İslam hukukçularının bir kısmı ise ilgili eylemin had cezası gerektiren bir suç olduğunu savunmuşlardır.⁴⁵ Bağy kapsamında yapılan son dönem çalışmalardan *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu* isimli doktora tezinde Adnan Akalın, burada da sözü edilen hususlara yer verdikten sonra, bağy suçunun ta‘zir cezası gerektiren suçlar kapsamında ele alınması gerektiği yönündeki görüşünü ifade etmektedir.⁴⁶ Günümüz hukukçularından Ahmet Akgündüz ise, bağy suçunu had cezası gerektiren suçlar kapsamında zikretmekle birlikte, fiilin kısmen had ve kısmen ta‘zir cezası gerektiren yönleri olduğunu söylemektedir.⁴⁷

⁴¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/412.

⁴² Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7/402; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/159.

⁴³ İslam hukukunda suçlar, öngörülen cezalar açısından “had gerektiren suçlar”, “kisas ve diyet gerektiren suçlar” ve “ta‘zir gerektiren suçlar” olmak üzere üç kısımda ele alınmaktadır. Bu bilgi için bk. Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu*, 43-46. Ayrıca bk. Ali Bardakoğlu “Had”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/547-551.

⁴⁴ Hanefî fıkıh eserlerinde bağy konusu çoğunlukla devletlerarası ilişkileri içeren “Siyer” veya “savaş hükümlerini anlatan “Cihâd” bahsinde ele alınmıştır. Örnek olarak bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/1266-1273; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-kadîr* 6/93-103; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 9/543-549; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/99-112; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707-709; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/411-421. Şafiî fıkıh kaynaklarında bağy konusuna müstakil bir başlık açılarak yer verilmiştir. Örnek olarak bk. Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7/402-412; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/159-172. Konu, Malîkî fıkıh eserlerinde cinayetlerin işlendiği kısımda ele alınmıştır. Örnek olarak bk. Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 6/483-485.

⁴⁵ Bazı Hanbelî fıkıh eserlerinde bağy konusuna “hadler” başlığı altında yer verilmiştir. Örnek olarak bk. Buhâtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 6/158. Bazısında ise müstakil bir başlık altında serdedilmiştir. Örnek olarak bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/243. Modern fıkıhçılardan Üdeh de bağy suçunu hadler bahsinde zikretmiştir. Bk. Üdeh, *et-Tesrîu'l-cinâiyyü'l-İslâmî*, 2/671.

⁴⁶ Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu*, 160-161.

⁴⁷ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri* (İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 990), 1/113.

Bağyin, had cezası kapsamında ele alınarak tecziye edilmesi gerektiği yönünde içtihatla bulunan hukukçular, Hucurât sûresinin “*Eğer müminlerden iki grup birbiriyile kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah’ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.*”⁴⁸ meâlindeki dokuzuncu âyetini dayanak göstererek konu hakkında nas olduğunu savunmuşlardır. Bağy suçunun ta‘zir kapsamında değerlendirilmesi gerektiği yönünde içtihatla bulunan hukukçular ise asli kaynaklarda konuyla ilgili herhangi bir delilin bulunmadığını gerekçe göstermişlerdir.⁴⁹

Bağy suçuna verilecek cezanın had mi yoksa ta‘zir niteliği mi taşıdığına dair bugüne kadar yapılan çalışmalarda yer verilen mezkûr hususlara, ilgili cezanın ta‘zir türünde değerlendirilmesi gerektiği yönündeki belirgin görüşü teyit mahiyetinde şu hususlar ilave edilebilir:

Bilindiği üzere İslam hukukunda suçlar, cezasının şâri‘ tarafından belirlenip belirlenmediği dikkate alınarak yapılan tasnife göre “had”, “kısas”-“diyet” ve “ta‘zir” gerektiren olmak üzere üç kısımda incelenmektedir. Bu kapsamda, had(di gerektiren) suçlar, toplumun hakkını ihlal etmek suretiyle Allah hakları kapsamına giren ve cezai müeyyidesi miktar ve keyfiyet bakımından Kitap ve sünnet tarafından belirlenmiş olan; kısas-diyet(i gerektiren) suçlar, insan hayatına ve vücut bütünlüğüne dönük öldürme ve müessir fiillerden oluşan; ta‘zir (i gerektiren) suçlar ise mahiyeti ile cezasının takdir ve tayini içtihadla ya da kamu otoritesine bırakılmış olan hukuka aykırı fiiller şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁰ Yani İslam hukuk literatüründe had ile -genelde- miktar ve keyfiyeti şâri‘ tarafından belirlenmiş cezai müeyyideler kastedildiği kabul edilmiştir.⁵¹

⁴⁸ *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman, vd., (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), el-Hucurât 49/9.

⁴⁹ Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu*, 159-161; Mehmet Akman, “Önceki Hukukumuzda İsyan Suçu”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 9/1-3 (1995), 208.

⁵⁰ Muhammed Ebû Zehre, *el-Cerîme* (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 1998), 42-96; Mehmet Boynukalın, “Suç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/453-457; Talip Türçan - Ünal Yerlikaya, “Ceza Hukuku”, *İslam Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türçan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 507-509; Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu*, 42-46.

⁵¹ Bardakoğlu, “Had”, 14/547-551.

Suç ve cezaya ilişkin serdedilen bu tanım ve tasniften hareketle, bağı suçu için öngörülen ölüm cezasına Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetinin dayanak gösterilmesinin, teknik anlamda bağı suçunun had gerektiren suçlar kapsamında ele alınmasını gerektirdiği akla gelse de; âyetteki “kıtâl” hükmünün genel bir ifade olduğu, miktar ve keyfiyet belirten bir içeriğe sahip bulunmadığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle, kalkışılan bağı hareketine, dolayısıyla da bâğîlere yönelik karşı hamle niteliğinde icra edilecek eyleme, “...bâğîlere karşı savaşın...” şeklinde meâli verilen “...فَقَاتِلُوا آلَ تَيْبَةَ...” hükmü/emri⁵² dayanak gösterilmektedir.⁵³ Dolayısıyla da bâğîlere karşı hayata geçirilecek karşı tutumun ya da eylemin veya tepkinin ne olduğuna dair yegâne ve sarîh hüküm, âyetin bu kısmında yer alan emirdir. Bu emrin içerdiği anlama bakıldığında “savaşın!” manasını ifade ettiği ya da bu anlamda ele alınması gerektiği yönünde genel bir kabul bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak ilgili hüküm, bu anlamıyla bile ele alınsa oldukça genel bir tutuma tekabül etmektedir. Zira savaş, mahiyeti itibarıyla silahlı mücadeleyi, bu duruma bağlı olarak da gerektiğinde katl eylemini gerektiren de facto bir durumu ifade etmektedir. Bununla birlikte, şartlar gereğince savaş/silahlı mücadele esnasında herhangi bir katl söz konusu olmaksızın da mücadele yürütülmesi -en azından teorik olarak- mümkündür. Veya isyancıların, silah dışında başka teçhizatlarla da savuşturulmaları olasıdır. Binaenaleyh âyette bahsedilen “kıtâl” eyleminin çerçevesinin net bir şekilde belirgin olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla da söz konusu âyette yer alan mezkûr hükmün, İslam hukuk literatüründe “miktar ve keyfiyeti şâri‘ tarafından belirlenmiş cezai müeyyide” şeklinde tanımlanmış olan had kapsamında olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bir diğer ifadeyle, bu hükmün isyancılara yönelik icra edilecek kıtâl eyleminin had suçu olarak ele alınmasını gerektirecek mahiyette olmadığı değerlendirilmektedir. Çünkü bu hüküm ne miktar ne de keyfiyet içermektedir. Nitekim hem Osmanlı öncesi fıkıh eserlerinde hem de Osmanlı döneminde kaleme alınan Hanefî fıkıh kitaplarında bağı suçu, had gerektiren suçlar ile cezalarını konu edinen “kitâbu’l-hudûd” bölümünde değil de başka bölümlerde ele alınmaktadır.⁵⁴ Ortaya çıkan söz konusu bu tablodan

⁵² el-Hucurât 49/9.

⁵³ Örnek olarak bk. Molla Hüsrev, *Dürrü’l-hükkâm*, 1/547.

⁵⁴ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-474; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/475-478; Halebî, *Mültekâ*, 223; Molla Hüsrev, *Dürrü’l-hükkâm*, 1/546-547; Şemseddin Ahmed. b. Süleyman b. Kemal (Kemalpaşazâde), *İzâhu’l-İslâh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Beyazıt, B8866), 104b-105a; Şihâbüddîn

hareketle, Hanefî mezhebince bağı suçunun had gerektiren suçlar kapsamında değerlendirilmediği söylenebilecektir.⁵⁵ Şu halde ilgili âyetin had cezasına dair bir içeriğe sahip olduğundan bahsedilmesi zor görünmektedir.

Bahsi edilen bu hususa, fıkıh kitaplarında yer verilen “isyancıların mümkün olduğunca zarar verilmeden ya da en az zararla savuşturulması, yaralı ve kaçan isyancılar ile esir edilenlerin -şayet devlet/yönetim için yeniden tehlike teşkil etmeleri söz konusu değilse- takip edilmemeleri, yani öldürülmemeleri, hatta devlet başkanının hapis cezası bile vermeden salıverme yetkisinin bulunduğu” şeklindeki açık hükümler⁵⁶ eklendiğinde, bağı suçunun had cezası gerektiren suçlar kapsamında olmadığı yönündeki görüşün daha güçlü delillerle çevrelendiği söylenebilecektir.

Dolayısıyla şu durumda, isyanın bastırılmasının ardından bağı suçu nedeniyle devlet başkanı ya da ilgili mercilerce asiler için takdir edilecek cezanın “ta‘zir” niteliğinde ve kapsamında olduğu hususu daha da belirginlik kazanmıştır.

1.4. Bağy Suçları ile Silahlı Mücadelenin Dayanağı

Bağı eyleminin bastırılması amacıyla icra edilecek eyleme, Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetindeki “...bâğîlere karşı savaşın...” şeklinde meâli verilen “... فَقَاتِلُوا...” hükmü/emri⁵⁷ dayanak gösterilmektedir.⁵⁸ Ancak bu âyet doğrudan isyancılar için belirlenen cezayı değil, eylemin sonlandırılmasına yönelik hamleyi ve icrasını ihtiva etmektedir.

Bununla birlikte, meşru devlet başkanına isyan ederek bağı suçunu işleyenlere karşı konulması ve gerektiğinde öldürülmeleri noktasında dayanak kabul edilen iki olay; zekât vermeyi reddederek Hz. Ebûbekir’e karşı çıkan isyancılarla yapılan savaş ve Hz. Ali’ye isyan edilmesi neticesinde vuku bulan Cemel vakasıdır.⁵⁹ Bu olaylarda isyancıların yönetim güçleri tarafından öldürülmeleri delil kabul edilmektedir.

(Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî, *Tenvîrû'l-efsâr ve câmiu'l-bihâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a.

⁵⁵ Benzer değerlendirmeler için bk. Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 159-161.

⁵⁶ Bu hususların fıkıh kitaplarındaki zikri için bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/93-103; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 9/543-549; Meydânî, *el-Lübâb* 695; Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546-547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707-709; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/411-421.

⁵⁷ el-Hucurât 49/9.

⁵⁸ Örnek olarak bk. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/547.

⁵⁹ Akman, “Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu”, 213-214.

Buradan hareketle, isyancıların ayaklanma esnasında öldürülmeleri fiili durum gereğince ortaya çıkmakta, ancak söz konusu öldürme eylemi idam cezası kapsamında değerlendirilmemektedir. Esasında isyan esnasındaki öldürme uygulamasının da ilk seçenek olarak tercih edilmediği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda isyancıların isyandan vazgeçirilmesi ve otoritenin yeniden tesisi için kifayet ettiği değerlendirildiğinde, hapis cezası ile yetinilerek daha ağır bir cezalandırma yoluna gidilmeyecektir. İsyan sırasında ele geçirilen esir konumundaki isyancılar ise ancak isyanın bastırılması için hapis tedbirinin yeterli görülmediği durum ile sınırlı olmak üzere öldürülebilecektir. İsyanın bastırılması sonrasında ise yeniden isyana kalkışma olasılığı söz konusu değilse ölüm cezası uygulanmayacaktır.⁶⁰

İslam'ın son derece önem verdiği beş temel değer olan din, can, akıl, nesil ve malın korunması, toplumun huzur ve menfaatinin temin edilmesi ve kamu düzeninin tesisi ancak devletin varlığı ve korunması ile mümkündür. Bağy eylemi ise bahse konu bu değerleri tehlikeye düşürmekte, kamu düzeninin bozulmasına ve müslümanların zarar görmesine neden olmakta, eylemin hayata geçirilmesi ile her ne kadar devlet başkanı hedef alınsa da esasında son kertede toplumun huzur ve refahının güvencesi olan devlet mekanizması zayıflamaktadır. Dolayısıyla devleti zafiyete uğratan, toplumun huzurunu bozan ve kamu düzenini temelden sarsan bağy eyleminin suç sayılarak bertaraf edilmesi amacıyla silahlı mücadele yöntemine başvurulması, devlet ile toplum menfaatini temin ve muhafaza bakımından son derece önemli ve hayatidir.

1.5. Bağy Suçunun Unsurları

Suç genel teorisinin incelediği en temel noktalardan biri, bir eylemin hangi şartlarda suç sayılıp sayılmayacağı meselesidir. Yani, bir eylemin suç sayılabilmesi için bir takım şartların bir araya gelmesi gerektiği ifade edilmiştir ki doktrinde bu konu “suçun unsurları” başlığı altında ele alınmıştır. Bu itibarla “kanunilik”, “maddi”, “manevi” ve “hukuka aykırılık” şeklinde kavramlaşmış unsurların bir araya gelmesi neticesinde ancak bir suçun varlığından bahsedilebilecektir. Bu çerçevede herhangi bir eylem ya da söylemin suç sayılabilmesi için vuku tarihinden önce kanunla suç olarak belirlenmesi “kanunilik”; suç olarak kabul edilen davranışın aksiyona dönüşmesi

⁶⁰ Üdeh, *et-Teşrîu'l-cinâiyyü'l-İslâmî*, 2/697; Akman, “Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu”, 207; Çevik, *Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 60-72.

“maddi unsur”; ilgililerin suçtan sorumlu tutulabilecek durumda olmaları “manevi unsur”; işlenen suçun bütün hukuk düzeni ile çelişki ve çatışma halinde bulunması, bir başka deyişle, suç sayılan fiilin işlenmesine hiçbir hukuk kuralının izin vermemesi ise “hukuka aykırılık” olarak tarif edilmektedir.⁶¹

Devlete isyan suçunun varlığından bahsedebilmek için bir araya gelmesi gerekli görülen unsurlar ile eylemin amacı dikkate alındığında bu suçun çok failli ve örgütlü bir suç, mağdurunun da devlet başkanının şahsında bizzat devlet olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁶²

Bununla birlikte Hucurât sûresinin “Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah’ın emrine geri dönmünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.”⁶³ meâlindeki dokuzuncu âyeti ve ilgili kabul edilen diğer âyetler⁶⁴ ile konu hakkında vârid olan hadisler⁶⁵ “kanunilik” unsuru; sayı ve güç bakımından ciddi tehlike teşkil edebilecek bir topluluk tarafından meşru ve adil devlet başkanına karşı güç kullanmak suretiyle fiilen ayaklanmak “maddi unsur”; mezkûr hareketin devlet başkanını görevden uzaklaştırmak amacıyla isyan kastı taşıyor olması “manevi unsur”; isyan hareketine katılanların kendilerince

⁶¹ Hakan Karakehya - Asena Kamer Usluadam, “Türk Ceza Hukuku Öğretisinde Suçun Manevi Unsuru Bağlamında Suç Genel Teorisine İlişkin Görüşler”, *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi* 3/2 (2015), 5-6; Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 24-41; Çevik, *Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 12-20.

⁶² Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 163.

⁶³ el-Hucurât 49/9.

⁶⁴ İlgili kabul edilen diğer iki ayet şöyledir: “Müminler ancak kardeşlerler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin, Allah’a itaatsizlikten sakının ki rahmetine mazhar olasınız.” el-Hucûrat 49/10; “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a ve peygambere götüriün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzeli.” en-Nisâ 4/59. Ayrıca bk. Üdeh, *et-Teşrîu’l-cinâiyyü’l-İslâmî*, 2/671; Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 164.

⁶⁵ Eserlerde konuyla ilgisi kurulan hadislerden bazıları şunlardır: “Başınızda Habeşli bir köle bile olsa onu dinleyiniz ve itaat ediniz.” Bk. Buhârî, “Ahkâm”, 4 (No. 7142); “Başa geçen yöneticisinin kötü davranışını gören kişi buna sabretsin. Hiç kimse devlet başkanına itaatten bir karış ayrılmasın. Zira bu halde ölen kişi cahiliyye üzere ölmüş olur.” Buhârî, “Ahkâm”, 4 (No. 7143); “Birisi size gelir ve topyekün bir şahsa karşı isyan amacıyla birleşmenizi emreder, bu suretle de isyana kalkışmanızı ve topluluğumuzun dirlik ve düzenini bozmak isterse onu öldürünüz.” Bu hadis için bk. Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, neş. Halil Memun Şeyha (Beirut: Dâru’l-Marife, 1427/2006), “İmâret”, 4775. Bu ve daha fazla hadis için bk. Bk. Üdeh, *et-Teşrîu’l-cinâiyyü’l-İslâmî*, 2/672-673; Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 165; Ayrıca bk. İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 6/412, 416.

meşru gördükleri bir delil ya da teville dayanmaları ise “hukuka aykırılık unsuru” olarak değerlendirilmiştir.⁶⁶

Bağy suçunun unsurlarına dair zikredilen söz konusu kavramların, modern fıkıh kitaplarında modern hukuk esas alınarak bahis konusu edildiği,⁶⁷ klasik fıkıh kaynaklarında ise suçun unsurlarına dair (kanunilik, maddi, manevi ve hukuka aykırılık şeklinde) ayrıntılı herhangi bir hüküm ya da kavram zikredilmediği⁶⁸ hususunun bu noktada belirtilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

⁶⁶ Ali Şafak, “Bağy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/451-452; Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 209-217; Çevik, *Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 33-58; Okka, *İslam Hukuku ve Osmanlı Uygulamasında Devlete İsyân (Bağy) Suçu*, 21-24; Akman, “Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu”, 209.

⁶⁷ Örnek olarak bk. Üdeh, *et-Teşrîu’l-cinâiyyü’l-İslâmî*, 1/112, 343.

⁶⁸ Bu tespitle ilgili bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, 6/99; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 6/93; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, 9/544; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 6/411.

2. BAĞY: ANLAM SAHASI VE İLİŞKİ ÇERÇEVESİ

Bağy kavramının, mahiyeti itibarıyla birçok konu ve kavramla yakından ilişkisi bulunmaktadır. Bağyin “fıkhi bir kavram olarak ne ifade ettiği” ve “Osmanlı dönemi fıkıh ve hukuk literatüründeki konumu üzerinden mukayeseli bir şekilde analiz edilmesi” amacına dönük olarak bu çalışmanın ilgili başlıkları altında serdedilen hususların daha iyi ve doğru anlaşılmasını temin amacıyla, ilişkili konu ve kavramlara dair yeterli ölçüde bilgi verilmesi önem arz etmektedir. Bu nedenle, çalışmanın bu başlığı altında bağyin anlam sahası ve ilişki çerçevesi ele alınmıştır.

2.1. Bağyin Anlam Sahası ve İstilahî Gelişim Süreci

“Bağy” kelimesi İslam’ın ana kaynağı olan Kur’an-ı Kerîm’de, Hucurât sûresinin *“Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah’ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.”*⁶⁹ meâlindeki dokuzuncu âyetinde yer almaktadır. Bu âyetteki “diğerinin hakkına tecavüz etmek” ve “haksızlığa sapmak” şeklinde meâli verilen “بَغَتْ/beğat” ve “تَبَغَّى/tebgî” sözcükleri “haktan ayrılmak”, “haddi aşmak”, “zulmetmek” anlamlarını taşıyan “بَغْيٌ/albîğî” kökünden türemiştir.⁷⁰ Nitekim mezkûr sözcüklerin bu âyette de hemen aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Mevzubahis “bağy” kökünden müştak mezkûr kelimelerin, ilgili âyette kimler için kullanıldığı da önemlidir. Bu âyete konu olan iki müslüman grup hakkında, kaynaklarda farklı rivayetlere yer verilmektedir. Bu çerçevede Enes b. Mâlik’ten (öl. 93/711-712) nakledilen bir olay, âyetin nüzül sebebidir. Buna göre Hz. Peygamber, tavsiye üzerine bineğine binmiş ve etrafındaki bir grup müslüman ile birlikte Abdullah b. Übey’in (öl. 9/631) yanına gitmiştir. Münafık İbn Übey, bineğinin pisliğini gerekçe göstererek Hz. Peygamber’in kendisinden uzaklaşmasını istemiştir. Ensardan bir kişi ise İbn Übey’e tepki göstererek “Allah’a yemin olsun ki Allah Rasûlü’nün merkebinin kokusu senin kokundan daha güzeldir.” demiş, İbn Übey taraftarı olan bir başka kişinin

⁶⁹ el-Hucurât 49/9.

⁷⁰ Söz konusu kelimenin taşıdığı kök anlamlar için bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, 14/75-79.

de bu söze kızması üzerine ortam daha da gerilmiş ve bu iki kişi birbirine sövmeye başlamıştır. Ardından çıkan kavgada iki tarafın mensupları birbirlerine elleriyle, hurma dallarıyla ve ayakkabılarıyla vurmaya başlamışlardır. Bu kavga üzerine söz konusu âyet nazil olmuştur.⁷¹

Diğer taraftan, Evs ve Hazrec kabilelerinin bazı konularda anlaşmazlığa düşmesi üzerine çıkan kavga ya da iki kişi arasındaki kavgaya yakınlarının da dâhil olması üzerine olayın büyümesi veya ensarın ikamet ettiği iki mahalle sakinlerinin birbirlerine saldırarak kavga etmeleri, ayrıca karı koca arasındaki anlaşmazlığa ailelerinin müdahil olması üzerine çıkan kavga şeklinde rivayet edilen birbirinden farklı olayların, âyetin nüzül sebebi olduğu da belirtilmektedir.⁷²

Rivayetlerden hangisi doğru olursa olsun, âyete konu olayın iki grup arasında geçtiği ve bu iki grubun haddi aşma, saldırı, kavga, darp gibi bir takım fiiller ile birbirlerine saldırarak kavga ettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla âyette fiziki saldırı, darp ve şiddet içeren eylemlerin “bağy” olarak adlandırıldığı görülmektedir.

Mahalle kavgası olarak nitelendirilebilecek bu olayın konu edildiği ilgili âyetin içerdiği mezkûr hükmün, devlet başkanını ya da devlet yönetim kademesini görevden uzaklaştırmak üzere teşebbüs edilen silahlı ve askeri faaliyetler ile icracılarını kapsayıp kapsamayacağı hususunun, bu noktada açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Bilindiği üzere âyetin nüzül sebebinin hususi (özel) olmasının, hükmünün de hususi olmasını gerektirip gerektirmeyeceği konusu, usul-ı fıkıhta lafzın manaya delaleti bağlamında ele alınmaktadır.⁷³ Tercih edilen ve isabetli kabul edilen görüşe göre bir âyetin hususi bir sebebe binaen nâzil olması, hükmünün de hususi olduğu anlamına gelmemektedir. Yani âyet özel bir olay üzerine indirilmiş olabilir. Ancak ifade ettiği hüküm -özel bir durum yoksa- umumidir ve ilgili tüm fertleri kapsar.

⁷¹ Bu rivayet için bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru Hicr, 2001), 21/359.

⁷² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 21/358-360.

⁷³ Bu konuya dair detaylı açıklamalar için bk. Ömer Kara, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İtibâr, Sebebin Hususiliğine Değil, Lafzın Umûmiliğine Değil* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 123-130, 142-149.

Nitekim bu görüş ve yaklaşım usulcülerin ıstılahında, “İtibar, sebebin hususiliğine değil, lafzın umumiliğinedir.” şeklinde formüle edilmiştir.⁷⁴

Bu usul kaidesinden hareketle, Hucurât sûresinin “bağy” kelimesini içeren ilgili âyetinin nüzül sebebi, her ne kadar Medine’de meydana gelen iki mahalle ya da iki grup arasındaki kavgada saldıran, yola gelmeyen, haddi aşan kesim olsa da ifade ettiği hüküm bakımından müslüman kişileri hedef alıp onlara saldırıda bulunan, zarar vermek isteyen, bu suretle de muhataplarına karşı haddi aşan herkes için geçerli olduğu sonucuna varılmaktadır.

Şu durumda, meşru bir devlet başkanına veya hükümet üyelerine karşı ayaklanarak gerek devlet erkânına gerek onlara taraf olan devlet güçlerine ya da halk kesimine saldıran, zarar veren isyancılar da bu âyetin hükmü kapsamına girmektedir. Ya da “isyancılar” olarak adlandırılan bu kesimin eylemlerinin bahsi edilen sınıfa girmesine engel teşkil eden herhangi bir karine bulunmamaktadır. Zira isyan esnasında asilerden sâdır olan eylemlerin “saldırı”, “darp”, “şiddet” nitelikli olduğu bir vakıdır. Dolayısıyla bu fiiller de pek tabi “bağy” olarak adlandırılabilir.

Bu tespitten anlaşılan bir diğer nokta da Hucurât sûresinin bahse konu âyetinin, devlete veya hükümete isyan nitelikli eylemler için indirilmediği ya da sadece bu türden hadiseleri kapsamına almadığı hakikatidir. Binaenaleyh bir müslüman kesimin ya da grubun bir diğer müslüman kesime yönelik her türlü saldırı, darp, şiddet eylemi de bu âyetin kapsamına girmektedir.

Haneî Mezhebinde Zalim İmama İtaat-İsyan Tartışmaları ve Bağy Literatürü (H. 6/M. 12. yy.a Kadar) adlı doktora tezinde Ayşegül Şimşek, bağyin yalnızca “devlete isyan” olarak adlandırılmasının yanlışlığına değinmekte ve haksızlık içeren her türlü eylemin “bağy” kapsamına gireceğini beyan etmektedir.⁷⁵

Adnan Akalın da *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu* ismini verdiği çalışmada, bağyin “devlete isyan” türü bir eylem ile sınırlandırılmadığı, bilakis birbirine karşı savaşa tutuşan iki müslüman grup şeklinde genel bir çerçevede ele alındığı hususuna atıfta bulunmaktadır.⁷⁶

⁷⁴ Bu bilgi ve konuya dair detaylı açıklama için bk. Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Ebu'l-hayr es-Seyyid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008), 168-169. Ayrıca bk. Abdullah Kahraman, “Fıkıh Usûlü” (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 279.

⁷⁵ Şimşek, *Haneî Mezhebinde Zalim İmama İtaat-İsyan Tartışmaları*, 4.

⁷⁶ Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu*, 73.

Burada şu noktaya özellikle değinmek gerektiği düşünülmektedir: Kaynaklarda “devlete ya da hükümete isyan” türü eylemler ve bu eylemlere yönelik tedbirler ile ilişkili olarak zikredilen bu âyetin ifade ettiği anlamın sadece “devlete veya hükümete isyan” türü eylemlere dönük olduğu, dolayısıyla da sadece kalkışma hareketine girişenlere “bâğî” denildiğine dair bir açıklama ya da anlatım fıkıh kaynaklarında yer almamaktadır. Bir başka ifadeyle “devlete, devlet başkanına ya da hükümete” itaatsizlik ve bu girişime bağlı gerçekleştirilen fiili saldırıya karşı alınacak tedbirlere dair anlatımlar esnasında, bahse konu âyet tahsis edici ya da daraltıcı herhangi bir yorum yapılmaksızın dayanak gösterilmektedir.⁷⁷ Bu tercih üzerinden fıkıhçıların ilgili âyeti “sadece devlete veya hükümete yönelik isyan hareketlerini kapsadığı ve bu türden eylemlere karşı neler yapılacağı hususuna dayanak teşkil ettiği şeklinde anladıkları” neticesine varmak doğru olmayacaktır. Netice itibarıyla “devlete, devlet başkanına ya da hükümete isyan” türü eylemler, “bağy” teriminin kapsamında ya da sahasında bulunan anlamlarından sadece biridir. Ancak -aşağıda izah edileceği üzere- bu sözcüğün bir gelişim seyrinin bulunduğu ve terimleşme sürecinden geçerek içerdiği anlamlardan birisiyle (devlete, devlet başkanına veya hükümete isyan anlamıyla) ön plana çıktığı bir vakıadır.

Tespit edilebildiği kadarıyla, “bağy” kelimesi hadislerde de genelde kök anlamıyla “zulüm”, “gayrimeşru iş”, “haksızlık” vb. içeriklerle -devlete, devlet başkanına ya da hükümete isyan eyleminden bağımsız bir şekilde- kullanılmıştır.⁷⁸ Hz. Peygamber’in Ammâr b. Yasir (öl. 37/657) ile ilgili “Yazık Ammar’a! Onu bâğî bir topluluk öldürecek” şeklindeki bir hadisinde⁷⁹ hususen “فئة باغية/bâğî bir topluluk” ifadesini kullanması dikkat çekicidir. Nitekim Ammar b. Yasir, Cemel savaşında Hz. Ali yönetimine karşı çıkan isyancı hâricîler tarafından şehit edilmiştir.⁸⁰ Bu olay,

⁷⁷ Örnek olarak bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/93-103; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi* 9/543-549; Meydânî *el-Lübâb*, 695; Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546-547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707-709; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/411-421.

⁷⁸ Bağy kelimesinin “zulüm” anlamında kullanıldığı örnek bir hadis şudur: “Akrabalarla ilişkiyi kesmek ve zulüm (bağy), cezası dünyada peşinen verilecek iki kötü eylemdir. Bu hadis için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî - Mürhif Hüseyin Esed (İstanbul: Dâru's-Semân - Mektebetü'l-İrşâd, 2021), 2/547.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1434/2013), “Salât” 63 (No. 447).

⁸⁰ Mustafa Fayda, “Ammâr b. Yasîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/75-76.

devlet başkanına ve yönetime karşı başlatılan bir isyan hareketidir. Hz. Peygamber de bu isyan hareketinde yer alan grubu “bâğî bir topluluk” olarak adlandırmıştır. Dolayısıyla da yönetime isyan ve devlet başkanına hurûc eylemini “bağy” sözcüğü ile ifade etmiştir. Elbette Hz. Peygamber’in bu kullanımı kelimenin içerdiği “zulüm”, “haddi aşmak”, “tecavüz”, “saldırı” vb. anlamlarından hareketle “devlet başkanına ya da yönetime isyan” eylemi için kullanılmıştır.

Hz. Peygamber’in vefatından kısa bir süre önce Yemen’de ve Yemâme’de ortaya çıkan ve yalancı peygamberlik iddiasını da içeren başkaldırı hareketleri, Hz. Ebûbekir’in (öl. 13/634) hilafeti döneminde bir kısım bedevi kabilelerin “namaz kılacaklarını ancak zekâtı ödemeyeceklerini” deklare etmeleri şeklindeki davranışlar⁸¹ ve Hz. Osman’ın katledilerek devlet başkanlığı görevinden uzaklaştırılması şeklinde vaki olan isyanlar⁸² dışında; iktidarı döneminde yönetimine karşı başlatılan ayaklanma sırasında Hz. Ali’nin isyancı hâricîleri kastederek sarf ettiği “kardeşlerimiz bize karşı bâğî oldular” anlamındaki “إِخْوَانُنَا بَعَوْ عَلَيْنَا” sözünde de⁸³ “bağy” ifadesine yer verilmiştir.

Bu somut örnekte, devlet başkanı ve yönetime karşı başlatılan silahlı isyan hareketi için, tutum ve davranışları fukahâ tarafından önemli bir dayanak kabul edilen Hz. Ali’nin “bağy” ifadesini kullanmasının önemli bir nokta olduğu düşünülmektedir. Hâricîlerin başlattıkları eylemin mahiyetine bakıldığında, devlet başkanının görevden uzaklaştırılması, bu suretle yönetimin ele geçirilmesi amacı taşıdığı açıktır. Böylesi bir hareketi Hz. Ali “bağy” sözcüğüyle ifade etmiştir. Nitekim -daha önce de değinildiği gibi- Hz. Peygamber de Ammar b. Yasir’in öldürüleceğine atıfla bu isyanı başlatanlar için yine “bağy” kelimesini kullanarak “بَاغِيَّةٌ/bâğî bir topluluk” beyanında bulunmuştur.

Hilafet döneminin sona ermesinin ardından başlayan yoğun içtihat faaliyetleri sürecinin ilerleyen döneminde İmam Muhammed eş-Şeybânî (öl. 189/805) tarafından kaleme alınan ve *zâhiru’r-rivâye* olarak bilinen Hanefî mezhebinin temel kaynaklarını

⁸¹ Mustafa Fayda, “Ridde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/91-93.

⁸² İsmail Yiğit, “Osman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/437-443.

⁸³ Bu sözün Hz. Ali tarafından sarf edildiğine dair bilgi için bk. İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/412; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Enes Sarmaşık Yayınları, ts.), 3/413.

bir araya getiren *el-Kâfi*'ye İmam Serahsî tarafından yazılan *el-Mebsût* isimli şerhte,⁸⁴ meşru yönetime yönelik isyan faaliyetlerine dair hükümlerin anlatıldığı bölüm “havâric” başlığı altında ele alınmıştır.⁸⁵ Cemel savaşına neden olan isyancılara “hâricîler” denilmesinin, bu başlığın seçilmesinde etkisi olduğu söylenebilir. Adı geçen eserde bağy konusunun “havâric” başlığı altında, hurûc teriminin merkeze alındığı bir anlatımla serdedildiği görülmekte birlikte, “bağy”, “ehlü'l-bağy” ve “bâğî” kavramları da kullanılmaktadır.⁸⁶ Sonraki dönem fıkıh eserlerinde ise isyancılar konusuna -çoğunlukla- “büğât” ya da “bağy” başlığı altında yer verilmektedir.⁸⁷

Bağy kelimesinin, taşıdığı kök anlamıyla uyum halinde “müslüman grupların birbirlerine saldırması” şeklindeki anlam noktasından başlayarak, söylenildiğinde “devlete ya da devlet başkanına veya hükümete isyan” anlamının ilk akla geldiği noktaya evrilmesinde, serdedilen sürecin önemli olduğu değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in, Ammar b. Yasir'in katillerine atfen Cemel savaşında devlet yönetimine karşı isyan etmek suretiyle savaşa girişenleri kastederek “فِئَةٌ بِأَغْيَةٍ/bâğî bir topluluk” ifadesini -önceden haber vererek- kullanması, ayrıca Cemel savaşında kendisini ve yönetimini hedef alarak savaşa girişen isyancılara Hz. Ali'nin “kardeşlerimiz bize karşı bâğî oldular/عَلَيْنَا بَغَوْا” şeklinde beyanda bulunması, bağy kelimesinin bütün bu gelişim seyrine dayanak teşkil edebilecek nitelikte bir nassın da Hucurât sûresinde yer alması, bir başka ifadeyle bu âyetin “devlete, devlet başkanına ya da hükümete isyan” türü eylemlere dayanak teşkil etmesine bir engel/hâricî bir karine bulunmaması, bağy kelimesinin fıkıh kitaplarında “devlete, devlet başkanına ya da hükümete isyan” anlamında işlenmesine zemin hazırlamış olmalıdır.

Cemel savaşında ve devamında yaşanan hadiselerin müslümanlar üzerinde bıraktığı travmatik etkiler, bu gelişmeler esnasında iki taraftan sâdır olan eylem ve söylemlerin fıkıhçılarca Kur'an'a, sünnete ve sahabe davranışlarına kıyasla ele alınıp değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi ve böylesine bir düşünce ortamında bağy kavramının hem âyet hem sünnet hem de sahabe davranışı üçgeninde merkezi bir

⁸⁴ İlyas Kaplan, “Hanefî Mezhebinde Muteber Kaynaklar ve Mezhep İçi Tercihin İşleyişi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 312, 315.

⁸⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/1266.

⁸⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/1266-1273.

⁸⁷ Örnek olarak bk. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 6/99-112; İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-kadir* 6/93-103; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 9/543-549.

noktada yer alması, yaşanan Cemel savaşının da devlet başkanını ve yönetimini görevden uzaklaştırma amacı taşıyan türden bir isyan olması, ilgili kelimenin “devlete, devlet başkanına ya da hükümete isyan” anlamında terimleşmesi neticesini doğurmuştur.

Sözü edilen çerçevede gelişen anlam seyrine binaen artık fıkıh terminolojisinde “bağy” konusu gündem olduğunda ilk akla gelen anlam “devlete, devlet başkanına ya da hükümete isyan” eylemi olmuştur. Hatta belki de özel bir karine ile ayrıştırılmadığı müddetçe “tek anlam” olarak kabul görmüştür.

Gelinen noktada “bağy” sözcüğünün “devlete, devlet başkanına ya da hükümete isyan” şeklinde terimselleştiğini ya da kavramlaştığını, eğer bu sözcük ile başka bir anlam kastediliyor ise bağlamdan ya da hâricî bir karineden anlaşılabileceğini, bu tür bir karine bulunmadığı durumda “bağy” ile “devlete, devlet başkanına ya da hükümete isyan” anlamının kastedildiğini söylemenin yanlış olmayacağı değerlendirilmiştir.

Nitekim konunun fıkıh kitaplarında işleniş esnasındaki anlatımların, “meşru devlet başkanının ya da hükümet üyelerinin görevlerinden uzaklaştırılması” faaliyetini içeren türden eylemleri merkeze aldığı görülmektedir.⁸⁸ Ayrıca Osmanlı dönemine ait isyan içerikli fetvaların çok önemli bir kısmında bağy kavramının, yine sözü edilen anlamda kullanıldığı gözlenmiştir.⁸⁹ Bununla birlikte, kök anlamından hareketle, doğrudan yönetime müdahale amacı taşımayan eşkıyalık faaliyetlerinin “bağy” sözcüğü ile ifade edildiği örneklerle de rastlanmaktadır.⁹⁰

2.2. Bağy Suçunun Mahiyeti

Bağyin terimsel anlamının gelişim seyrine dair bir önceki başlık altında tercih edilen ifadelerden de anlaşılabileceği üzere, “bağy” eyleminin “devlete, devlet başkanına veya hükümete isyan” şeklinde çeşitlendirilmesinin mümkün olduğu, belki de bu noktada bir tasnif yapılmasının isabetli olacağı düşünülmektedir.

⁸⁸ Bu tespiti delalet edecek örnek açıklamalar için bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/93-102; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 9/544-549; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/410-421.

⁸⁹ Örnek olarak bk. Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 209; Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997), 143.

⁹⁰ Örnek olarak bk. Süleyman Kaya vd., *Netîcetü'l-Fetâvâ Şeyhülislam Fetvaları* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 106.

Bilindiği üzere bağy eylemi fıkıh kitaplarında “devlet başkanına itaatten ayrılmak suretiyle isyana kalkışmak” veya “devlet başkanını görevinden uzaklaştırmak amacıyla başkaldırı” olarak ifade edilmiştir.⁹¹ Klasik fıkıh kitaplarında konu bu şekilde açıklanmış, bu suretle de eylemin merkezine ve isyancıların hedefine devlet başkanı konulmuş olsa da vaki olan fiili isyan faaliyetlerinden hareketle, bağy eyleminin sadece devlet başkanını hedefleyen bir eylem ile sınırlandırılmasının yerinde olmadığı mülahaza olunmuştur. Diğer taraftan, bağy konusu bağlamında yapılan günümüz çalışmalarının çok önemli bir kısmında, “bağy” teriminin “devlete isyan” olarak çevrildiği ya da ele alındığı görülmektedir.⁹² Şu durumda, fıkıh kitaplarında devlet başkanının, günümüz bağy konulu çalışmalarda ise devletin merkeze alındığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan, icra edilen isyan eylemlerinin çok önemli bir kısmının doğrudan devlet başkanını hedef almayan ve fakat yönetim kademesi mensuplarının görevden uzaklaştırılmasını amaçlayan ya da bağy tehdidiyle idarecilerin atanması ve yönetimin icrasında etkin olunması gayesi taşıyan isyan eylemleri olduğu müşahade edilmektedir.⁹³

Zikredilen tespitlerden yola çıkılarak, “bağy” teriminin “devlete isyan”, “devlet başkanına isyan” ve “hükümete isyan” çerçevesinde bir spektrumda ele alınması gerektiği izlenimi elde edilmiştir.

Konu “devlete isyan” olarak sunulduğunda, zihinlerde evvelemirde “devletin varlığını hedef alan ve yıkılması amacıyla icra edilen bir eylem” belirttiği söylenebilir. Ancak devletin yıkılması, oldukça ağır şartların bir araya gelmesiyle mümkün olabilecek bir neticedir. Zira devlet “millet”, ülke” ve egemenlik” şeklinde, üç ana unsur ile teşekkül eder.⁹⁴ Egemenlik ve otorite ise güçlü kurumların varlığı ve işlevselliği ile mümkündür. Dolayısıyla da bir devletin yıkılmasından bahsedilebilmesi

⁹¹ Hanefî mezhebi kaynaklarında yer alan bağy anlatımı örnekleri için bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/94; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 9/544; Meydânî, *el-Lübâb*, 695; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

⁹² Örnek olarak bk. Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 71-217; Çevik, *Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 27-72.

⁹³ Bu türden bağy örneklerine dair fetvalar bulunduğu saptanmıştır. III. Mehmet döneminde saraya ekonomik danışmanlık yapan (Kıra Kadın) Esperanzo Malchi'nin hedef alındığı sipahi isyanı ile Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa'nın görevinden azledilmesinin talep edildiği bir başka sipahi isyanı örnek olarak zikredilebilir. Bu isyanlara dair detaylı bilgi için bk. Erhan Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyânlar ve Darbeler* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 101-106, 117.

⁹⁴ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2020), 134; Ahmet Yaman, *İslam Kamu Hukuku* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020), 54-55.

için “toprağın kaybedilmesi”, “otoritenin yok olması”, bir başka ifadeyle tüm kurumlarının çökmesi, bu duruma ek olarak da halkın bağımsızlığını ya da devletle ilişkisi bağlamındaki hüviyetini kaybetmesi şeklindeki bir takım gelişmeler ve sonuçların söz konusu olması gerekir.

29 Mayıs 1453’te Bizans İmparatorluğu’nun tüm unsurlarıyla çökmesi,⁹⁵ devletin yıkılmasına somut bir örnek olarak zikredilebilir. Ya da İspanya’da kurulan Endülüs Emevî Devleti’nin, kurucu iradenin otoritesini kaybetmesi, vatandaşların sürülmesi, katledilmesi ya da devletle özdeş kimliğini yitirmesi ve toprakların başka bir irade tarafından ele geçirilmesiyle sonuçlanan akıbeti,⁹⁶ bir devletin yıkılması realitesine örnek teşkil edebilir.

“Devlete isyan” terkinin, sadece “bir devletin yıkılması amacıyla icra edilen organizasyon” şeklinde tanımlanması da yerinde bir yaklaşım olmayacaktır. Zira devletin egemenlik alanında bulunan topraklardan bir kısmını ele geçirmek ve orada merkezi otoriteden bağımsız bir idare tesis etmek amacıyla gerçekleştirilen faaliyetler de bir tür devlete isyandır.

Bulgaristan’da “vergi” ve “idarecilerin kötü muamelesi” iddiasıyla başlayan, sonrasında 1849 yılında bir başka isyan ile devam eden, ardından 1867 ve 1876 yıllarında büyük isyan hareketlerine ev sahipliği yapan süreçte Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında bulunan topraklarda yeni bir devlet kurulması ile neticelenen eylemlerin, “devlete isyan” şeklinde tanımlanabilecek türden olduğu düşünülmektedir.⁹⁷ Aynı şekilde Osmanlı hâkimiyetindeki Yunanistan topraklarında müstakil bir devlet kurulması ile sonuçlanan eylemler, devlete isyanın somut örneklerindendir.⁹⁸ Bu örneklerde ilgili halk kesimleri ya da gruplar, Osmanlı Devleti’ni en azından kısa ve orta vadede yıkmayı planlamamakla birlikte, ilgili bölgelerde Osmanlı hâkimiyetinden bağımsız yeni bir devlet kurmayı amaçlamışlardır.

⁹⁵ Işın Demirkent, “Bizans”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/230-244.

⁹⁶ İspanya topraklarında müslümanlar tarafından kurulan devletin tüm unsurlarıyla çökmesi ve ortadan kalkmasıyla, dolayısıyla devletin yıkılmasıyla sonuçlanan sürece dair bk. Mehmet Özdemir, “Endülüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 1/211-225.

⁹⁷ Bulgar isyanları ve Bulgaristan’ın Osmanlı topraklarından ayrılmasıyla sonuçlanan sürece dair bk. Yusuf Halaçoğlu, “Bulgaristan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/396-399.

⁹⁸ Yunan isyanları ve Yunanistan’ın Osmanlı topraklarında ayrılarak müstakil bir idare oluşuna dair süreç için bk. Mehmet Hacısalihioğlu, “Yunanistan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/586-595.

Bir başka örnek ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanıdır. Her ne kadar, isyanın başlangıcında belirlenen hedefe ulaşamamış olsa da, Osmanlı hâkimiyetindeki topraklar üzerinde yeni ve müstakil bir devlet kurulması amaçlanarak isyan faaliyeti icra edilmiştir.⁹⁹

Dolayısıyla “devlete isyan” terkinin anlam sahasında “bir devletin yıkılmasını amaçlayan faaliyetler” yer aldığı gibi, “devletin egemenliği altında bulunan topraklardan bir kısmının ele geçirilmesi ve orada merkezi otoriteden bağımsız yeni bir devlet idaresinin teşkil edilmesinin amaçlanması” şeklindeki bir girişim ve hareket de bulunmaktadır.¹⁰⁰

Bilindiği üzere “devlet” adı verilen mekanizmanın yönetimi, bir yönetici ve onun başkanlığındaki bir heyet tarafından icra edilmektedir. İlgili devlet monarşi, teokrazi, demokrasi veya başka hangi sistemle yönetilirse yönetilsin, bu başkan ve hükümet üyeleri ölüm, azil, darbe, isyan, kötü yönetim ve çeşitli başka nedenlere bağlı olarak belirli aralıklarla değişmektedir. Bu realitenin, devletlerin ilk varlığından itibaren bu şekilde cereyan ettiği hususu izahtan varestedir.

Devlet başkanı ile maiyetindeki hükümet üyeleri tarafından sevk ve idare edilen bir devletin egemenliği altında yaşayan çeşitli halk kesimlerinin ya da grupların, bir takım gerekçeler ileri sürmek suretiyle yönetime karşı isyan ettikleri hem tarihi hem de aktüel bir hakikattir. Ayaklanan kesimlerin ileri sürdükleri gerekçelere bakıldığında, ekonomik, kötü idare, hükümet üyelerinden ya da devlet başkanından memnuniyetsizlik gibi birbirinden farklı nedenlerle harekete geçildiği görülmektedir. Nitekim bu türden ayaklanmalarda ya devlet başkanının veya hükümetin görevden uzaklaştırılmasının amaçlandığı müşahade edilmektedir. İsyancı liderlerin devlet başkanı olmak gibi bir amacının bulunmaması bu tür isyanların önemli bir ayrıntısıdır.

⁹⁹ Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanına dair detaylar için bk. Khaled Fahmy, *Kavalalı Mehmet Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020), 128-135; Muhammed Hanefi Kutluoğlu, “Kavalalı Mehmed Ali Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/62-65; Fatma Karabacak, “Kavalalı ve Osmanlı Mısır Meselesi”, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/1 2022, 10.

¹⁰⁰ Örneğin; Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin hâkimiyeti altında bulunan toprakların bir kısmında, herhangi bir halk kesiminin dini, etnik ya da başka gerekçelerle ayaklanarak siyasi ve silahlı bir şekilde faaliyetler yürütmek suretiyle, ilgili bölgede yeni bir devlet kurmayı ya da merkezi devlet otoritesinden bağımsız hareket etmek üzere yeni bir idare tesis etmeyi amaçlaması da “devlete isyan” eylemine örnek olarak zikredilebilir. Ana metinde zikredilen Bulgar ve Yunan isyanları da Osmanlı Devleti döneminde benzer bir içerik ve niteliğe sahip eylemlerdir.

Bir başka ifadeyle devletin dayandırıldığı rejimin ve yöneten iradenin devamına dair bir itiraz ya da rahatsızlık veya bu noktada herhangi bir hedef söz konusu değildir. Sadece yönetime veya devlet başkanına başkaldırı söz konusudur.

Bahsi edilen bu tür ayaklanmaların çerçevesi ve amacı dikkate alındığında “hükümete isyan” veya “devlet başkanına” isyan niteliği taşıdığı, dolayısıyla da bu şekilde adlandırılmasının isabetli olacağı değerlendirilmiştir. Bu isyan, “yönetimin değiştirilmesi” amacı taşıyan bir isyan türü olarak da adlandırılabilir. Osmanlı döneminde, mezkûr gerekçelerle hükümet üyelerinin ya da doğrudan padişahın görevden uzaklaştırılmasını hedefleyen isyanlar, bu türün somut örneklerindendir.

Diğer taraftan, bir lider etrafında toplanan grubun, devleti yöneten iradeye karşı haksızca ayaklanarak, devletin nasıl ve kimler tarafından yönetileceğine dair var olan yasa, gelenek ve ilgili tüm kuralları devre dışı bırakarak yönetime el koyma hedefi kovalayan, bir başka ifadeyle devlet yönetme iradesini tüm unsurlarıyla ele geçirme amacı taşıyan bir hareketten de söz edilebilir. Bu örnekte isyancıların, otorite ve kurumlarıyla devlete karşı bir hasımlıkları söz konusu olmayıp devletin yazılı ve sözlü geleneklerinde var olan yönetim sistemine karşı ve yönetsel egemenliği ele geçirmeye dönük ayaklandıkları söylenebilir. Bu çerçevede hem devlet başkanını hem hükümeti görevden uzaklaştırmak hem de var olan sistemi, devlet makamlarını ve devlet gücünü ele geçirmek amaçlanmıştır. Hâkimiyetin ele geçirilmesinin ardından rejimin değiştirilmesi ya da değiştirilmemesi bir seçenektir. Ancak her hal ve şartta devlet varlığını devam ettirmektedir.

Bu isyan türü, Osmanlı dönemi üzerinden varsayımsal bir örnekle izah edilebilir: Osmanlı Devleti; yönetimi, devlet gücü, egemenliği ve iradesini elinde bulunduran Osmanlı hanedan mensupları tarafından yönetilmektedir. Bu, yasal-sistemsal bir realitedir. Padişahın değiştirilmesine yönelik bir isyan vaki olmuş ve neticesinde padişah görevinden uzaklaştırılarak yerine -rejim gereği- Osmanlı hanedanından biri geçmişse, şu durumda girişilen ilgili isyan hareketi bir “devlet başkanına isyan” niteliği taşımaktadır. Ya da padişah değil de yönetim kademesinin veya bazı hükümet üyelerinin değiştirilmesi amaçlanmışsa, bu girişim de bir tür “hükümete isyan” eylemidir. Ancak başlatılan kalkışma hareketi, Osmanlı hanedanından olmayan birinin sultan ilan edilmesi amacını taşıyorsa, şu durumda bu isyan sadece “yönetimin değiştirilmesi” amacıyla değil, “devletin ve yönetimin tüm

unsurlarıyla ele geçirilmesi” düşüncesi doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Böyle bir farazi örnekte devlet varlığını tüm unsurlarıyla korumakta ancak devleti yönetme egemenliği ve güç merkezi kökten ve yapısal olarak el değiştirmiş olmaktadır. Bir başka ifadeyle devletin mevcut yönetsel yapı ve kurucuları ortadan kaldırılarak başka bir yönetsel iradenin hâkimiyeti söz konusudur.¹⁰¹ Devletin egemenliğini elinde bulunduran öz ve merkezi irade, bir başka ifadeyle odak noktası değişmiştir.¹⁰² Böylesi bir isyan hareketi, doğrudan devletin varlığını hedef almamakla birlikte devletin yapısal niteliğine dönük bir eylem olarak görülebilir. Bu hedef, hükümetin ve devlet başkanının değiştirilmesi neticesini de beraberinde getirmektedir. Nihâyetinde bu tür bir isyan neticesinde devletin varlığı devam etmekle birlikte, yapısal niteliğine dönük bir değişim söz konusu olmuş, aynı zamanda da devlet başkanı ve hükümet üyeleri görevlerinden uzaklaştırılarak yönetim el değiştirmiştir. Bu türden bir isyanın “devletin ele geçirilmesine dönük isyan” şeklinde adlandırılması mümkün görünmektedir.

“İsyan türleri” bağlamında yukarıda serdedilen tespitlerden hareketle; girişilen bağy eylemi doğrudan devleti yıkmayı ya da devletin hâkimiyeti altındaki toprakların bir kısmında ilgili devlet otoritesinden bağımsız yeni bir devlet ya da idare kurmayı

¹⁰¹ Osmanlı’da bu türden iki örnek olduğu kaynaklarda yer almaktadır: Kara Davut Paşa’nın (öl. 1032/1623) Genç Osman’ın (öl. 1031/1622) katlinden hemen sonra onun kaftanını giyip diğer eşyalarını da üzerine geçirip bazı saray görevlilerine vaatlerde bulunup müteveffa Sultan I. Ahmet’in (öl. 1026/1617) sarayda bulunan şehzadelerini (Murat IV, Bayezid, Hüseyin, Kasım, İbrahim) Üsküdar’a geçirerek orada katletmek istediği, bu suretle de -I. Mustafa’nın da (öl. 1048/1639) akli dengesinin yerinde olmaması nedeniyle- iktidarı tamamen ele geçirmek istediği belirtilmektedir. Bu bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 3-1/142. 1730 yılında Sultan III. Ahmet’in (öl. 1149/1736) tahttan indirilmesi ve I. Mahmut’un (öl. 1168/1754) tahta çıkmasıyla sonuçlanan Patrona İsyanı’nın ardından, isyancıların hâkimiyetlerini devam ettirdiği bir ortamda isyancı lideri Patrona Halil’in yönetime müdahale düşüncesini daha da derinleştirerek “*Biz bu devlete kendimiz sahip olalım*” dediği belirtilmektedir. Bu bilgi için bk. Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 271- 272.

¹⁰² Bu tür bir isyan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti üzerinden yine varsayımsal bir örnekle şu şekilde izah edilebilir: Parlamento ve güçler ayrılığı ilkesi esasında yürütülen mevcut Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde yönetim, gerçekleştirilen bir isyan neticesinde bir heyet tarafından ele geçirilse, sonrasında yönetim sistemin belirleyici unsuru olan “seçim” yapılmaksızın, bir başka ifadeyle monarşi veya fiili silahlı vesayet yöntemiyle icra edilse, şu durumda -meşru rejim gereği- seçimle iş başına gelmesi gereken devlet başkanı, haksızca ve zorbalıkla göreve gelmiş, meclis ve sistemin önemli bir parçası olan siyasi partiler (fiilen ve gerçekte) devre dışı kalmış, ayrıca rejim de değişmiş olacaktır. Şüphesiz böyle bir ortamda güçler ayrılığından da bahsedilemeyecektir. Öyleyse bu tür bir isyanın “hükümetin değiştirilmesi” amacıyla gerçekleştirilen bir isyan olarak adlandırılması isabetli olmayacaktır. Zira doğrudan devletin egemenliği ve belirleyici unsurları el değiştirmiş ve rejimin mahiyeti ve odak noktası değişmiştir. Bununla birlikte devlet tüm unsurlarıyla varlığını devam ettirmektedir. Şu halde “hükümete isyan” ile “egemenliğin ele geçirilmesi ve devletin yapısal niteliği ile yönetiminin odak noktasının değişmesiyle sonuçlanan” isyan arasında mahiyet farkı bulunduğu düşünülmektedir.

hedefliyorsa “devlete isyan”, şayet mevcut devlet yönetiminde bulunan devlet başkanını görevinden uzaklaştırmaya dönük ise “devlet başkanına isyan”, hükümet yetkililerinin değiştirilmesi” amacıyla icra edilmişse “hükümete isyan” şeklinde isimlendirme cihetine gidilmesinin isabetli olacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca isyan, devlet egemenliğini elinde bulunduran öz ve merkezi iradenin, bir başka ifadeyle odak noktasının değiştirilmesi, bu suretle de devletin yapısal niteliğine dönük bir eylem olarak ortaya çıkmışsa, bu türden bir eylem de “devletin ele geçirilmesine dönük isyan” olarak görülebilir.

Bu ayrıma göre Osmanlı döneminde vaki olan isyanların çok önemli bir kısmının “hükümete ya da devlet başkanına isyan” türünde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte “devlete isyan” niteliği taşıyan isyanlar da bulunmaktadır.¹⁰³

Yukarıda zikredilen hususlara ilaveten; bağyin doğrudan “devlete isyan” şeklinde kavramlaşmasının hangi gerekçelerle ortaya çıktığı hususunun da ele alınması gerektiği mütalaa olunmaktadır:

Fransız devrimine kadar hemen tüm dünyada devlet ile -kral, sultan ya da padişah olarak adlandırılan- devlet yöneticisi arasında doğrudan egemenlik ve mülkiyet alakası bulunmaktadır. Bu geleneksel yönetim tarzında devletler, yönetenler tarafından bir kimliğe sahip oluyorlardı.¹⁰⁴ Bir başka ifadeyle devlet, yöneticisinin mülkü olarak telakki ediliyordu. Bu durumun bir tezahürü olarak Osmanlı döneminde de devlet, padişahın/hanedanın mülkü olarak görülüyordu.¹⁰⁵ Bir başka ifadeyle, devlet padişah, padişah da devlet demektir. Vatandaş nezdindeki algı da bu şekildeydi. Bu bakış açısı nedeniyle, padişaha yönelik her türlü hizmet de kötülük de devlete yapılmış kabul ediliyordu.

Sözü edilen bu algının neden olduğu realite nedeniyle, çeşitli gruplar tarafından aslında hükümetin ya da sultanın değiştirilmesi amacıyla başlatılan isyan hareketleri, devlete yönelik bir hareket olarak telakki edilmiş ve “devlete isyan” olarak adlandırılmış olmalıdır. Ancak bu isimlendirmenin zihni arka planında devlet-

¹⁰³ Bu türden isyanlara dair bu çalışmanın üçüncü bölümünde örnekler zikredilmiştir.

¹⁰⁴ Abdolvahap Akıncı, “Modern Ulus Devletlerin Doğuşu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 Aralık 2012, 63.

¹⁰⁵ Osmanlı döneminde devletin hanedanın mülkü olarak kabul edildiğine dair açıklama için ayrıca bk. Ender Ethem Atay, “Osmanlıda Devlet Anlayışı ve Teşkilat”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 6/1 2022, 16-17.

hükümet ayrımının bulunmadığı, bu noktada her iki terimin de aynı anlamda kullanıldığı söylenebilir.

Bu tespite göre bağyin anlamının gelişim seyrinde de aynı durum söz konusudur. Fıkıh kitaplarında “*Bir grup müslümanın devlet başkanına itaatten ayrılıp bir bölgeyi ele geçirerek orada hâkimiyet kurmaları.*”¹⁰⁶ veya “*Meşru devlet başkanına haksızca yapılan başkaldırı.*”¹⁰⁷ şeklinde bağye dair yapılan tanımlar değerlendirildiğinde, “devlet başkanına itaatsizlik” olarak çizilen çerçevenin “devlete yönelik icra edilen bir itaatsizlik” olarak algılandığı ve kabul edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da bağy teriminin anlam çerçevesinin “devlete isyan” ya da “hükümete isyan” şeklinde bir ayırımı tabi tutulmadan ele alındığı, her türlü bağy eylemine “devlete isyan” denildiği ve bu haliyle de günümüze ulaştığı söylenebilir. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda bağy teriminin, “devlete isyan” olarak çevrilmiş ya da ele alınmış olması da bu kabulün bir neticesi olarak değerlendirilebilir.

2.3. Bağy-Devlet İlişkisi

Bağy eyleminin devleti, devlet başkanını veya yönetimi hedef alan bir eylem olduğu göz önüne alındığında, devlet ile yakın ve doğrudan bir ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle de “devlet” kavramı ile bağy-devlet ilişkisinin bu çalışmada incelenmesinin önemli ve tamamlayıcı olduğu düşünülmektedir.

2.3.1. Devlet

Çalışmanın ana konusu ve çerçevesi dikkate alındığında “devlet” kavramının bu çalışmanın merkezindeki kavramlardan olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim yönetimi ya da devlet başkanını görevden uzaklaştırmaya yönelik her türlü girişimin doğrudan devlet ile ilgisi göz önünde bulundurulduğunda, üzerinde durulması gereken en temel kavramlardan birinin “devlet” olduğu değerlendirilebilir.

Arapça’da “değişmek, dönmek, nöbetleşe birbiri ardınca gelmek, dolaşmak, üstün gelmek” gibi anlamları olan د و ل /dvl kökünden gelen دَوْلَة/devlet kelimesi,¹⁰⁸

¹⁰⁶ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 475-478; Halebî, *Mültekâ*, 223.

¹⁰⁷ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/411.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, 11/252-254; Muhammed b. Ebîbekir er-Râzî, *Muhtâru’s-sihâh* (Lübnan: Mektebetü Lübnân, 1986), 90. “Devlet” sözcüğünün kökeni ve ifade ettiği anlama dair detaylı bilgi için ayrıca bk. Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/234-240.

hukuki ve siyasi bir kavram olarak “*Toprak bütünlüğüne sahip, siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık.*”¹⁰⁹ anlamındadır. Bir başka tanımda “*Sınırları belli bir ülkede yaşayan insan topluluğunun hukuki ve siyasi düzenini kuran, onları temsil eden ve kendinden üstün bir güç tanımayan siyasi bir kurum.*” olarak tarif edilmiştir. Aynı noktayı ifade eden diğer bir tanımda ise “*Belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlık.*” anlamında zikredilmiştir.¹¹⁰ Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere “halk”, “ülke” ve “egemenlik” devleti teşkil eden üç ana unsurdur.¹¹¹

Devlet kavramının tarihi süreç içinde üç aşamada anlam değişikliğine uğradığı ifade edilmiştir. Bu çerçevede ilk aşamada “zafer”, “güç” veya “hâkimiyetin dönüşümlü olarak el değiştirmesi” anlamını ifade ederken, ikinci aşamada “nihai siyasi otorite ve yapı” için kullanılmıştır. Gelineen noktada ise bugünkü siyasi literatürde kullanıldığı anlamıyla “millet-devlet” olgusu üzerinden şekillenen ve uluslararası sistemin bir parçası olan örgüttür.¹¹²

2.3.2. Beş Temel Değer Bakımından Bağy-Devlet İlişkisi

Din, can, akıl, nesil ve mal, İslam’ın her hal ve şartta korunmasını emrettiği beş temel değerdir.¹¹³ Bir başka ifadeyle bireyin ve içinde yaşadığı toplumun maslahatı bağlamında huzur, refah ve güvenin sağlanması, ihtiyaçların temini ve kamu düzeninin tesisi İslam dini açısından her hal ve şartta korunması gereken değerler olarak görülmektedir.¹¹⁴

Bireysel ve toplumsal yönüyle dikkat çeken İslam’ın, bireye ve topluma uğraması muhtemel mefsedeti savuşturmak amacıyla bir takım ilkeler ve esaslar belirlemesi, bu yönde çeşitli yaptırımlar içeren bir sisteme sahip olması tabii bir

¹⁰⁹ Şükrü Haluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 648.

¹¹⁰ Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 134; Akalın vd. *Türkçe Sözlük*, 648.

¹¹¹ Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*, 134; Yaman, *İslam Kamu Hukuku*, 54-55.

¹¹² Davutoğlu, “Devlet”, 9/234-240.

¹¹³ Abdurrahman Haçkalı, *Şâtıbî’de Makâsıd ve Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 94-96.

¹¹⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, (Suudi Arabistan: Dâru İbn-i Affân, 1997), 2/17-23; Abdurrahman Haçkalı, “Şer’i Hükümlerin Genel Amaçları”, *İslam Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 233- 237; Ertuğrul Boynukalın, “Makâsıdü’ş-Şerîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/423-427.

durumdur. Zira yönetilmesi oldukça güç iki unsurun; birey ve toplumun, belirlenmiş bir takım esaslara bağlı, idare kabiliyetini haiz bir otoritenin sevk ve idaresi olmaksızın varlığını devam ettirmesi pek mümkün görünmemektedir.¹¹⁵ Özellikle içinde bulunduğumuz küresel çağda, bireyin ya da toplumun, bir otoritenin idaresinden bağımsız şahsiyet kazanması, ihtiyaçlarını gidermesi, menfaat temin etmesi ve bu suretle hayatını sürdürmesinin imkânsız olduğu hususu izahtan varestedir. Şu durumda hem birey hem de toplum için, yönetici kabiliyetine sahip bir otoritenin gerekliliğinin zaruret olduğu anlaşılmaktadır. Aslında insanın var olduğu her dönemde ve ortamda, söz konusu bu zaruretin öteden beri kendini hissettirdiği ve farklı formlarda tezahür ettiği görülmektedir. Ancak insanın içinde bulunduğu ortam ile zaman ve şartlar değiştikçe, bireyi ve toplumu sevk ve idare edecek bir otoriteye olan ihtiyaç daha da belirginleşmiş, artık günümüzde yönetici bir otorite olmaksızın birey ve toplumun yaşaması ve varlığını sürdürmesi olanaksız bir hal almıştır.¹¹⁶

Bir otoriteye bağlı olma zarureti ve bu zarurete binaen vuku bulan tarihi yaşanmışlıklardan hareketle hem bireyin hem toplumun huzur ve menfaatini sağlayacak, ihtiyaçlarına cevap verebilecek ve kamu düzenini tesis edecek potansiyele sahip en ideal mekanizmanın devlet olduğu açıktır. Özellikle içinde bulunduğumuz çağda, devlet otoritesine veya devlet olabilme kabiliyetine sahip olmayan ya da bu kabiliyetin karakteristik hale gelmesini başaramayan toplum ya da toplulukların kaos ve kargaşaya düşmesi, bir başka gücün sömürmesine maruz kalarak İslam'ın muhafazasını emrettiği din, can, akıl, nesil ve mal şeklinde belirlenmiş olan beş temel zaruri değeri yitirmesi kaçınılmaz gözükmemekte, tarihi tecrübelerin de bu realiteyi teyit ettiği düşünülmektedir.

Birey ve toplumun bir otoriteye bağlı olma zarureti ile doğrudan bağlantılı bir diğer sorunsal ise bahse konu otoritenin kim veya neresi ya da hangi merci olduğu hususudur. Söz konusu bu nokta, insanın ve toplumun içinde bulunduğu dönem ve şartlara göre farklılık göstermiştir. Bu bağlamda toplumların göçebe topluluklardan

¹¹⁵ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Arslan Tekin (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2016), 1/401.

¹¹⁶ Aynı noktaya delalet eden açıklamalar için bk. Faruk Köse, *İnanç Devleti: Bir İdeal Devlet Teorisi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007), 28-30. Yazar bu eserde, devlet ile insan-toplum ilişkisinde insan ve toplumun esas olduğunu, devletin ise kendini var eden insan ve topluma hizmet amacı taşıdığını ve insana öncelenemeyeceğini vurgulamaktadır.

erken devletlere, şehir devletlerinden feodal devletlere, mutlakiyetçi devlet biçimlerinden ulus devletlere ve günümüzde karşılaşılan post modern devlet biçimlerine kadar farklı biçimlerde tezahür eden otoriteler tarafından yönetildiği görülmektedir.¹¹⁷

Devletlerin içinde bulunduğu durum, sahip oldukları işlev ve yönetim biçimleri farklılık gösterse de toplumların hâkim bir gücün güvenliği altında yaşamayı zorunlu gördüğü söylenebilir. İslam toplumunda ise Hz. Muhammed'in (s.a.s.) Medine'ye hicretinin ardından inşa ettiği Medine Site Devleti'nden itibaren günümüze kadar, İslam toplumlarının önemli bir kısmının devlet otoritesi altında varlığını sürdürdüğü açıktır.¹¹⁸ Bu vakıa, İslam toplumunda Medine döneminden itibaren fiili bir şekilde kesintisiz devam etmiş, Hz. Peygamber'in vefatının ardından hemen her dönemde, yönetimin zafiyete uğramaması adına müslüman idareciler tarafından çeşitli tedbirler alınmıştır.¹¹⁹ Bu tutumun, İslam'ın ortaya koyduğu genel ilke ve prensiplerden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Zira İslam'ın her hal ve şartta korunmasını emrettiği beş temel değer (din, can, akıl, nesil ve mal)¹²⁰ ile adalet, kamu düzeninin sağlanması ve şûra gibi ilkelerin, toplumsal hayatta uygulanabilirliği, ancak devlet gibi bir mekanizma ile mümkündür. İslam'ın vaz ettiği bu türden ilke ve hükümlerin hayata geçirilmesinin ancak devlet ile mümkün olabileceği realitesinin, birey ve toplum aklını "devletin zorunlu ve zaruri olduğu" sonucuna götürdüğü, bu duruma bağlı olarak da İslam'ın ilk döneminden itibaren güçlü bir devlet anlayışı ve aklının olageldiği, süreç içinde bu anlayışın pekişerek geliştiği ve devam ettiği düşünülmektedir. Daha net bir ifadeyle müslüman toplumların, İslam'ın ilk döneminden itibaren devlet çatısı altında yaşadığı, devlet mekanizmasının otoritesine bağlı bir yaşam sürdüğü hususu bir

¹¹⁷ İbrahim Çöllü, *Devletin Kökenleri ve Gelişimiyle İlgili Teoriler* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 25.

¹¹⁸ Medine'ye hicreti sonrasındaki icraat ve faaliyetleri (orduyu komuta etme, Medine'deki farklı toplum kesimleri ile ilişkiler, civardaki yöneticilerle ilişki kurma, Medine vesikasının tanzimi vb.) nedeniyle İslam tarihinde ilk devletin Medine'de kurulduğu, Hz. Muhammed'in de ilk devlet başkanı olduğu kabul edilir. Bu tespitler için bk. Yılmaz Öztuna, *İslam Devletleri* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989), 1/54; Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005), 1/54; Takiyyüddin en-Nebhânî, *İslâmî Devlet*, çev. Ercan Tekinbaş (Ankara: Köklü Değişim Yayıncılık, 2013), 72. İlk İslam devletinin Medine'de kurulduğuna dair ayrıntılı açıklamalar için ayrıca bk. Muhammed Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, çev. İhsan Süreyya Sırma (İstanbul: Beyan Yayınları, 1992), 36-41.

¹¹⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Beyan Yayınları, 2005), 171-174.

¹²⁰ Haçkalı, *Şâtübî'de Makâsıd*, 94-96.

vakiadır. Anlaşılan o ki bu vakıa, toplum olabilme ve kalabilme zarureti temel edinilerek inşa edilmiş de facto bir gelişmedir.

Sözü edilen hususlardan hareketle, toplumsal kaosa sebebiyet vermesi, bu suretle de düzensizlik ve kargaşa ortamında bireye ait can ve malın zarar görmesine yol açabilecek türden bir mahiyet taşıması, ayrıca devletin gücünü zayıflatması, itibarını sarması, içerden ve dışardan gelebilecek zararlara devleti açık hale getirmesi nedenleriyle bağy eyleminin, İslam'ın muhafazasını amaçladığı ve emrettiği beş temel değer koruyucusu konumundaki devlet ile doğrudan ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

2.3.3. Devlet Başkanlığı Görevi Bakımından Bağy-Devlet İlişkisi

Temel değerlerin korunması, kamu düzeninin tesisi, huzur ve refahın sağlanması gibi bireyin ve toplumun ihtiyaç duyduğu hususların en ideal şekilde temin edilmesinin ancak devlet aracılığıyla mümkün olduğu tespit edildikten sonra, devletin bir mekanizma olarak ancak insanlar tarafından inşa ve idare edilebileceği, kendisine yüklenen sorumlulukları ancak bu şekilde gerçekleştirebileceği de bir diğer realitedir. Bir başka ifadeyle devlet, toplumun bir parçası olan insanlar tarafından yönetilmesiyle varlık kazanabilir ve işlevsel hale gelebilir. Yani devlet, inşa edilmesi, yönetilmesi, ihtiyaçlara cevap verebilmesi, birey ve topluma fayda sağlaması gibi özelliklerini ancak insanlar tarafından yönetilmek suretiyle gösterebilir. Sonuç itibarıyla devlet (olarak adlandırılan mekanizma), insanlar tarafından yönetilmeye ve işlevsel kılınmaya muhtaç bir yapıdır.¹²¹

Nitekim İslam tarihinde, Medine'ye hicretin ardından müslüman olan ve olmayan toplum kesimlerinin benimsediği bir sözleşme ortaya konulmak suretiyle inşa edilen ve gerekli unsurlarıyla beraber devlet hüviyeti taşıdığı kabul gören Medine Site Devleti'nin İslam tarihinin ilk devleti, kurucu sıfatıyla Hz. Peygamber'in de ilk Devlet Başkanı olduğu, vefatının ardından Raşit Halifeler olarak bilinen ilk dört halifenin devlet yönetimini şûra yöntemiyle üstlendikleri,¹²² sonrasında çok uluslu devletlerin

¹²¹ Devletin insanlar tarafından işlevsel kılınabileceğine, bu açıdan ele alındığında devletin en önemli unsurunun insan ve toplum olduğuna, bir başka ifadeyle devletin insana ihtiyaç duyduğuna dair açıklamalar için bk. Köse, *İnanç Devleti*, 14, 27.

¹²² İlk Halife Hz. Ebû Bekir'in (öl. 13/634), kendisinde sonra devlet başkanlığı görevine Hz. Ömer'i tavsiye ettiği, bu tavsiye kararının alınması esnasında sahabenin ileri gelenleri ile istişare edilerek neticeye varıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu karara, ilan edilmesinin ardından sahabe tarafından

ortaya çıktığı XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarına kadar saltanat idaresinin hâkim olduğu, XX. yüzyılın başlarından itibaren ise ağırlıklı olarak -çeşitli yönetim biçimleri uygulanmakla beraber- seçim yönteminin merkezde olduğu Cumhuriyet idaresinin esas alındığı bilinmektedir. Yani İslam toplumlarının ortak aklı, devletin kimler tarafından yönetileceği hususuna önem atfetmişlerdir.

İslam hukuku ve ilgili diğer kaynaklarda, devletin yöneticisi konumundaki kişi için “halife”, “sultan”, “imam”, “emir”, “müminlerin emiri”, “melik” vb. kavramlar kullanıldığı görülmektedir.¹²³ Bu isimlendirmelerin de devlet yöneticisine atfedilen öneme delalet ettiği söylenebilir.

Yapısı itibarıyla insanlar tarafından yönetilme zarureti, toplumun çeşitli katmanlarında yer alan birey ya da bireylerin veya odakların, çeşitli şekillerde yönetime talip olması realitesini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle de yönetimde söz sahibi olma isteği, tarihi süreçte farklı şekillerde kendini göstermiştir. Bu bağlamda, devleti yöneten kişi veya heyet zaman zaman toplumsal bir mutabakatla ve meşru bir şekilde yönetimden uzaklaştırıldığı gibi bazen de iktidarların gayrimeşru kabul edilen bir yönetime maruz kalarak el değiştirdiği görülmektedir. Bu cümleden olmak üzere müslüman toplumları sevk ve idare eden devletlerin yönetiminde bulunan kişi veya heyetlerin, toplum içinde yer alan kimi odaklar tarafından gayrimeşru bir şekilde yönetimden uzaklaştırıldığı ya da bu yönde çeşitli teşebbüslerin yaşandığı tarihi bir vakıadır. Ayrıca geçmişte çeşitli örnekleri var olan bu isyan durumu, bugün için de geçerliliğini koruyan aktüel bir eylem olarak dikkat çekmektedir.

Sözü edilen hususlara ilaveten, devlet başkanlığı görevine talip olan kişi, İslam’ın korumayı amaçladığı beş temel değer muhafazası iddiasını taşımalıdır. Hatta devlet başkanının meşruiyeti, bu değerleri hangi ölçüde koruduğuyla orantılıdır. Diğer taraftan bağı faaliyet, doğrudan meşru devlet başkanını veya hükümet üyelerini haksızca, zorla ve şiddet kullanmak suretiyle görevlerinden uzaklaştırma amacıyla icra edilen, neticesinde de yönetimin ele geçirilmesi veya idareye nüfuz edilmesi gayesi

ittifakla tabi olunmuştur. Bu bilgi için bk. Mustafa Fayda, “Ömer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/44-51. Dolayısıyla Hz. Ömer’in devlet başkanı olarak tayin edilmesinin de istişare neticesinde ortaya çıktığı değerlendirilmektedir.

¹²³ Hüseyin Çeliker, “İslam Hukuku’nda Devlet Başkanlığı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27 (Eylül 2008), 251-298; M. Abdulmecit Karaaslan, “İslam Hukukunda Devlet Başkanlığıyla İlgili Kavramların İhtilafı ve Dört Halifeden Sonra Hilafetin Geleceği”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 56; Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/539-546.

taşıyan bir eylemdir. Hedeflenen bu amaca ulaşılması adına bireye ve topluma zarar verici bir mahiyete sahiptir. Şu halde bağy eylemine başvurulması suretiyle ilk aşamada İslam'ın korumayı amaçladığı beş temel değer muhafazası iddiasıyla görev başında bulunan meşru bir devlet başkanı veya yönetim kademesi mensupları haksızca görevlerinden uzaklaştırılmış olmaktadır. Akabinde ise sözü edilen zaruri değerleri koruma görevinin deruhte edildiği devlet başkanlığı makamı veya iktidar erki bu değerlerin ihlal edilmesi suretiyle ele geçirilmiş bulunmaktadır. Bu durum, bağy eylemi sonucunda görevinden uzaklaştırılan ya da uzaklaştırılmak istenen devlet başkanı veya hükümet üyeleri açısından mağduriyet, devlet başkanlığı görevini ele geçiren kişi bakımından ise çelişki arz eden bir durumdur. Bu suretle de bağy faaliyeti ile devlet başkanlığı görevi arasında devrik devlet başkanı yönünden mağduriyet, görevi ele geçiren devlet başkanı bakımından ise çelişki ilişkisi bulunmaktadır.

2.3.4. Siyasi Suç-Adi Suç Ayrımı Bakımından Bağy-Devlet İlişkisi

İslam hukukunda siyasi suç “bağy” kavramıyla ifade edilmiştir. Siyasi suçun tanımında “*siyasal iktidarın ele geçirilmesi ile devletin siyasal menfaatlerine ve temel varlığına dönük hukuka aykırı fiiller*” şeklinde yer alan temel iki unsur dikkate alındığında, ancak iki durumda “bağy” suçunun varlığından söz edilebilmesi mümkün görünmektedir. Bu bağlamda bağy suçu ilk olarak, müslüman bir topluluğun şer’i hükümleri veya uhdelerindeki sorumlulukları yerine getirmemek üzere otoriteye karşı ortaya koyduğu muhalif bir tavırla meydana gelebilir. Nitekim bu tavır “devletin temel varlığına dönük hukuka aykırı fiil” olarak telakki edilmektedir. İkincisi ise meşru devlet başkanını siyasi mülahazalarla gayrimeşru bir şekilde görevden uzaklaştırmak gayesiyle fiilen icra edilen ayaklanma ile söz konusu olur. Bu eylem de “siyasal iktidarın ele geçirilmesi” amacına dönüktür. Zikredilen bu iki tür isyan hareketi esnasında, faillerden sâdır olan her türlü eylem siyasi suç kategorisinde değerlendirilecek ve buna göre yargılama yapılacaktır.¹²⁴

Sözü edilen bu hususlardan hareketle, devletin varlığına veya yönetimin ele geçirilmesine dönük olmayan ancak kaos ve kargaşaya neden olan, toplumu tedirgin eden, insanların canlarına ve mallarına zarar veren eylemler eşkıyalık hareketleri olarak görülecek, adi bir suç olarak değerlendirilecektir.

¹²⁴ Üdeh, *et-Teşrîu'l-cinâiyyü'l-İslâmî*, 1/102-103; Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu*, 55.

3. OSMANLI DÖNEMİ FIKIH KİTAPLARI İLE FETVALARINDA BAĞY

Bu bölümde Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgelerde kaleme alınan Hanefî fıkıh kitapları ile Osmanlı şeyhülislamı ile ulema sınıfından diğer yetkililer tarafından verildiği tespit edilen fetvalarda bağye dair yer alan fıkhi ve hukuki hükümler ve metinler bütünlük arz eden bir şekilde ele alınarak incelenmiştir.

3.1. Osmanlı Dönemi İsyanlarına Dair

1299 yılı itibarıyla kurulduğu kabul edilen¹²⁵ ve 624 yıl boyunca devlet olma özelliğini sürdürebilen Osmanlı Devleti, bu süre zarfında çeşitli isyanlarla karşı karşıya kalmıştır. İstanbul'un fethi öncesinde iktidarı ele geçirme amacı taşıdığı görülen hanedan içi şehzade isyanları¹²⁶ ile başladığı; dini, sosyal ve siyasi nitelikli Şeyh Bedreddin isyanı¹²⁷ ve İstanbul'un fethi sonrasında yeniçerilerin teşebbüsü olan Buçuktepe vakası¹²⁸ ile devam ettiği anlaşılan isyan girişimleri, Osmanlı'nın tarih sahnesinden ayrılmasına dek hemen her dönemde vaki olmuştur.

Teşebbüs ya da icra edilen kalkışma hareketlerine mazeret olarak ileri sürülen gerekçelerin farklı olduğu görülmekle beraber, vuku bulan isyanların bir kısmının başarılı olduğu, bir kısmının kısmen amacına ulaştığı, bazısının ise bastırılmak

¹²⁵ Osmanlı Devleti'nin kuruluş yılına dair yapılan tartışmalar için bk. Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 1/43-44, 51-54. Halil İnalcık ve Feridun Emecen Osmanlı devletinin kuruluşunu 1300 olarak kaydetmişlerdir. Bu bilgi için bk. Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 1; Feridun Emecen, "Osmanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/487-496.

¹²⁶ Fiili isyan girişimi nedeniyle katledilen ilk Osmanlı şehzadelerinin I. Murat'ın kardeşleri İbrahim ve Halil olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgi için bk. Haldun Eroğlu, "Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 43/2 2003, 28. Bu idamlar sonrasında, yine I. Murat'ın oğlu Savcı Bey de, görevi başındaki padişah babasına fiilen isyan etmiş, bu nedenle de idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 1/112. Şehzade İbrahim ile Halil'in I. Murat yönetimine isyan ettiklerine dair bilgi için ayrıca bk. Halil İnalcık, "Murad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/156-164. Anılan isyanlar öncesinde devletin kurucusu kabul edilen Osman Bey'in, amcası Dündar Bey tarafından beylikten uzaklaştırılarak yönetimi ele geçirmeyi düşündüğü ve bu yönde bazı çabaları olduğu, yönetim aleyhinde bazı faaliyetler icra ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Bu bilgi ve daha fazlası için bk. Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 1/46-48, 61.

¹²⁷ Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 1/253-256.

¹²⁸ Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 1/337.

suretiyle başarısızlıkla sonuçlandığı, isyan sonrası ortaya çıkan hukuki tablonun da ilgili neticeye göre şekillendiği anlaşılmaktadır.¹²⁹

İfade edildiği üzere Osmanlı Devleti'ne yönelik vuku bulan isyanlar için ileri sürülen gerekçeler farklılık göstermektedir. Bu bağlamda meşrep farklılığı, emir sahibi olanların timar¹³⁰ alamamaları ya da timar veya zeâmet¹³¹ sahiplerinin yetkilerinin iptal edilmesi, şeyhlerin müritleri üzerindeki etkisi, bir kısım levendin topraksız olması, sekban-sarıca bölüklerinin yevmiyesinin kesilmesi gibi nedenlerle;¹³² diğer taraftan vergilerin artırılması, bir kısım devlet adamlarının tahriki, ekonomi ve timar sisteminin bozulması, merkezi otoritenin zaafa uğradığı düşünce ve iddiası, bölgesel hâkimiyet çabaları ile medrese sisteminin bozulması gibi mazeretlerle;¹³³ ayrıca yeniçerilerin yönetime müdahale düşüncesi, cülus ve sefer bahşişi talepleri ile bulundukları mevki ve sahip oldukları ayrıcalıkları korumaya dönük arzuları,¹³⁴ ilaveten hanedan mensubu şehzadelerin iktidarı ele geçirme istekleri¹³⁵ gibi farklı gerekçelerle isyanlara başvurulduğu anlaşılmaktadır.

¹²⁹ Vaki olan isyanlardan bazıları için bk. Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 1/337, 2/815-816, 3/1190-1196, 3/1683-1688, 4/1813-1834, 4/1994-1997, 4/2006-2008, 4/2030, 4/2033.

¹³⁰ Türkçe'de dirlik/dirilik ile eş anlamlı kullanılan timâr /tumar kelimesinin sözlükte "bakım, ilgi" anlamına geldiği, terim olarak ise Osmanlı merkez vilayetlerinde bir süvari birliğini ve askeri-idari hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade ettiği, aynı zamanda mîrî arazi sisteminin işleyişinde köylü-çiftçilerin konumları ve ödeyecekleri verginin belirlenmesinde, ayrıca imparatorluğun klasik çağında (M. 1300-1600) tarımsal ekonominin yönetiminde belirleyici etken olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi ve daha fazlası için bk. Halil İnalcık, "Timar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/168-173.

¹³¹ Zeâmet kelimesinin, Osmanlı askeri teşkilâtı terminolojisinde askeri hizmette bulunanlara verilen, 20.000 ile 100.000 akçe arasındaki dirlikleri ifade eden bir ad olduğu ifade edilmektedir. Bu bilgi ve daha fazlası için bk. Erhan Afyoncu, "Zeâmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/162-164.

¹³² Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022), 2/6. Bu gerekçelere dair örnekler için bk. Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 2/695-696, 2/776, 2/777-778, 2/811-813, 2/871-872.

¹³³ Bu gerekçelere dair örnekler için bk. Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 2/792, 2/865-869, 3/1205-1207, 3/1399-1400, 3/1674-1679, 3/1740-1759, 4/1856-1864, 4/1873-1876, 4/1878-1882, IV/1941-1942, 4/2012-2013. Ayrıca bk. Midhat Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), 5/2599-2600, 5/2631-2632, 5/2774-2776, 5/2858, 5/2890, 6/2972, 6/2989, 6/3016, 6/2631, 6/3209,

¹³⁴ Bu gerekçelere dair örnekler için bk. Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 1/337, 2/815-816, 3/1190-1196, 3/1683-1688, 4/1813-1834, 4/1994-1997, 4/2006-2008, 4/2030, 4/2033, 4/2071-2073, 4/2089-2096, 4/2174-2175, 4/2187-2201, 4/2204-2206, 4/2281-2307, Ayrıca bk. Sertoğlu, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 5/2460-2467, 5/2474-2476, 5/2811-2815, 5/2836-2842, 6/3442-3452,

¹³⁵ Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 1/112, 1/267-273, 1/275-277, 2/623, 2/707, 2/717-718, 2/1137-1139.

3.2. Osmanlı Dönemi Fıkıh Eserlerine Dair

Hız. Peygamber döneminde cârî olan hukukî faaliyetler ile bu faaliyetler neticesinde ortaya çıkan hukukî kararlar ve eserlerden hareketle fıkıhın hicrî birinci asırdan itibaren tedvin edildiği kabul edilmektedir.¹³⁶ Fıkıh ekollerinin oluşmaya başladığı ikinci yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ise serdedilen fıkıh görüşlerin derlenerek belli bir sistematik içinde düzenlendiği, bu yöndeki çalışmalar neticesinde de önemli hukukî metinlerin ortaya çıktığı görülmektedir.¹³⁷

Hicrî yedinci yılın (700/1300) ilk çeyreği itibarıyla tarih sahnesinde yer alan, hicrî on üçüncü asrın ortalarına doğru ise (1340/1922) varlığı sona eren Osmanlı Devleti döneminde fıkıha dair önemli eserler yazıldığı, önceki dönemlerden tevarüs eden fıkıh eserleri üzerine kaleme alınan şerh ve hâşiyeler dışında müstakil fûrû fıkıh eserlerinin de fıkıh literatürüne kazandırıldığı bilinmektedir.¹³⁸

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki bölgelerde kaleme alındığı saptanan ve bağy konusu bağlamında bu çalışmada incelemeye konu edilen Hanefî fûrû fıkıh eserleri arasında, müelliflerinin vefat tarihleri ile tespit edilebilen tamamlanma tarihleri üzerinden hareketle kronolojik bir listeleme yapıldığında, *Câmiu'l-fusûleyn* (1411-1413),¹³⁹ *et-Teshîl şerhu Letâifi'l-işârât* (1415),¹⁴⁰ *Müştemilü'l-ahkâm* (1460),¹⁴¹ *Dürerü'l-hükkâm şerhu Gureri'l-ahkâm* (1479),¹⁴² *Îzâhu'l-İslâh* (1534),¹⁴³

¹³⁶ Bekir Karadağ, “İslâm Hukukunun Tedviniyle İlgili Tartışmalar Bağlamında Müslüman İlim Adamlarının Tespitleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19 (Bahar 2020), 408. Ayrıca bk. Ahmet Özel, “Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/14-22. Fıkıh ilminin tedvine hicrî birinci ya da hicrî ikinci asırda başlandığına dair tartışmalar için ayrıca bk. Karadağ, “İslâm Hukukunun Tedviniyle İlgili Tartışmalar”, 405 412.

¹³⁷ Özel, “Fıkıh”, 13/14-22.

¹³⁸ Özel, “Fıkıh”, 13/14-22.

¹³⁹ Bedrettin Simâvî'nin *Câmiu'l-fusûleyn*'i, Edirne'de kazaskerlik görevinde bulunduğu esnada yazdığı ifade edilmektedir. Söz konusu görevinin 1411-1413 tarihleri arasında icra edildiği göz önüne alındığında, adı geçen eserin de bu tarih aralığında telif edildiği anlaşılmaktadır. Bu bilgiler için bk. Bilal Dindar, “Bedreddin Simâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/331-334.

¹⁴⁰ Adı geçen eserin, müellifi tarafından 1415 yılında tamamlandığı ifade edilmektedir. Bu bilgi için bk. Dindar, “Bedreddin Simâvî”, 5/331-334.

¹⁴¹ *Müştemilü'l-ahkâm* müellifinin vefat tarihi için bk. Ramazan Şeşen, “İlk Devir Osmanlı Âlimleri ve Yazdıkları Eserler”, *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (Eylül 2002), 285.

¹⁴² Adı geçen eserin, Molla Hüsrev tarafından 1478 yılında tamamlandığına dair bilgi için bk. Akgündüz, “Dürerü'l-hükkâm”, 10/27-28.

¹⁴³ Kemalpaşazâde'nin vefat tarihi için bk. Şerafettin Turan, “Kemalpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/238-240.

Mülteka'l-ebhur (1517),¹⁴⁴ *Tenvîrû'l-ebâr ve câmiu'l-bihâr* (1587),¹⁴⁵ *Müsifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm* (1598),¹⁴⁶ *Minehu'l-gaffâr* (1598),¹⁴⁷ *ed-Dürrü'l-muhtâr* (1661),¹⁴⁸ *Mecmau'l-enhur* (1660-1666),¹⁴⁹ *ed-Dürrü'l-müntekâ* (1669),¹⁵⁰ *Reddü'l-muhtâr* (1836)¹⁵¹ şeklinde bir sıralamaya gidilebilecektir.

İncelemeye konu mezkûr eserler arasında metin, şerh ve hâşiye niteliği taşıyan -birbirinden bağımsız değerlendirildiğinde- on altı fıkıh kitabı bulunmaktadır. Bu eserlerden bir kısmı için, şerh bölümünün veciz nitelikli olması, bir başka ifadeyle mufassal olmaması nedeniyle metin ile üzerine yazılan şerhin iç içe geçtiği, bu suretle de tek bir kitap görüntüsü arz ettiği müşahade edilmektedir.¹⁵²

Tablo 1. İnceleme konusu Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinin türü

Sıra	Eser Adı	Türü
1	<i>Câmiu'l-fusûleyn</i>	Metin
2	<i>Letâifi'l-işârât</i>	Metin
3	<i>et-Teshîl</i>	Muhtasar Şerh/Metin Nitelikli
4	<i>Müştemilü'l-ahkâm</i>	Metin
5	<i>Gurerü'l-ahkâm</i>	Metin
6	<i>Dürerü'l-hükkâm</i>	Muhtasar Şerh/Metin Nitelikli
7	<i>el-İslâh</i>	Metin
8	<i>Îzâhu'l-İslâh</i>	Muhtasar Şerh/Metin Nitelikli
9	<i>Mülteka'l-ebhur</i>	Metin
10	<i>Mecmau'l-enhur</i>	Şerh
11	<i>ed-Dürrü'l-müntekâ</i>	Şerh
12	<i>Tenvîrû'l-ebâr ve câmiu'l-bihâr</i>	Metin
13	<i>ed-Dürrü'l-muhtâr</i>	Şerh
14	<i>Minehu'l-gaffâr</i>	Şerh
15	<i>Reddü'l-muhtâr</i>	Hâşiye
16	<i>Müsifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm</i>	Metin

¹⁴⁴ *Mültekâ*'nın tamamlanma tarihine dair bilgi için bk. Has, "Mülteka'l-ebhur", 31/548-551.

¹⁴⁵ Mezkûr eserin tamamlanma tarihi için bk. Ahmet Özel, "Timurtaşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/188-189.

¹⁴⁶ Müellifin vefat tarihi için bk. Özel, "Timurtaşî", 41/188-189. Müellif Timurtaşî'nin vefat tarihinin *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin "Timurtâşî" maddesinde 1598, "Haskefi" maddesinde ise 1595 olarak kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bilgi için bk. Özel, "Timurtaşî", 41/188-189; Ahmet Özel, "Haskefi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997) 16/387-388.

¹⁴⁷ Müellifin vefat tarihi için bk. Özel, "Timurtaşî", 41/188-189.

¹⁴⁸ Eserin tamamlanma tarihi için bk. Özel, "Haskefi", 16/387-388.

¹⁴⁹ Eserin birinci cildinin 1660, ikinci cildinin ise 1666 yılında tamamlandığına dair bilgi için bk. Tahsin Özcan, "Şeyhîzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/86.

¹⁵⁰ Eserin tamamlanma tarihi için bk. Özel, "Haskefi", 16/387-388.

¹⁵¹ Müellifin vefat tarihi için bk. Ahmet Özel, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/292-293.

¹⁵² İfade edilmeye çalışılan bu realiteden hareketle, metin ile şerhin iç içe geçtiği muhtasar şerh türü mezkûr eserler, bu çalışmada "metin nitelikli" tanımlamasıyla işlenmiş ve söz konusu bakış açısıyla metin-şerh ayrımı yapılmadan incelemeye tabi tutulmuştur.

3.3. Osmanlı Dönemi Fetvalarına Dair

Osmanlı toplum fertlerinin dini alanda karşılaştığı problemlere cevap verebilmek için daha sonraki dönemlerde “şeyhülislamlık” veya “meşihat” olarak anılan “müftülük” kurumunun, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren faaliyet gösterdiği bilinmektedir.¹⁵³

Karşılaşılan problemlere cevap mahiyetinde şeyhülislamlar veya müftüler tarafından verilen fetvaların yer aldığı fetva mecmualarının, sıklıkla karşılaşılan problemlere yer vermeleri ve Hanefî mezhebi içinde hâkim görüşü bildirmeleri sebebiyle Osmanlı tarihinde kadıların en çok başvurdukları fıkıh metinlerinden sonra ikinci önemli bilgi kaynağı olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁴

Osmanlı döneminde, karşılaşılan bir kısım şer‘i ve hukuki meseleye dair hükümleri, hukuk kodu olarak kullanılan fıkıh kitaplarından çıkarmak bakımından yeterli mesleki ehliyete sahip olmayan müftülerin, önceki şeyhülislam veya müftüler tarafından verilen cevaplardan derlenen fetva mecmualarından yararlandıkları bilinmektedir. Nitekim Taşköprülüzade (Taşköprîzâde) Ahmet Efendi (öl. 968/1561), fıkıh ilminin alt şubeleri arasında saydığı fetvalar ilmini “*Cüzi vâkıalar hakkında fakihlerin verdikleri hükümlerin, kendilerinden sonra göreve gelen ve meslekî ehliyet bakımından yeterli seviyede olmayan görevlilerin işlerinin kolaylaşması amacıyla rivayet edilen bir ilim.*” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁵⁵

Fetva mecmuaları dışında, Osmanlı arşivinde çeşitli fonlara dağıtılmış halde fetvalar bulunduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim bu türden fetvaların önemli bir kısmının Osmanlı Devleti bürolarında üretilip hassasiyet ile saklanan arşiv belgeleri niteliğinde olmadığı, şahısların elinde bulunan fetvaların tereke, muhallefât kaydı ya da bir davanın eki olması gibi sebeplerle arşive intikalinin söz konusu olduğu, bazı padişahların tahttan indirilmesi, devlete isyan eden asilerin tenkîli ve/veya cihad-ı ekber ilanları gibi hususlarda verilen ve az sayıda bulunan fetvaların ise ait oldukları resmi dosyalarla birlikte günümüze intikal ettiği ifade edilmiştir.¹⁵⁶

¹⁵³ İslam Demirci, *Osmanlı’da Te’lîf-i Mesâil Şubesi Kuruluşu ve İslam Hukuku Alanında Yaptığı Çalışmalar* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022), 27.

¹⁵⁴ Şükrü Özen, “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (Mayıs 2005), 253.

¹⁵⁵ Özen, “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, 252-253.

¹⁵⁶ Bu tespit için bk. Sinan Çuluk, Yılmaz Karaca, *Osmanlı Arşivi’nde Şeyhülislam Fetvaları* (İstanbul: Seçil Ofset, 2015), 5.

Osmanlı şeyhülislamı tarafından bağı konusuna ilişkin verilen çok sayıda fetva bulunmaktadır. Zira Osmanlılar'da isyana konu taraflar için, bir diğer ifadeyle hem isyana başlamak hem de isyanın bastırılması için, bir meşruiyet dayanağı niteliğinde fetvanın son derece önemli bir enstrüman olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁵⁷ Bu bağlamda isyana dair ortaya çıkan fetvalar ya doğrudan padişahın talebi üzerine veya fiilen vaki olan ve bastırılan isyan hareketi sonrasında ortaya çıkan neticeye binaen devlet lehine hazırlanmıştır. Veya girişilmesi düşünülen isyan hareketine meşruiyet sağlamak adına isyancılar lehine verilmiştir.¹⁵⁸

Vaki olan ve bastırılan ya da bastırılması için operasyon yürütülen her bir isyan hareketinde rol alan suçluların infazına dair fetva bulunduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Nitekim bir kısım isyan suçluları için öngörülen cezaların sadece padişah fermanına dayandığı, bir kısmı içinse fetva hazırlandığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁹

3.4. Osmanlı Dönemi Fıkıh Eserlerinde Konunun Ele Alınışı

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki bölgelerde kaleme alındığı tespit edilen ve bu çalışmada inceleme konusu olan belli başlı Hanefî fûrû fıkıh eserlerinde “bağı” konusu, aşağıda serdedilen çerçevede ele alınmıştır:

3.4.1. Konunun Ele Alındığı Bölüm

Bilindiği üzere fıkıh eserleri genelde kitap, bab ve fasıllar şeklinde tasnif edilmiştir. *Câmiu'l-fusûleyn* ve *Müşîfetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm* dışında bu çalışmaya konu fıkıh eserleri de tüm konuları ya da belli bir veya birkaç konu dışındaki bütün konuları içermektedir.

Anılan iki eser dışındaki fıkıh kitaplarında bağı konusu “Kitabü's-siyer” veya “Kitâbü'l-cihâd” bölümünde işlenmektedir. Bu bağlamda *Letâifü'l-işârât*, *Müştemilü'l-ahkâm* ve *Mülteka'l-ebhur*'da “Kitabü's-siyer”,¹⁶⁰ *Gurerü'l-ahkâm*, *Îzâhu'l-İslâh* ile *Tenvîrü'l-ebâr*'da ise “Kitâbü'l-cihâd”¹⁶¹ bölümünde ele

¹⁵⁷ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 25.

¹⁵⁸ Örnek olarak bk. Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 246-284.

¹⁵⁹ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 25.

¹⁶⁰ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Halebî, *Mültekâ*, 223.

¹⁶¹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546-547; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a.

alınmaktadır. Bu eserlerin şerhleri de tabii olarak bahsi edilen düzene göre şekillenmektedir.

Bağy konusu *Câmiu'l-fusûleyn*'de “Yargılama Hukuku ve İlişkili Konular” başlıklı bölümün “Adalet” alt başlığı altında; *Müsifetü'l-hükkâm*'da ise yargıçların atanması ve görevden alınmasına dair hükümlere yer verilen “Tevliye ve Azil (Atanma ve Görevden Alınma)” başlığı kapsamında incelenmektedir.¹⁶²

Tablo 2. Eserlerde konunun ele alındığı bölüm

Sıra	Eser Adı	Bağy Konusunun Ele Alındığı Bölüm
1	<i>et-Teshîl şerhu Letâifi'l-işârât</i>	Kitâbü's-Siyer
2	<i>Câmiu'l-fusûleyn</i>	Faslü'l-kadâ
3	<i>Müştemilü'l-ahkâm</i>	Kitâbü's-Siyer
4	<i>Dürerü'l-hükkâm şerhu Gururi'l-ahkâm</i>	Kitâbu'l-cihâd
5	<i>Îzâhu'l-İslâh</i>	Kitâbu'l-cihâd
6	<i>Mültekâ ile şerhleri Mecmau'l-enhur ve ed-Dürrü'l-müntekâ</i>	Kitâbü's-Siyer
7	<i>Tenvîrü'l-ebâr ve câmiu'l-bihâr ile şerhleri ve Reddü'l-muhtâr adlı hâşiye</i>	Kitâbu'l-cihâd
8	<i>Müsifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm</i>	Tevliye ve Azil

3.4.2. Bağy Bahsinde Ele Alınan Konular

Bağy konusuna ilişkin temel nitelikli kabul edildiği anlaşılan belli başlı konulara, ilgili eserlerde yer verilmektedir. Bununla birlikte ele alınan konuların kemmiyet ve keyfiyetine ilişkin, eserler arasında kısmi farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu cümleden olmak üzere, bir kısım eserde ele alınan konular diğer eserlerde bulunmamakta, bir eserin kısaca ele aldığı bir konu, diğeri tarafından görece detaylı işlenmektedir.

3.4.2.1. Metin ve Muhtasar Şerh Türü Eserlerde Ele Alınan Konular

Bu çalışmaya konu edilen *Müştemilü'l-ahkâm*, *Mültekâ* ve *Tenvîrü'l-ebâr* adlı “metin türü” eserler ile *et-Teshîl*, *Dürer*, *el-Îzâh* isimli muhtasar şerh türü fıkıh kitaplarında yer verildiği tespit edilen konular şunlardır:

1. Bağyin tanımı.

¹⁶² Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12a-12b; Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî, *Müsifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm* (Amman: Dâru'l-Feth, 2007), 210.

2. İsyân halinde devlet başkanının daveti.
3. İsyana sevk eden endişelerin giderilmesi.
4. İsyancılara silahlı müdahale/isyancılarla silahlı mücadele.
5. Yaralı ve kaçan isyancılara yönelik muamele.
6. İsyancıların ailelerinin/zürriyetlerinin esir edilmesi.
7. İsyancıların mallarının müsaderesi ya da taksimi.
8. İsyancılara ait silahlar ile bineklerin kullanılması.
9. İsyân ortamında, taraflara mensup kimselerin birbirlerini öldürmeleri halinde söz konusu olan tazmin sorumluluğu.
10. Aralarında mirasçılık ilişkisi bulunan kimselerin isyân ortamında birbirlerini öldürmeleri durumunda ortaya çıkan hükümler.
11. İsyancılara ve fitne ehline silah satılmasının hükmü.
12. İsyancılara ait (silah ve binek dışındaki) eşyaların kullanılması ve sahiplerine iadesi.
13. İsyân için hazırlık yapıldığının duyulması üzerine alınacak tedbirler.
14. Fiilen harekete geçilmeyen, henüz düşünce aşamasında olduğu anlaşılan isyân planına karşı devletin tutumu.
15. Fitne/kaos anında taraf olunmaması ve olaylardan uzak durulmasının gerekliliği.
16. Bağy sayılacak ve sayılamayacak eylem türleri.
17. İsyânın bastırılması mücadelesine iştirak edilmesi yönündeki daveti üzerine devlet başkanına destek verilmesinin gerekliliği.
18. İsyancıların kible ehli kimseler/müslüman olmaları.
19. İsyancıların egemen oldukları bölgede vergi toplamaları.
20. İsyancıların silah bırakma talebi.
21. Rehinelere ilişkin hükümler.
22. Esirlere ilişkin hükümler.
23. İsyancılara karşı yürütülen silahlı mücadelede kullanılabilecek teçhizat.
24. Öldürülmesi caiz olmayan isyancılar.
25. İsyancı elebaşlarına yönelik muamele.
26. Devlet başkanının göreve getirilmesi ve azli.

Zikri geçen konular, metin ve muhtasar şerh türü eserlerin tamamının taranması suretiyle elde edilerek derlenmiştir. Tespit edilebilen bu konuların tamamına, bütün eserlerde yer verildiği söylenemez.¹⁶³

Metin ve muhtasar şerh türü eserlerde yer verilen bu konular şerh ve hâşiye türü eserlerde detaylarıyla izah edilmekte, söz konusu izahlar esnasında -asli konuya ilişkin olmakla birlikte- başkaca görüş ve hükümler de ele alınmakta, ayrıntılarda farklı izahlar ve/veya anlatımlara da başvurulmaktadır.¹⁶⁴

Zikredilen konulardan on tanesi, *Câmiu'l-fusûleyn* ve *Müsifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm* dışındaki inceleme konusu eserlerin tamamında ele alınmaktadır. Bu bağlamda bağyin (bâğîler üzerinden) tanımı, isyanın bastırılmasına destek amacıyla devlet başkanı tarafından yapılan çağrı, isyancıları içinde bulundukları isyan haline iten şüphelerin giderilmesi için devlet başkanına düşen sorumluluk, isyancılara yönelik silahlı mücadele/müdahale, yaralı ve kaçan isyancıların takip edilerek etkisiz hale getirilmesi, isyancıların ailelerinin esir edilmesi, isyancılara ait mallara el konularak paylaşılması, isyancılara ait silah ve bineklerin kullanılması, isyan ortamında taraflara mensup kimselerin birbirlerini öldürmeleri halinde tazmin sorumluluğu, aralarında mirasçılık ilişkisi bulunan kimselerin isyan ortamında birbirlerini öldürmeleri durumunda ortaya çıkan hükümler ve bu konularla irtibatlı açıklamalar, - mezkûr iki eser dışındaki- bütün eserlerde yer almaktadır.¹⁶⁵

“Fitne ehline silah satılması” yönündeki hüküm ise *Câmiu'l-fusûleyn* ve *Müsifetü'l-hükkâm* ile *et-Teshîl* dışındaki bütün eserlerde zikredilmektedir.¹⁶⁶

¹⁶³ Bu açıklama ve tespitlerle ilgili bk. Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546-547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrî'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a.

¹⁶⁴ Sözü edilen detaylar için bk. Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707-709; Alâüddîn Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Haskefi ed-Dımaşkî, *ed-Dürri'l-müntekâ fî şerhi'l-Mültekâ* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2023) 2/588-591; Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 351-352; Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî, *Minehu'l-gaffâr şerh-u Tenvîri'l-ebâr ve câmiil-bihâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00433), 275b-276a; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/410-421.

¹⁶⁵ Bu açıklama ve tespitlerle ilgili bk. Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546-547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrî'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a.

¹⁶⁶ Bu açıklama ve tespitlerle ilgili bk. Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546-547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrî'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a.

Müştemilü'l-ahkâm'da ayrıca, -bütün eserlerde yer verilen mezkûr on temel konu ile fitne ehline silah satılması konusu dışında- bir grubun silah satın aldığı ve isyan için tatbikat yaptığı, bu suretle de isyana hazırlandıklarına dair devlet başkanı ya da devlet yetkililerine bilgi ulaşması halinde alınacak tedbirler, fiilen harekete geçilmemiş olmakla birlikte henüz düşünce aşamasında olduğu anlaşılan isyan planına karşı devletin tutumu, fitne döneminde ortaya çıkan karışıklıktan uzak durulması gerektiği, bağy sayılacak ve sayılmayacak eylem türleri, isyanın bastırılması mücadelesine iştirak edilmesi yönündeki daveti üzerine devlet başkanına destek verilmesinin gerekliliği, esasında müslüman olan isyancılarla silahlı mücadelenin meşruiyetine Hz. Ali'nin uygulamalarının dayanak gösterilmesi, isyancılara ait malların korunması ve sahiplerine iadesi, ayrıca ele geçirdikleri şehirlerde isyancılar tarafından vergi toplanması konularına yer verilmektedir.¹⁶⁷

Tenvîrû'l-ebâr'da ise -yine temel on konu ile fitne ehline silah satılması konusu dışında- *Müştemilü'l-ahkâm*'da yer verilen meselelerden sadece “isyancılara ait malların korunması ve sahiplerine iadesi” konusu işlenmekte, ancak bu konular dışında, başka eserlerde yer verilmeyen çeşitli konulara da temas edilmektedir. Bu bağlamda, isyancıların silah bırakma talebi, rehinelere ilişkin hükümler, esir alınan isyancılarla ilgili devlet başkanının takdiri, isyancılara karşı yürütülen silahlı mücadelede kullanılabilecek teçhizat, öldürülmesi caiz olmayan isyancılar, isyancı elebaşlarının kafalarının kesilerek teşhiri şeklinde farklı konulara dikkat çekilmektedir.¹⁶⁸

İsyanın bastırılmasına destek verilmesi amacıyla devlet başkanı tarafından yapılan çağrıya icabet edilerek devlet güçleriyle beraber isyancılara karşı mücadele edilmesinin gerekliliğine dair hüküm de sadece *Müştemilü'l-ahkâm* ile *Tenvîrû'l-ebâr*'da yer almaktadır.¹⁶⁹

Bir grubun isyan hazırlığı yaptığı yönünde bir bilginin devlet yetkililerine ulaşması halinde alınacak tedbirler konusu ise sadece *et-Teshîl* ile *Müştemilü'l-ahkâm*'da geçmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478.

¹⁶⁸ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a.

¹⁶⁹ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-476; Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a.

¹⁷⁰ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476.

Müştemilü'l-ahkâm ile özellikle *Tenvîrü'l-epsâr*'da, bağy bağlamında diğer eserlerden farklı olarak işlenen mezkûr konuların, adı geçen bu eserleri diğerlerine nispetle daha özgün kıldığı söylenebilecektir. *et-Teshîl* de bu bağlamda ele alınabilir.

Diğer taraftan ilgili konuların serdedilmesi esnasında belli bir sıralamanın takip edildiği de söylenebilir. Şüphesiz bu noktada da eserler arasında farklılıklar bulunmaktadır.

el-Îzâh, *Dürer* ve *Mültekâ* konuların serdedilmesi esnasında aynı sıralamayı takip etmektedir. Bu çerçevede bu üç eserde işlenen konular; bağyin tanımı, devlet başkanının çağrısı, şüphelerin giderilmesi/ikna, silahlı mücadele, yaralı ve kaçan isyancıların takip edilmesi, isyancıların ailelerinin esir edilmesi, isyancılara ait mallara el konulması, isyancılara ait silah ve bineklerin kullanılması, isyan ortamında taraflara mensup kimselerin birbirlerini öldürmeleri halinde tazmin sorumluluğu, aralarında mirasçılık ilişkisi bulunan kimselerin isyan ortamında birbirlerini öldürmeleri durumunda ortaya çıkan hükümler ve fitne ehline silah satılması şeklinde bir sıralama takip edilerek serdedilmektedir.¹⁷¹

et-Teshîl ve *Müştemilü'l-ahkâm*'da, zikri geçen konuların ilk dördünde (bağyin tanımı, devlet başkanının çağrısı, şüphelerin giderilmesi/ikna, silahlı mücadele) aynı sıralama takip edilmekte, sonrasında ise takdim-tehir yapılmak suretiyle konular işlenmektedir. Bununla birlikte *Müştemilü'l-ahkâm*'da, -diğer eserlere nispetle daha fazla konuya yer verilmesinin de etkisiyle- görece karmaşık bir anlatımdan bahsedilebilecektir.¹⁷² *Tenvîrü'l-epsâr*'da ise söz konusu bu sıralama, bağyin tanımından hemen sonra “devlet başkanının göreve getirilmesi ve azledilmesi” konusuna yer verilmesiyle farklılık göstermekte, ilaveten -*Müştemilü'l-ahkâm*'da cari olduğu gibi- diğer eserlerden farklı hususlar ihtiva etmesinden kaynaklı olduğu düşünülen farklı bir konu sıralaması takip edilmektedir.¹⁷³

3.4.2.2. Mufasssal Şerh ve Hâşiye Türü Eserlerde Ele Alınan Konular

Bu çalışma kapsamında incelemeye tabi tutulan mufasssal şerhler ile *Reddü'l-muhtâr* adlı hâşiye türü eserin muhtevasında, bir önceki başlık altında yer verilen metin

¹⁷¹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546-547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a.

¹⁷² Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478.

¹⁷³ Timurtâşî, *Tenvîrü'l-epsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a.

ve muhtasar şerh türü fıkıh kitaplarında ele alınan konulara ilaveten, ilişkili başkaca konulara değinilmektedir. Söz konusu eserler, şerh niteliği taşıması nedeniyle, tabii olarak üzerine yazıldıkları metin türü eserlerdeki konuları esas almaktadır. Ancak şerh esnasında metinden farklı ve fakat ilişkili başkaca konulara yer verilmektedir. Bu başlık altında, mufassal şerh türü eserler ile hâşiye türü eserlerde değinilen belli başlı konular serdedilmiştir.

1. Bağy kelimesinin morfolojik bakımdan açıklanması.
2. Bağyin ele alındığı bölümde, sona bırakılma nedeni.
3. Bâğîler, hâricîler, yol kesiciler.
4. Bâğîler ile hâricîler arasındaki fark.
5. Hâricîlerin tekfir edilip edilemeyeceği.
6. Yol kesicilerin kısımları.
7. Muhammed b. Abdulvehhâb'ın (öl. 1206/1792) hurûcu.
8. Devlet başkanı olabilme yöntemleri.
9. Devlet başkanlığından azil nedenleri.
10. İlgili eylemin bağy sayılması için “yönetimi ele geçirme” iddiası taşıması gerektiği.
11. İsyancıların ileri sürdükleri te'vil.
12. İsyandan vazgeçilmesini sağlamak için devlet başkanının çağrısının vacip olmadığı.
13. Hangi şartlarda devlet başkanının çağrısına icabet edileceği.
14. Devlet başkanına itaat zorunluluğunun dayanakları.
15. İsyancıları, içinde bulundukları isyan haline sevk eden şüphelerin giderilmesi amacıyla devlet başkanınca ikna yöntemine başvurulmasının, savaşa kıyasla daha az zararlı bir yöntem olması nedeniyle tavsiye edildiği ancak vâcib olmadığı.
16. İsyancıların zürriyetlerinin esir edilmemesi ile ilgili hükmün dayanağı.
17. İsyancıların, silah kullanılmaksızın bastırılmasının esas olduğu.
18. Öldürülmesi caiz olmayanlar.
19. Esir edilmesi caiz olmayanlar.
20. Esirlerle ilgili detaylı hükümler.
21. Efendisiyle beraber isyana katılan kölenin durumu.
22. İsyan ortamında meydana gelen katl eylemi ile ilgili hükümlerin gerekçeleri.

23. İsyancıların silahlarına el konulmasının ya da taksim edilmesinin sınırı/çerçevesi.
24. İsyanı bastırmak için yürütülen mücadelede öldürülen devlet yanlısı kimselerin şehit sayıldıkları ve naaşlarına yapılacak muamele.
25. Ehl-i bağyin ölülerine yapılacak muamele.
26. Aralarında mirasçılık ilişkisi bulunan kimselerin birbirlerini öldürmesi halinde ortaya çıkan hükümlerin dayanağı.
27. İsyancı mahremine doğrudan öldürülmemesinin esas olduğu.
28. İsyancıların silah bırakma yönündeki beyanlarının hangi şartlarda dikkate alınacağı.
29. İsyancı elebaşlarının kafalarının kesilerek teşhir edilip edilemeyeceği ve gerekçesi.
30. İsyan ortamında atanan ya da isyancı kadılar tarafından verilen kararların geçerliliği.
31. Bazı konularda ehliharp ve mürtetlerle bâğîler arasında mukayese.

Serdedilen bu konular, metin türü ve muhtasar şerh türü eserlerde yer verilen temel konular dışında kalan, bir başka ifadeyle mufassal şerh ve hâşiye türü eserlerin şerh bölümünde ele alınan konulardır. Görüldüğü üzere mezkûr konuların bir kısmı metin türü ve metin nitelikli eserlerde yer verilen hükümlerin gerekçe, dayanak ve detaylı açıklamaları, bir kısmı ise devlet başkanlığına getirilme veya bu görevden azledilme gibi ilişkili hususları içermekte, diğer bir kısmı da hâricîlerin tekfiri, Vehhâbîlerin hurûcu gibi tali nitelikli meselelerden teşekkül etmektedir.¹⁷⁴

Mecmau'l-enhur ve *ed-Dürrü'l-müntekâ*, *Minehu'l-gaffâr* ve *ed-Dürrü'l-muhtâr* ile *Reddü'l-muhtâr* adlı eserlerde yer verilen bu konuların detayları, çalışmanın ilgili bölümlerinde eserler arasında mukayese yöntemiyle serdedilmiştir.

3.4.3. Bağyin Tanımı ve Mahiyeti

Bağy, Osmanlı döneminde kaleme alınan Hanefî furû fıkıh eserlerinde doğrudan ve teknik anlamda tarif edilmemiştir. Satır aralarında yapılan açıklamaların terimin tarifine delalet ettiği ya da bâğîlerin tanımlanmasıyla eylemin de tanımlandığı kanaatiyle hareket edildiği değerlendirilmiştir. Eserler incelendiğinde “bir grup

¹⁷⁴ Söz konusu açıklama ve tespitler için bk. Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707-709; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/588-591; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351-352; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 355a-357a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/410-421.

*müslüman devlet başkanına itaatten ayrılıp bir bölgeyi¹⁷⁵ ele geçirirlerse...*¹⁷⁶ veya *“bir grup müslüman bir şehri ele geçirip devlet başkanına karşı ayaklanırlarsa...”*¹⁷⁷ şeklinde ya da *“müslümanlardan bir grup devlet başkanına itaatten ayrılıp bir şehri ele geçirdiği zaman...”*¹⁷⁸ denilerek benzer ifadelerle konunun anlatımına başlanmaktadır. Bu anlatım biçimi ve kullanılan ifadelerin, aynı zamanda terimin tanımına da delalet ettiği düşüncesiyle ayrıca ve doğrudan tanımlama cihetine gidilmediği mülahaza olunmuştur.

İsyancıların tanımlanmasıyla konu anlatımına başlandığı örneklerle de rastlanmaktadır. Bu bağlamda bazı eserlerde *“İsyancılar, devlet başkanına itaatten ayrılan müslüman bir gruptur/topluluktur.”* şeklinde bir tanım yer almaktadır.¹⁷⁹ Bir kısmında ise *“Meşru devlet başkanına haklı bir gerekçeye dayanmaksızın başkaldıran kimseler.”* şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁸⁰ Aynı anlamı farklı sözcüklerle ifade eden bir başka tanım da *“Devlet başkanına itaatten ayrılıp haksız yere ona karşı ayaklanan kimseler.”* şeklindedir.¹⁸¹ Bâğî ayrıca *“Meşru devlet başkanına karşı ayaklanan kimse.”* şeklinde tanımlanmakta, bu tanımın fukahâ örfünde/fakihlerin kullanımında bu şekilde yer aldığına vurgu yapılmaktadır.¹⁸² Bu örneklerde isyancıların mahiyetine dair tanımlama yapılmak suretiyle bağy eyleminin de tanımlanması cihetine gidildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde yer verilen bu tür anlatımlardan hareketle bağy *“Müslüman bir topluluğun haklı bir gerekçeye dayanmaksızın meşru ve adil devlet başkanına karşı ayaklanması.”* şeklinde tanımlanabilecektir.

¹⁷⁵ Fıkıh eserlerinde bağy eyleminin tanımına dair yapılan açıklamalar esnasında isyancıların “bir şehri (belde) ele geçirmesi” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadeyle, isyancıların askeri bir güç halinde bir araya gelmelerine vurgu yapılmaktadır. Bu durum ise genelde bir şehri ele geçirmeleri suretiyle vaki olmaktadır. Binaenaleyh beyân-ı vakî kabilinden bu anlatım biçiminin tercih edildiği belirtilmektedir. Nitekim karargâh kurdukları ve ele geçirdikleri yer, bir şehir değil de belirli bir bölge de olabilecektir. Dolayısıyla anlatım esnasında tercih edilen “بَلَد/belde/şehir” ifadesi aynı zamanda bir bölge anlamını da taşımaktadır. Bu bilgi için bk. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/415.

¹⁷⁶ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472.

¹⁷⁷ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475.

¹⁷⁸ Halebî, *Mültekâ*, 223.

¹⁷⁹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546.

¹⁸⁰ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 13b; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 355a.

¹⁸¹ Timurtâşî, *Müsifetü'l-hükkâm*, 210.

¹⁸² İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/411.

Bâğîlere dair yapılan tanım ya da anlatımların bir kısmında “hurûc” ve “tegallüp” kavramları aynı anda tercih edilirken,¹⁸³ bir kısmında “tegallüp” ayrıntısına yer verilmemekte, sadece “hurûc” eyleminin zikredilmesiyle yetinilmektedir.¹⁸⁴ Bununla birlikte *et-Teshîl*’de “tegallüp” anlamı “غَلْبُو” fiili kullanılarak ifade edilmektedir.¹⁸⁵

Eserlerin bir kısmında, devlet başkanına itaatten ayrılan grubun müslüman oldukları açıkça belirtilirken,¹⁸⁶ bir kısmında ise bu kayda ihtiyaç duyulmadığı görülmektedir.¹⁸⁷

Tanımların bir kısmında, kendisine karşı ayaklanılan devlet başkanının meşruiyetine sarahaten vurgu yapılırken,¹⁸⁸ çoğunda devlet başkanı ifadesi meşruiyet ile kayıtlanamaksızın mutlak anlamda serdedilmektedir.¹⁸⁹

Bir kısım eserde, devlet başkanına karşı ayaklanan grubun, söz konusu eylemi haksızca yapmasına değinilirken,¹⁹⁰ diğer bir kısmında bu yönde bir detaya yer verilmemektedir.¹⁹¹

Söz konusu hususlara ilaveten, inceleme konusu eserlerin bir kısmında bağye veya bâğîlere dair açıklamalar yapıldığı esnada, çeşitli başka fıkıh kaynaklarından yararlanıldığı müşahede edilmiştir.¹⁹²

¹⁸³ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/475; Halebî, *Mültekâ*, 223.

¹⁸⁴ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Simâvî, *Câmiu’l-fusûleyn*, 12b; Timurtâşî, *Müşîfetü’l-hükkâm*, 210.

¹⁸⁵ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472.

¹⁸⁶ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/475; Halebî, *Mültekâ*, 223.

¹⁸⁷ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Simâvî, *Câmiu’l-fusûleyn*, 12b; Timurtâşî, *Müşîfetü’l-hükkâm*, 210; Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

¹⁸⁸ Simâvî, *Câmiu’l-fusûleyn*, 12b; Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

¹⁸⁹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Halebî, *Mültekâ*, 223; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/475; Timurtâşî, *Müşîfetü’l-hükkâm*, 210.

¹⁹⁰ Simâvî, *Câmiu’l-fusûleyn*, 12a; Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Timurtâşî, *Müşîfetü’l-hükkâm*, 210.

¹⁹¹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Halebî, *Mültekâ*, 223; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/475-478.

¹⁹² Bağyin tanımı yapıldığı esnada inceleme konusu eserlerden *Mecmau’l-enhur*’da *Tenvîrü’l-ebâr*’a; *ed-Dürü’l-müntekâ*’da *Fethu’l-kadîr*, *ed-Dürü’l-muhtâr* (Şerhu *Tenvîr*), *Kuhistânî* ve *el-Muhîr*’e; *ed-Dürü’l-muhtâr*’da *Fethu’l-kadîr* ve *Câmiu’l-fusûleyn*’e; *Reddû’l-muhtâr*’da *Nehru’l-fâik*, *Fethu’l-kadîr*, *Kuhistânî*, *ed-Dürü’l-müntekâ* ve *Îmâdiyye*’ye atıfta bulunduğu ya da bu eserlerden alıntı yapıldığı görülmüştür. Mevzubahis konunun referans gösterilen mezkûr eserlerde anlatımı için bk. Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebâr* (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 6/99-102; Haskefî, *ed-Dürü’l-muhtâr*, 351; Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistânî, *Câmiu’r-rumûzi’r-rivâye fî şerhi Muhtasari’l-Vikâye*, thk. Muhammed

Bağye dair anlatımların çok önemli bir kısmında, kendisine karşı isyan edilen merciin devlet başkanı olduğu ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle konu, devlet başkanı merkeze alınarak anlatılmaktadır. Ancak konu bütüncül bir yaklaşımla ele alındığında, bağy eyleminin devlet başkanı dışında başka devlet erkânını hedef alması da olasıdır. Nitekim bu husus, inceleme konusu eserlerden *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da açıkça dile getirilmiştir: Konunun takdimi esnasında bâğîlerin “devlet başkanına ya da vekiline”, yani “devlet başkanı tarafından görevlendirilen naibine” karşı isyan eden kimseler olduğu sarahaten beyan edilmiştir.¹⁹³

Bir kısım Osmanlı dönemi isyanlarının doğrudan padişahı hedef aldığı görülmekle birlikte, bir kısmının ya hükümet üyelerini ya da padişah tarafından atanan bölgesel yöneticiyi hedef aldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, bağy konulu fetvalarda kendini göstermektedir. Doğrudan padişahı hedef alan isyanlara II. Osman (öl. 1031/1622), Sultan İbrahim (öl. 1058/1648), Sultan Abdulaziz (öl. 1293/1876) ve Sultan Abdulhamit'in (öl. 1336/1918) tahttan indirilmesine neden olan isyanlar örnek olarak zikredilebilir. Aynı zamanda bu hadiseler, çeşitli fetvalara da konu olmuştur.¹⁹⁴

Bununla beraber, padişah tarafından atanan bölgesel yöneticiye karşı gerçekleştirilen bir isyana ilişkin bir fetva da *Behcetü'l-fetâvâ*'da yer almaktadır. Söz konusu bu fetva ile ilişkili soruda, Osmanlı egemenliği altında bulunan Kırım ve Bucak'ta Osmanlı sultanı tarafından tayin edilen Kırım Han'ına karşı, isyanı gerektirecek bir zulüm söz konusu olmadığı halde isyan eden ve mevcut Han'ı istemeyerek diledikleri başka bir kimsenin göreve gelmesini talep eden, bu amaç doğrultusunda da bir araya gelerek toplum içinde kaosa sebebiyet veren eylemler icra eden, mezkûr tutumlarıyla da Osmanlı sultanına da isyan etmiş sayılan Tatarlar ile Nogaylar(in bir kısmı) hakkında fetva istenmektedir. Verilen fetvada, sözü edilen eylemleri icra edenlerin isyancı oldukları ve bozguncu tavırlarında ısrarcı

Ahmed Abdulaziz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2019), 4/243-247; Râdiyyüddin es-Serahsî, *el-Muhîtü'r-radavî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2021) 5/339-342; Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b; Sirâceddin İbn Nüceym, *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, thk. Ahmed İzzü İnâye (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 3/264-265; Ebü'l-Feth Zeynüddin el-İmâdî, *Fusûlu'l-ihkâm fî usûli'l-ahkâm* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00525), 9b; Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/588-591. Ayrıca *Reddû'l-muhtâr*, *Minehu'l-gaffâr* gibi eserlerde, bağy kavramının mahiyetine dair açıklamalar yapıldığı esnada, lügat türü eserlere de atıfta bulunmaktadır. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/411-412; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b.

¹⁹³ Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351.

¹⁹⁴ İsyancılar lehine alındığı tespit edilen fetvaların anlatıldığı bölümde, bu olaylara yer verilmiştir.

davranmaları halinde kendilerine yönelik silahlı mücadele yürütülmesinin gerekli olduğu hususu hüküm altına alınmaktadır.¹⁹⁵

Bu örnekte, Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Kırım ve Bucak şehirlerinde, Osmanlı Devleti tarafından atanan yöneticinin tanınmaması, bu suretle de Osmanlı sultanının tanınmaması bahse konu edilmektedir. Yani isyan doğrudan Osmanlı sultanını değil de onun atadığı yerel yöneticiyi hedef almıştır ki bu tutum da bağy kapsamında ele alınmaktadır.

3.4.4. Devlet Başkanına İtaatsizliğin Çeşitleri

Devlet başkanına başkaldırı niteliği taşıyan eylem sahibi kimseler “yol kesiciler”, “hâriciler” ve “bâğiler” olmak üzere üç kısımdan müteşekkildir.¹⁹⁶

3.4.4.1. Yol Kesiciler

ed-Dürrü'l-muhtâr'da, meşru devlet başkanına haksız yere başkaldıran üç kesimden birinin “yol kesiciler” olduğu ifade edildikten sonra, eserin had gerektiren suçlar ile bu suçlar için öngörülen cezaların işlendiği “Kitâbü'l-hudûd” bölümüne atıf yapılarak konunun orada ele alındığı belirtilmektedir.¹⁹⁷ Eserin bahsi edilen bölümüne bakıldığında “katu't-tarîk” eylemiyle “yol kesmek suretiyle insanların mallarının gasp edilmesi” kastedilmekte ve bu eylem “büyük hırsızlık (sirkat-i kübrâ)” olarak nitelendirilmekte, sonrasında eylemin şiddetine göre ceza takdir edileceği serdedilmektedir.¹⁹⁸

Reddû'l-muhtâr'da ise güç sahibi olup olmadıkları dikkate alınmaksızın, herhangi bir te'vile dayanmadan insanların yollarını keserek mallarını gasp eden, onları öldüren bir kesim ile herhangi bir güce sahip olmadığı halde kendilerince bir yoruma dayanarak bahse konu eyleme teşebbüs eden kesim olmak üzere iki tür yol kesiciden bahsedilmektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 212.

¹⁹⁶ Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/588; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/412.

¹⁹⁷ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351.

¹⁹⁸ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 327-328.

¹⁹⁹ *Reddû'l-muhtâr*'da gerek “yol kesiciler” konusunun anlatımı esnasında gerekse de “bağy” kavramının mahiyetine dair açıklamalar yapılırken, *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da ve *Minehu'l-gaffâr*'da ise devlet başkanına itaatsizliğin çeşitleri anlatılırken *Fethu'l-kadîr*'e atıfta bulunmaktadır. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/411-412; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*,

Bahse konu eylem, her ne kadar doğrudan devlet başkanına karşı bir tavır olmasa da veya doğrudan devlet başkanını görevden uzaklaştırma amacı taşımasa da kamu düzenini bozması, toplumda korku ve infiale sebebiyet vermesi şeklindeki niteliği dolayısıyla meşru devlet başkanına başkaldırmak kabilinden değerlendirildiği düşünülmektedir.

Osmanlı döneminde meydana gelen kamu düzenini bozucu nitelikteki bir kısım eşkıyalık hareketleri otoriteye başkaldırı sayılmış ve “bağy” isimlendirmesiyle fetvaya konu edilmiştir. *Netîcetü’l-fetâvâ*’da²⁰⁰ yer alan ve Sarı Beyoğlu adıyla bilinen bir eşkıya için hazırlanan fetva, bu noktada örnek olarak zikredilebilir.

“Sarı Beyoğlu namıyla bilinen Mustafa isimli bir eşkıya, başını çektiği bir grup eşkıya ile beraber, mallarına el koymak ve hayatlarına kastetmek suretiyle insanlara zulmetseler, ayrıca bir şehirde bulunan kaleyi ele geçirerek orada toplansalar ve devlet güçleriyle savaşmak için bir araya gelseler, bu suretle de sultanın emrinden çıkıp bâğî olsalar, “...Allah’ın emrine dönünceye dek haddi aşanlara karşı savaşınız...” âyeti kerimesinin manası gereğince Mustafa isimli eşkıya ve onunla beraber hareket edenler ile ona yardım ve yataklık edenlere karşı silahlı mücadele yürütülmesi helal ve farz olur mu?

el-Cevap: Olur.”²⁰¹

Görüldüğü üzere, bir grup eşkıyanın bir araya gelerek bir kısım insanların mallarına el koyup bir kısmını da öldürmeleri şeklindeki eşkıyalık faaliyetleri bu fetvanın merkezindedir. Bu eylem nedeniyle failler bâğî olarak adlandırılmışlardır.

Behcetü’l-fetâvâ’nın “Kitabü’l-büğât” başlıklı bölümündeki bir başka fetva da aynı noktayı ifade etmektedir. Sözü edilen fetvada, yağmacı ve bozguncu olan, ayrıca

(Yeni Cami, 00433), 275b. Konunun *Fethu’l-kadir*’de anlatımı için bk. İbnü’l-hümâm, *Fethu’l-kadir*, 6/93.

²⁰⁰ Haneî mezhebinde muteber kabul edilen kaynakların yanı sıra daha sonra tedvin edilen fetva mecmualarından da yararlanılarak hazırlandığı belirtilen bu eserin, güvenilir bir başvuru kaynağı olarak kabul gördüğü ve kısa zamanda şöhret kazandığı belirtilmiştir. Bu bilgi için bk. Saffet Köse, “Netîcetü’l-Fetâvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/26-27. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*’nin ilgili maddesinde Şeyhülislam Dürrîzâde Ahmet Arif Efendi’ye nispet edilen bu eserin müellifine dair, es-Seyyid Ahmet Efendi, Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedûsî ve Dürrîzâde Mehmed Efendi olmak üzere üç farklı isme kütüphane kataloglarında yer verildiği ve her üç ismin de kitabın hazırlanmasında payı olmakla birlikte herhangi birini müellif kabul etmenin pek isabetli olmadığı ifade edilmektedir. Bu ve daha detaylı bilgi için bk. Kaya vd., *Netîcetü’l-Fetâvâ*, 9.

²⁰¹ Kaya vd., *Netîcetü’l-Fetâvâ*, 106. Zikredilen bu fetva ile incelemeye konu edilen diğer fetvalar, bu çalışmada günümüz Türkçesiyle ifade edilmiştir.

toplum içinde kanun tanımaz eylemleriyle bilinen ve bu tutumunu sürdüren bir kimsenin, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen bir ferman ile kanuna uygun davranmaya davet edilmesi üzerine, davete uymayıp isyancı tutumuna ve kanuna aykırı eylemlerine devam etmesi, mamafih yanına başka eşkıyaları da alarak fermanı getiren görevlilere saldırması halinde bu kişi ve yanındakilerle savaşılabileceği hükmüne yer verilmektedir.²⁰²

Fetvaların içeriğinden de anlaşılacağı üzere, sözü edilen bu olaylarda devlet başkanının görevden uzaklaştırılması amacı taşıyan bir eylemin vukuundan bahsedilmemekte, ilgili eylemler sadece bir eşkıyalık faaliyeti olarak takdim edilmektedir. Bununla birlikte eylem sahibi kimseler “bâğî” olarak isimlendirilmektedir.

Bir eylemin teknik anlamda bağy olarak adlandırılması için kalkışmacıların yönetim hakkının kendilerinde olduğu (imâret ve vilâyet) iddiasıyla devlet başkanını görevden uzaklaştırmayı amaçlaması gerekmektedir.²⁰³ Oysaki bu örneklerde, eylemcilerin bu yönde bir amacından bahsedilmemekte, sadece eşkıyalık faaliyetlerine yer verilmektedir. Sözü edilen bu tespitten hareketle de “bağy” ifadesinin bu fetvalarda, terimsel anlamıyla değil de kelime anlamıyla kullanıldığı neticesine ulaşılmaktadır. Nitekim “bağy” sözcüğünün devlete, devlete başkanına veya hükümete isyan anlamında terimselleşme sürecine dair, bu çalışmanın ilgili başlığı altında detaylıca yer verilmişti.

3.4.4.2. Havâric/Hâricîler

Hâricîler, devlet başkanının küfre düşmek ya da günahkâr olmak suretiyle batıl üzere olduğu kanaatiyle öldürülmesinin gerekli olduğu şeklinde bir değerlendirmeye dayanarak isyan eden, sahip oldukları bu düşünceden hareketle de müslümanların canlarını, mallarını ve ırzlarını helal, Hz. Peygamberin sahâbîlerini de din dışı sayan, güçlü ve hamaset sahibi bir topluluk olarak tanımlanmaktadır.²⁰⁴ Konunun takdimi esnasında kullanılan ifadelerden hareketle bu kesimin Hz. Ali’ye karşı ayaklanan

²⁰² Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 212.

²⁰³ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/412.

²⁰⁴ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b.

hâricîler olduğu belirtilmektedir.²⁰⁵ Bununla birlikte, özellikleri zikredilen bu hâricî kesim hakkında terettüp ettirilecek hükmün, bâğîlere uygulanacak hüküm ile aynı olduğu ve bu noktada fakihlerin görüş birliği içinde bulunduğu belirtilmektedir.²⁰⁶

Öte yandan “hâricîler” olarak kategorize edilen kesimin bir kısım muhaddis tarafından İslam dışı olduğuna hükmedildiği belirtilse de bu görüşün kabul görmediği ya da bu düşünceye destek veren herhangi bir müçtehit olmadığı ifade edilerek anılan savın yersiz olduğuna işaret edilmektedir.²⁰⁷ Zikredilen nitelikleri ile son derece sert ve katı tutumlarına rağmen hâricîlerin müslüman sayıldıkları anlaşılmaktadır.

Müslümanların canlarını mubah saymak, mallarını ve ailelerini helal görmek şeklindeki düşünce ve davranışlarını, haksız bile olsa bir te’vile dayandırmaları nedeniyle hâricîlerin kâfir olduklarına hükmedilemeyecektir. Bu değerlendirmeye göre isabetli olmasa bile bir gerekçe ileri sürmüş olmaları, hâricîlerin tekfir edilmelerine engel teşkil etmektedir. Söz konusu eylemlerin herhangi bir te’vile dayandırılmaksızın sâdır olması halinde, eylem sahipleri İslam dışı sayılabilecektir.²⁰⁸

Diğer taraftan hâricîlerin, müslümanların canlarını ve mallarını helal saymaları şeklindeki düşünce ve tutumları nedeniyle bâğîlerden ayrıldığı, bir başka ifadeyle bu durumun iki kesim arasındaki fark olduğu değerlendirilmiştir.²⁰⁹

3.4.4.3. Büğât/İsyancılar

Bâğîler, “*Meşru devlet başkanına başkaldıran kimseler.*” şeklindeki tanım dışında “*Hâricîler gibi müslümanların kanlarını dökmeyi, mallarına el koymayı ve zürriyetlerini esir etmeyi helal saymaksızın, bir yoruma dayanarak adil devlet başkanına karşı ayaklanan müslüman bir topluluk.*” şeklinde de tanımlanmıştır.²¹⁰ Ayrıca ehl-i bağy, “*Bir yoruma dayanarak bir araya gelmek suretiyle bir bölgeyi ele geçiren ve insanları öldüren, ayrıca haklı olduklarını savunarak yönetimin (vilâyet) kendi hakları olduğunu iddia eden güç sahibi topluluk.*” olarak tarif edilmektedir.²¹¹

²⁰⁵ İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, 6/412.

²⁰⁶ Haskefî, *ed-Dürrü 'l-muhtâr*, 351.

²⁰⁷ Timurtâşî, *Minehu 'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b.

²⁰⁸ Timurtâşî, *Minehu 'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b.

²⁰⁹ İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, 6/412.

²¹⁰ İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, 6/412; Timurtâşî, *Minehu 'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b.

²¹¹ İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, 6/412.

3.4.4.4. Hâricîler ile Bâğîler Arasındaki Fark

Konu mutlak anlamda isyan üzerinden ve salt terim anlamlarından hareketle ele alındığında “bağy” ve “hurûc” aynı anlama gelmekte ve “meşru yönetime karşı ayaklanma” demektir.²¹² Kavramların taşıdığı hususi anlamlar bakımından incelendiğinde ise hâricîler ile bâğîler arasındaki en temel farkın; hâricîlerin, müslümanların canlarını ve mallarını helal saymaları, ailelerinin esir edilmelerini meşru kabul etmeleri olduğu neticesine varılmaktadır. Bu isyancı türünü, bu düşünce ve davranışa iten gerekçe, kendilerine karşı ayaklandıkları yöneticilerin küfrüne hükmetmiş olmaları, bir başka ifadeyle bazı davranışları nedeniyle onları İslam dışı saymalarıdır. Bâğîler ise müslümanların canlarını ve mallarını helal saymaksızın, yönetimin kendilerinin hakkı olduğunu iddia eden, bu suretle de devlet başkanına kendilerince ileri sürdükleri bir argümana dayanarak başkaldıran güç ve kuvvet sahibi bir topluluktur.²¹³

Bu iki anlam karşılaştırıldığında hurûc, bâğye göre daha dar ve özel bir anlam ifade etmektedir. Bu anlamdaki hâricîlik ile halifeliği döneminde Hz. Ali’ye karşı ayaklanan isyancı topluluk kastedilmektedir. Yine bu bağlamda ele alındığında bâğy, hurûca göre umumiyet ifade etmekte, yani hem dar hem de geniş anlamda isyan eylemini kapsamaktadır. Dolayısıyla da bâğy kavramı hem dar anlamıyla ifade edilen hâricîlik için hem de mutlak manada kalkışma eylemi için kullanılacaktır. Oysa bahsedildiği anlamıyla hâricîlik, sadece Hz. Ali’ye karşı ayaklanan kesim için söz konusudur. Bununla birlikte, zikri geçen özel anlamından bağımsız bir şekilde ve sadece ayaklanma anlamıyla ele alındığında, her türlü isyan hareketi için de hurûc kavramı kullanılabilecektir. Bu anlamıyla hurûc, bâğy ile eş anlamlı olmaktadır.²¹⁴

Minehü’l-gaffâr müellifi Timurtâşî, bâğîlerin “hâricîler” olarak açıklanmasına karşı çıkmakta, bu yaklaşımın doğru olmadığını savunmaktadır.²¹⁵ Hâricîlerin,

²¹² İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/411.

²¹³ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/412.

²¹⁴ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/412. *Reddû’l-muhtâr*’da hâricîler ile bâğîler arasındaki fark anlatılırken çeşitli eserlerden yararlanılmakta, birçok kaynağa atıfta bulunmaktadır. Atıf yapılan ilgili konular (İbn Münzir dışında) adı geçen kaynaklarda görülmüştür. Konunun sözü edilen kaynak niteliğindeki fıkıh eserlerindeki anlatımı için bk. İbnü’l-hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 6/93; İbn Nüceym, *en-Nehru’l-fâik*, 3/264; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi* 9/544; Serahsî, *el-Muhît*, 5/339-340; Ebü’l-Fazl Mevdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-muhtâr* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996) 4/151-153.

²¹⁵ Timurtâşî, *Minehu’l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b.

müslümanların canlarını mubah saymaları, mallarını ve ailelerini helal görmeleri şeklindeki düşünce ve tutumlarından dolayı Timurtâşî'nin böyle bir kanaate sahip olduğu düşünülmektedir.

3.4.5. Bağy Suçunun Oluşum Şartları

Eserlerde yer verilen tanımlar ile konunun işlenişi esnasındaki anlatımlardan hareketle kalkışma eyleminin bağy, eylemcilerin de bâğî sayılabilmeleri için gerekli olduğu anlaşılan bazı şartlar bulunmaktadır. Bu bağlamda bağy suçunun teşekkülü için gerekli olan şartlar şunlardır:

3.4.5.1. Topluluk Olma

Bağy eyleminden bahsedebilmek için gerekli olduğu anlaşılan unsurların başında eylemcilerin topluluk halinde bulunmaları şartı gelmektedir. Bir diğer ifadeyle bağy, örgüt tarafından gerçekleştirilebilecek bir eylemdir. Bu bağlamda, eserlerin bir kısmında “قَوْمٌ/kavim” ifadesine yer verilirken,²¹⁶ diğer bir kısmında “طَائِفَةٌ/taife”,²¹⁷ “جَمَاعَةٌ/cemaat”²¹⁸ ve “فِئَةٌ/grup”²¹⁹ ifadeleri zikredilmektedir. Bazı eserlerde ise bahsi edilen bu kavramlar doğrudan zikredilmese de konuya dair serdedilen anlatımlarda yer verilen “مُسْلِمُونَ” ve “خَارِجُونَ” şeklindeki çoğul ifadelerden aynı sonuca ulaşılmaktadır.²²⁰

Eserlerde eylemcilerin sayısına dair açık bir sınırlandırmaya yer verilmese de ilgili eylemi yönetim için tehlikeli kılacak nitelikte bir sayısal çoğunluktan bahsedildiği sonucuna varılabilir. Netice itibarıyla bağy, devlet başkanı veya yönetim kademesi için tehlike arz edecek nitelikte bir grup tarafından gerçekleştirilebilecek bir eylem olup tek bir kişiden sâdır olan bireysel eylemlere ya da yönetim için tehlike teşkil etmeyecek nitelikte bir topluluk tarafından icra edilen hareketlere bağy denilemeyecektir.²²¹

²¹⁶ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

²¹⁷ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b.

²¹⁸ Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

²¹⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/411.

²²⁰ Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/588; Timurtâşî, *Müşîfetü'l-hükkâm*, 210.

²²¹ Benzer bir değerlendirme için bk. Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu*, 163; Sabri Erturhan, *İslâm Ceza Hukuku* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 281.

Osmanlı döneminde meydana gelen ve fetvalara konu olan yönetime müdahale amaçlı isyan eylemlerine bakıldığında, tamamının bir topluluk tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Şeyh Bedreddin (öl. 823/1420) isyanı bu noktada dikkat çeken bir örnek olarak zikredilebilir:

Yıldırım Bayezid'in (öl. 805/1403) vefatının ardından yaşanan fetret devrini kardeşlerini bertaraf ederek bitiren²²² ve mutlak hâkimiyetle Osmanlı tahtına geçen I. Mehmet (öl. 824/1421) döneminde, görünüşte dini-tasavvufi, gerçekte ise siyasi nitelik taşıyan Şeyh Bedreddin isyanı vaki olmuştur. Hareketin, Şeyh Bedreddin'den etkilenerik faaliyet yürüten Börklüce Mustafa (öl. 822/1419) ve Torlak Kemal'in de (öl. 822/1419) gayretleriyle²²³ Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan topraklarda ciddi bir propaganda ile yayıldığı, binlerce taraftar topladığı ve iktidarı ele geçirme amacı taşıdığı²²⁴ ifade edilmektedir. Şayet bu hareket, bahsedildiği çerçevede gelişmiş ise silahsız ve barışçıl bir faaliyet olduğundan bahsetmek pek de mümkün görünmemektedir. Bu tespitten hareketle de, Osmanlı vatandaşı bir grubun, silahlı bir şekilde organize olarak, devlet başkanını yönetimden uzaklaştırmak amacıyla hareket ettikleri söylenebilecektir. Ortaya çıkan bu tablo ise fıkıh kitaplarında anlatılan bağy eylemi ile örtüşmektedir. Şu halde Şeyh Bedreddin hareketi ve bu hareket ile ilişkili olduğu veya bu hareketten etkilenerik başladığı ve geliştiği anlaşılan Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal faaliyetleri, örgütlü ve fiili bir bağy hareketidir.

Sultan III. Mehmet (öl. 1012/1603) döneminde vaki olan bir başka isyan olayı da bu noktada örnek olarak zikredilebilir. 1603 yılında, Anadolu'da devam eden Celali karışıklığı ve yıllardır süregelen Avusturya savaşları nedenleriyle İstanbul'da huzursuzluk artmıştı. Böyle bir ortamda sipahiler isyan ederek Padişah'ı ayak diyanına mecbur bırakmışlardı. Divan neticesinde isyancıların tazyikiyle Kapıağası Gazanfer

²²² Bu bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/347. Osmanlı devletinin fetret döneminde yaşanan taht mücadelesine dair detaylı bilgi için ayrıca bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/325-345.

²²³ Her ne kadar faaliyet sahası ve söylemlerde farklılıklar bulunduğu ifade edilse de kaynaklarda bu iki ismin hareketi, Şeyh Bedreddin üzerinden anlatılmaktadır. Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/362-366; Dindar, "Bedreddin Simâvî", 5/331-334. Oluş süreçlerinin farklı olduğuna dair savlar da bulunmaktadır. Örnek olarak bk. Bayram Bayrakdar, "Şeyh Bedreddin İsyanı ve Türkiye'de Mesihyanik Hareketler Üzerine Kimi Düşünceler", *Izmir Democracy University Social Sciences Journal* 5(1), 42. Ancak gerek Şeyh Bedreddin gerek Börklüce ve gerekse de Torlak Kemal'in hareketlerinin birbirlerinden bağımsız olduğu yönünde görüşler de vardır. Bu noktada detaylı açıklamalar için bk. Fatih Sarıkaya, "Şeyh Bedreddin İsyanı İle Karıştırılan Bir Ayaklanma: Börklüce Mustafa İsyanı", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/26 2017, 798-811.

²²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/366; Bayrakdar, "Şeyh Bedreddin İsyanı", 51.

Ağa ile Haremağası Osman Ağa idam edildiler. Bu isyanın aynı zamanda Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa'yı da hedef aldığı anlaşılmaktadır (hükümete isyan). Nitekim yaşanan siyasi ve askeri gelişmelerden birbirlerini sorumlu tutan veya itham eden iki tarafın; Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa ile Sadaret Kaymakamı Mahmut Paşa'nın siyasi ve bürokratik rekabetinin bir tezahürü olarak yeniçeriler ile sipahiler arasında ciddi anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa ile Sadaret Kaymakamı Mahmut Paşa arasındaki bu gerilim ve ilişkili isyan hadisesi bir fetvaya konu olmuştur. Bu çerçevede hem Padişah'ın hem de yeniçerilerin Veziriazam'a destek vermeleri nedeniyle güçlerini yitiren Mahmut Paşa ve Sunullah Efendi'nin (öl. 1021/1612) görevlerinden azledilmeleri üzerine Veziriazam "*Padişah sipahi eşkiyasına teslim olanları fermanlı eylediler. İtaat etmeyip teslimden kaçınanlara ve fermana uymayanlara şer'an ne lazım gelir?*" şeklinde bir soru yönelterek fetva talep etmiş, yeni atanan Şeyhülislam da²²⁵ "*İslam sultanının emrine itaat etmemekle hepsi asi olurlar, katledilerek cemiyetlerinin dağıtılması gerekir.*" şeklinde bir fetva vermiştir. Kalkışmacı sipahilerin bu fetvaya dayanarak bastırılması amaçlanmıştır. Nitekim isyancı sipahiler silahlı müdahale yöntemiyle bertaraf edilmişlerdir.²²⁶ Görüldüğü üzere bu örnekte de isyancılar, topluluk halinde hareket eden sipahilerdir.

Şeyhülislam'ın isyancı sipahilerin bastırılmasına dönük icra edilecek müdahalenin meşruiyetine dair verdiği mezkûr fetvanın içeriğine bakıldığında, bağy hükümlerinin esas alındığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda fetva metnindeki "*İslam'ın sultanının emrine itaat etmemekle hepsi asi olurlar.*" ifadesiyle, isyancıların tarifine dair fıkıh kitaplarında geçen bilgilere atıfta bulunulduğu, "*Katledilerek cemiyetlerinin dağıtılması gerekir.*" tabiriyle de isyanın bastırılması için silahlı mücadelenin meşru olduğuna ve bu mücadele esnasında vuku bulan katl eylemlerinin herhangi bir mesuliyet doğurmadığına²²⁷ işaret edildiği değerlendirilmiştir.

²²⁵ Sunullah Efendi'nin azlinden sonra şeyhülislamlık makamına Ebülmeyâmin Mustafa Efendi'nin (öl. 1015/1606) atandığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu nedenle de söz konusu fetvanın sahibi yeni atanan adı geçen Şeyhülislam'dır. Bu bilgi için bk. Mustafa İpşirli, "Ebülmeyâmin Mustafa Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/362-363.

²²⁶ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 117.

²²⁷ Fıkıh kitaplarında yer verilen söz konusu hükümler için bk. Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; el Halebî, *Mültekâ*, 223; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 355a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/411, 415.

1651 yılında IV. Mehmet (öl.1104/1693) döneminde, fetvaya konu olan örgütlü bir isyan girişimi de doğrudan padişahın görevden uzaklaştırılması amacıyla planlanmıştır. Başını “Valide-i Muazzama” lakaplı Kösem Sultan’ın (öl. 1061/1651) çektiği isyanın işbirlikçileri yeniçeri ağaları, dolayısıyla askerler idi. IV. Mehmet ile annesi Turhan Sultan’ın (öl. 1094/1683) yönetiminde etkinliklerinin artması üzerine, uzun yıllar boyunca hükümet işlerini kontrolü altında bulunduran Kösem Sultan’ın nüfuzunun azalmaya başlaması nedeniyle böyle bir planın devreye konulmak istediği anlaşılmaktadır.²²⁸ Ancak uygulamaya konulan plandan Padişah’ın annesi Turhan Sultan’ın haberdar olması üzerine gerekli tedbirler alınmış, bu suretle de sultanın öldürülmesinin önüne geçilmiş, sonrasında devlet içinde Turhan Sultan ve kendisine yakın klik mensuplarınca alınan karar doğrultusunda Kösem Sultan öldürülmüştür. Kösem Sultan ile birlikte hareket eden yeniçeri ağaları ve askerler, bu gelişmeye mukabil nasıl bir yol izleyecekleri konusunda istişare etmek üzere Orta Camiinde bir araya gelmişlerdir. Orta Camii ile Sultanahmet Camii arası silahlı yeniçeriler tarafından zapt edilmiştir. IV. Mehmet’in ortadan kaldırılması amacıyla planlanan isyan hareketini devam ettirmek isteyen askerler bulunmaktaydı. Böyle bir ortamda sabık kazaskerlerden Hanefî Efendi (öl. 1069/1658) ve Hocaşâde Mesut Efendi’nin (öl. 1066/1656) teklifiyle Sultan IV. Mehmet sancağın dışarı çıkarılmasını²²⁹ emretti. Kendisi Topkapı Sarayının (Babü’s-saâde) önünde kurulan tahtına oturdu ve sancak-ı şerif de saray dışına/önüne çıkarıldı. Bu tutum ile hem halkın hem de isyancılar içinde tereddüt gösteren ya da pişmanlık duyanların sancak altına gelmelerini temin, bir başka ifadeyle itaat çizgisine çekilmelerini, dolayısıyla da isyanın sonlandırılmasını sağlamak amaçlanmıştı. Yani isyanın kati bir surette bastırılacağı noktasında kararlı bir duruş sergilenmişti. İşte halkın ve çeşitli grupların sancak altına davet edildiği böyle bir ortamda, “*isyana sürdüren, isyana katılan ve isyancılara destek verenlerin asi kabul edileceği ve katledilmeleri için fetva verildiği*” tellallar aracılığıyla ilan edilmişti.²³⁰

²²⁸ Bu duruma delalet eden açıklamalar için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 252-255; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 178-179.

²²⁹ Sancak-ı şerif’in saray dışına/önüne çıkarılması, halkın isyana karşı sancak altına davet edilmek suretiyle isyancılar üzerinde manevi tesir bırakılması amacına matuf bir teamüldür. Bu bilgi için bk. Tülün Değirmenci, “Geçmişin Yeniden İnşası: Târih-i Sultân Selîm Han ve Tasvirleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 18 (Şubat/2013), 74.

²³⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 256-259; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 178-183. Sözü edilen isyan vuku bulduğunda, Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi

Meydana gelen bu olay üzerine fiili isyana devam edenlerin katledilmesinin meşruiyetine dair fetva verildiği anlaşılmaktadır. İsyân hareketini başlatmış (hurûc), Başkent'in en merkezi konumu olan Sultanahmet meydanını silahlı bir şekilde doldurmuş ve hâkimiyetleri altına almış olan (tegallüp) askerler, örgütlü ve topluluk tarafından icra edilen bir eylem içindedirler. Bu isyanın devamı esnasında, padişah tarafından yapılan “isyandan vazgeçilmesi” ve “halkın isyan aleyhinde devletin yanında yer alması çağrısı olumlu karşılık görmüştür. Bu bağlamda isyancılara yönelik herhangi bir operasyona gerek kalmadan halk ve askerler sancak altında toplanmak suretiyle Padişah'ın davetine icabet etmişler, bu suretle de isyan son bulmuştur.

Görüldüğü üzere fetvalara konu bu isyan olaylarında, kalkışmacılar topluluk halinde hareket etmişlerdir.

3.4.5.2. Müslüman Olma

Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde konuya ilişkin yapılan açıklamalarda kullanılan ifadeler ile eylemciler için çizilen çerçeveden hareketle, kalkışma eyleminin bağy ismini alabilmesi için kalkışmacıların müslüman olmaları gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu çerçevede bazı eserlerde isyancı grup “قَوْمٌ مُّسْلِمُونَ/müslüman topluluk” şeklinde nitelendirilirken,²³¹ bazılarında ise “جَمَاعَةٌ مِنْ”²³² ya da “طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ/bir grup mümin”²³³ ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Bununla birlikte *ed-Dürri'l-müntekâ* isimli şerhte isyancıların müslüman olmalarına dair *Mültekâ* metninde yer verilen “müslüman topluluk” ifadesinin izahı esnasında hâricîlerle ilgili serdedilen anlatımlar sırasında kullanılan “...kalkıştıkları eylemi dayandırdıkları bir gerekçe (te'vil) olması nedeniyle biz onları kâfir sayamayız...” şeklindeki ibare, isyancıların müslüman kimseler olduklarını açıkça

meşihat makamında bulunuyordu. Hatta sancak-ı şerif'in altına toplanılmasına dair yapılan çağrıya -tereddütle de olsa- icâbet etmiştir. Ancak isyan hadisesinin isyancılar aleyhine seyretmesi üzerine, bir başka ifadeyle kalkışmanın başarısız olmasının ardından 3 Eylül 1651'de görevinden azledildi ve yerine Ebû Saîd Mehmed Efendi (öl. 1072/1662) atandı. İsyancılar ve onlara destek olanların bâği olduklarına ve cezalandırılacağına dair fetvanın ise Hanefî Mehmet Efendi tarafından verildiği belirtilmektedir. Bu bilgi için bk. Mehmet İpşirli, “Hanefî Mehmet Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/554.

²³¹ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

²³² Timurtâşî, *Tenvîrü'l-efsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

²³³ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b.

ifade etmektedir.²³⁴ Diğer taraftan *et-Teshîl*'de isyancılar için “müslüman” ibaresi sarahaten geçmese de konuyla ilintili anlatımların aynı noktaya vardığını söylemek mümkündür.²³⁵

Bağy suçunun oluşumu için fıkıh kitaplarında açıkça zikredilen “müslüman olma” şartı, Hucurât sûresinin “*Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın...*”²³⁶ meâlindeki dokuzuncu âyetinde yer alan sarih ifadelerden (iki mümin grup) elde edilmektedir.²³⁷ Yoksa müelliflerin ya da müçtehitlerin değerlendirmeleri sonucu ortaya çıkmış bir netice değildir.

Bağy eyleminin tahakkuku ve eylemcilerin bâğî sayılabilmesi için ileri sürülen ve hemen her eserde yer verilen “müslüman olma” şartının, isyan sonrasında devletin tutumuna taalluk eden bir şart olduğu düşünülmektedir. Zira devlete ya da yönetime isyan eyleminin müslümanlar dışındaki bir kesimden sâdır olması da pek tabi mümkündür. Bir başka ifadeyle devlet başkanına başkaldıran kimseler gayrimüslim tebaadan da (ehl-i zimmet) olabilir. Ancak gayrimüslimlerin isyanına karşı devletin tutumu ile müslümanlar tarafından vuku bulan isyana karşı devletin takınacağı tavır arasındaki farka, bir diğer ifadeyle isyan esnasında isyancılara karşı gösterilecek reaksiyon ile sonrasında yaşanacak hukuki gelişmelerin farklılığına işaret etmek için bağy konusuna dair anlatımlarda “müslüman olma” şartına delalet eden ibareler kullanıldığı değerlendirilmektedir.

Devlet başkanına başkaldıran halk kesiminin gayrimüslim (zimmî)²³⁸ olması halinde kendilerine nasıl davranılacağına ilişkin Osmanlı dönemi metin türü ve muhtasar şerh türü fıkıh kitaplarında açık bir hüküm bulunmamakta, konu sadece *Reddü'l-muhtâr*'da ele alınmaktadır. Bu bağlamda zimmî isyancıların müstakil hareket edip etmediklerine bağlı olarak iki farklı hüküm bahse konu edilmektedir:

²³⁴ Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/588.

²³⁵ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472.

²³⁶ el-Hucurât 49/9.

²³⁷ Bu noktaya delalet eden açıklamalar için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/1266; Erturhan, *İslâm Ceza Hukuku*, 279.

²³⁸ Bu tanım ve zimmîlerle ilgili detaylı açıklama için bk. Mustafa Fayda, “Zimmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/428-434. Ayrıca bk. Ahmet Yaman, “Zimmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/434-438.

Müslümanların yönettiği ülkede ve İslam idaresinin cari olduğu devletin güvenliği altında, bu devlet tarafından belirlenen şartlara riayet etmek kaydıyla yaşamak üzere anlaşma yapan gayrimüslimler olan zimmî (ehl-i zimmet) toplum kesiminden bir grup, isyan amacıyla bir bölgeyi ele geçirdiklerinde, bir başka ifadeyle isyana kalkıştıklarında ehl-i harp gibi değerlendirilecekler,²³⁹ dolayısıyla da gösterilecek tepki ve ilgili hukuki gelişmeler bu değerlendirmeye göre şekillenecektir.²⁴⁰

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, böylesi bir gelişmede isyancı gayrimüslim halk kesimi teknik ve terimsel anlamda “bâğî” olarak değerlendirilmeyecektir. Binaenaleyh isyandan dönmeleri için yapılacak çağrı aşamasından başlayarak silahlı mücadele esnasında gösterilmesi gereken itinalı tutuma kadar müslüman isyancılara karşı devlet tarafından gösterilen azami hassasiyet, müstakil zimmî isyancı halk kesimi için geçerli olmayacaktır. Zira bu kesim isyan suretiyle devlet ile yapmış olduğu anlaşmayı bozmuş olmakta, dolayısıyla da İslam ülkesi topraklarına saldıran harbî gayrimüslimler ile aynı kategoride değerlendirilmektedir.

Osmanlı dönemi fetva kitaplarının bağy bahsinde yer verilen fetvalardan bir kısmının müstakil zimmî isyanına dair olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti’nin en şöhretli şeyhülislamı olduğu bilinen Ebussuûd Efendi’ye²⁴¹ (öl. 982/1574) ait *Ma’rûzât*²⁴² adlı fetva mecmuasının “Kitâbu’l-cihâd ve’s-siyer” başlıklı

²³⁹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/415.

²⁴⁰ Ehliharp ile savaş ve sonrasına dair hükümler için bk. Meydânî, *el-Lübâb*, 672-674, 677-681.

²⁴¹ Tam adı Muhammed b. Muhyiddîn Muhammed b. Mustafa el-İskilîbî el-İmâdî, Şeyhülislam Ebussuûd Rûmî el-Fakîh el-Hanefî’dir. Bu bilgi için bk. Düzenli, *Ma’rûzât*, 13; Ayrıca bk. Ahmet Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/365-371.

²⁴² Bahse konu fetvalar, Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi’nin *Ma’rûzât* adıyla derlenen fetva mecmuasında yer alan ve Milli Tettebular Mecmuası ile Ahmet Akgündüz tarafından yayınlanan nüshalar esas alınarak hazırlandığı ifade edilen *Ma’rûzât Şeyhülislam Ebussuûd Efendi* isimli eserde geçtiği şekliyle buraya alınmıştır. Bk. Düzenli, *Ma’rûzât*, 97-99.

bölümünde, Kızılbaşlar hakkında²⁴³ yöneltilen üç soru ile adı geçen Şeyhülislam tarafından verilen cevaplar “müstakil zimmî isyanı” konusunu ihtiva etmektedir.²⁴⁴

Adı geçen fetva mecmuasında peş peşe zikredilen sorulardan ilki; “isyana kalkışmaları ve devlet otoritesini hedef alarak bir takım faaliyetlerde bulunmaları halinde ‘kızılbaş’²⁴⁵ ismiyle tanınan ve inanç ve amelleriyle toplum nezdinde bilinirlikleri bulunan bir halk kesimine yönelik silahlı mücadele yürütülmesinin helal olup olmayacağı, ayrıca silahlı mücadele esnasında öldürülmelerinin ardından geride bıraktıkları mallarının (kâfirler ile yapılan savaşlarda ele geçirilen) ganimet malları gibi müslümanlar arasında paylaştırılmasının helal sayılıp sayılmayacağı, eşleri ve bulûğ çağına gelmemiş çocukları ile soyundan gelen diğer kimselerin esir edilmelerinin caiz olup olmadığı, yaşadıkları şehirlerde bu kimselerle aynı inanç ve düşünceyi paylaşmayan müslümanların bulunduğu bilinmekte iken o şehirlerin tahrip edilip edilemeyeceği” hususlarını ihtiva etmektedir.²⁴⁶

Söz konusu bu soruya Ebussuûd Efendi, “Kızılbaş olarak bilinen toplum kesimine yönelik olarak devlet otoritesini hedef alan eylemleri nedeniyle silahlı mücadele yürütülmesinin büyük bir cihat olduğunun izahına ihtiyaç bulunmadığı, isyan esnasında el konulan mallarının Ebû Hanîfe’ye göre, kâfirlerle yapılan savaşlarda elde edilen ganimet malları gibi değerlendirilerek İslam (ordusu) askerlerine dağıtılmasının İslam hukuku açısından meşru, İmâm Şâfi’ye göre ise

²⁴³ Kızılbaşlar hakkında Ebussuûd Efendi’den önce de yine şeyhülislam ve müftüler tarafından birden çok fetva verildiği görülmektedir. Bu fetvalar, devletin tebası olan Kızılbaş halk kesiminden ziyade ilgili dönemde devletin savaş halinde olduğu veya savaş yapılmasını planladığı (Çaldıran) Şii Safevilere yönelik bir muhtevaya sahiptir denilebilir. Kızılbaşlar hakkında sözü edilen fetvalar için bk. Muhammet Ali Özkan, *Fetvalar ve Belgeler Işığında Osmanlı’da Kızılbaşlık Meselesi (16.-17. Yüzyıllar)* (Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 130-147.

²⁴⁴ Düzenli, *Ma ‘rûzât*, 97-98.

²⁴⁵ Kızılbaş terimi başlangıçta sadece Safevî Devleti’nin kurucusu ve ilk şahı olan Şah İsmail’in babası Şeyh Haydar’ın taraftarlarını içine alırken daha sonra onun ve oğlu Şah İsmail’in yoğun faaliyetleriyle zaman içinde taraftar kitlesinin çoğalmasına paralel olarak bütün Safevî taraftarlarını kapsayan çok geniş bir sosyal tabanı nitelemek üzere, XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu sosyal tabanın Kızılbaş ismini iftiharla benimsedikleri ancak muhaliflerinin, hareketin taşıdığı siyasi karakter dolayısıyla buna kötüyeli anımlar yükledikleri belirtilmektedir. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Safevî çekişmesinin tabii bir neticesi olarak Osmanlılar “Kızılbaş” terimini “devlet muhalifi ve isyancı zümreler” anlamında kullanmış, bu asrın başlarından itibaren artan Kızılbaş ayaklanmalarında isyana katılan zümrelerin dini inanç ve anlayışları Kur’an ve sünnete dayalı çoğunluğun anlayışıyla karşılaştırılarak isme dini boyut da eklenmiş, bu suretle de “Kızılbaşlık” sapıklık, yoldan çıkmışlık, hatta inkârcılık; “Kızılbaşlar” ise yoldan çıkan kişi ve gruplar olarak anılmıştır. Bu bilgi için bk. İlyas Üzümlü, “Kızılbaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/546-557.

²⁴⁶ Düzenli, *Ma ‘rûzât*, 97.

Kızılbaş olmadan önceki mallarının dahi ganimet niteliğinde olduğu, eşleri ile çocuklarının esir edilemeyeceği, içlerinden müslüman olanlara ilişilemeyeceği, fakat müslüman olmayan eşlerinin/kadınlarının müebbet hapis cezası ile tecziye edilebileceği, buluş çağına gelmemiş olan çocuklarının müslüman çocukları gibi muamele göreceği ve babalarının Kızılbaş olmadan önce sahip oldukları malların bu çocuklara miras kalacağı ve fakat Kızılbaş olduktan sonra sahip olunan mallarla ilgili (aileden) kimsenin tasarrufta bulunamayacağı ve İslam (ordusu) askerlerine ganimet olarak pay edileceği, Kızılbaşların yaşadıkları bölgedeki müslümanların canlarına ve mallarına ilişilmesinin asla caiz olmadığı, bununla birlikte Kızılbaşlarla beraber yaşadıkları halde kendilerini müslüman olarak tanıtan kimselerin gerçek düşünce ve inançlarına vukûfiyetin zor olduğu, dolayısıyla da onlarla beraber yaşayan ve müslüman olduklarını söyleyenler konusunda dikkatli davranılması gerektiği” yönünde çeşitli bir takım hükümleri içeren bir soru ile cevap vermiştir.²⁴⁷

Bu ve devamında zikredilen diğer sorular ile cevaplarında isyan sonrasına taalluk eden hüküm ve fetvalara yer verilmesinden hareketle, Kızılbaşların isyancı ve gayrimüslim kabul edildikleri ve bu kabule bağlı olarak tabi tutulmaları gereken muameleye dair bilgi talep edildiği, cevapların da bu yönde şekillendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ebussuûd Efendi tarafından yukarıda zikredilen soruya verilen mezkûr cevaptaki “...Kızılbaş olmadan mâlik oldukları malları dahi ganimettir...” şeklindeki açıklamada “Kızılbaş olmadan” ifadesi dikkat çekmektedir. Bu ifadenin “gayrimüslim olmadan önce” anlamına geldiğine hem bağlamdan hem de cevap içerisinde terettüp ettirilen diğer hükümlerden ulaşılmaktadır. Ayrıca cevapta yer verilen “mallarına el konulması ve ganimet malı sayılarak askerler arasında pay edilmesi ile İslam dinine girmeyen eşlerinin müebbet hapse mahkûm edilmeleri” şeklinde zikredilen ve bu kişiler hakkında uygulanacağı ifade edilen hükümlerin, müslüman isyancılara uygulanacak hükümlerle örtüşmediği görülmektedir. Nitekim Osmanlı döneminde kaleme alınan klasik fıkıh kitaplarında, devlet güçleri karşısında bozguna uğrayan müslüman isyancıların mallarına el konulamayacağı, çocuklarının esir edilemeyeceği açıkça zikredilmektedir.²⁴⁸ Mamafih sadece sahip olduğu inanç ve düşünce nedeniyle belirli bir toplum kesiminin öldürülmesine, mallarına el konularak

²⁴⁷ Düzenli, *Ma ‘rûzât*, 97.

²⁴⁸ Halebî, *Mültekâ*, 223.

ganimet sayılmasına ve askerler arasında pay edilmesine cevaz verilmesinin İslam hukuku açısından mümkün, Osmanlı uygulaması bakımından da vaki olmadığı bilinmektedir. Binaenaleyh, Osmanlı Devleti'nin anılan halk kesimine dönük söz konusu uygulaması, bu kimselerin -devlet otoritesi aleyhine faaliyet yürütüyor olmakla birlikte- gayrimüslim olarak değerlendirildiklerine delalet etmektedir. İfade edilen bu nedenlerle, Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklarda meydana gelen ve bu fetvaya konu edilen isyan, “müstakil zimmî isyanı” niteliğindedir. Nitekim fıkıh kitaplarında, müstakil bir girişimle yönetime isyana kalkışan zimmî halk kesiminin ehl-i harp gibi değerlendirilerek muameleye tabi tutulması gerektiği ifade edilmektedir.²⁴⁹ Bu fetvada Kızılbaşlara dair yer verilen hususlar, fıkıh kitaplarındaki zikri geçen hükümleri andırmaktadır.

Ma'rûzât'da yer alan bir diğer fetvada, “gayrimüslim ve isyancı Kızılbaşlar ile gerçekleştirilen savaş esnasında, onları öldüren müslüman askerlerin gazi, onlar tarafından öldürülen askerlerin ise şehit sayılıp sayılmayacağına” dair yöneltilen bir soruya Şeyhülislam tarafından “bahsi edilen toplum kesimine karşı savaşmanın caiz ve bu savaşın önemli bir savaş olduğu, bu uğurda ölen askerlerin de yüce bir şehadet mertebesine ulaştıkları” ifade edilmektedir.²⁵⁰

Sorunun orijinal metninde yer alan “kızılbaş tâifesinin şer'an katli helal olub” şeklindeki ilk kısmı ve cevabın “olur” hükmü ile başladığı dikkate alındığında, isyancı gayrimüslim Kızılbaşların öldürülmeleri konusunda verildiği anlaşılan “helal/caiz” fetvasından hareketle yeni bir soru ihdas edilerek isyancılarla savaşırken ölen askerler ve gazi olanların durumu hakkında bilgi talep edildiği anlaşılmaktadır.

Ma'rûzât isimli eserde, yukarıda zikredilen sorular ile cevaplarından sonra, devam niteliğinde olduğu anlaşılan ve doğrudan “yönetime karşı ayaklanma” suçunu konu edinen bir başka soru ve cevap yer almaktadır. İlgili soru şu şekildedir:

“Kıtâlleri helal olmadığı takdirce mahza Sultân-ı İslam hazretlerine bağı ve adâvet üzerine olup asker-i İslam'a kılıç çektiği için mi olur yahud gayri sebebi var mıdır?”²⁵¹

²⁴⁹ Zimmî isyancılara dair hükümler için bk. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/415.

²⁵⁰ Düzenli, *Ma'rûzât*, 97.

²⁵¹ Düzenli, *Ma'rûzât*, 97-98.

Önceki soruların devamı mahiyetindeki bu soruda, gayrimüslim kabul edilen Kızılbaşların isyan dışı zamanlarda öldürülmelerinin helal olmadığı dikkate alındığında, öldürülmeleri yönünde verilecek olası bir hükme gerekçe olarak ileri sürülebilecek argümanların neler olduğuna dair bilgi talep edildiği, bu bağlamda “padişaha karşı isyan içinde olmaları ve düşmanlık yapmaları, bu suretle de İslam askerlerine karşı silah kullanmaları” şeklindeki eylemlerinden dolayı mı yoksa başka gerekçeler nedeniyle mi haklarında ölüm hükmü verileceğinin sorulduğu görülmektedir.

Devlet başkanına ve yönetime isyan konusuna doğrudan temas eden bu soruya “bağy” kavramının sarahaten zikredildiği bir cevap ile mukabelede bulunulduğu müşahede edilmektedir. Söz konusu cevap şöyledir:

“el -Cevâb: hem bağîlerdir, vucûh-i kesîrden kâfirlerdir.”²⁵²

Şeyhülislam Ebussuûd Efendi’nin bu cevabıyla Kızılbaşların isyan etmiş olmaları ve ayrıca (inanç ve davranış gibi) birçok başka nedenler dolayısıyla kâfir sayılmalarının, haklarında verilebilecek muhtemel bir ölüm hükmüne gerekçe teşkil ettiği beyan edilmektedir.

Bu cevapta dikkat çeken nokta, gayrimüslim kabul edilen isyancı halk kesimi için “bâğî” ifadesinin kullanılmasıdır. Yukarıda ifade edildiği üzere “bağy” eylemi, bir grup müslüman halk kesiminin yönetime karşı başlattığı isyanı ifade etmektedir. Dolayısıyla isyancıların bâğî” olarak adlandırılabilmesi için müslüman olmaları gerekmektedir. Ancak burada Ebussuud Efendi’nin, isyancı gayrimüslim halk kesimini de “bâğî” olarak tanımladığı görülmektedir.

Bağy suçunun oluşumu için gerekli görülen “müslüman olma” şartı dikkate alındığında, Ebussuud Efendi’nin sözü edilen gayrimüslim halk kesimi için “devlete isyan edenler” anlamında “bâğî” ifadesini kullandığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar sözü edilen kesim için “bâğî” ifadesi terimsel ve teknik anlamda kullanılamayacak olsa da eylemin isyan, eylemcilerin de isyancı olduğunun ifade edilmesi düşüncesiyle adı geçen Şeyhülislam tarafından, bu anlamda yaygın olarak kullanılan mevzubahis ifadenin tercih edildiği değerlendirilmiştir. Ayrıca Ebussuud Efendi’nin bu tercihinin, “bağy” kavramının “devlete devlet başkanına veya hükümete isyan” anlamında terimselleştigiğine delalet eden teyit edici nitelikteki bir diğer unsur olduğu mütalaa

²⁵² Düzenli, *Ma ‘rûzât*, 97-98.

olunmuştur. Bir başka ifadeyle devlete isyan söz konusu olduğunda, detaylardaki teknik ayrıntılar dikkate alınmayarak bu eylem için “bağy” kavramının kullanıldığını anlaşılmaktadır.

Müstakil zimmî isyanını konu edinen başka fetvalar da tespit edilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Şeyhülislamı Kemalpaşazâde²⁵³ (öl. 940/1534) tarafından verilen fetvaların yer aldığı ve üzerine yapılan çalışmalardan hareketle adının *Fetâvâ*²⁵⁴ olduğu anlaşılan fetva mecmuasında müstakil zimmi isyanına ilişkin bir fetva bulunduğu görülmüştür. Anılan eserin “Kitabü’s-siyer” kısmındaki “mürted ve isyancılar babı” alt başlığı altında yer verilen en son fetva, zimmî isyanını konu edinmektedir. Bahsi edilen fetva şu şekilde ifade edilebilir:

“Bazı köylerde ikamet eden zimmîler bir araya gelip (devlete bağlı olacaklarına dair verdikleri) sözlerine/taahhütlerine aykırı bir şekilde harbî statüsündeki gayrimüslimler ile ittifak edip müslümanlara saldırsalar, mallarına el koyup canlarına kastetseler, (bu durumda) o zimmîlerin suçları sabit görüldüğünde asılmaları caiz olur mu?

el-Cevap: Olur.²⁵⁵

Bu örnekte yer verilen olayda, Osmanlı vatandaşı olan zimmîler, ehl-i harp ile ittifak ederek müslümanların canlarına ve mallarına kastetmişlerdir. Bu tür bir harekette eylem sahiplerinin, -devlet başkanını görevden uzaklaştırma amacı taşıyıp taşımadıkları düşüncesinden bağımsız- devletin egemenliğini ve meşruiyetini

²⁵³ Tam adı Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemal olan ve dönemlerinde yaşadığı üç padişahın sevgi ve saygısını kazanan Kemalpaşazâde; hadis, tefsir, fıkıh gibi dini ilimler başta olmak üzere tarih, edebiyat, felsefe, dil ve tıp alanlarında eser vermiş çok yönlü bir âlimdir. Osmanlı Devleti kurumlarında müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuş ve bu görevi esnasında vefat etmiştir. Bu bilgi ve daha fazlası için bk. Turan, “Kemalpaşazâde”, 25/238-240.

²⁵⁴ Kemalpaşazâde’nin Türkçe fetvalarını içeren bu eserin, hem müstakil mecmualarda hem de devrin ünlü şeyhülislamlarının fetvalarından seçmelerin yer aldığı mecmualarda bulunduğu ifade edilmiştir. Bu bilgi ve daha fazlası için bk. İlyas Çelebi, “Kemalpaşazâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/245-247; Özen, “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, 252-253.

²⁵⁵ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ* (Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, 27-97.55 KEM, MC_Yz_0.000044), 67. Zimmîlerin devlete bağlılıktan ayrılıp müslüman halka ya da askerlere saldırması ile ilgili birçok fetva bulunmaktadır. Ancak bu fetvaların büyük çoğunluğu darulharbe iltihak eden zimmîlerle ilgilidir. Dolayısıyla çalışma konumuzla doğrudan ilgisi bulunmamaktadır. Burada zikredilen fetvada ise devlete asi olmakla beraber darulharbe iltihak etmeyen zimmîler konu edilmiştir. Bu özelliği nedeniyle de burada zikredilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Darulharbe iltihak eden zimmîler ve kamu düzeninin bozulmasına taalluk eden ilgili fetvalar için bk. Minkârîzâde Yahya Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* (Atatürk Kitaplığı, Bel_Osm_B.00021/01), 1/60-63, 126-129.

tanımadıkları ve otoriteye dönük bir eylem icra ettikleri hususu izahtan varestedir. Kamu düzenini bozmaları, müslümanların canlarına ve mallarına kastetmeleri ve ehl-i harp ile ittifak etmeleri göz önüne alındığında, icra ettikleri eylemin terimsel anlamda “bağy” olarak adlandırılması mümkün olmasa da “müstakil zimmî isyanı” kategorisinde devlet aleyhine icra edilen bir hareket olarak olduğu açıktır. Dolayısıyla da bu örnekte, düşmanla birlikte hareket edilmesi hususu göz önüne alındığında, devletin varlığına dönük bir eylemden bahsedilmesi mümkündür. Sözü edilen bu noktadan hareketle, bu eylemin “devlete isyan” türünde bir eylem olduğu anlaşılmaktadır.

Minkârîzâde Yahyâ Efendi’ye (öl. 1088/1678) ait fetva mecmuasında²⁵⁶ ise vergilerini vermeyerek ve bulundukları bölgede müslümanlara zarar vererek isyan halinde bulunan zimmîleri konu edinen ve bir önceki başlık altında zikredilen fetvaya benzer bir fetvanın yer aldığı tespit edilmiştir. Söz konusu fetva ve ilişkili soru, günümüz Türkçesiyle şu şekildedir.

“Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında bulunan ve İslam toprağı olan bir sınır bölgesinde yaşayan zimmî vatandaşlardan bazıları vergilerini vermez ve gayrimüslimlerin emrine girerler, ayrıca onların safında müslümanlara karşı savaşılırsa, bu savaş esnasında yakalanan zimmîler köle edilebilirler mi?

el-Cevap: Edilirler.²⁵⁷

Anlaşılabacağı üzere bu soruya konu edilen zimmîler, hem devlet tarafından belirlenen vergileri ödemeyerek hem de devlete bağlılıktan ayrılıp gayrimüslimlerin

²⁵⁶ Minkârîzâde Yahyâ Efendi’nin meşihat makamında iken (1662-1674) verdiği fetvaların, kendisinden yaklaşık yarım asır sonra görev yapan Abdürrahim Efendi (öl. 1128/1716) tarafından tasnif edilerek fihristinin çıkarıldığı ifade edilmektedir. Abdürrahim Efendi’nin yaptığı bu derleme faaliyeti ile ortaya çıkan eserin, özellikle II. Abdülhamid (1876-1909) dönemindeki basımının Abdürrahim Efendi’nin ismiyle yapılmasının etkisiyle Yahya Efendi’nin ismiyle değil Abdürrahim Efendi’nin ismiyle tedavüle girdiği, bu durumun da -eserin yayınlandığı dönemde bilinse de- sonraları *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*’deki fetvaların Abdürrahim Efendi’nin şeyhülislamlığı döneminde verdiği fetvalar olarak kabul edilmesine neden olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla *Fetâvâ-yı Abdürrahîm* olarak bilinen eserin, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde* isimli eserle aynı olduğu değerlendirilmiştir. Bu bilgi için bk. Ahmet Faruk Çelik, “Minkârîzâde Yahya Efendi’nin Fetvalarının Fetâvâ-yı Abdürrahim Olarak Tedavüle Girişi Üzerine Değerlendirmeler”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60 (Haziran 2021), 61. Burada şu hususu da belirtmek gerekir: Fetva literatüründe *Fetâvâ-yı Atâullâh* olarak bilinen eser, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*’nin nuküllü halinden ibarettir. Ayrıca bu eser Minkârîzâde Yahya Efendi’nin adına nispeten *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* namıyla da bilinmektedir. Bu bilgi için bk. Mustafa Yayla, “Fetâvâ-yı Minkârîzâde” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/444-445. Dolayısıyla literatürde *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde*, *Fetâvâ-yı Atâullâh* ve *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi* adıyla bilinen eserlerin hepsinin aynı eser olduğu bu bilgilerden anlaşılmaktadır.

²⁵⁷ Menteşzâde, *Fetâvâ-yı Abdurrahîm*, (Veliyyüddin Efendi, VM1536), 60.

emrine girerek, üstelik bulundukları yerden müslümanlara yönelik silahlı saldırılarda bulunarak devletin meşruiyetini hedef alan isyan nitelikli bir tutum içinde bulunmuşlardır. Dolayısıyla da bu fetvaya konu örnekteki isyan da fıkıh kitaplarında yer verilen “müstakil zimmî isyanı”²⁵⁸ kategorisindedir.

Osmanlı hâkimiyeti altındaki topraklarda merkezi otoriteden bağımsız müstakil bir idare tesis etmeyi amaçlayan müstakil zimmî isyanına dair bir başka fetvanın da 1815-1818 yılları arasında şeyhülislamlık görevinde bulunmuş olan Mehmed Zeynelabidin Efendi (öl. 1239/1824) tarafından verildiği saptanmıştır. Fetvaya konu olay II. Mahmut (öl. 1255/1839) döneminde Yunan/Rum isyanını konu edinen bir hadisedir.²⁵⁹ Söz konusu fetvanın içeriği şöyledir:

Bir İslam şehrinin yakınlarında bulunan köylerde ikamet eden zimmî vatandaşlar padişaha isyan edip bazı İslam şehirlerini ele geçirmek ve müslümanlar ile savaşmak için karargâh kursalar, kanunlara uygun bir şekilde yayınlanan padişah fermanı gereğince ikamet ettikleri köyler İslam hukukuna göre darulharp, kendileri de harbî hükmünde sayılarak, haklarında savaş hükümleri uygulanmak suretiyle İslam askerlerince üzerlerine düzenlenen sefer neticesinde vuku bulan savaşta öldürülmeleri, asılmaları ve esir edilerek köleleştirilmeleri caiz olur mu? Beyan buyurula!

el-Cevap: Allahu a‘lem. Olur.”²⁶⁰

Bu fetvanın, Padişah fermanına dercolunarak hattı hümayunda yer aldığı değerlendirilen haline de ulaşılmıştır. Söz konusu fetva şu şekilde ifade edilebilir:

Şerli ve kötü niyetli Rum halk kesiminin her taraftan harekete geçip müslümanları ayaklar altına almak ve güçleri yettiği takdirde tamamen ortadan kaldırmak üzere anlaşıp ittifak ettikleri ortaya çıkmış olup ihanetlerinin ilk aşaması böylelikle kendini göstermiş olduğundan, ayrıca Osmanlı Devleti kendilerine açıkça nimetler sunmasına rağmen zimmî statüsündeki bu halk kesiminin gösterdiği cesaret, devlete bağlı bir halk kesiminin davranışlarına tamamen aykırı olup bu isyancılar harbî olarak değerlendirilerek kendilerine bu çerçevede muamele yapılması gerektiği açıktır. İslam hukuku hükümlerinden hareketle müslümanların yaşadığı şehirlerde ikamet

²⁵⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/415.

²⁵⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 5/112-115; Feryal Tansuğ, “Tahayyül Edilen Bağımsızlık: Yunan İsyanında Semadirek Adası”, *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7/1 (Mart 2021), 302-303; H. Veli Aydın, “1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı ve İsyanı Karşı Alınan Önlemler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 33/2 (Aralık 2018), 306-307, 322.

²⁶⁰ Çuluk - Karaca, *Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları*, 187.

eden zimmî statüsündeki halk kesimi devlete itaatten ayrılıp isyan ederler, savaşılmaya teşebbüs ederler ve müslümanlar ile savaşıp onları öldürürlerse bunlar hakkında gayrimüslimlerle yapılan savaş hükümleri geçerli olur ve bu çerçevede bu halk kesimiyle savaşılması, mallarına el konulması, kadınları ile çocuklarının esir edilmesi caiz olur mu? Cevaben “Olur!” diye fetva verilmiş olup bu fetva gereğince isyan eden bahse konu halk kesiminin çocukları ile ailelerinin esir alınması ve mallarına el konulmasına izin veren hükmü içeren fermanım yayınlanmış ve gönderilmiştir. Bu ferman tarafınıza ulaştığında bir an ve bir dakika dahi beklemeden ivedi bir şekilde harekete geçilmesi gerektiğini bilip hangi mahalde bulunursanız bulunun, derhal, hiç vakit kaybetmeden hareket ederek ve hızlı bir şekilde, bir an önce gerekeni yapın!...”²⁶¹

Şayet düşünüldüğü gibi bu fermana yer verilen fetva, yukarıda bahsi geçen Şeyhülislam Mehmet Zeynelabidin Efendi tarafından verilen fetva ise; şu durumda söz konusu fetva asli haliyle değil de bazı farklılıklarla ve detaylandırılarak fermana dercolunmuş olmalıdır.

Hem başlangıç ve gelişimi hem de serdedilen fetvada yer verilen ifadelerden anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altında bulunan Yunanistan’da meydana gelen Rum isyanı, bağımsız bir idare tesis etmek amacıyla girişilen bir zimmî isyanıdır. Osmanlı dönemi fıkıh kitaplarında, gayrimüslim halk kesiminin müstakil bir şekilde teşebbüs ettiği isyan hareketine dair açıklamalara -yukarıda kendi başlığı altında detaylıca ifade edildiği üzere- yer verilmektedir. Bu çerçevede müslümanların yönettiği ülkede ve İslam idaresinin cari olduğu devletin güvenliği altında, bu devlet tarafından belirlenen şartlara riayet etmek kaydıyla yaşamak üzere anlaşma yapan gayrimüslimler olan zimmîlerin²⁶² isyana kalkışması durumunda ehl-i harp gibi değerlendirilecekleri ifade edilmektedir.²⁶³ Dolayısıyla da isyanın bastırılması amacıyla başlatılan silahlı mücadele esnasında ve sonrasında müslüman isyancılara karşı gösterilen muameleden farklı olarak zimmîler öldürülebilecekler, mallarına el konulabilecek ve müslümanlar arasında taksim edilecek, ayrıca aileleri ve çocukları

²⁶¹ Zeki Arıkan, “1821 Ayvalık İsyanı”, *Belleten Dergisi* 52/203 (Ağustos 1988), 576. Serdedilen bu fermana, Zeki Arıkan’a ait mezkûr makalede rastlanmıştır. Ayrıca başka eserlerde de Rum isyanına dair söz konusu fetvadan bahsedilmektedir. Örnek olarak bk. Zekeriya Kurşun, Nasuhzâde Ali Paşa ve Rum İsyanı, (İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2021), 72-73.

²⁶² Bu tanım ve zimmîlerle ilgili detaylı açıklama için bk. Fayda, “Zimmî”, 44/428-434; Yaman, “Zimmî”, 44/434-438.

²⁶³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/415.

esir edilebilecektir. Zira müslümanlar ile gayrimüslimler arasında yapılan savaşlarda da bu hükümler geçerlidir.²⁶⁴ Nitekim Rum isyanına ilişkin hazırlanan mevzubahis fetvada bu ayrıntılara yer verilmiştir. Bu noktadan bakıldığında, Rum isyanına ilişkin verilen söz konusu fetva ile fıkıh kitapları arasında uyum olduğundan bahsedilebilecektir.

Bu fetvalarda yer verilen türden eylemlere Osmanlı dönemi fıkıh kitaplarında yer verilmektedir. Bu bağlamda müslümanların yönettiği ülkede ve İslam idaresinin cari olduğu devletin güvenliği altında, bu devlet tarafından belirlenen şartlara riayet etmek kaydıyla yaşamak üzere anlaşma yapan gayrimüslimler olan zimmî toplum kesiminden bir grup, isyan amacıyla bir bölgeyi ele geçirdiklerinde, bir başka ifadeyle isyana kalkıştıklarında ehl-i harp gibi değerlendirilecekler,²⁶⁵ dolayısıyla da kendilerine gösterilecek tepki ve ilgili hukuki gelişmeler bu değerlendirmeye göre şekillenecektir.²⁶⁶

Diğer taraftan müslüman bir grup tarafından başlatılan isyan hareketine katılan zimmî vatandaşlar, ehl-i harp gibi değil de birlikte hareket ettikleri müslüman grup gibi değerlendirilecektir. Zira esas girişim sahibi olmamaları nedeniyle tabi oldukları devlet ile aralarındaki sözleşmenin bozulduğuna hükmedilemeyecektir. Netice itibarıyla da tabi oldukları müslüman isyancılar için terettüp edecek hükümler, bahsi edilen zimmî kesim için de geçerli olacaktır.²⁶⁷

Zimmîler tarafından gerçekleştirilen bu isyan türü ise bağy kapsamındadır. Zira sözü edilen çerçevede icra edilen eylemde devlet tarafından asıl kabul edilen unsur müslüman halk kesimi olup bu isyana iştirak eden zimmîlerin tali unsur olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

²⁶⁴ Ehl-i harp ile savaş ve sonrasına dair hükümler için bk. Meydânî, *el-Lübâb*, 672-674, 677-681.

²⁶⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/415.

²⁶⁶ Ehl-i harp ile savaş ve sonrasına dair hükümler için bk. Meydânî, *el-Lübâb*, 672-674, 677-681.

²⁶⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/415. *Reddû'l-muhtâr*'da zimmî isyanının anlatıldığı bölümde, *Nehru'l-fâik*, *Fethu'l-kadîr*, *Dürerü'l-hükkâm* ve *Bahru'r-raik*'ten yararlanıldığı görülmüştür. Konunun anılan eserlerdeki anlatımı için bk. İbn Nüceym, *en-Nehru'l-fâik*, 3/265; İbnü'l-hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/94; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/547; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısri (İbn Nüceym), *el-Bahru'r-raik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 5/236.

3.4.5.3. Te'vil

Yukarıda zikredilen şartlara ilaveten, eylemcilerin teşebbüs ettikleri isyanın haklılığına dair kendilerince bir argüman ileri sürmeleri, bir başka ifadeyle kendilerini isyana sevk eden bir te'vile sahip olmaları, bağıyın tahakkuku için gerekli görülen bir diğer unsurdur.²⁶⁸ Yani eylemciler, devlet başkanı ve yönetim kademesi mensuplarının herhangi bir düşünce, tutum ve davranışının yanlışlığına dair bir yorumda bulunarak isyana teşebbüs edeceklerdir.

Diğer taraftan, devlet başkanından veya yönetim kademesi mensuplarından sâdır olan ilgili düşünce ya da davranışlar hakkında eylemciler tarafından ileri sürülen “yanlışlık” iddiasının öznel/sübjektif olması gerekmektedir. Nitekim “te'vil” kavramı, yoruma konu edilen davranışın eylemciler tarafından, olduğunun aksine değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Bir diğer deyişle, kalkışma gerekçesi, isyancılar tarafından yanlış yorumlanan bir delilden ibarettir.²⁶⁹

İbn Âbidîn'de ehl-i bağıye dair yer verilen bir tanımda, “*Bir araya gelmek suretiyle bir bölgeyi ele geçiren ve kendilerince bir te'vile dayanarak ve yönetim hakkının kendilerinde olduğunu iddia ederek devlet yanlısı vatandaşlara karşı savaşan güç sahibi bir topluluk.*” ifadeleri kullanılmakta, bu suretle de “te'vil” unsurunun tanımının bir parçası olduğuna vurgu yapılmaktadır.²⁷⁰

Şerh türü eserlerin bir kısmında yer verilen ve isyancıların eylemleri için dayanak olarak ileri sürdükleri bu unsur, “te'vil/تأويل” şeklinde ifade edilmektedir.²⁷¹

Eylemcilerin bâğî sayılabilmeleri için teşebbüs ettikleri isyan hareketinde kendilerinin hak, devlet başkanının ise yanlış üzere olduğu kanaatiyle hareket etmiş olmaları ve bu kanaatlerinde haksız dahi olsa belli bir yoruma dayanmaları gerektiği, *Mecmau'l-enhur* isimli şerhte açıkça dile getirilmektedir.²⁷²

Adı geçen eserde, bağı için gerekli olan “yorum” unsuruna, -diğer eserlerde olduğu gibi- yer verilmekte ve fakat bu anlam diğer eserlerden farklı olarak

²⁶⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/412-413. *Reddü'l-muhtâr*'da “te'vil” şartı zikredildiği esnada *el-İhtiyâr*'dan alıntı yapılmıştır. Adı geçen kaynaktaki anlatım için bk. el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/151-152.

²⁶⁹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/412.

²⁷⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/412.

²⁷¹ Haskefî, *ed-Dürü'l-muhtâr*, 351; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/412-413.

²⁷² Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

“تأويل/te’vil” kavramıyla değil de “شُبْهَة/şüphe” kavramıyla ifade edilmektedir.²⁷³ Bu noktada *ed-Dürrü’l-müntekâ* da aynı yaklaşımı sergilemektedir.²⁷⁴ Bu farklılık, aynı anlamın farklı lafızla ifade edilmesi dışında başka bir ayrıntı içermemektedir.

Hâricîler ise devlet başkanı Ali b. Ebî Tâlib’in küfür veya günah olarak değerlendirdikleri bir yanlışlık üzere bulunduğunu ileri sürerek kendisiyle savaşılmamasının vacip olduğu yönünde bir te’vile dayanmışlar ve isyana kalkışmışlardır. Görüldüğü üzere Hz. Ali’ye karşı ayaklanılmasına gerekçe gösterilen hakem olayı ve bu olay nedeniyle devlet başkanının ve taraftarlarının kâfir sayılmaları, hâricîlerin öznel değerlendirmelerinden ibarettir. Devlet başkanı itaatten ayrılan kimseler, herhangi bir te’vil ileri sürmemeleri halinde isyancı sayılamayacak, ancak “yol kesiciler” ya da “hırsızlar” olarak değerlendirileceklerdir.²⁷⁵

Bağy suçunun oluşumu için gerekli görülen “te’vil” şartına, inceleme konusu Osmanlı dönemi metin türü ve muhtasar şerh türü eserlerde yer verilmediği görülmüştür. Yönetime karşı ayaklanma içerikli bir bağy eyleminin, tabiatı itibarıyla belli bir gerekçeye dayandırılması gerektiği realitesi, bu hususun açıkça zikredilmesine mahal bırakmamış olabilir.

İsyancılar tarafından ileri sürülen tevilin, bağy konulu bazı Osmanlı dönemi fetvalarına yansıdığı da görülmüştür. Mir Eşref isyanına dair *Behcetü’l-fetâvâ*’da²⁷⁶ yer verilen bazı fetvalar²⁷⁷ bu noktada örnek olarak zikredilebilir. Eşref Şah’ın 26 Nisan 1725 tarihinde İsfahan’da tahta çıkmasından sonra yaşanan gelişmeler üzerine

²⁷³ Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/707.

²⁷⁴ Haskefi, *ed-Dürrü’l-müntekâ*, 2/588.

²⁷⁵ Haskefi, *ed-Dürrü’l-muhtâr*, 351; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/412-413; Haskefi, *ed-Dürrü’l-müntekâ*, 2/588.

²⁷⁶ Osmanlı Devleti’nin şeyhülislamlık makamında yaklaşık on iki buçuk yıl bulunan Yenişehirli Abdullah Efendi’nin (öl. 1156/1743) şeyhülislamlık görevini yürüttüğü esnada verdiği fetvalar, kendisi henüz görevdeyken bir araya getirilmiştir. Bu ilk derlemeden sonra, Abdullah Efendi’nin fetva emini olarak görev yapmış olan Mehmed Fıkhî el-Aynî (öl. 1147/1735) *Fuhûl* isimli fıkıh kitabının tertibini esas alarak ve Abdullah Efendi’nin ilk derlenen mecmuadan sonra verdiği fetvaları da ekleyerek eseri yeniden tertip etmiş, esere uygun bab ve fasıl başlıkları koymuştur. Aynı tarafından yeniden düzenlenerek *Behcetü’l-fetâvâ* adı verilen bu eser, Osmanlı fetva mecmualarının en değerlilerinden biri kabul edilmektedir. Bu bilgi ve daha fazlası için bk. Mehmet İpşirli, “Abdullah Efendi, Yenişehirli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/100-101; Ahmet Özel, “Behcetü’l-Fetâvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/346; Kaya vd., *Behcetü’l-Fetâvâ*, 8.

²⁷⁷ *Behcetü’l-fetâvâ* adlı fetva mecmuasının incelenmesinde, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi bünyesinde kurulan Fetva Mecmuaları Neşri Atölyesi’ndeki ilmi bir heyet tarafından yeniden hazırlanarak *Behcetü’l-Fetâvâ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi* adıyla yayınlanan çalışma esas alınmıştır. Ayrıca bu mecmuada “bağy” konusu, “isyancılara dair fetvaları içeren kitap” anlamına gelen “Kitâbu’l-bügât” şeklinde müstakil bir başlık altında ele alınmıştır.

vaziyet alan ve İsfahan'a ordu gönderdiği bilinen²⁷⁸ Osmanlı yönetiminin Mir Eşref isyanıyla ilgili hazırlattığı tespit edilen bağy fetvalarının ilkinde, “Osmanlı sultanına itaatten ayrılarak, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan bir şehirde saltanat iddiasında bulunan bir kimsenin, bu eylemiyle ‘bâğî’ olduğu, ilan ve iddia ettiği sultanlıktan uzaklaştırılmasının vacip olduğu, saltanat iddiasından vazgeçip Osmanlı sultanına (tekrar) itaat etmesi durumunda isabetli bir karar vermiş olacağı, ancak iddiasında ısrarcı olması ve itaatten kaçınması halinde Hucûrât sûresinin dokuzuncu âyet-i kerîmesindeki ‘...ikisinden biri (bâğî olup) diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa, Allah'ın emrine geri dönmeye kadar (bâğî olup) haksızlığa sapanlara karşı savaşın...’²⁷⁹ hükmü ile *Sahîh-i Müslim*'de geçen ve Ebû Said el-Hudrî'den rivayet edilen ‘Aynı anda iki halifeye itaat edilirse onlardan birini/ikincisini öldürünüz!’²⁸⁰ hadisi gereğince o kimseyle savaşılmasının bütün müslümanlara vacip olduğu” hususu hüküm altına alınmıştır.²⁸¹

İçinde bulundukları isyan halinden vazgeçemedikleri anlaşılan Mir Eşref ve ekibinin, hazırlanan mezkûr fetvaya karşı, giriştikleri isyan eylemini dayandırdıkları tevili de ihtiva eden cevabi bir mektup gönderdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bu mektuptan hareketle, Osmanlı şeyhülislamlık makamından yeni bir fetva daha talep edilmiştir. İlgili soru şöyledir:

Bir süre önce ‘Mir Eşref namıyla bilinen ve İran'ın İsfahan şehri ve civarındaki bölgelerde zorbalık ile yönetimi ele geçiren kişi tarafından ileri sürülen saltanat iddiasının meşru olmadığı, bu kişinin iddiasından vazgeçmediği ve Osmanlı sultanına itaat etmediği sürece isyancı sayılarak öldürülmesinin meşru olduğu’ yönünde Kur'an âyeti ile Peygamber hadisinin delalet ettiği mana üzerine Hanefî fakihleri ve kelim âlimlerinin konu hakkındaki doğru görüşlerini içeren fetva ve İslam ulemasının imza ve mühürlerinin bulunduğu Arapça mektup, adı geçen şahsın etrafında bulunan âlim kılığındaki kimselere ulaştığı halde, bu kişiler gönderilen bu fetva ile amel etmeyip ‘*İmamlar Kureyş kabilesindendir.*’ anlamındaki hadisin içerdiği hükmün günümüzde de uygulanabilir olduğunu, dolayısıyla da iddia edilen saltanatın hak olduğunu

²⁷⁸ Orhan Yazıcı, “Safevilerin Yıkılışından Sonra İran'da İlk Osmanlı-Afgan İlişkileri”, *Türkiye İran Araştırmalar Dergisi* 1 (Ocak 2022), 12-13.

²⁷⁹ el-Hucurât 49/9.

²⁸⁰ Müslim, “İmâret”, 1853.

²⁸¹ Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 209.

savundukları, bu meyanda Hz. Ebûbekir'den nakledilen ve fakihlerin çoğunluğu ile kelam âlimlerince bir asırda aynı anda iki devlet başkanı olamayacağına delil kabul edilen '*Bir asırda iki sultanın bir araya gelmesi caiz değildir.*' hadisinin manasını değiştirerek ve 'aynı çağda ve aynı zamanda birden fazla yöneticinin olabileceğine âlimlerin çoğunluğunun cevaz verdiğini' savunarak ulemanın ittifak ettikleri manayı terk ettikleri yönündeki görüşlerini içeren ve cevap mahiyetinde kaleme alınarak Osmanlı Devlet yönetimine gönderilen mektuba itibar edilir mi?²⁸²

Bu soruda, Mir Eşref'in saltanat iddiası nedeniyle isyancı kabul edildiği ve öldürülmesinin meşru olduğu yönünde daha önce fetva bulunduğu, bu fetvayı içeren bir Arapça mektubun adı geçen ile etrafındaki kimselere "uyulması/amel olunması" talebiyle gönderildiği, ancak bahsi edilen bu fetvayı içeren mektuba, karşı bir mektupla cevap verilerek "*İmamlar Kureyş kabilesindendir.*" anlamındaki hadis-i şerifin²⁸³ hükmünün cari olduğu, ayrıca "*aynı çağda ve aynı anda birden fazla devlet başkanı bulunmasının caiz olduğu*" yönünde âlimlerin fetvası bulunduğundan bahisle Mir Eşref'in saltanatının geçerli olduğu hususlarının savunulduğu anlaşılmakta ve mezkûr konuları içeren bu mektuba itibar edilip edilmeyeceği hususunda fetva talep edildiği görülmektedir.

Görüldüğü üzere "*İmamlar Kureyş kabilesindendir.*" anlamındaki hadis-i şerif ile "*aynı çağda ve aynı anda birden fazla devlet başkanı bulunmasının caiz olduğu*" yönündeki âlimlerin fetvasının, Mir Eşref isyanı için isyancılarca ileri sürülen bir tevil olduğu ve isyana dayanak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu teville dayanılarak, mevzubahis isyana teşebbüs edildiği izlenimi elde edilmiştir.

3.4.5.4. Haksız Olma

İlgili eylemin bağı sayılabilmesi için isyancıların "müslüman" ve "topluluk" olmaları dışında, eylemcilerin başkaldırı hareketi için dayandıkları gerekçenin ya da ileri sürdükleri iddianın da "haksız" olması gerekmektedir. İsyancılar için zikredilen "*Devlet başkanına haklı bir gerekçeye dayanmaksızın başkaldıran kimseler.*"

²⁸² Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi*, 210.

²⁸³ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Dâru'l-Kıble - Müessesetü Ulumu'l-Kur'an, 1427/2006), 17/286.

şeklindeki tanım²⁸⁴ incelendiğinde, sadece eyleme dayanak teşkil eden argümanların “haksız” olması durumunda eylemcilerin isyancı olduklarına hüküm verilebilecektir.

Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde bağy konusunun anlatımı esnasında yapılan açıklamaların, kalkışma eylemine gerekçe olarak ileri sürülen haksız argümanın mahiyetine dair fikir verdiği söylenebilir. Bu bağlamda eylemciler, yönetimde hak sahibi oldukları ve egemenliğin kendilerinde olması gerektiği iddiasında bulunarak devlet başkanına itaatten ayrılmaları halinde isyancı sayılacaklardır. Bir başka ifadeyle bâğîler, devlet başkanını veya yönetim kademesi mensuplarını haksızca görevden uzaklaştırmak amacıyla girişilen kalkışmayı başlatan ve bu harekete iştirak eden eylemcilerdir. İlgili eylemin haklı gerekçelere dayanması durumunda, eylemcilerin isyancı olduklarından bahsedilemeyecektir.²⁸⁵

Bir önceki başlık altında zikredilen Mir Eşref isyanına dayanak olarak isyancılarca ileri sürülen tevilin, Osmanlı fetvalarıyla haksız ve geçersiz sayılması bu noktada örnek olarak zikredilebilir. Bu kapsamda isyana mesnet teşkil eden “*İmamlar Kureyş kabilesindendir.*” anlamındaki hadis-i şerif ile “*aynı çağda ve aynı anda birden fazla devlet başkanı bulunmasının caiz olduğu*” yönündeki fetvanın, geçerli ve haklı bir tevil olarak değerlendirilemeyeceği, bir başka ifadeyle bahse konu edilen bu tevilin geçersizliği Osmanlı fetvalarında izah edilmiştir. Bu bağlamda aynı anda ve aynı çağda birden fazla devlet başkanı bulunup bulunmayacağı konusuna hazırlanan fetvaların ilki -özetle-; “müslümanların aynı çağda yaşayan iki devlet başkanına (aynı anda) biat etmek suretiyle ikisini de yönetici olarak tanımalarının caiz olmadığı, bu durumun ahabın icmâi ile sabit olduğu, fakat aralarında Hind okyanusu gibi büyük bir ayırıcı unsurun bulunduğu iki ayrı ülkenin varlığı halinde, kendi ülkesinin idaresinden sorumlu iki devlet başkanının aynı anda bulunmasında bir mahzur olmadığı” şeklindedir.²⁸⁶

²⁸⁴ Timurtâşî, *Tenvîrî'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

²⁸⁵ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/411-412. “Haksız olma” konusuna dair *ed-Dürri'l-muhtâr*’da “konunun tamamının *Câmiu'l-fusûleyn*’de geçtiği” ifade edilmekte, *Reddû'l-muhtâr*’da ise atıfta bulunulan ilgili kısım (hangi eylemin haklı hangisinin haksız sayılacağı konusu) *Câmiu'l-fusûleyn*’den alıntılanmaktadır. Bk. Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 351; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/412; Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b.

²⁸⁶ Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 209. Bu fetvanın hazırlanışına dair bilgi için ayrıca bk. Turgut Subaşı - Mustafa Albaş, “Hilafeti Çevreleyen Siyaset (18-19. Yüzyıl)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6/4 (Aralık 2019), 2116-2117.

Bir diğerk fetvada ise isyancılarca ileri sürülen tevilin haksız olduğu ve geçersizliğı ele alınmaktadır:

“Sultanlık iddiasına dayanak olarak ileri sürülen ve Hz. Peygamber’den rivayet edilen ‘*İmamlar Kureyş kabilesindendir.*’ hadisi sahihtir. Ancak hadisin hükmü Hz. Peygamber’den sonraki otuz yılı kapsamaktadır. Bu konu kaynak kitapların çoğunluğunda da bu şekilde geçmektedir. Söz konusu isyancılar kendi emellerine ulaşabilmek için Hz. Ebûbekir’den rivayet edilen bu hadisi çarpıtmaktadırlar. Ayrıca ‘*aynı çağda iki sultanın bir araya gelmesinin caiz olmadığı*’ anlamındaki hadis²⁸⁷ gereğince de ulemanın kahir ekseriyeti bu konuda görüş birliğı içindedir. Aynı dönemde ve aynı anda iki sultanın bulunmasının caiz olduğu yönündeki görüş ise genel görüşe aykırı ve itibar edilmeyecek kaynaklarda geçen bir görüştür. Değerli olduğunu savundukları bu görüş Mutezile mezhebine aittir ya da kendisiyle amel edilmeyen kitaplarda geçmektedir. Ehl-i sünnet kitaplardan naklederek haklılıklarına destek mahiyetinde ileri sürdükleri bir takım görüşler de bulunmakla beraber onlar bu nakillerin hakiki manasını anlayamamışlardır. Dolayısıyla da argümanları mugalatadan ibarettir. İlâveten adı geçenin Kureyş kabilesine mensup olduğunda da belirsizlik bulunmaktadır. Nitekim böyle bir iddia, sadece söylem ile sabit olmaz. Binaenaleyh saltanat iddiasında ısrarcı olmaları durumunda hem Mir Eşref hem de etrafındakiler isyancıdırlar. Kendileriyle mücadele edilmesi ve öldürölmeleri için gayret sarf edilmesi noktasında tüm müslömanlara görev düşmektedir.²⁸⁸

Kullanılan ifadelerden de anlaşılacağı üzere isyancılarca ileri sürülen argümanların çarpıtmadan ibaret olduğunu ve hakikati yansıtmadığını, bir başka ifadeyle isyancıların dayandıkları te’vilin yersiz ve haksız olduğu hususu, bu fetvada hüküm altına alınmıştır.

Kalkışmacı eylemciler tarafından ileri sürülen gerekçenin mahiyeti, bir başka ifadeyle ileri sürülen hangi gerekçenin “haklı”, hangisinin “haksız” sayılacağı hususu, konu bağlamında bir diğerk önemli nokta olarak dikkat çekmektedir. Bu hususta yapılan açıklamaların, gerekçenin mahiyeti bağlamında tamamlayıcı nitelik taşıdığı söylenebilir.

²⁸⁷ Abdürrezzâk es-San’ânî, *el-Musannef*, thk. Heyet (b.y.: Dâru’t-Tasîl, 2016), 6/94.

²⁸⁸ Kaya vd., *Behcetü l-Fetâvâ*, 210.

Bazı klasik fıkıh eserlerinde yapılan açıklamalardan hareketle devlet başkanı tarafından ilgili halk kesimine uygulanan ve kalkışmaya temel teşkil eden zulüm içerikli davranışlar, yani eylemcilerin veya toplum fertlerinin devlet başkanı tarafından zulme uğramaları “haklı gerekçe” olarak değerlendirilmektedir.²⁸⁹

Konuya ilişkin “müslümanların ittifak halinde devlet başkanı olarak itaat ettiği ve bu kişi sayesinde güvende oldukları bir ortamda, yine müslüman bir topluluğun bu devlet başkanına karşı ayaklanmaları halinde ileri sürdükleri gerekçenin irdelenmesi gerektiği, eğer eylemcilerin devlet başkanı tarafından zulme uğradıklarına dair haklı bir söylem ve iddiaları varsa, bu durumda ilgili eylemcilerin bâğî sayılamayacakları” şeklinde bazı eserlerde yer verilen açıklamaların konuyu izah ettiği düşünülmektedir.²⁹⁰

İsyancılar için “*Adil bir devlet başkanına karşı haksızca ayaklanan kimseler.*” şeklindeki açıklama ve tanımdan hareketle, kendisine karşı ayaklanma girişiminde bulunulan devlet başkanı için zikredilen “adil” olma kaydının “haklı gerekçe” bağlamındaki mevzubahis noktayı teyit ettiği neticesine ulaşılmaktadır. Dolayısıyla da adil olmayan, bir kısım vatandaşa zalimce davranan devlet başkanına karşı ayaklanılması bağy sayılamayacaktır.²⁹¹

Şüphesiz her devlet başkanı ve hükümet üyeleri, her türlü eylemi kendilerine yönelik bir isyan girişimi olarak kabul edebilir. Diğer taraftan isyancı gruplar tarafından ileri sürülen argüman -çoğunlukla- yöneticilerin zulüm içerikli davranışlar sergilediği yönündedir. Bir başka ifadeyle, sözü edilen bu noktada sübjektif değerlendirmeler öne çıkabilecektir. Öyleyse “haksız olma” ve “zulüm” iddialarının genel ilke ve prensipler üzerinden ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Şayet devlet başkanı meşru bir şekilde görevinin başındaysa, doğrudan belli bir halk kesimini haksızca hedef alan uygulamaları bulunmuyorsa ya da yönetsel uygulamaları halk üzerine “zulüm” olarak adlandırılabilir olumsuz tesirlere sebebiyet vermiyorsa, ayrıca eylemciler de “yönetimin ele geçirilmesi” amacıyla kalkışma hareketi başlatmışlarsa; şu durumda eylemciler tarafından ileri sürülen gerekçelerin “haksız”

²⁸⁹ Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/588; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/411-412; Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b.

²⁹⁰ Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/588; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/411-412; Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

²⁹¹ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/411; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

olduğu neticesine ulaşılabacaktır. Aksi durumda ise eylemcilere “bâğî” denilemeyecek, devlet başkanı ve hükümet üyeleri içinde bulundukları tutumdan vazgeçeceklerdir.

Osmanlı tarihinde “Edirne Vakası” olarak anılan ve Sultan II. Mustafa’nın (öl. 1115/1703) tahttan indirilmesi ve III. Ahmet’in cülüsü ile sonuçlanan, bu arada da Şeyhülislam Feyzullah Efendi’nin (öl. 1115/1703) feci şekilde katledilmesine neden olan olayların “isyan” ve “hurûc” kavramlarıyla ilişkili, yani bağı kapsamında değerlendirilebilecek birden çok fetvaya konu olduğu saptanmıştır.²⁹² Bu çerçevede isyancılar tarafından alınan fetvalardan birinde, “haklı gerekçe” bağlamında “zulüm” ifadesine yer verildiği, bir diğer ifadeyle devlet başkanının zulüm içerikli davranışlarda bulunduğu fetvaya konu edildiği görülmüştür. İlgili fetva şöyledir:

“İslam padişahı Allah’ın emirlerine saygı ve halka şefkat göstermeye memur iken vazifesini terk ve av bahanesiyle başkenti olan beldeden ayrılıp müslüman beldelerinde dolaşarak, reaya ve berayaya tekâlîf-i şâkka ile zulüm ve başka yollarla şer-i çiğnerse, böyle hareket etmesine şer’î izin var mıdır?

el-Cevap: Yoktur!”²⁹³

Görüldüğü üzere, bu fetvada Sultan Mustafa’nın tutum ve davranışları konu edilmekte, görevini layıkıyla yapmadığından bahsedilmekte ve bu tavrına müsaade edilmemesi gerektiği hüküm altına alınmaktadır. Ayrıca bu fetvada dikkat çeken en önemli nokta, Sultan Mustafa’nın halka zulmettiğine dair bir gerekçeye yer verilmiş olmasıdır. Muhtemelen bu tercihle, fıkıh kitaplarında bahsedilen ve başkaldırıcıyı meşru kılan “devlet başkanının zulmetmesi” şeklindeki -bahse konu- gerekçeye atıfta bulunulmakta, bu suretle de hareketin meşruiyetine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Edirne Vakasını başlatanlar tarafından ileri sürülen gerekçelerin (te’vil), devlet başkanına başkaldırmak için yeterli ölçüde haklılık payına sahip olup olmadığı hususu bu noktada üzerinde durulması gereken bir konudur. Olayın başlangıcında ileri sürülen gerekçelere bakıldığında Sultan II. Mustafa’nın 1695 yılında tahta çıkmasının ardından şeyhülislamlık görevine getirilen Feyzullah Efendi’nin devlet işlerine müdahale etmesi, Padişah üzerindeki etkisini kullanarak yakınları ile oğullarını devlet

²⁹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 24-40; Abdulkadir Özcan, “Edirne Vakası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/445-446; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 215-241.

²⁹³ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 237.

kadrolarına getirmesi, bu tutumu nedeniyle de atanması gereken bürokratların hak ettikleri görevlere atanamaması, kendisinden sonra oğlu Fethullah Efendi'nin şeyhülislamlık makamına getirilmesi için Padişah'tan ferman alması şeklindeki uygulamalar, devlet görevlileri nezdinde ciddi tepkilere sebebiyet vermişti. Aynı zamanda Osmanlı Devleti için olumsuz sonuçlara sebebiyet veren Karlofça Anlaşması imzalanmıştı. Ayrıca Gürcü prenslerinin Osmanlı ile yaptığı anlaşmalara aykırı davranması ve Gürcü askerlerinin sınır boylarında ihlaller yapması ciddi hadiselerdendi. İlâveten devlet hazinesinin durumu iç açıcı değildi. Böylesine önemli gelişmeler varken Sultan Mustafa'nın devlet işlerinden uzaklaşması ve hükümet üyeleriyle birlikte Edirne'ye gitmesi, vaktinin çoğunu burada geçirmesi ve uzun sayılabilecek bir süre Başkent'e gelmemesi, babasını (IV. Mehmet) taklit ederek avcılıkla iştigal etmesi şeklindeki tutum ve davranışları, gerek halk gerek asker gerekse de bir kısım bürokrat nezdinde ciddi rahatsızlığa neden olmuştu. Tam da böyle bir ortamda Osmanlı sınırlarına taarruz eden Gürcülere yönelik düşünülen sefer için düşünülen/planlanan askerlerin, maaşlarını alamamış olmaları kalkışmayı başlatan unsur oldu.²⁹⁴

“Haklı gerekçe” argümanına dair çizilen çerçeveden hareketle, eylemin bağy olarak değerlendirilmemesi için devlet başkanının ya da yetkililerinin zalimce davranmış olması gerekmektedir.²⁹⁵ Dolayısıyla yanlış görülen veya kusurlu kabul edilen her idari tasarruf nedeniyle isyana kalkışılmaması esas kabul edilmekte, kalkışma gibi ciddi neticelere sebebiyet verecek bir eylemin de “halka zulüm” gibi ciddi bir gerekçeye dayanması gerektiği belirtilmektedir. Zira kalkışma niteliği taşıyan her hareketin hem devlet hem toplum için ciddi sonuçlara sebebiyet vereceği açıktır. İç güvenlik açısından bakıldığında, kamu düzeninin ihlali ve bu durumun neden olacağı katl, yağma, hırsızlık, belirsizlik vd. olumsuzluklar, dış güvenlik bakımından ele alındığında ise -özellikle o dönemde- toprak kaybı, askeri zayıat, mali kayıp, diplomatik zafiyet gibi telafisi imkânsız neticeler ciddi olasılıktır. Mevzubahis olayda ise isyana gerekçe olarak serdedilen nedenlerin, kalkışma için yeterli ölçüde “haklı bir

²⁹⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 24-34; Özcan, “Edirne Vakası”, 10/445-446; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 215-237.

²⁹⁵ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/411.

gerekçe” olup olmadığı hususunun, elbette ki dönemin şartları ve bakış açıcı dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

İfade edilen bu noktalardan bakıldığında, Sultan II. Mustafa’nın idari tutumunun isyana kalkışılmasını gerektirecek nitelikte olup olmadığı tartışmalıdır. Ayrıca doğrudan halka ya da herhangi bir halk kesimine zalimane bir tavır sergilediğine dair de ciddi bir bulgudan bahsedilemeyecektir. Bununla birlikte, zikredilen olumsuzluklar ve yaşanan hadiseler, ilgili dönem için mutlak kabul edilebilecek türden gelişmelerdir. Zira anılan dönemde devletin, zaten uzunca bir zamandır ciddi bir buhran yaşadığı, siyasi, idari, askeri, ekonomik ve dış ilişkiler bakımından oldukça zor bir dönemden geçtiği sarıh bir realitedir. Ancak bu hakikate rağmen iç meselelerde maaşların ödenmemesi vb. yaşanan bir takım sıkıntılar gecikmeli de olsa giderilmekte, çeşitli aksamalar ise bir şekilde çözüme kavuşturulmaktadır. Zikredilen hususlara ilaveten, o dönemde askerlerin olur olmaz mazeretler ileri sürerek ya da istedikleri ölçüde yönetime müdahale edemedikleri için veya bir takım devlet adamlarının rekabetine meze olmak suretiyle isyana kalkıştıkları bilinmektedir. Bütün bu hususlar dikkate alındığında Edirne Vakasına gerekçe gösterilen nedenlerin isyana kalkışmak için yeterli olduğu ve “haklı gerekçe” şeklinde tarif edilebilmesinin kesin delillerle sübut bulmadığı ve tartışmalı olduğu düşünülmektedir. Şayet böyleyse ve zikredilen bu gerekçeler devlet başkanına itaatten ayrılmak için yeterli düzeyde haklılık payına sahip değilse, şu durumda Edirne Vakası “bağy” eylemi olarak incelenmeye tabi tutulmalıdır. Nitekim tarih kaynaklarında da bu hadise “isyan” olarak anılmaktadır.²⁹⁶

Edirne Vakası olarak adlandırılan bu isyanın gelişiminde ilk aşamada, “cebeci” olarak tabir edilen askeri sınıfın bir araya gelerek belirli bir bölgede cemiyet oluşturdukları, maaşlarının ödenmediğini ileri sürerek kendilerince bir gerekçeyle (te’vil) isyana kalkıştıkları (hurûc) ve cebahaneyi ele geçirerek kapattıkları ve oraya yerleştikleri (tegallüp) görülmektedir. Bu gelişmeler üzerine Sultan Naibi sıfatıyla Kaymakam Köprülüzade Abdullah Paşa isyancılara bir görevli göndererek içinde bulundukları isyan halini terk etmeleri çağrısında bulunmuştur. Sultan Naibi aracılığıyla da olsa devlet sorumluluğunu yerine getirmiş olmasına rağmen, cebeciler

²⁹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 24-34; Özcan, “Edirne Vakası”, 10/445-446; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 215-237.

tutumlarını devam ettirmişlerdir. Sonrasında ise yeniçeriden destek almak için faaliyet yürütmüşler, şehrin merkezi bir noktası olan Etmeydanı'nı ele geçirmişler, çeşitli kesimleri de -biraz da mecbur bırakarak- yanlarına çekmişlerdir. Bir sonraki aşamada, isyancıların sayıları artacak ve ileri sürülen gerekçeler hem artacak hem çeşitlenecektir. Yani eylem ilk başlatıldığında dile getirilmeyen ve fakat süreç ilerledikçe -sanki- meşruiyeti artırmak için gündeme getirilen nedenlere/gerekçelere başvurulacaktır. Bu durumun da, “haklı gerekçe” bağlamında ileri sürülen “zulüm” argümanının güçlü dayanaktan yoksun olduğuna ve söz konusu eylemin bağy kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine delalet ettiği düşünülmüştür. Nihâyetinde bu topluluk, Padişah'ı görevinden uzaklaştırmak için Edirne'ye doğru askeri bir hareket düzenleyecektir. Serdedilen hususlara ek olarak, bu hareketin neden olduğu kaos ortamı dolayısıyla ortaya çıkan toplumsal zararlar, kargaşa esnasında cinayetler işlenmesi ve benzeri diğer hususlar da²⁹⁷ eylemin bağy olduğu düşüncesini teyit etmektedir. Netice itibarıyla bu hadisede ileri sürülen “haklı gerekçe” argümanının yersiz olduğu değerlendirilmiştir.

Ayaklananların “haklı gerekçe” nedeniyle isyancı sayılamaması durumunda devlet başkanının ve halkın nasıl tavır alacağı hususu bir diğer önemli noktadır.

“Haklı gerekçe”nin varlığı halinde girişilen başkaldırı nedeniyle eylemciler isyancı olarak değerlendirilemeyecektir. Böylesi bir durumda vaziyet alması gereken taraf devlet başkanıdır: İsyana gerekçe teşkil eden zulümden vazgeçerek adil olacak ve halkın haklarını gözetecek bir yönetim anlayışıyla hareket edecektir. Bahsedilen haklı gerekçeden hareketle isyan vukuu durumunda halk, zulme destek vermek sayılacağı için isyancıların bastırılması amacıyla devlet başkanına yardım etmeyecek, aynı şekilde -her ne kadar haklı bir gerekçeleri de olsa- kaosa neden olabileceği için devlet başkanına karşı ayaklanan gruba da destek vermeyecektir.²⁹⁸

Görüldüğü üzere, isyanın haklı gerekçeye binaen gerçekleştirilmiş olması halinde, devlet güçlerince isyancılara yönelik mücadeleye halk tarafından destek verilmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Nitekim Osmanlı döneminde vaki olan Edirne Vakasında, isyancılara destek mahiyetinde hazırlanan bir fetvada, halkın isyanın bastırılması amacıyla devlet güçlerince icra edilecek olan mücadeleye destek

²⁹⁷ Bu türden kaos nitelikli olaylar ve detayları için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 22-29.

²⁹⁸ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyin*, 12b; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476.

vermemesi gerektiği, böyle bir tutumun meşru olmadığı belirtilmektedir. İlgili fetva şöyledir:

“Müslümanlardan bir tâife, kendi imamının zulmünden ötürü zulmü def etmek için imamlarına karşı ayaklansalar, bunların bu tarz ayaklanmaları karşısında halkın kalan kısmının imama yardım etmeleri layık olur mu?

el-Cevap: Olmaz!”²⁹⁹

Bu fetva ile fıkıh kitaplarında yer alan mevzubahis hükme atıfta bulunulduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde haklı gerekçeye binaen gerçekleştirildiği anlaşılan, ancak buna rağmen bağı fetvasına konu olan bir hadise tespit edilmiştir:

Sultan I. Mustafa döneminde, Veziriazam Mere Hüseyin Paşa’nın tutum ve davranışlarından rahatsız olan, bu nedenle de görevden uzaklaştırılmasını sağlamak amacıyla İstanbul’da Fatih Camiinde bir araya gelen âlimler, Padişah’ın ruhsal bunalımı nedeniyle devlet yönetimini önemli ölçüde elinde bulunduran adı geçen Veziriazam tarafından isyancı kabul edilmiş ve dağıtılmaları amacıyla üzerlerine kolluk güçleri gönderilmiştir. Nitekim askerler ilk aşamada, bir arada bulunan ulemaya zarar vermek istememiş ancak Hüseyin Paşa *“bu kişilerin ulemalıktan çıktığını, Padişah’a karşı geldiklerini, katledilmeyi hak ettiklerini, şeyhülislam, kazasker ve diğer devlet adamlarının görüşünün de bu yönde olduğunu”* beyan ederek askerleri ikna etmeye çalışmıştır. Neticesinde *“Yaptığınız iş fetva iledir.”* diyerek ulemanın üzerine gidilmesi için askerleri ikna etmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Fatih Camiine gelen askerler, camide bulunan ilmiye sınıfı mensuplarına *“Padişah’ın toplantıdan razı olmadığını, dolayısıyla da dağılmaları gerektiğini”* söylemişler, ardından *“Elimizde katliniz için fetva var.”* diyerek birliklerinin dağıtılması için yapılacak operasyonun meşru olduğunu deklare etmişlerdir. Âlimler ise *“niyetlerinin cemiyet olmadığını, bir başka ifadeyle isyan amacıyla toplanmadıklarını, sadece Veziriazam’ın yaptığı yanlışlardan dolayı bir araya geldiklerini, problemin çözümü amacıyla kendisinin de toplantıya katılmasını istediklerini, devlet yetkililerinin de iştirakiyle sorunun halledilebileceğini”* belirtmişlerdir. Hatta kendileri aleyhine Müftü tarafından verilen fetvayı görmek istemişler ve fakat askerler kılıçlarını çekerek *“İşte elimizde bulunan kılıçlar fetvadır.”* diyerek orada bulunan ulemaya saldırmışlardır.

²⁹⁹ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 237-238.

“Fatih Camii Vakası” şeklinde adlandırılan bu hadise, devlet yönetimini önemli ölçüde elinde bulunduran Mere Hüseyin Paşa tarafından isyan olarak algılanmış ve lanse edilmiş, askerler de isyan amacıyla bir araya geldiklerine inandırıldıkları âlimleri dağıtmak üzere görevlendirilmişlerdir. Hatta Hüseyin Paşa’nın askerlere yönelik “*Sizin işiniz fetva iledir, çekinmeyin işinizi yapın.*” şeklinde bir ifade kullandığı doğruysa eğer, isyan olarak kabul ettiği bu eylemin silahlı müdahale yöntemiyle bastırılması için fetva da almıştır. Ancak olayın başlangıcı ve gelişimi dikkatle incelendiğinde, bu ulema isyanının bağı kapsamında değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir. Zira olay, Veziriazam’ın bir kadıya/âlîme yönelik fiziksel şiddet uygulaması, bir başka ifadeyle bu âlimi dövdürtmesi üzerine gelişmiştir. Ayrıca bu olay öncesinde de Mere Hüseyin Paşa’nın davranışlarıyla ilgili rahatsızlık bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁰ Zaten kabul görmeyen bir tutum içinde bulunan Veziriazam’ın olumsuz davranışlarına, anılan darp olayı da eklenince âlimler tepkilerini ifade etmek amacıyla bir araya gelmişlerdir. Yani, haklı bir gerekçeyle (te’vil) dayanarak eylem başlatmışlardır. Bununla birlikte, silahlı bir hareket icra ederek bir bölgeyi ele geçirdiklerinden bahsedilemeyecektir. Zira silahsız bir şekilde Fatih Camiinde toplanmışlardır. Ayrıca kendilerini dağıtmak üzere gelen askerlere de “*cemiyet niyetinde olmadıklarını, yani isyan amacıyla toplanmadıklarını, yapılan bir zulümle ilgili görüşlerini ve tekliflerini ilgililere bildirmek üzere bir araya geldiklerini*” açıkça belirtmişlerdir. Zaten askerlerin Fatih Camiine doğru yöneldiklerine dair haberin gelmesi üzerine bazı âlimlerin toplantıyı terk etmeleri de³⁰¹ bu duruma delalet etmektedir. Yani yönetim kademesinden gelen “dağılın” uyarısının bir kısım ulema tarafından dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Zikredilen hususlara ilaveten bu eylemin, bağı suçunun oluşum şartlarından olan “kuvvet sahibi olmak” özelliğinden de yoksun bulunduğu anlaşılmaktadır. Zira âlimler hem silahsız hem de isyana kalkışacak sayıda ve kuvvette değildiler.

Fıkıh kitaplarında, idarecinin zulüm içerikli davranışı ya da başka bir haklı gerekçeyle girişilen eylemlerin bağı kapsamında değerlendirilemeyeceği belirtilmektedir.³⁰² Ayrıca bu olay, bir bölgeyi ele geçirme (tegallüp), kuvvet ve tehlike

³⁰⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 146; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyânlar ve Darbeler*, 137-153.

³⁰¹ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyânlar ve Darbeler*, 150.

³⁰² Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/411.

oluşturma (mene‘a) şartlarından yoksundur. Nitekim âlimler, amaçlarının isyan olmadığını açıkça belirtmişler, içlerinden önemli bir kısmı da “dağılın” uyarısını dikkate alarak toplandıkları yeri terk etmişlerdir. Bütün bu hususlar dikkate alındığında, Sultan I. Mustafa döneminde ulemanın merkezde olduğu Fatih Camii Vakası, Mere Hüseyin Paşa’nın isyan olarak telakki ve lanse etmesine rağmen bağy kapsamında değerlendirilemeyecektir. Mamafih, ulemanın üzerine askerlerin gönderilerek isyanın bastırılması ve âlimlerin katlinin cevazına yönelik olduğu söylenen fetvanın içeriğinin -fetvanın mevcudiyetine dair adı geçen Veziriazam’ın beyanı doğru kabul edilirse-, gerek bağy konusunda yer alan hükümlerle gerekse de İslam hukukunun genel ilke ve prensipleriyle örtüştüğünü söylemek mümkün görünmemektedir. Netice itibarıyla anılan olayda âlimlerin bir araya gelmesi bir isyan değil, açık ve haklı bir protesto eylemidir.

3.4.5.5. Mene‘a Sahibi Olma

Devlet başkanına itaatten ayrılan müslüman topluluğun “mene‘a sahibi” olması gerekmektedir. Sözlük anlamı itibarıyla “güç, kuvvet, direnç, izzet ve şeref” anlamlarına gelen “مَنْعَة/mene‘a” sözcüğü,³⁰³ bağy konusu bağlamında da hemen aynı anlamlarda kullanılmaktadır. Buradan hareketle de isyana kalkışan müslüman topluluğun güç sahibi ve giriştikleri eylem nedeniyle devlet başkanı ile yönetim kademesi için tehlike oluşturabilecek ölçüde kuvveti haiz olması gerekmektedir. Nitekim bâğîler için “*Bir araya gelmek suretiyle bir bölgeyi ele geçiren ve yönetim hakkının kendilerinde olduğu iddiasıyla devlet yanlısı vatandaşlara karşı savaşan güç sahibi bir topluluk.*” şeklinde bir tanım yapılmaktadır.³⁰⁴ Görüldüğü üzere bâğîler için “mene‘a sahibi olma” şartına yer veren tanımlar bulunmaktadır.

Diğer taraftan “mene‘a” kavramı “izzet/şeref” olarak açıklanmakta, binaenaleyh mene‘a sahibi bir topluluğun, “her isteyen karşı koymaya muktedir

³⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, 8/343-344; “Mene‘a” sözcüğüne dair açıklamalar için ayrıca bk. İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/412. Bu anlam için ayrıca bk. Kadir Güneş, *Arapça - Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2010), 1130. Söz konusu bu kelime, “مَنْعَة/men‘a” şeklinde de hemen aynı anlamı ifade etmektedir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, 8/343. *Reddû’l-muhtâr*’da “mene‘a” sözcüğünün anlamına dair izahlar esnasında *Misbâhu’l-münîr* isimli lügat türü esere atıfta bulunmaktadır. Mevzubahis sözcüğe dair anılan lügattaki izah için bk. Ebü’l-Abbâs Hatîbüddehşeh Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî, *Misbâhu’l-münîr fî garîbi’s-Şerhi’l-kebîr li’r-Râfîî*, thk. Abdulazîm eş-Şenâvî (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987), 222.

³⁰⁴ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/412.

olamayacağı türden bir üstünlüğe sahip bulunduğu” hususu açıkça beyan edilmektedir.³⁰⁵

Bu noktada yapılan açıklamalardan hareketle, isyancı topluluğun mene‘a sahibi olmasıyla; sahip oldukları teçhizat ve topladıkları askeri güç ile kamuoyundaki saygınlıkları bakımından bilinir olan, yine bu özellikleri nedeniyle başka kişi ve odakların kendilerine karşı cephe almaktan çekindiği, bu suretle de özgül ağırlığı bulunan bir yapı kastedildiği anlaşılmaktadır.

Eylemci topluluk, bahsi edilen bu özelliklere sahip olması, dolayısıyla da “mene‘a sahibi olmak” şartını taşıması durumunda isyancı sayılacaktır. Anlaşılan o ki; ilgili grup ancak bu şartı taşıması halinde devlet başkanı ve yönetim kademesi için tehlike teşkil ettiğinden dolayı “bâğîler” olarak değerlendirilecek, binaenaleyh devlet güçleri tarafından kendilerine karşı takınılacak tavır da bu duruma göre şekillenecektir. Aksi takdirde, yani eylemci topluluk silah, teçhizat, bilinirlik, saygınlık, özgül ağırlık ve bu suretle de devlet için tehlike teşkil etmek özelliklerinden yoksunsa, bir başka ifadeyle “mene‘a sahibi olma” niteliğine sahip değilse, teşebbüs ettikleri eylem salt bir (protesto) eylem(i) olarak kalacak ve bağy olarak değerlendirilmeyecek, kendileri de bâğî sayılmayacaklardır.

Osmanlı dönemi metin türü ve muhtasar şerh türü eserlerde, bâğîlerin mene‘a sahibi olmasından açıkça bahsedilmediği görülür. Ancak devlet gücünü karşısına alıp devlet başkanına veya hükümete karşı ayaklanan, bu suretle de eylemleri isyan sayılacak kesimin zaten belli ölçüde bir güce sahip olması gerektiği düşüncesinden hareketle bu unsurun açıkça zikredilmesine ihtiyaç duyulmamış olabilir. Ayrıca konunun anlatımı esnasında tercih edilen “zorla ele geçirme”, “üstünlük ve hâkimiyet kurma” anlamlarına gelen “غَلَبَ” ve “تَغَلَّبَ” fiillerinin zımnen bu anlamı taşıyor olması nedeniyle, bu noktanın açıkça zikredilmemiş olması da ihtimal dâhilindedir. İlaveten metin türü eserlerde, konuların mümkün olduğunca ihtisar yöntemiyle serdedilme düşünce ve gayretinin de müellifi böyle bir anlatım biçimini tercih etmeye sevketmiş olması olasıdır.

Osmanlı döneminde vaki olan isyanlara bakıldığında, çok önemli bir kısmının güç sahibi bir topluluk tarafından gerçekleştirilen bir hareket olduğu görülmektedir. Hatta bazı istisnalar dışında silahlı bir güç olan askerler tarafından icra edilen

³⁰⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/412.

isyanların, yelpazede önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Nitekim Osmanlı Devlet yönetimi mensuplarının da vaki olan bu türden isyanlardan önemli ölçüde endişe duyduğu, bu duruma bağlı olarak da isyanlara karşı ciddi tedbirlere başvurduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı uygulamasındaki bu tablo, isyancı topluluğun mene'a sahibi olmasına dair yukarıda zikredilen "sahip oldukları teçhizat ve topladıkları askeri güç ile kamuoyundaki saygınlıkları bakımından bilinir olan, yine bu özellikleri nedeniyle başka kişi ve odakların kendilerine karşı cephe almaktan çekindiği, bu suretle de özgül ağırlığı bulunan bir yapı" şeklindeki değerlendirmeye uygun düşmektedir.

Sultan IV. Mehmet döneminde, 1648 yılında Başkent İstanbul'da meydana gelen ve fetvaya konu olduğu tespit edilen bir sipahi isyanı bu noktada örnek olarak zikredilebilir. Dönemin veziriazamı Sofu Mehmet Paşa'nın (öl. 1059/1649) tutumundan ve istedikleri kişilerin atanmamasından kaynaklı (tevil) başlatılan bu isyan, ilk aşamada sipahilerin Üsküdar'da toplanarak harekete geçmeleriyle başladı. İsyân haberini alan devlet görevlileri, gerekli istişarelerin ardından isyancılara elçiler göndererek içinde bulundukları isyan halini terk etmeleri yönünde çağrıda bulundular. Ancak sipahiler, kendilerince isyana gerekçe gördükleri hususlarda taleplerini dile getirdiler. Bir süre sonra tekrar gönderilen nasihat elçilerine de "yönetime müdahale" niteliği taşıyan taleplerini yinelediler. Sonrasında Veziriazam'ın "*Üzerlerine vazife olmayan işlere karışmasınlar.*" anlamına gelen bir cevapla mukabelede bulunması üzerine Üsküdar'dan hareket ederek Payitaht'ın merkez muhiti Sultanahmet'e geçtiler. Bu hareket esnasında, Yeni Saraya veya Kapıkulu Süvari Bölüklerine çıkma zamanları geçen acemi oğlanları ile çeşitli gruplar da sipahilere katıldı. Gelişmeler üzerine Veziriazam, isyancıların elebaşı olan Bıyıklı Mahmut'a birkaç kez daha aracılar gönderdi. Ancak bir netice alınamadı. Hatta bu durum isyancıları daha da cesaretlendirmiş olacak ki ayak divanı talep etme cesareti gösterdiler. Sözü edilen bu hususlar, isyancı grubun "mene'a sahibi olması" şeklinde izah edilebilir. Nitekim isyanın önü alınamaz bir noktaya evrildiğini gören Veziriazam, devlet adamları ve ulemanın da katılımıyla bir toplantı tertip etti. Neticesinde, başta Şeyhülislam Abdurrahim Hoca Efendi (öl. 1066/1656) olmak üzere toplantıya katılan ulemanın

ittifakıyla “isyancılara silahlı müdahalede bulunulmasının meşru olduğu” yönünde bir fetva hazırlandı.³⁰⁶

İsyancı sipahilere karşı silahlı mücadele yürütülmesinin cevazını ve meşruiyetini havi bu fetvanın şu şekilde olduğu belirtilmiştir:

“Eşkiyadan birkaç kimse bir yerde kapansalar ve salih olan müslümanlardan birkaç kimse için -şer‘an katlolunmak icâp eder halleri yok iken- ‘*Elbette katlolunsunlar.*’ deyip toplandıkları Padişah hazretleri tarafından duyuldukda, ‘*Toplantı yasaktır, toplanmaktan men olunsunlar!*’ diye padişah fermanı geldikde, defalarca nasihat olunduklarında nasihat kabul etmeyip, hakka itaatleri olmayup eski fesatlarında ısrar edüp şeriata ve Padişah hazretlerinin şerâite uygun olan emrine ve hatt-ı hümayununa itaat etmeyip ve ‘*Lazım olursa karşı koyarız.*’ diye şerâite aykırı olarak ısrar etseler; ‘*Eğer müminlerden iki topluluk birbirleriyle savaşırsa onların aralarını bulun.*’ âyeti kerîmesine ve ‘*Sen insanları Allah yoluna hikmetle, güzel ve makul öğütlerle davet et. Gerektiği zaman da onlarla en güzel tarzda mücadele et.*’ âyeti üzere ısrar etseler, buna rağmen biri öbürüne saldırırsa, bu saldıran tarafla ‘*Allah’ın emrine dönünceye kadar siz de vuruşun.*’ âyeti kerîmesi üzre kılıçla def olunmak olsa, adı geçen tâifeye karşı konup kılıçla müdafaa olunmak şer‘an caiz olur mu?”

“el-Cevap: Olur!”³⁰⁷

Bu olayda bâğîler, kendilerine yönelik silahlı mücadele yürütüleceğini ve bu noktada fetva hazırlandığını öğrenmeleri üzerine ilk aşamada saldırıya geçmeseler de devletin ilgili mercilerince isyanın elebaşı Bıyıklı Mahmut’un teslim edilmesi ve ele geçirilen bazı sipahilerin devlet yanlılarınca öldürülmesi üzerine, başlattıkları isyan hareketini devam ettirdiler. Hatta “*Veziriazam ve Müftü’yü öldürmedikçe bize rahat yok.*” şeklinde ifadeler sarf etmek suretiyle doğrudan devlet adamlarını hedef aldıklarını deklare ettiler. Ayrıca talep ve düşüncelerinde ısrarcı olduklarını çeşitli vesilelerle ifade etmekten geri durmadılar.³⁰⁸

³⁰⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 242-244; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyancılar ve Darbeler*, 165-167.

³⁰⁷ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyancılar ve Darbeler*, 167-168.

³⁰⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 242-243; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyancılar ve Darbeler*, 168-172.

Hem bu isyanda hem de Osmanlı döneminde vaki olan diğer isyan olaylarında, isyancılarca takınılan bu tavır, isyancıların “mene‘a sahibi olması” özelliğine tekabül etmektedir.

3.4.5.6. Yönetimin Ele Geçirilmesi Amacı

Yukarıda kendi başlığı altında da ifade edildiği üzere, fıkhi bir terim olarak bağy, devlet başkanının veya hükümet üyelerinin görevlerinden uzaklaştırılması amacıyla ya da devletin hâkimiyeti altındaki topraklarda merkezi otoriteden bağımsız yeni bir yönetim tesis edilmesi amacıyla gerçekleştirilen bir isyan eylemini ifade etmektedir. Devlet başkanının veya yönetim kademesi mensuplarının görevlerinden uzaklaştırılması amacı, aynı zamanda isyancıların yönetimi ele geçirme hedefini içermektedir. Bu hedef ya doğrudan isyancıların yönetimi ele almasıyla veya yönetime kendi istedikleri kişi ya da kişilerin atanmasını sağlamalarıyla hayata geçebilir.

Fıkıh kitaplarındaki bağy konusunun ve ilişkili hükümlerin “yönetime müdahale”, “yönetimi değiştirmek” veya “yöneticileri görevlerinden uzaklaştırmak” anlamındaki özel çerçevede ele alınması gerektiği düşüncesine, yine fıkıh kitaplarındaki ilgili açıklamalardan hareketle ulaşılmıştır. Nitekim bağy eylemcileri için “yönetim hakkının kendilerinde olduğu iddiasıyla devlet başkanına itaatten ayrılan kimseler” şeklindeki izah³⁰⁹ bu noktayı tasrih ve teyit etmektedir.

Ayrıca fıkıh eserlerinde konunun işlenişi esnasında devlet başkanının meşruiyetine vurgu yapılması,³¹⁰ bu noktada “insanlar emniyetleyken, can ve seyahat güvenliği noktasında herhangi bir sıkıntı yaşanmazken isyana kalkışılması...” şeklinde ifadeler kullanılması,³¹¹ eylem esnasında bir bölgenin ele geçirilip orada askeri bir karargâh kurulması, vazgeçme çağrısına rağmen topluluk halinde eyleme devam edilmesi haline temas edilmesi, isyanın bastırılması mücadelesinde devlet başkanına yardımın vacip görülmesi,³¹² ayrıca ele geçirilen bölgelerde isyancılar tarafından yeni bir yönetim kademesi oluşturulup yeni yasalar belirlenmesine ilişkin

³⁰⁹ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 2/476; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/412.

³¹⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/93; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/412.

³¹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/1266.

³¹² Halebî, *Mültekâ*, 223. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546.

hususlara değinilmesinin,³¹³ “eylemin terimsel anlamda bağy sayılabilmesi için yönetimin ele geçirilmesi amacı taşınması gerektiği” savını teyit ettiği değerlendirilmektedir.

Sözü edilen bu tespitten hareketle, yönetime müdahale amacı taşımayan ancak kaos ve kargaşaya neden olan türden eylemler, eşkıyalık faaliyeti olarak değerlendirilecektir. Bununla birlikte eşkıyalık hareketi niteliğindeki bu eylemlerden bir kısmının da “bağy” adlandırılmasıyla anıldığı ya da fetvaya konu edildiği görülmektedir. Ancak zikredilen nedenlerle, bu türden eşkıyalık faaliyetleri için “bağy” ifadesinin kullanılması, sözcüğün kök anlamından hareketle olmalıdır.

Dürrîzâde Seyyid Mehmet Ârif Efendi’ye (öl. 1215/1800) ait bir fetvanın bu noktada örnek olarak zikredilebileceği değerlendirilmiştir.³¹⁴

“Zeyd, müslümanların sultanına başkaldırmak suretiyle bâğî olup İslam dininin kutsallarına/sembollerine aykırı düşen türlü çirkin davranışlar serdedir ve Osmanlı (Devleti’nin) hâkimiyetinde olan bir kısım şehirlere padişahın rızası dışında musallat olur, bu suretle de zulmü ve fesadı adet haline getiren bir bozguncu olduğu anlaşılırsa, padişahın emri ile katledilmesi meşru olur mu?

Cevap: -En iyisini Allah bilir- Olur.”³¹⁵

Bu fetvaya konu eylemin eşkıyalık faaliyeti olduğu, kullanılan ifadelerden anlaşılmaktadır. Mamafih eylemciler için “bâğî” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Belirtildiği üzere mezkûr fetvada bu eylem için “bağy”, eylemciler için de “bâğî” ifadesinin kullanılması, “haddi aşmak”, “zulmetmek” şeklindeki kelimenin kök anlamından hareketledir.³¹⁶

Netice itibarıyla, bir eylemin terimsel anlamda “bağy” sayılması için, “yönetimi ele geçirme” veya “yönetime müdahale” amacı taşınması gerekmektedir. Dolayısıyla da eşkıyalık faaliyeti niteliğinde bir eylemi icra edenler, güç sahibi bir grup müslüman olsalar ve teşebbüs ettikleri eyleme dayanak ve tevil olarak da

³¹³ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12a-12b; İbn Nüceym, *en-Nehru'l-fâik*, 3/268-269.

³¹⁴ Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi’ye ait mevzu bahis fetva, adı geçen şeyhülislam olarak görev yaptığı dönemde verilmiş olmalıdır. Şayet öyleyse; ya bu makamda ilk defa bulunduğu 23 Ağustos 1785-10 Şubat 1786 tarihleri arasında, yani I. Abdulhamit döneminde veya ikinci defa görev yaptığı 12 Temmuz 1792-30 Ağustos 1798 tarihleri arasında, yani III. Selim döneminde verilmiştir.

³¹⁵ Çuluk - Karaca, *Osmanlı Arşivi’nde Şeyhülislam Fetvaları*, 133.

³¹⁶ Başka bir örnek için bk. Kaya vd., *Neticetü'l-Fetâvâ*, 106. Ayrıca bu çalışmanın “Devlet Başkanına İtaatsizliğin Çeşitleri” başlığı altında, bu bağlamda başka fetvalara da yer verilmiştir.

kendilerince bir takım argümanlar ileri sürseler, haddi zatında eylemlerinde haksız oldukları da bilinse; bu kimselerin terimsel anlamda “bâğî” olarak kabul edilemeyeceği, bilakis eşkıya olarak değerlendirilip ona göre muameleye tabi tutulması gerektiği mülahaza olunmaktadır. Bir başka ifadeyle, bağy suçunun oluşumu için sadece “güç sahibi” “müslüman” bir “topluluk” olup teşebbüs edilen eylem için bir “tevil” ileri sürülmesi, aynı zamanda bu tevilin “haksız olması” şeklinde tatad edilen şartların yeterli olmayacağı, ilgili eylemin “yönetimin ele geçirilmesi amacı taşıyor olması” şartının da -bu şartlara ilaveten- zikredilmesi gerektiği düşünülmektedir.³¹⁷

Yönetimi ele geçirme amacı, eserlerde “vilâyet ve imâret iddiası” şeklinde yer almaktadır.³¹⁸ Osmanlı döneminde vaki olan merkezi isyanların hemen tamamının yönetime müdahale veya yönetime nüfuz etme amacı taşıdığı görülmekle birlikte, taşradaki isyanlardan bir kısmının merkezi otoriteden bağımsız bir yönetim tesis edilmesi amacıyla meydana geldiği anlaşılmaktadır. Abaza Hasan isyanı bunlardan biridir:

1650 sonlarında Halep Valisi olarak atanan İpşir Mustafa Paşa’nın (öl. 1065/1655) çeşitli tutum ve davranışları merkezi hükümet tarafından hoş karşılanmıyordu. Ancak zaten hem ekonomik olarak hem idari bakımdan hem de yaşanan isyanlar nedeniyle sıkıntılı bir dönem yaşayan merkezi otorite, Ekim 1654’de İpşir Paşa’yı -muhtemelen kontrol altında tutmak için- sadrazamlık görevine tayin etti ve sadaret mührünü Halep’e gönderdi. Ancak bu durumdan kuşkulanan ve kendisine tuzak kurulduğunu düşünen Paşa, ilk aşamada İstanbul’a gitmedi. 1654 yılı Aralık ayında ise Abaza Hasan (öl. 1069/1659) ile beraber Anadolu’dan ayrıldı. İzmit’e geldiğinde daha da ileri gitmeyerek orada konakladı. Zira İstanbul’da aleyhinde faaliyet yürüten güçlü bir klikin varlığından haberdardı. Ancak sonrasında 1655 yılı Şubat ayında Reyhan Ağa’nın kendisini ikna etmesi üzerine Üsküdar’a kadar geldi. Yani sadâret makamına ilk atandığı 1654 yılı Ekim ayından yaklaşık dört ay sonra

³¹⁷ Siyasi suç-adi suç ayrımı da bu noktada ele alınabilir bir konudur. Nitekim “bağy”, siyasi suç sayılmaktadır. Eşkialık ise devleti ve yönetimi doğrudan hedef almadığı için adi suç kapsamındadır. Bu noktadaki detaylı açıklamalar için bk. Üdeh, *et-Tesrîu’l-cinâiyyü’l-İslâmî*, 1/102-103; Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 55. Bu şekilde bir ayrım yapılmasının, bağy suçunun oluşum şartları arasında “yönetimin ele geçirilmesi amacı” şartının da zikredilmesi gerektiği savını desteklediği düşünülmektedir.

³¹⁸ Simâvî, *Câmiu’l-fusûleyn*, 12b; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 2/476; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/412.

Başkent'e girmişti. Görevine fiilen başlayan İpşir Paşa'nın çok sert ve katı bir tutum sergilemesi üzerine rahatsızlıklar arttı ve aleyhinde yürütülen kampanya neticesinde 1655 yılı Mayıs ayında idam edildi.³¹⁹

İpşir Paşa'nın idam edilmesi nedeniyle kan davası güden Abaza Hasan ise yanındaki gruplarla birlikte Anadolu'ya geçerek Halep civarında hâkimiyet sağladı. Ardından isyana katılanlar, anılan bölgede etrafı yağmalamaya başladılar. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı idaresi isyandan vazgeçmesini temin için Abaza Hasan'ı Türkmen Ağası olarak atadı. Ancak Abaza Hasan, yanındaki Seydi Ahmet ile birlikte, devlete itaat etmeyerek Halep'ten sonra Anadolu'da belli bazı bölgeleri ele geçirdi ve buralarda hâkimiyet kurdu. İçinde bulunduğu hali terk etmesi noktasında kendisine çeşitli vesilerle yapılan tekliflere itibar etmeyen Abaza Hasan, Köprülü Mehmet Paşa'nın (öl. 1072/1661) sadaret görevi sırasında Padişah'a mektuplar göndererek görevden azlini isteyecek kadar ileri gitti. Bu tutumuyla da yönetimi değiştirmek niyetinde olduğunu gösteriyordu. Talebine olumlu cevap alamayan Abaza, tüm güçleriyle birlikte Bursa civarına geldi ve *"Her kimin gücü varsa karşımıza gelsin."* diyerek devlete meydan okudu. Hatta Padişah'a tekrar elçiler göndererek Köprülü'nün azli talebini yineledi. Abaza Hasan'ın bertaraf edilmesi için gönderilen ilk kuvvetler başarı sağlayamadılar. Sonrasında üzerine büyük bir güç gönderileceği kendisine bildirilen Abaza, Osmanlı Devleti'ne *"Bundan böyle Anadolu bizimdir."* şeklinde bir cevap göndererek mukabelede bulundu. Bunun üzerine devlet, Abaza Hasan önderliğinde başlatılan bu hareketin bastırılması için fetva hazırlandı. Fetvada, eylemcilerin *"hurûc ale's-sultân"* ve *"sâî bi'l-fesâd"* suçu işledikleri açıkça zikredildi. Hatta Şeyhülislam Bolevî Mustafa Efendi (öl. 1086/1675) tarafından hazırlanan bu fetva, Abaza Hasan gündemiyle toplanan divanda yüksek sesle okundu. Nitekim bu fetvadan hareketle disiplinli Osmanlı ordusu tarafından başlatılan operasyon neticesinde isyan bastırıldı. Abaza Hasan ile beraberindeki diğer isyancı elebaşları da idam edildiler.³²⁰

³¹⁹ M. Münir Aktepe, "İpşir Mustafa Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/375-376.

³²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 388-394; Yücel, "IV. Mehmet Dönemi İsyanları", 255-261; Mehmet İpşirli, "Mustafa Efendi, Bolevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/295-296.

Taşrada merkezi otoriteden bağımsız bir yönetim tesisi amacıyla gerçekleştirilen bir isyan da Kavalalı İsyanıdır. Ayrıca bu isyan, bağı konulu bir fetvaya konu edilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından 1805 yılında Mısır Valiliğine atanan Kavalalı Mehmet Ali Paşa (öl. 1265/1849), 1827 yılından itibaren -Yunan (Mora) isyanının bastırılmasına yönelik Babıali tarafından görevlendirilmesi üzerine verdiği kayıplardan sonra- Osmanlı Devleti'nden (Adana'nın kendisine verilmesi gibi) bir takım taleplerde bulundu. Taleplerine olumlu cevap alamayınca da valisi olduğu devlet aleyhine hamleler yaptı. Bu çerçevede Şam ve civarına askeri harekât düzenledi. Nitekim çok önemli bölgeleri de ele geçirdi. Devletin olumlu anlaşıma talep ve tekliflerini geri çevirdi. Bu gelişmeler üzerine Kavalalı ve oğlu İbrahim'in (öl. 1264/1848) asi olduklarına dair fetva çıkarıldı ve isyanın bastırılması ve isyancıların bertaraf edilmesi için sefer düzenlendi. Ancak Kavalalı güçleri, 1832 Nisan-1832 Aralık ayları arasında farklı bölgelerde cereyan eden silahlı mücadelelerde Osmanlı güçlerini mağlup etti ve Konya üzerine yürüdü. Zaten çeşitli gailelerle uğraşan Osmanlı Devleti, başka devletlerin de baskısıyla Adana'yı Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya muhassıllık olarak verilmesine rıza gösterdi. Bu gelişmeden sonra Mehmet Ali Paşa 1834'de ve 1838'de iki defa Avrupa devletlerinin temsilcilerine bağımsızlık ilan etme noktasındaki düşüncesini ve kararlılığını bildirdi. 1839 yılında Osmanlı güçlerine karşı girdiği silahlı mücadelede yine galip geldi. Bu gelişmeden sonra Sultan II. Mahmut'un vefatı üzerine dış devletlerin müdahalesiyle Mısır meselesinin ateşi kısmen söndürüldü. Osmanlı'nın da rızasıyla Mehmet Ali Paşa hâkimiyeti devam etti. Nitekim ölümünün ardından oğlu İbrahim Paşa Mısır Valisi olarak tayin edildi.³²¹

Kavalalı aleyhine hazırlanan fetva metninde bağıyın açıkça konu edildiği görülmektedir. Fetvanın ilgili kısmı şöyledir: "...bâğilerdir, katilleri imâmü'l-müslimîn ve bi'l-cümle muvahhidin üzerlerine farz olur".³²²

"Kavalalı İsyanı" olarak bilinen bu olayın başlangıcında Mehmet Ali Paşa'nın (Adana'nın kendisine verilmemesi gibi) kendince bir gerekçeye dayanarak (te'vil)

³²¹ Kutluoğlu, "Kavalalı Mehmed Ali Paşa", 25/62-65; Karabacak, "Kavalalı Meselesi", 10. Kavalalı'nın eyleminin amacının müstakil bir idare olduğuna delalet eden açıklamalar için ayrıca bk. Fahmy, *Kavalalı*, 128-135.

³²² Fatih Gencer, "İsyana Giden Yol, Anadolu'ya Açılan Kapı: Mehmet Ali Paşa'nın Akka'yı Ele Geçirmesi", *History Studies International Journal of History* 7/1 (Mart 2015), 77.

devlete itaatten ayrıldığı (hurûc), sonrasında kontrolünde bulunan güçler (mene‘a) ile yine devlet hâkimiyetinde bulunan Şam bölgesine askeri harekât düzenlediği, itaat çağrılarına aldırış etmediği, bağımsız idare oluşturma niyet ve kararlılığını açıkça deklare ettiği (vilâyet ve imâret iddiası) görülmektedir. Bu hususlar dikkate alındığında, Kavalalı’nın eyleminin de bağı olarak değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Şu durumda isyanın ilk döneminde, aleyhinde hazırlanan fetva da bağı konulu bir fetvadır. Nitekim ilgili fetva metninde de “bağı” kavramı yer almıştır. Şu kadar var ki -devletin içinde bulunduğu olumsuz ve zor şartlar gereği- Kavalalı isyanı tam anlamıyla bastırılmamış, isyanın lideri konumundaki Mehmet Ali Paşa’nın cezalandırılmasına imkân bulunamamış, nihâyetinde anlaşma cihetine gidilerek bâğilere karşı işletilecek hükümler icra edilememiştir. Dolayısıyla da ilgili fetva işlevsiz kalmıştır.

Diğer taraftan, taşradan merkeze yönelik icra edilerek hükümeti devirme amacı taşıyan isyanlar da vardır. Bu isyanlardan biri bağı fetvasına konu edilen Gürcü Abdunnebi isyanıdır:

IV. Mehmet döneminde vaki olan bu isyanın elebaşı hakkında “hurûc ale’s-sultân” gerekçesiyle doğrudan fetva çıkarılmıştır. Önceki yıllarda, IV. Murat (öl. 1049/1640) döneminde yine bir isyana karışan ancak sonrasında affedilen ve voyvodalık görevinde bulunmuş olan, Sultan İbrahim döneminde de Safed voyvodalığını ihraz etmiş bulunan Gürcü Abdunnebi isimli kişinin, yönetime IV. Mehmet’in geçmesi üzerine -voyvodalık ihrazı için ödemeyi taahhüt ettiği yüz otuz bin akçenin, ödenmemiş otuz bin akçelik kısmını, padişahın değişmesi üzerine geri talep etmesi nedeniyle- voyvodalık görevi iptal edilmiştir. Bu olaydan bir süre sonra vukua gelen bir sipahi ayaklanmasının bastırılması üzerine, kendisi de bir sipahi olan Gürcü Abdunnebi, bazı odaklarca hükümete karşı isyana teşvik edilmiştir. Tahrikler sonucunda etrafına topladığı gruplar ile isyana kalkışan ve İstanbul’a doğru ilerlemeye başlayan Abdunnebi’ye, hükümet tarafından isyandan vazgeçilmesi ve cemiyetin dağıtılması için çağrıda bulunulmuştur. Ancak adı geçen, bu çağrıya icabet etmeyerek birlikleriyle birlikte Üsküdar’a kadar gelmeyi başarmıştır. Bu gelişmeler üzerine “bâğî” olduğuna hükmedilerek Abdunnebi hakkında “katl” fetvası çıkarılmıştır. Kazasker olan ve sonradan şeyhülislamlık makamına getirilecek olan Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi (öl. 1068/1658) bu fetvaya itiraz etmesine rağmen fetva

onaylanmıştır. Osmanlı güçlerinin harekete geçmesi üzerine Abdunnebi Üsküdar'dan geri dönerek kaçmıştır. Kendisiyle birlikte, Katırcıoğlu ve Kazaz Ahmet adlı isyancıların yakalanması için emirler yayınlanmıştır. Nihâyetinde Kırşehir Sancak Beyi İshak Bey tarafından yakalanarak, hakkındaki katl fetvası gereğince idam edilmiştir.³²³

Gerek taşrada yeni bir yönetim tesis edilmesi gerekse de taşradan merkeze yönelik hükümeti devirme amaçlı olsun, bütün bu isyanlarda “vilâyet ve imâret” iddiasının olduğu görülmektedir. Nitekim bu yönleri dikkate alınarak bağy gerekçesiyle fetvaya konu edilmişlerdir.

Zikredilen bu fetva örneklerine ilaveten, isyancıların yönetimi ele geçirme amaçlarını açıkça konu edinen bir fetva daha tespit edilmiştir. Bu bağlamda *Behcetü'l-fetâvâ*'da, bir grup Kürt kökenli Osmanlı vatandaşının “yönetim hakkının kendilerinde olduğu” iddiasıyla (te'vil) Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan bir bölgede, devletin egemenliğini tanımadıklarını deklare ederek yeni bir yönetim tesis etmeyi amaçladıkları (hurûc), bu amaçla da askeri nitelikli bir topluluk oluşturup vaziyet aldıkları, içinde bulundukları isyan halini terketmeleri için devletin kendilerine çağrıda bulunduğu ancak buna rağmen devlet güçlerine saldırı gerçekleştirdikleri ya da saldırmak için hazır halde beklediklerini konu edinen bir olaydan bahsedilmektedir.³²⁴

Bu fetvada, kalkışmacıların yönetimi ele geçirme amaçlarını ifade eden “Biz haklıyız, yönetim hakkı da bize aittir.” anlamındaki “*el-hak meanâ ve'l-velâyetü lenâ*” söylemlerine de yer verilmiştir. Söz konusu bu hareket, tüm yönleriyle tam bir bağy eylemidir. Nitekim olaya ilişkin verilen fetvada, yine fıkıh kitaplarındaki anlatıma uygun şekilde, bu eyleme teşebbüs edenlerin bâğî olduğu ve kendileriyle savaşılmamasının meşru olduğu ifade edilmektedir.³²⁵

³²³ Abubekir Sıddık Yücel, “IV. Mehmet Dönemi İsyanlarına Genel Bir Bakış”, *International Social Sciences Studies Journal*, 5(29), 254-255. Gürcü Abdunnebi isyanı, 1648 yılında vuku bulmuş ve aynı yılda bastırılarak sonlandırılmıştır. 1647-1649 yılları arasında, Hoca Abdürrahim Efendi'nin şeyhülislamlık görevinde bulunduğu dikkate alındığında, söz konusu isyana dair fetva da ona ait olmalıdır. Bununla birlikte, bir heyet tarafından hazırlanmış olma olasılığı da bulunmaktadır. Bu değerlendirmeye mesnet bilgiler için bk. Mehmet İpşirli, “Abdurrahim Efendi, Hoca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/289; Yücel, “IV. Mehmet Dönemi İsyancıları”, 255.

³²⁴ Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 211.

³²⁵ Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 211.

Diğer taraftan, yönetimin ele geçirilmesi, sadece devlet başkanı ya da yönetim kademesi mensuplarının görevlerinden uzaklaştırılması suretiyle değil de sahip olunan silahlı askeri silahlı güç ya da başka unsurlar ile yöneticilerin baskı altına alınarak yönetime nüfuz edilmesi suretiyle de gerçekleştirilebilecektir. Nitekim Osmanlı döneminde bu türden bir sürecin yaşandığı, neticesinde padişah ve yöneticiler üzerinde haksız tahakküm kurmak isteyenlerin yine fetvaya dayanılarak katledildiği tespit edilmiştir:

1656 yılında meydana gelen bu olayda, bazı sipahi ağaları kendilerine tabi gruplarla belli başlı konakları ele geçirerek hükümet yetkililerine istedikleri işleri istedikleri şekilde yaptırıyorlardı. Hatta bir defasında Anadolu’da görevli Seydi Ahmet Paşa’nın icraatlarından rahatsız olduklarını ileri sürerek üzerine asker gönderilmesini, bu seferi de bizzat Sultan Mehmet’in (IV) komuta etmesini talep etmişlerdi. Dolayısıyla da adeta paralel hükümet gibi faaliyet yürütüyorlardı. Sipahilerin yönetime el koymuş şekilde tavrı sürmeleri ve bu yöndeki icraatları nedeniyle Padişah’ın başkanlığında devletin ileri gelenleri bir toplantı tertip ederek ilgili sipahileri de (meydan ağaları) davet etmişlerdi. Anadolu’ya, Seydi Ahmet Paşa üzerine sefer konusunun müzakere edildiği bu toplantıda sipahiler tekliflerinde ısrar ettiler ve Padişah’ın bizzat sefere çıkması gerektiği yönündeki düşüncelerini yinelediler. Ancak hükümet yetkilileri “Sultan’ın bizzat gitmesine gerek olmadığını” dile getirdiler. Bu diyalog esnasında, Kara Hasanoğlu Hüseyin Ağa Şeyhülislam Hocaşade Mesut Efendi’ye (öl. 1066/1656) “*Padişah üzerine tahakküm edip devlet ve reaya nizamını bozup ortalığı fesada verenlerin cezası nedir?*” şeklinde bir soru yöneltti. Şeyhülislam ise “*Şeriat kılıcıyla izaleleri lazım gelmektedir.*” şeklinde bir cevap verdi. Bunun üzerine Sultan IV. Mehmet’in işaretiyle -önceden planlandığı biçimde- toplantıda hazır bulunan Hasan Ağa, Şamlı Mehmet, Yamak Ali ve Kara Osman isimli meydan ağası sipahiler, başları kesilerek oracıkta katledildiler. Sonrasında bu isyancıların adamlarından yirmi kadar isyancı da idam edildiler.³²⁶

Bu örnekte bahsedilen isyan halinin farklı bir formda vaki olduğu görülmektedir. Zaten devlet kadrolarında asker olarak görev yapan sipahiler ile ağalarının, Başkent İstanbul’da belli başlı bazı konakları ele geçirdikleri ve buralarda

³²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 295-296; Ayrıca bk. Mehmet Ali Ünal, “Evliya Çelebi’ye Göre Bir Osmanlı Veziri: Seydi Ahmet Paşa”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10 (Ağustos 2011), 10.

konakladıkları, uzunca bir süredir silah zoruyla (mene'a) devlet işlerine müdahale ettikleri, o kadar ki doğrudan Padişah'ı kendi istedikleri şekilde hareket etmeye zorladıkları, bu suretle de devlete ve devletin başı olan Padişah'a itaatten ayrıldıkları (hurûc), kendilerine yapılan "isyanı terk" çağrılarına kulak asmadıkları anlaşılmaktadır.

İfade edilen çerçevede vaki olan bu hareket, devletin kolluk güçlerine yönelik silahlı bir saldırı eylemini, bir başka ifadeyle karşılıklı fiili bir silahlı mücadele ortamını içermemektedir. Bu açıdan bakıldığında, nitelikleri itibarıyla farklı olsa da mahiyeti itibarıyla yönetime müdahale amacı taşıyan bağy bağlamında değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla da bahse konu sözlü fetva, bir bağy fetvası olarak ele alınabilir.

3.4.6. İsyancılara Karşı İlk Tepki: Sulh Çağrısı ve İkna Gayreti

İsyan vuku bulduğunda isyana ve isyancılara karşı devlet başkanının ilk tepkisinin nasıl olacağına dair hemen bütün fıkıh kitaplarında açıklama yapılmaktadır. Bu noktada devlet başkanı iki tür uygulamaya başvurabilecektir:

İsyan girişimi söz konusu olduğunda devlet başkanı ilk aşamada isyancılarla diyalog kurarak içinde bulundukları isyan halini terk etmeleri ve itaat çizgisine dönmeleri yönünde çağrıda bulunabilecektir.³²⁷

İsyancılarla kurulan ilk iletişimde, devlet başkanı tarafından yapılacak davete ilişkin, eserlerde aynı noktayı ifade eden farklı ifadeler kullanılmaktadır. Bu çerçevede bazı eserlerde "إِلَى الدَّوْمَةِ/dönmeye" ifadesi tercih edilerek isyancıların içinde bulundukları isyan halinden vazgeçmeye davet edilmesine vurgu yapılmakta,³²⁸ bazısında ise "إِلَى الدَّوْمَةِ/dönmeye" ifadesiyle beraber "إِلَى الْجَمَاعَةِ/cemaate" ifadesi kullanılarak isyan halinin terk edilerek isyancıların topluma eklemlenmeye çağrılmasına işaret edilmektedir.³²⁹ Bir kısım eserde de "إِلَيْهِ/kendisine" ve

³²⁷ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Halebî, *Mültekâ*, 223; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrî'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

³²⁸ Halebî, *Mültekâ*, 223; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/546-547; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

³²⁹ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475.

“أَلَيْ تَنْفِسِهِ”/kendisine” denilerek devlet başkanı ön plana çıkarılmakta, bir başka ifadeyle doğrudan devlet başkanı merkeze konulmaktadır.³³⁰

Devlet başkanının isyancıları neye davet edeceğine ilişkin zikredilen mezkûr ifadeler, bu çalışmaya konu şerh ve hâşiye türü eserlerde de “topluma eklemelenmek” ve “devlet başkanına itaat etmek” şeklinde benzer anlamlarla açıklanmaktadır.³³¹

İsyan girişiminde bulunanlarla iletişime geçilerek devlet başkanı tarafından kurulacak diyalog salt çağrıdan ibaret olmamalı, çağrı içeriğinde eylemcileri isyana sevk eden nedenler ile zihinlerinde oluşan şüphelerin öğrenilmesi ve giderilmesine yönelik ikna edici açıklamalara yer verilmeli, bu suretle de isyancıların ileri sürdükleri argümanların geçersiz, taşıdıkları endişenin de yersizliği hususunda kendilerine güvence verilmelidir.³³² Yani devlet başkanının davetinden sonra isyana sevk eden endişelerin giderilmeye çalışılması, devlet başkanına düşen bir diğer sorumluluk olarak dikkat çekmektedir. Eserlerde bu anlam “كُشِفَ شُبُهَاتِهِمْ”,³³³ “يُكْشِفُ شُبُهَاتِهِمْ”,³³⁴ ve “كُشِفَ عَنْ شُبُهَاتِهِمْ”³³⁵ tercihleriyle dile getirilmektedir.

Diğer taraftan, isyan halini terk ederek topluma katılmaları amacıyla isyancıların şüphelerinin giderilmesine yönelik gayret/tutum, “savaş” ve “ikna etme” şeklindeki iki seçenekten en uygunu kabul edilmektedir.³³⁶

Öte yandan devlet başkanı ya da görevlendirdiği yetkililer tarafından, isyan hareketi başlatmış olan eylemcilerin ileri sürdükleri gerekçe ve sahip oldukları şüphelerin giderilmesi ve içinde bulundukları isyan halinden vazgeçmeleri yönündeki tutum, fıkhi açıdan vâcip olmayıp devlet başkanının tercihinin bağlıdır. Zira isyanı kafasına koymuş, bu yönde vaziyet almış ve harekete geçmiş kimseler, teşebbüs

³³⁰ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472.

³³¹ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/589; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415-416. Bu noktada yapılan açıklamalar esnasında *Minehu'l-gaffâr*'da *el-Înâye*'den; *Reddü'l-muhtâr*'da ise *el-Bahru'r-raik*'ten faydalanılmıştır. Anılan kaynaklarda konunun anlatımı için bk. Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî Rûmî el-Mısırî, *el-Înâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007, 3/366; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-raik*, 5/235. Bahsi edilen konunun, *el-Bahru'r-raik*'deki anlatımı esnasında da *el-Înâye*'ye atıf yapıldığı görülmüştür. Bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-raik*, 5/235.

³³² Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

³³³ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472 Halebî, *Mültekâ*, 223; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

³³⁴ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/546.

³³⁵ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, (Yeni Cami, 00570), 105b; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

³³⁶ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/589.

ettikleri eylemin suç teşkil ettiğini, dolayısıyla da devlet güçlerinin kendilerine nasıl tavır alacağını ve muamelede bulunacağını, bu cümleden olmak üzere kendilerine silahlı müdahalede bulunulacağını bildiklerinden, binaenaleyh eylemlerinin hukuki sonucunun bilincinde olduklarından, herhangi bir sağduyu çağrısı yapılmadan da kendilerine yönelik silahlı mücadele başlatılabilecektir.³³⁷

Netice itibarıyla “davet” ve “keşfü’ş-şüphe” şeklinde çerçevesi çizilen tutum, iyi ve güzel görülen bir davranış olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede yapılan ilgili açıklamaların satır aralarından hareketle -her ne kadar zorunlu olmadığı ifade edilse de- çağrı ve ikna yönteminin esas kabul edildiği izlenimine varılmaktadır. Bununla birlikte isyancıların içinde bulundukları durum ile elde edilen diğer karinelere yola çıkılarak çağrı ve iknaya mahal olmaksızın doğrudan silahlı müdahalenin gerektiği yönünde bir kanaate ulaşılması halinde silahlı müdahale seçeneğine başvurulmasında bir mahzur bulunmamakta, hatta daha sağlıklı ve çabuk sonuç elde edilmesi noktasında bu tutum isabetli olabilecektir.³³⁸

Devlet başkanının isyancılara davette bulunması ve kendilerini isyana sevk eden endişelerin giderilmesi noktasında yetkililerin gayret göstermesine dair fıkıh kitaplarında serdedilen bu hükümler, “bağy” âyeti olarak ifade edilebilecek olan Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetinin “...o iki grubun aralarını sulh edin/düzeltilin...” anlamındaki “فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا” kısmından yola çıkılarak elde edilmiş olmalıdır. Yani bu tutum bir tür ıslah çalışmasıdır ve ilk aşamada yerine getirilmesi talep edilen davranıştır. Bu sulh gayret ve girişimlerini dikkate almayarak bağy içerikli eylem ve saldırılarına devam eden kesime yönelik “kıtâl” yöntemine başvurulması, sonraki aşamadır.³³⁹

Devlet veya ilgili devlet yetkililerince isyancılara yönelik “vazgeçme çağrısı” şeklindeki uygulamanın, Osmanlı döneminde “Vaka-i Hayriyye” olarak anılan yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine girişilen isyan esnasında hayata geçirildiği - tarihi bir bilgi olarak- tespit edilmiştir.

³³⁷ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Haskefi, *ed-Dürri'l-müntekâ*, 2/589; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

³³⁸ Bu tespite delalet edecek açıklamalar için bk. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

³³⁹ Bahsi edilen bu anlatım için örnek olarak bk. Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Halebî, *Mültekâ*, 223; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

Sultan II. Mahmut, uzun yıllardır gizlice yürüttüğü faaliyetler neticesinde ilk aşamada Eşkinici Ocağı'nı kurmuş ve bu ocakta görevli askerlerin Avrupa usullerine göre askeri talim yapacağını ilan etmişti. Bu durumdan rahatsız olan yeniçeriler ıslahat fikrine karşı olduklarını ve eski geleneklere bağlı kalınmasını istediklerini ilan ederek ayaklandılar. Sonrasında şehrin merkezi konumundaki Etmeydanı'nı ele geçirerek burada toplandılar. Islahat düşüncesinin hayata geçirilmesine etki ettiğini düşündükleri devlet adamlarının katledilmesini istediler. Ancak talepleri Padişah ve devlet adamlarınca kabul görmeyerek reddedildi. Bunun üzerine isyancılar, aldıkları cevaba tepki olarak yağma yapmaya ve cinayet işlemeye başladılar. Söz konusu bu fiili durum, yönetim merkezi olan Topkapı Sarayında Padişah başkanlığında yapılan bir toplantıda ele alındı. Toplantı esnasında isyancıların durumu ulemaya soru soruldu. Ulema da “...iki mümin gruptan biri diğerine karşı tecavüzde bulunursa, Allah'ın emrine dönünceye kadar onlarla savaşın...” mealindeki Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetini³⁴⁰ dayanak göstererek “isyancılarla mücadele edilmesinin meşru, bâğilerin katledilmesinin vâcip olduğu, asilere karşı savaşırken öldürülenlerin ise şehit sayılacağı” yönünde fetva verdiler. Akabinde isyancılara çağrı yapılarak isyandan vazgeçmeleri istendi. Olumlu cevap alınamayınca devlet yanlısı askerler ile ehl-i adl vatandaşların da iştirak ettiği bir harekât başlatıldı ve isyancılar bertaraf edildi. İsyan bastırıldıktan sonra yakalanan isyancı askerler idam edildiler.³⁴¹ Tüm yönleriyle ele alındığında bu hadisenin bağı hareketi olduğu açıktır. Tarih kaynaklarından edinilen bilgilere göre, bu somut olayda devlet içinde bulundukları isyan halini terk etmeleri için isyancılara çağrı yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nin hem isyandan vazgeçmesi amacıyla çağrı yaptığı hem de bu amacı temine matufen çeşitli yöntemlerle ikna etmek için gayret sarf ettiği bir isyancı elebaşı da Sultan II. Mahmut döneminde isyan eden Tepedelenli Ali Paşa'dır (öl. 1237-1238/1822). Ali Paşa, Osmanlı Devleti tarafından kendisine tevdi edilen birçok farklı görev icra ettikten sonra, Yanya Valiliğine terfi ettirildi. Akabinde Derbentler Paşası tayin edildi. Bir süre sonra bölgesel nüfuzunu daha da arttırdı ve merkezi otoriteden bağımsız hareket etmeye başladı. Hatta Berat ve Avlonya'yı

³⁴⁰ el-Hucurât 49/9.

³⁴¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/146-150; Kemal Beydilli, “Vaka-i Hayriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/454-457; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 308-312.

zaptetti ve merkezi hükümet tarafından atanmış olan Avlonya Mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı saf dışı bıraktı. Berat mutasarrıflığının eski idaresine iadesi noktasında merkezi emir bulunmasına rağmen buna uymadı. Çeşitli bölgelerde katliamlar yapması, yabancı devletlerle merkezden bağımsız ilişki kurması, yerel halka zulmetmesi şeklindeki tutumu nedeniyle uyarıldı ve derbentlerden el çekmesi istendi. Ancak Ali Paşa hem başına buyruk davranmaya devam etti hem de derbentlerden el çekmedi. Sonrasında tüm görev ve unvanları kaldırıldı ve Başkent'e gelerek izahat vermesi istendi. Ancak bu talimata uymadı. Devlet'in kendisine karşı harekât planladığını öğrenince, o esnada kalkışma hazırlığı içinde bulunan Rumlarla bir araya geldi ve kendi idaresinde bir Rum eyaleti kurma girişiminde bulundu. Bu girişimden haberdar olduğunda vezaret görevinden azledildi ve Tepedelen'de mecburi ikamete tabi tutuldu. Fakat bu talimatı da reddetti.³⁴² Tüm bu davranışları nedeniyle fermanlı ilan edildi ve isyancı olduğundan bahisle hakkında idam fetvası çıkarıldı. Nihayet Osmanlı askerleriyle giriştiği bir çatışmada öldürüldü.³⁴³

Tepedelenli'nin tavır ve girişimleri ile faaliyetlerine bakıldığında, devlete/padişaha itaatten ayrıldığı, devletin hâkimiyetindeki topraklarda askeri faaliyet yürüterek kendi otoritesini tesis etmek istediği veya bağımsız bir yönetim teşkil etmeyi amaçladığı açıkça görülmektedir. Ayrıca kendisine yönelik uyarıları da dikkate almayarak başına buyruk tavrını sürdürdüğü ve devlet güçleri harekete geçtikten sonra da silahla karşı koymayı seçtiği anlaşılmaktadır. Bütün bu yönleriyle ele alındığında bu hareketin bağı olarak değerlendirilmesi mümkündür. Ayrıca devletin isyandan vazgeçilmesi çağrısına olumlu karşılık verilmemesi bakımından örnek teşkil etmektedir. Tepedelenli Ali Paşa hakkında verilen fetva da bağı konulu bir fetvadır.

Devlet tarafından yapılacak söz konusu “çağrı” uygulamasının, Osmanlı dönemine ait bağı konulu başka fetvalara yansıdığı da tespit edilmiştir. Bu kapsamda önceki başlıklar altında yer verilen Mir Eşref, Gürcü Abdunnebi ve 1648 yılında meydana gelen sipahi isyanlarına dair hazırlanan fetvalarda, isyancıların içinde

³⁴² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/148; Kemal Beydilli, “Tepedelenli Ali Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/476-479; Ahmet Uzun, “Tepedelenli Ali Paşa ve Mal Varlığı”, *Belleten Dergisi* 65/244 (Aralık 2001), 1043-1052.

³⁴³ Uzun, “Tepedelenli Ali Paşa”, 1046.

bulundukları isyan halini terk etmeleri için kendilerine çağrı yapılması hususuna yer verildiği görülmüştür.³⁴⁴

Devletin “davet” ve “şüphelerin giderilmesi” yönündeki tutumu üzerine isyanın terkedilmesi durumunda, isyancılara nasıl davranılacağına dair fıkıh eserlerinin çoğunluğunda herhangi sarıh bir açıklama yapılmamakta ve doğrudan isyana devam edilmesi haline ilişkin hükümlere geçilmektedir.³⁴⁵

İsyandan vazgeçilmesi için “çağrı” yapılması ve isyana sevk eden gerekçelerin giderilmesine dönük çaba gösterilmesi şeklindeki tutumun esas ve öncelikli kabul edilmesinin, isyan halini terk edenlere yönelik herhangi bir yaptırım uygulanmayacağına zımnen delalet ettiği düşüncesiyle, isyandan vazgeçilmesinden sonrasına ilişkin ayrıca ve sarahaten açıklama yapılmasına ihtiyaç duyulmadığı değerlendirilmiştir. Nitekim devlet başkanı tarafından yapılan bahse konu çağrıya isyancılar tarafından olumlu cevap verilmesi durumunda çağrının amacının hâsıl olduğuna *Mecmau'l-enhur*'da yer verilmekte,³⁴⁶ dolayısıyla da bu aşamadan sonra isyancılar hakkında yapılacak bir işlem bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

3.4.7. İsyancılarla Silahlı Mücadele

İsyan amacıyla harekete geçmiş ve bir bölgeyi ele geçirmek suretiyle devlet yönetimini hedef almış olan topluluğa yönelik, devlet güçleri ve devlet yanlılarınca “silahlı mücadele” yürütülmesi meşru kabul edilmektedir.³⁴⁷

Bu husus, Osmanlı dönemine ait bağy konulu fetvalarda da açıkça zikredilmektedir. Bu noktada I. Süleyman (öl. 974/1566) döneminde meydana gelen Şehzade Bayezid (öl. 969/1562) isyanı için hazırlanan fetvalardan bazıları örnek olarak zikredilebilir. Devlet tarafından isyana teşebbüs edildiği değerlendirildiğinde, konunun fetva makamına ve fetva ehliyetini haiz diğer ulemanın görüşüne sunulduğu, bunun üzerine birden çok fetva hazırlandığı görülmektedir. İşte bu fetvalardan bir

³⁴⁴ Bu olaylar ve ilgili fetvalar için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 242-244; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 165-167; Yücel, “IV. Mehmet Dönemi İsyancıları”, 254-255; Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 209.

³⁴⁵ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-efsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a.

³⁴⁶ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

³⁴⁷ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-efsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

kısımında, isyancılara yönelik silahlı mücadelenin meşruiyeti açıkça belirtilmektedir. İlgili soru ile fetvalar şöyledir:

“Bir grup vatandaş, adil devlet başkanına itaatten ayrılıp devletin egemenliği altındaki bazı kaleleri işgal ederlerse, ayrıca asker toplayıp insanlara silah çeker ve bazı şehirlerde vatandaşın mallarını zorla alırlarsa, ilaveten bu kimselere kendi istekleriyle lojistik destek sağlayarak destek olanlar ile ‘*isyancılara karşı silahlı mücadele yürütülmesinin helal olmadığı*’ savunanlar, isyancılarla aynı kategoride değerlendirilir mi? Ayrıca hem isyancılarla hem de onları savunup destek olanlarla savaşılmaması ve yürütülen bu silahlı mücadele esnasında öldürülmeleri hukuken/fıkhen helal olur mu?”³⁴⁸

“İsyancılara karşı silahlı mücadele yürütülmesi fıkhen/hukuken sahih olup bu şer‘î hüküm ile sabittir. Aksine bir içtihat yoktur. İsyancılara yardım edenlerin cezası da hapis veya öldürülmektir.”³⁴⁹

Bu fetva ile hemen aynı içeriğe sahip olan diğer fetvalar şunlardır:

“İsyancılara karşı silahlı mücadele yürütülmesi hususu, Kur’an-ı Kerim ve sahabenin icması ile sabit olup bütün fetva kitaplarında da bu şekilde zikredilmektedir. Bu hükümlere inanmak bütün müslümanlara vacip olup inkâr edilmesi -Allah korusun- küfürdür. Ve yine bütün müslümanların, isyan nedeniyle ortaya çıkan kargaşanın giderilmesi amacıyla ne gerekiyorsa yapmaları sorumluluk olup eksik gayret ve gevşeklik göstermemeleri lazımdır. İsyanın bastırılması esnasındaki mücadelede ehl-i adl (devlet yanlısı) kesimden ölenler şehittir ve ahirette şehitler ile haşrolurlar. Bâğîlerin cesetleri ise yıkanmaz ve cenaze namazları kılınmaz. Kıyamette de cehennemliklerle haş olurlar.”³⁵⁰

“Adil bir sultana karşı isyan kastıyla ayaklanan halk kesimine yönelik silahlı mücadele başlatılması ve bu kimselerin öldürülmelerinin helal olduğu hususu muteber kitaplarda açıkça ifade edilmiş olup Yüce Kur’an’da da bu noktada açık delil

³⁴⁸ Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 143.

³⁴⁹ Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 144. Bu fetvanın, Sabık Rumeli Kazaskeri olan Abdurrahman Çelebi’ye ait olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi için bk. Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 144.

³⁵⁰ Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 144. Bu fetvanın, Sabık Anadolu Kazaskeri olan Cafer Çelebi’ye ait olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi için bk. Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 144.

bulunmaktadır. Ayrıca Hz. Ali ile sahabenin hâricîler ile savaşıması da bu noktada son derece önemli bir dayanak teşkil etmektedir.”³⁵¹

“Meşru bir devlet başkanına isyan etmenin bağı olduğu kesindir. Böyle bir olayın vukuu halinde imkânı elveren ve gücü yeten kimselerin isyancılara karşı devlet başkanına yardım etmeleri vaciptir. Yürütülen mücadele esnasında, birlikleri dağıtılincaya kadar isyancılar öldürülebilirler ki bu önemli ve gereklidir.”³⁵²

“Âlemin sığınağı Padişah hazretlerine -ona destek olanı Allah yüce kılsın- karşı ayaklanan ve emirlerine aykırı davranan bâğîlere yönelik silahlı mücadele başlatılması şeklindeki hüküm, metin ve şerh türü (fıkıh) kitaplar(ın)da, ayrıca fetva kitaplarında zikredilmektedir. Nitekim Kur’an’ın hükmü de bu yöndedir.”³⁵³

Sultan III. Mustafa döneminde vaki olan Bulutkapan Ali Bey isyanı da bu noktada örnek olarak zikredilebilir. Osmanlı’da otorite ve nüfuz sahibi olan Ali Bey (öl. 1187/1773), şeklen Osmanlı Devleti’ne bağlı gibi gözüke de devlet güçlerinin Rus savaşı ile meşgul olmasını fırsat bilerek kendi hâkimiyeti altında müstakil bir devlet kurmak arzusuyla isyan hareketi başlatarak ilk aşamada Mısır’da idareye el koymuş, sonrasında Mekke’yi ve Şam’ı ele geçirmiştir.³⁵⁴ Meydana gelen bu isyan hareketini bastırmak amacıyla Osmanlı Devleti’nce Vezir Numan Bey komutasında asker sevk etmek üzere hazırlık yapılmış, ardından Bulutkapan ve birlikte hareket ettiği kimselerin idam edilmesi için fetva verilmiştir.³⁵⁵

Bulutkapan Ali Bey isyanı da tüm unsurlarıyla bir bağı hadisesidir. Zira meşru sultanın hâkimiyeti altında bulunan toprakların bir kısmını ele geçirerek yeni bir devlet kurmak amacıyla kalkışma başlatılmıştır. Dolayısıyla fıkıh kitaplarındaki bağı tanımına uygun bir eylem söz konusudur. Buna mukabil Devlet’in isyancıları bertaraf etmek amacıyla silahlı mücadele yürütmek ve askeri güç oluşturmak için hazırlık

³⁵¹ Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 145.

³⁵² Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 145. Bu fetvanın, Mısır Kazasından mazul Mevlana Abdülbaki Efendi’ye ait olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi için bk. Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 145.

³⁵³ Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 145. Bu fetvanın, Hamit Efendizade Mehmet b. Mehmet’e ait olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi için bk. Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 145.

³⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 430-432; Feridun Emecen, “Ali Bey, Bulutkapan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/384-385.

³⁵⁵ Selda Güner, “Mısır’da Asi Bir Memlûk: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebîr) (1768/69-1773)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53/1 (Ocak 2013), 172.

yapması, karşı bir harekettir. İşte silahlı mücadele ile isyancıların katlinin caiz ve meşru olduğuna dair verilen fetva, bağı içerikli bir fetvadır.

Görüldüğü üzere isyancılara yönelik silahlı mücadele (kıtâl), fetvalarda da yer almaktadır.

Diğer taraftan, isyanı terk etmeyerek tavırlarında ısrarcı olmaları halinde, isyancılara yönelik “silahlı saldırıya başlamaları beklenilmeksizin müdahalede bulunulacağı” ve “silahlı saldırıya geçmedikleri müddetçe herhangi bir saldırıya başlanılamayacağı” şeklinde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır.³⁵⁶

Müştemilü'l-ahkâm'da, devlet güçlerine karşı saldırıya geçmedikleri sürece isyancılara herhangi bir silahlı müdahalede bulunulamayacağı görüşü öncelikli olarak zikredilmekte, ancak silahlı saldırıya başvurulması halinde birlikleri dağıtılınca kadar isyancılarla savaşılacağı belirtilmektedir. Ayrıca bir araya gelerek askeri bir güç oluşturmaları halinde, saldırıya geçmeleri beklenilmeksizin isyancılara karşı savaş başlatılacağı yönünde Hanefilerin görüşü zikredildikten sonra, devlet güçleri tarafından silahlı mücadele başlatılması için isyancıların fiilen saldırıya geçmiş olmaları gerektiği şeklindeki İmam Şâfiî'nin içtihadına³⁵⁷ yer verilmektedir.³⁵⁸

Fiilen saldırıya geçilmedikçe silahlı müdahalenin söz konusu olamayacağına dair görüş, sadece Şâfiîler üzerinden değil, Hanefiler dışındaki diğer üç mezhebe topluca atıf yapılarak da ifade edilmektedir.³⁵⁹

Müştemilü'l-ahkâm dışındaki bir kısım eserde, isyancıların bir araya gelmek suretiyle bir bölgeyi ele geçirmeleri halinde, devlet güçlerine saldırıya geçmeleri

³⁵⁶ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, (Yeni Cami, 00570), 105b; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşi, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

³⁵⁷ İmam Şâfiî'ye nispet edilen bu görüş, mezhebin bazı temel fıkıh eserleri incelenerek tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Şâfiî mezhebinin, devletin isyancılara yönelik silahlı mücadele başlatması noktasında oldukça temkinli davrandığına dair açıklamalar görülmüştür. Bu noktada detaylı izah için bk. Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, thk. Abduh Ali Kûşek (Dimeşk: Dâru'l-Feyhâ - Dâru'l-Menhel, 2012), 6/480. Ayrıca bk. Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/163-166.

³⁵⁸ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm* 1/475. *Müştemilü'l-ahkâm*'da yer verilen bu görüş, Kudûrî'ye dayandırılmaktadır. Bu görüşe yer veren diğer eserler de Kudûrî'ye atıfta bulunmaktadır. İnceleme konusu fıkıh eserlerinde Kudûrî'ye atıfta zikredilen mezkûr hususun asli kaynağında tespiti, Kudûrî'ye ait *el-Muhtasar*'ın şerhi olan *el-Lubâb* adlı eser üzerinden karşılaştırılarak yapılmıştır. Kudûrî'ye atıfta zikredilen anılan konu için bk. Meydânî *el-Lubâb*, 695. Malîkî ve Hanbelî fıkıh eserlerinde, konunun anlatımı için bk. Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 6/483-484; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 12/241-254.

³⁵⁹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473.

beklenilmeksizin silahlı müdahalede bulunulacağı hususu ilk seçenek olarak zikredilmektedir.³⁶⁰

Mezkûr açıklamalardan da anlaşılacağı üzere devlet güçlerinin isyancılara yönelik silahlı mücadele başlatması noktasında *Müştemilü'l-ahkâm* ile diğer eserler arasında önemli bir farklılık göze çarpmaktadır. *Müştemilü'l-ahkâm*'da isyancılara karşı silahlı mücadele başlatılması için toplu bir askeri güç oluşturup belirli bir bölgede karargâh kurmaları yeterli görülmeyle devlet güçlerine yönelik silahlı saldırıya başlamaları esas kabul edilmekte, diğer eserlerde ise fiilen silahlı saldırıya başlamasalar dahi ele geçirdikleri bir bölgeyi karargâh edinerek orada bir araya gelmeleri, silahlı müdahalede bulunulması için yeterli görülmektedir.

Bir bölgeyi ele geçirip orada toplanmaları, bu suretle de toplu bir güç oluşturmaları halinde, fiilen saldırıya başlamış olmasalar bile içinde bulundukları söz konusu durumun saldırı anlamı taşıdığı değerlendirilerek, devlet güçlerinin isyancılara yönelik silahlı müdahalede bulunabileceği hususu, Hanefî mezhebinin öncelikli ve tercih edilen görüşüdür.³⁶¹

Nitekim Osmanlı dönemi bağı konulu fetvalarında da bu görüşün esas alındığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1657 yılında “devlete nizam verme” iddiasıyla ayaklanan ve Sultanahmet meydanında toplanarak isyan başlatan sipahiler hakkında Vezirazam Köprülü Mehmet Paşa'nın, Şeyhülislam Bâlîzâde Mustafa Efendi'den (öl. 1073/1662) isyancılara yönelik uygulayacağı tedbirlerin meşruiyetine dair fetva aldığı belirtilmektedir.³⁶² Bu fetva üzerine Padişah'tan alınan fermanla hareketle isyancı

³⁶⁰ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546. Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Haskefi, *ed-Dürü'l-müntekâ*, 2/589; Haskefi, *ed-Dürü'l-muhtâr*, 351; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

³⁶¹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473. Bir kısım eserde bu görüş, Hâherzâde adıyla zikredilen *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî*'ye dayandırılmıştır. Mevzubahis konunun adı geçen kaynak eserde anlatımı için bk. Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî Hâherzâde, *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 00847), 165a. Adı geçen kaynak esere dair detaylı bilgi, bu çalışmanın 727 no.lu dipnotunda verilmiştir.

³⁶² Yücel, “IV. Mehmet Dönemi İsyanları”, 264. Adı geçen makalede “fetva” olarak yer verilen belge, Uzunçarşılı ve Afyoncu tarafından “Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın ‘uygulamalarının şeriatı aykırı olmadığı’ yönünde Şeyhülislam'dan aldığı yazılı bir belge” olarak tanımlanmakta, fetva şeklinde zikredilmemektedir. Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 368-369; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 192.

elebaşı Ahmet Ağa ve birçok isyancı yakalanarak idam edildiler.³⁶³ Dolayısıyla isyan bastırılmış oldu. Bu hadisede, bir araya gelmiş bulunan ancak silahlı saldırıya henüz geçmemiş olan isyancılara yönelik silahlı müdahale başlatıldığı görülmektedir. Bu durum, 1648 yılında meydana gelen -yukarıda detaylıca serdedilen- sipahi isyanında da söz konusudur.³⁶⁴

İsyancıların toplu bir askeri güç oluşturup belirli bir bölgede karargâh kurmaları ‘*إِنَّ الْحُكْمَ يَدُورُ عَلَى الدَّلِيلِ* / *Hüküm, delil üzerine cereyan eder.*’ anlamına gelen genel kural muvacehesince delil sayılmaktadır.³⁶⁵ Dolayısıyla da devlet güçlerinin telafisi güç veya imkânsız neticelere mahal vermemek amacıyla, saldırı yapılmasını beklemeksizin isyancılara karşı silahlı mücadele başlatması şeklindeki hüküm, Hanefî mezhebince bu argüman ile gerekçelendirilmektedir.

İsyancılar saldırmadıkça devlet güçlerinin isyancılara yönelik silahlı mücadele başlatmasının caiz olmadığını savunan Hanefî mezhebi dışındaki diğer üç mezhep ile Hanefiler içinde aynı yaklaşımı benimseyenlerin, meşru müdafaa dışında bir müslümanı öldürmenin haram oluşunu mezkûr görüşlerine dayanak gösterdikleri belirtilmektedir.³⁶⁶

İnceleme konusu eserlerden *Mültekâ*’da, bir araya gelmek suretiyle bir bölgeyi ele geçiren isyancılara yönelik silahlı bir girişim başlatılması gerektiği (şeklindeki Hanefî mezhebinin görüşü) ifade edildikten sonra, silahlı saldırıya başlamayan isyancılara saldırılmasının caiz görülmediği yönündeki (Hanefî mezhebi içindeki genel görüşe aykırı) görüş, herhangi bir mezhep, fakih ya da müellife nispet edilmeksizin “*قِيلَ* / *kıyle*” lafzı ile belirtilmektedir.³⁶⁷

³⁶³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 368-369; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 192.

³⁶⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 242-244; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 165-167.

³⁶⁵ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/707; Haskefi, *ed-Dürrü’l-muhtâr*, 351; Timurtâşi, *Minehu’l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

³⁶⁶ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/707. Şafîî mezhebinin temel fıkıh eserlerinin bağy bahsinde yapılan inceleme neticesinde, isyancılardan zarar gelmedikçe kendilerine yönelik herhangi zarar verici bir müdahalede bulunulamayacağı ifade edilmektedir. Konunun genel olarak ele alınışından hareketle de “isyancıların müslüman kimseler olmalarının” bu hükme dayanak kabul edildiği söylenebilir. Bu tespiti delalet eden açıklamalar için örnek olarak bk. en-Nevevî, *Ravzatü’t-tâlibîn*, 6/476-485; Şîrbînî, *Muğni’l-muhtâc*, 4/163-166. Ayrıca Hanbelî mezhebinin temel fıkıh eserlerinden *el-Muğnî*’deki anlatım için bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/244.

³⁶⁷ Halebî, *Mültekâ*, 223.

Zikredilen bu hüküm Hanefî mezhebinin genel ve hâkim görüşü olmakla beraber, imkânlar ölçüsünde isyancılara dirençlerinin silah kullanılmaksızın kırılmasının esas olduğu, aksi takdirde -ve son çare olarak- silah kullanılmasına başvurulacağı hususu da bazı eserlerde zikredilmektedir.³⁶⁸

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bir araya gelerek toplu bir güç oluşturmuş olan isyancılara, devlet güçlerine karşı saldırıya geçmeleri beklenilmeksizin ve olası bir tehlikeyi bertaraf etmek amacıyla silahlı müdahalede bulunulacağı hususu Hanefî mezhebinin görüşü olarak hüküm altına alınmış, aksi takdirde telafisi imkânsız neticelerin ortaya çıkabileceği ihtimali de bu hükme gerekçe gösterilmiştir.

Hanefî mezhebince tercih edilen bu görüşe dayanak olarak ileri sürülen mezkûr gerekçe dikkat çekmektedir. Zira Osmanlı döneminde vaki olan bazı isyanlarda, yönetimin olaylara zamanında müdahale edememesi, bir başka ifadeyle ortaya çıkan fiili duruma yeterli ölçüde tepki vermekte geç kalması, isyanın başarıyla neticelenmesine, bu cümleden olmak üzere ya padişahın veya diğer devlet yetkililerinin görevlerinden uzaklaştırılmalarına neden olmuştur.

Bu noktada II. Osman (Genç) vakası örnek olarak zikredilebilir: Bu olayda, yeniçeriler ile sipahiler ve onlara destek veren bazı bürokratlar ile halktan bir kesimin yönetime müdahale amacıyla meşru bir devlet başkanına karşı ayaklandığı, İstanbul'da şehir merkezi olarak nitelendirilebilecek yerlerde hâkimiyet sağladıkları, ilk aşamada yönetimde bulunan bazı isimlerin görevden uzaklaştırılmasını talep ettikleri ve başta Padişah olmak üzere yönetim kademesi mensuplarının bazı tasarruflarının değiştirilmesine dair istekte bulundukları, taleplerine olumlu cevap alamayınca da Padişah'ın görevden uzaklaştırılması yönünde gelişen bir süreci, silahlı ve askeri bir hareket tarzıyla yönettikleri anlaşılmakta, nitekim sürecin neticesinde II. Osman'ı tahttan indirerek kendi istedikleri kişinin (I. Mustafa) yönetime geçmelerini sağladıkları görülmektedir.³⁶⁹

Genç Osman vakasında isyancılar, yönetimin kendi belirledikleri kişi(ler) tarafından icra edilmesini temin veya kendi istemedikleri padişahın usulsüzce

³⁶⁸ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Haskefi, *ed-Dürri'l-müntekâ*, 2/589; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/416.

³⁶⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 127-141; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 119-128; Mehmet Zeki Pakalın, *Maktul Şehzadeler* (İstanbul: Divan Kitap, 2020), 324.

görevden uzaklaştırılmasını sağlamak amacıyla ayaklanmışlardır. Bu noktadan bakıldığında II. Osman'ın tahttan indirilmesiyle sonuçlanan olaylar silsilesinin, fıkıh kitaplarında yer verilen bağı hadisesi ile örtüştüğü açıktır. Ayrıca başlatılan silahlı isyan hareketine zamanında ve yeterince müdahale edilememesi, telafisi imkânsız neticelere sebebiyet vermiştir. Nitekim bu başlık altında ifade edildiği üzere fıkıh kitaplarında, tam da böyle bir noktaya vurgu yapılarak “*telafisi güç ya da imkânsız neticelere sebebiyet verilmemesi amacıyla, ilk harekete geçtikleri anda isyancılara silahlı müdahalede bulunulabileceği*” hususu Hanefî mezhebinin görüşü olarak ifade edilmektedir.³⁷⁰ Nitekim görevden uzaklaştırılan/tahttan indirilen Genç Osman, isyanın yönetici kadrosunda olduğu görülen Kara Davut Paşa ve yanındakiler tarafından boğulmak suretiyle öldürülmüştür.³⁷¹

Bu noktada 1730 yılında meydana gelen, Sultan III. Ahmet'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan ve çeşitli bağı fetvalarına konu olan Patrona Halil isyanı da örnek olarak zikredilebilir: Yeniçeri ocağına mensup “Patrona” lakaplı Halil adlı kişinin önderliğinde başlatılan isyanın temelinde mali durumun iyi olmaması, yüksek vergiler, dönemin Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın (öl. 1143/1730) iktidar gücü ve rakiplerini baskı altında tutması gibi gerekçeler gösterilmektedir. Bununla birlikte, bütün servetine mukabil silah satın alarak sefer hazırlığı yapan Patrona Halil'in, planlanan İran seferine çıkılmayacağına dair söylentiler nedeniyle zarar edeceği endişesiyle böyle bir isyana kalkıştığı da belirtilmektedir. İsyân başlatıldığında, Sadrazam başta olmak üzere bir kısım devlet yetkililerinin görevden alınması ve idam edilmesi yönündeki isyancı talepleri, isyanın neden olduğu kaos ve kargaşa ortamı, esnafa dükkanlarının kapatılması, bu esnadaki yağma ve cinayetler, isyanın gelişimi sırasında Padişah'ın görevinden uzaklaştırılması yönünde belirlenen hedef, devletin olumlu ve makul taleplerinin geri çevrilmesi gibi hususlar,³⁷² bu ayaklanmanın meşru olmadığını, dolayısıyla da eylemin bağı kategorisinde ele alınması gerektiğine delalet etmektedir. Yani isyancılar, doğrudan yönetimin görevden uzaklaştırılmasını amaç edinmişler, aynı zamanda da kendi istedikleri ve nüfuzlarının

³⁷⁰ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

³⁷¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 141.

³⁷² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 204-207; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyânlar ve Darbeler*, 247; Tofig Mustafazade, “Bir Yabancınn Gözü ile Eylül 1730 İstanbul İsyânı”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi* 17/33 (Haziran 2018), 3-11.

olduğu kişileri iktidara getirmek arzusuyla hareket etmişlerdir. Nitekim isyanın devam ettiği günlerde, önemli devlet kadrolarına kendilerince atama yapmışlardır. Neticesinde Sultan III. Ahmet tahttan indirilmiş, yerine Şehzade Mahmut (I. Mahmut) padişah olmuştur.³⁷³ Bütün bu nedenlerle Patrona Halil isyanı, başlangıç, gelişim ve sonuçları itibarıyla bağy kapsamında değerlendirmeye uygun bir hadisedir.

İsyanın başladığı ilk gün olan 28 Eylül 1730'da Sadrazam İbrahim Paşa'nın isyancıların "*toplum ve devlet için zararlı kimseler olduğu*" anlamına gelen sözleri ve bertaraf edilmeleri için fetva talep etmesi üzerine, toplantıda hazır bulunan Rumeli Kazaskeri Paşmakçızâde Abdullah Efendi'nin (öl. 1145/1732) "*bu şekilde bir hareketin şeriata uygun olmadığı*" yönünde görüş beyan etmesi nedeniyle, isyancılara yönelik silahlı mücadele başlatılması için fetva çıkmamıştır. Bir sonraki gün yapılan toplantıda yine "*isyancılara müdahale edilmesi*" yönündeki teklife ilk aşamada Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi (öl. 1156/1743) "*Şayet denildiği gibi bunlar şer ehliyse, buna diyecek bir şey yoktur, katledilmeleri caizdir.*" şeklinde fetva vermiş, ancak Kadiasker Mirzazâde Mehmet Efendi'nin (öl. 1147/1735) "*hareketi başlayanların fesat ehli kimseler olduğuna dair henüz kesin bir tespit yapılamadığını, dolayısıyla da katilleri için fetva verilmesinin mümkün olmadığını*" ifade etmesi nedeniyle fetva kesinlik kazanmamıştır.³⁷⁴

Görüldüğü üzere, isyanın ilk anlarında hareketin meşru bir gerekçeyle vaki olup olmadığının net bir şekilde belirlenmesi beklenilerek "silahlı müdahale" için fetva çıkarılamamıştır. Bir başka ifadeyle başlatılan ve icra edilmekte olan isyan eylemine zamanında müdahale edilememiştir. Nihayetinde ise Patrona Halil isyanı başarılı olmuş, isyancılar da amaçlarına ulaşmışlardır.

Şâfi mezhebinin ise isyancıların müslüman oldukları, dolayısıyla da fiilen saldırıya geçmedikleri sürece isyancılara silahlı müdahalede bulunulamayacağı

³⁷³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 208-210; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 250.

³⁷⁴ Abdulkadir Özcan, "Patrona İsyanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/187-192; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 256-257; Abdulkasim Gül, "Patrona İsyanı ve Yeniçeriler: Dört Gözle Beklenen İhtilalin Osmanlı Tahtının Kâbusuna Dönüşmesi", *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 27/52 (Ağustos 2022), 84.

şeklinde bir görüşe sahip olduğu, Mâlikî ve Hanbelîler de aynı kanaati taşıdıkları belirtilmektedir.³⁷⁵

Osmanlı dönemine ait bazı fetvalarda isyancılara karşı yürütülen silahlı mücadeleden firar edilmesi şeklinde bir tutumun fetvaya konu edildiği müşahade edilmiştir. Silahlı mücadele bağlamında farklı bir noktaya işaret eden bu fetva dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Mir Eşref isyanına dair yöneltile bir soruda, “Osmanlı sultanı tarafından isyancılarla savaşmak üzere görevlendirilen askerlerden emre itaat etmeyerek görevden firar edenlere hukuki olarak nasıl bir yaptırım terettüp edeceği” hususu konu edilmekte, cevaben verilen fetvada “firari askerlerin büyük günah işleyen kimseler olduğu ve bahse konu tutumlarıyla dünyada şiddetli bir cezaya, ahirette de acı verici bir azaba layık olacakları” hüküm altına alınmıştır.³⁷⁶

Silahlı mücadelenin sınırına dair de bazı eserlerde açıklama yapılmakta, bu bağlamda isyancılara karşı devlet güçlerince yürütülen silahlı mücadele için “birlikleri dağılıncaya kadar” ifadesi kullanılmaktadır.³⁷⁷ Mezkûr ifadenin, isyanın bastırılması amacıyla icra edilen silahlı mücadele için bir sınır çizdiği anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle etkisiz hale getirilmelerinden sonra isyancı gruba karşı yürütülen silahlı mücadelenin sonlandırılması gerekmektedir.

Silahlı mücadelenin sınırına dair sözü edilen bu ayrıntı, bazı Osmanlı fetvalarında da kendini göstermektedir. Şehzade Bayezid isyanıyla ilgili hazırlanan fetvalardan birinde bu hususa yer verildiği görülmektedir. İlgili fetva şu şekilde ifade edilebilir:

“Meşru bir devlet başkanına isyan etmenin bağı olduğu kesindir. Böyle bir olayın vukuu halinde imkânı elveren ve gücü yeten kimselerin isyancılara karşı devlet başkanına yardım etmeleri vaciptir. Yürütülen mücadele esnasında, birlikleri dağıtılincaya kadar isyancılar öldürülebilirler ki bu önemli ve gereklidir.”³⁷⁸

³⁷⁵ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

³⁷⁶ Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 211.

³⁷⁷ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473. Anılan eserlerde sözü edilen bu husus, Kudûrî'ye dayandırılmaktadır. Kudûrî'ye atıfla zikredilen mezkûr hususun asli kaynağında tespiti, *el-Muhtasar*'ın şerhi olan *el-Lubâb* adlı eser üzerinden karşılaştırılarak yapılmıştır. *Kudûrî*'ye atıfla zikredilen anılan konu için bk. Meydânî *el-Lubâb*, 695.

³⁷⁸ Akman, *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, 145. Bu fetvanın, Mısır Kazasından mazul Mevlana Abdülkâfi Efendi'ye ait olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi için bk. Akman, *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, 145.

Bu fetvada meşru devlet başkanına isyan anlamındaki “hurûc ale’l-imâm’il-hak”³⁷⁹ formunun kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca fıkıh kitaplarında isyancılara karşı yürütülen silahlı mücadelenin sınırını belirleyen “birlikleri dağılıncaya kadar” kaydı,³⁸⁰ diğer fetvalardan farklı olarak burada zikredilmiştir.

İsyan hareketine girişen bâğîleri bertaraf etmek amacıyla devlet güçleri tarafından başlatılan mücadele esnasında, isyancılara karşı nasıl bir yöntem kullanılacağı hususu da silahlı mücadele bağlamında önemli bir diğer konudur.

İsyancılarla yürütülen mücadele yöntemine dair ölçütün “ehl-i harp” olarak belirlendiği anlaşılmaktadır. Yani ehl-i harbe yönelik söz konusu olan bir savaşta nasıl davranılacaksa ve hangi yöntem icra edilecekse, isyancılarla yürütülen silahlı mücadelede de aynı yöntem kullanılabilir. ³⁸¹ Bilindiği üzere savaş şartlarında ve karşılıklı muharebe esnasında ehl-i harbi etkisizleştirecek her türlü enstrümanın veya teçhizatın kullanılmasına cevaz verilmiştir. ³⁸² Bu itibarla isyancılarla yürütülen mücadele esnasında da aynı durum söz konusu olacaktır. Zira isyancılar her ne kadar müslüman olsalar da fiilen savaşa başlamışlar, devlet yönetimini ve güçlerini, ayrıca ehl-i adli hedef almışlardır. Bu nedenle de savaşın icrası esnasında ehl-i harbe yönelik olduğu gibi isyancılara yönelik de her türlü teçhizatın kullanılmasına müsaade edilmektedir. Bu kapsamda isyancıların boğulmak suretiyle etkisiz hale getirilmesi ya da mancınık vb. teçhizat kullanılarak savuşturulmalarında bir mahzur görülmemektedir. ³⁸³

İfade edildiği üzere isyancılara karşı yürütülen silahlı mücadele esnasında nasıl bir yöntem ve tutum izleneceği noktasında, ehl-i harbe yönelik tutum ölçüt kabul edilmektedir. Söz konusu bu tutumun bir tezahürü olarak isyanın bastırılması için verilen fiili mücadele sırasında zarar verilmemesi, dokunulmaması, bir başka deyişle öldürülmemesi esas olan kimseler bulunmaktadır. Yani müslümanlar ile ehl-i harp arasında bir savaş cereyan ettiğinde, nasıl ki dokunulmaz olan, öldürülmeleri caiz olmayan kimseler varsa, aynı şekilde isyancıların bastırılması amacıyla icra edilen silahlı mücadelede de öldürülemeyecek kimseler bulunmaktadır. Üzerinde inceleme

³⁷⁹ Bu ifadenin fıkıh kitaplarında kullanımına örnek olarak bk. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/411.

³⁸⁰ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475.

³⁸¹ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-efsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351-352.

³⁸² Ehliharbe karşı yürütülen savaş esnasında takınılacak tavıra dair bk. Meydânî, *el-Lübâb*, 672-673.

³⁸³ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-efsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351-352.

yapılan Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinin sadece birkaçında bu konuya yer verilmektedir.³⁸⁴

Tenvîrû'l-ebâr'da, “Ehl-i harp ile yürütülen savaş esnasında kimin öldürülmesi caiz değilse, ehl-i bağıden de o kimselerin öldürülmesi caiz değildir.” şeklinde bir hüküm ile konuya yer verilmiş,³⁸⁵ *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da ehl-i harpten olup da öldürülemeyecek kimselere “kadınlar ve yaşlılar” örnek olarak zikredilmiş,³⁸⁶ *Reddü'l-muhtâr*'da ise “çocuklar ve âmâlar” ilave edilmiştir.³⁸⁷ *Tenvîrû'l-ebâr*'ın bir diğer şerhi olan *Minehu'l-gaffâr*'da da hemen aynı ifadelerle mezkûr örnekler serdedilmiştir.³⁸⁸ *Mecmau'l-enhur*'da devlet güçlerine karşı savaşan kadın isyancının yakalandığında hapsedileceği ve fakat öldürülmemesinin esas olduğu belirtilmiştir.³⁸⁹

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere isyancıların saflarında bulunan çocuklar, yaşlılar, hastalar ve âmâ kimseler ile kadınların öldürülmemesi esastır.

Diğer taraftan etkisiz hale getirilmeleri amacıyla ehl-i bağıye yönelik düzenlenen silahlı mücadele esnasında, anılan kesimden yaşlı ve kadınlar ile âmâların öldürülmemesi, devlet yanlısı vatandaşlara veya devlet görevlisi askerlere karşı savaşmıyor olmaları şartına bağlıdır.³⁹⁰ Yani isyancılar tarafında yer alan yaşlı ve kadınlar ile âmâ kimselerin, silahlı mücadele yürütülürken bizzat ve fiili olarak şavaşa iştirak etmeleri, bu suretle de ehl-i adl vatandaşların ya da askerlerin öldürülmeleri için

³⁸⁴ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352. Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/417.

³⁸⁵ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

³⁸⁶ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352.

³⁸⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/417. Konunun *Reddü'l-muhtâr*'daki anlatımı esnasında *el-Bahru'r-raik*, *Fethu'l-kadir* ve *Kâfi* kaynak gösterilmiştir. Sözü edilen asli kaynaklardaki anlatım için bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-raik*, 5/237; İbnü'l-hümâm, *Fethu'l-kadir*, 6/102. Sözü edilen *el-Kâfi*, Hâkim eş-Şehîd'in (öl. 334/945) Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî tarafından kaleme alınan ve “zâhirü'r-rivâye” olarak bilinen kitapları, tekrarları çıkartarak ve fıkıh bablarına göre tanzim ederek bir araya getirdiği eserdir. Bu bilgi için bk. Beşir Gözübenli, “Hâkim eş-Şehîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/195-196. *el-Kâfi* adını taşıyan bir başka eser ise Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî'nin (öl. 710/1310), *el-Vâfi* adlı kendi eserine yazdığı *el-Kâfi fi şerhi'l-Vâfi* adlı eserdir. Ancak karşılaştırmalı inceleme neticesinde, *Reddü'l-muhtâr*'da atıfta bulunulan mezkûr eserin, Hâkim eş-Şehîd'e ait *el-Kâfi* olduğu anlaşılmıştır. Zikredilen konunun, *el-Kâfi*'nin şerhi *el-Mebsût*'taki anlatımı için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/1270-1271. Nesefî'nin *el-Kâfi fi şerhi'l-Vâfi* isimli eserinde bağı konusunun anlatımı için ayrıca bk. Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *el-Kâfi fi şerhi'l-Vâfi*, thk. Sirâcüddîn Ömer Ahmed Kabâve (Dimeşk: Dâru'l-Minhâci'l-Kavîm, 2023), 5/576-588.

³⁸⁸ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

³⁸⁹ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707. *Mecmau'l-enhur*'da bu nokta, *el-İhtiyâr*'dan alıntılanmıştır. Bk. el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/151-153.

³⁹⁰ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/417.

mücadele vermeleri durumunda, haklarında esas kabul edilen “öldürülmemeleri” hükmünün geçerliliği olmayacak ve bu noktada diğer isyancılar gibi değerlendirilerek öldürülebileceklerdir.

Bu açıklamalardan hareketle, isyancılarla mücadele esnasında öldürülmeyeceklerine dair haklarında vaz edilen hükümden kadınlar, yaşlılar ve âmâların, bizzat ve fiili olarak şavaşa iştirak etmeleri söz konusu olduğunda istisna edildiği neticesine ulaşılmaktadır. Ancak istisna nitelikli bu hüküm, çocuklar ve akıl hastaları için geçerli değildir. Yani çocuklar ile akıl hastaları hiçbir surette öldürülmeyeceklerdir.³⁹¹ “Öldürülmeme” yönünde belirlenen genel hükümden istisna edilen “öldürülebilir” hükümünden çocuklar ile akıl hastalarının istisna edilmesi hükmünün, mükellef olmamaları hususu dikkate alınarak vaz edildiği değerlendirilmektedir.

Silahlı mücadelenin icrası esnasındaki tutuma dair dikkat çeken bir diğer nokta ise ehl-i adl bir vatandaşın, isyancıların safında mücadele eden mahrem yakınına karşı nasıl bir tavır takınacağı hususudur. İsyanı savuşturmak amacıyla yürütülen mücadelede devlet güçleri ile beraber savaşan bir vatandaşın, kendisine yönelik öldürme amacıyla herhangi bir girişim ya da hamle olmaması halinde isyancıların safında savaşan mahrem bir yakınına doğrudan öldürmemesinin esas olduğu anlaşılmaktadır.³⁹² Ehl-i adl bir vatandaşın mahrem yakınına yönelik katl girişimi hoş görülme, dolayısıyla da başvurulmaması gereken bir eylem kabul edilmektedir. Ancak ilgili devlet yanlısı kimseye yönelik, isyancı mahrem yakınından öldürme kastıyla bir saldırı girişimi söz konusu olursa, bu hamle mümkünse başka yollarla, değilse hamleyi yapan mahrem yakının öldürülmesi suretiyle savuşturulabilecektir. Bununla birlikte sahibi olduğu hayvanın öldürülmesi ya da yaralanması suretiyle veya benzer yöntemlerle isyancı mahrem yakının etkisi ve gücü azaltılarak, onun başkası tarafından bertaraf edilmesini temin için çeşitli yollara başvurulabilecektir.³⁹³

Ehl-i bağye karşı mücadele yöntemi ve kullanılan silah ve teçhizatın belirlenmesi noktasında ehl-i harbin ölçüt olduğundan bahsedilmişti. Ancak bazı fıkıh eserlerinde yer verilen bilgilerden hareketle gayrimüslimlere karşı yürütülen savaş

³⁹¹ Timurtâşî, *Minehu 'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b; İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, 6/417.

³⁹² Timurtâşî, *Minehu 'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b; Haskefi, *ed-Dürrü 'l-muhtâr*, 352.

³⁹³ İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, 6/417.

esnasında müslüman bir kimsenin harbî olan mahrem yakınına karşı takınması gereken tutumun, ehl-i bağı yakınına karşı göstermesi gereken tutumdan farklı olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda müslüman bir kimsenin, vuku bulan bir savaş sırasında ehli-harp saflarında yer alan harbî bir yakınına doğrudan öldürmesi caiz görülmektedir.³⁹⁴

Müslüman bir kimsenin ehl-i harp saflarında yer alan mahrem yakınına doğrudan öldürmesinin caiz olduğuna dair serdedilen söz konusu bu hükümden, kişinin anne ve babası istisna edilmektedir. Yani kişinin harbî anne babasını savaş esnasında bizzat ve göğüs göğüse öldürmesine cevaz verilmemiş, belki başkası tarafından öldürülmeleri için alıkoyulmalarında beis görülmemiştir. Bâğîlerin safında yer alan kadın ve yaşlılarla ilgili istisna hükümde olduğu gibi harbî anne ve baba tarafından ilgili kişiye karşı öldürme kastıyla bir saldırı gelmesi durumunda, mümkün olduğunca öldürülmeden savuşturulmaları esas kabul edilmekte, buna imkân bulunmadığı takdirde öldürülmeleri caiz görülmektedir.³⁹⁵

3.4.8. Halkın İsyancılarla Mücadeleye Davet Edilmesi

İsyan girişimi sonrasında devlet başkanı veya görevlendirdiği devlet yetkilileri tarafından yürütülen “iletişim”, “diyalog”, “sağduyu çağrısı”, “taşıdıkları şüphelerin giderilmesi amacıyla ikna gayretleri” neticesinde eylemciler içinde bulundukları isyan halinden vazgeçmez, bu duruma bağlı olarak isyancılara silahlı mücadele başlatılması yönünde bir karar alınır, bu karar üzerine devlet başkanının halkı isyancılara karşı savaşmak suretiyle isyanı bastırmaya çağırması söz konusu olursa, savaşa iştirak etme güç ve imkânı bulunan vatandaşların bu çağrıya icabet etmeleri gerekmektedir.³⁹⁶ Konusu günah olmayan emir ve taleplerin icrası hususunda devlet başkanına itaat etmenin farz olduğu, dolayısıyla da sevap içeren bir eylemin icrasına dair emrin yerine getirilmesinin daha büyük bir ehemmiyet arz ettiği mülahazasıyla da söz konusu hüküm gerekçelendirilmektedir.³⁹⁷

³⁹⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/417.

³⁹⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/417.

³⁹⁶ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/589; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/410-421.

³⁹⁷ *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da bu husus anlatılırken *Bedâiu's-sanâi* 'kaynak gösterilmiştir. Bk. Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351. Konunun anılan kaynaktaki anlatımı için bk. Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi* '9/545.

İsyana kalkışan kimseler, kendilerine yapılan zulüm nedeniyle değil de yönetimde hak sahibi oldukları ve egemenliğin kendilerinde olması gerektiği iddiasında bulunarak devlet başkanına itaatten ayrılmaları halinde isyancı sayılacaklardır. Böyle bir durumda gücü yeten her bir vatandaşın isyancılara karşı devlet başkanına yardım etmesi zorunlu sayılmaktadır. Söz konusu bu “zorunluluk” hükmüne Hz. Peygamber’in “Fitne uykudadır, onu uyandırana lanet olsun.”³⁹⁸ hadisi dayanak gösterilmekte, buradan hareketle de isyancıların kötü kabul edilen bir eyleme giriştiklerine vurgu yapılmaktadır.³⁹⁹

Devlet başkanı tarafından yapılan isyancılarla mücadele çağrısına olumlu mukabelede bulunmanın gerekliliğini ifade eden mezkûr hükme “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de...*”⁴⁰⁰ meâlindeki Nisâ sûresinin elli dokuzuncu âyeti ile “Burnu ve kulağı kesik Habeşli bir köle başınıza yönetici olarak tayin edilse, ona kulak verin ve itaat edin!” ve “Başınıza kim emir olarak tayin edilirse edilsin kötülüğü tavsiye etmediği müddetçe size düşen ona kulak verip itaat etmektir.” meâlindeki hadisler⁴⁰¹ dayanak gösterilmiştir.⁴⁰²

Devlet başkanının isyanın bastırılması amacıyla halktan destek talep etmesi hususunun fetvalara da konu edildiği görülmektedir: Bu kapsamda 1740 yılında

³⁹⁸ Alâuddîn Alî b. Hüsâmuddîn b. Kâdîhân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Muttakî el-Hindî el-Burhânfüri, *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-ekvâli ve'l-efâl*, thk. Hassân Abdulmennân (Amman: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 2005), 1415.

³⁹⁹ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/412. *ed-Dürri'l-muhtâr*'da, isyancıların eylemlerinde haklı olmaları halinde bâğî sayılmayacakları belirtildikten sonra konunun tamamının *Câmiu'l-fusûleyn*'de geçtiği ifade edilmiştir. *Reddü'l-muhtâr*'da ise konuya ilişkin *Câmiu'l-fusûleyn*'deki satırlar alıntılanarak nakledilmiştir. Ardından, konunun *Vâkıât-ı Lâmişî* ve *et-Tehzîb*'de de aynı şekilde yer aldığına değinilmiştir. Aynı yöntem *Müştemilü'l-ahkâm*'da da söz konusudur. Dolayısıyla eylemcilerin haklı olup olmamalarına bağlı olarak bâğî sayılıp sayılmayacakları noktasında *Câmiu'l-fusûleyn*, *Vâkıât-ı Lâmişî* ve *et-Tehzîb*'e atıfta bulunmaktadır. Konunun *Câmiu'l-fusûleyn*'deki anlatımı için bk. Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b. *Vâkıât-ı Lâmişî* ve *et-Tehzîb* adlı eserle ilgili 751 ve 752 no.lu dipnotlarda detaylı bilgi verilmiştir.

⁴⁰⁰ en-Nisâ 4/59.

⁴⁰¹ Bu iki anlamı ifade eden hadisler için bk. Buhârî, “Ahkâm”, 4 (No. 7142); Müslim, “İmâret”, 4735-4739.

⁴⁰² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/416. Bahsi geçen konu bağlamında *Reddü'l-muhtâr*'da yer verilen mezkûr âyet ve hadisler ile ilgili açıklamaların ardından, konunun tamamının *ez-Zahîre*'de geçtiği belirtilmektedir. Atıf yapılan konunun anılan kaynaktaki anlatımı için bk. Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî Burhânü's-şerîa, *ez-Zahîretü'l-Burhâniyye*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2019), 6/379. Ayrıca *Kitâbu'z-zehîre* adıyla Hâherzâde tarafından yazılmış olan bir eser daha bulunduğu tespit edilmekle birlikte, bu çalışmanın hazırlanışı esnasında adı geçen esere ulaşılamamıştır. Bu bilgi için bk. Pehlül Düzenli, “Osmanlı fetvasında “Muteber Kaynak ve “Müftâ Bih Mesele”Problemi” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2003), 18.

meydana gelen bir isyan üzerine çeşitli halk kesimlerine gönderilen bir hattı hümayunda “silahlı mücadele yürütülerek isyancıların öldürülmelerinin caiz olduğuna dair fetvalar bulunduğuna” vurgu yapılmakta, dolayısıyla da herhangi bir isyan vukuu halinde isyanın bastırılması için vaziyet alınması istenmektedir.⁴⁰³ Bu hattı hümayunda var olduğu belirtilen fetvanın, isyanın bastırılması amacıyla halktan destek alınması amacına matuf olduğu anlaşılmaktadır. İlaveten isyanın bastırılması ve bâğîlerin savuşturulması amacıyla yürütülecek faaliyetlerin, hatta mücadele esnasında söz konusu olabilecek cinayetlerin meşru olduğu, bu meşruiyetin de fetvaya dayandırıldığı noktasında hem görevlilere hem de çeşitli halk kesimlerine güvence verme arzusu olduğu görülmektedir. Dolayısıyla da bu fetva, bir yönüyle isyancılara karşı yürütülecek silahlı mücadelenin meşruiyetine vurgu yapmakta, bu çerçevede vaki olabilecek katl ve benzeri eylemler nedeniyle hukuki bir sorumluluğun bulunmadığını ilan etmekte, bir diğer yönüyle ise vaki olan isyanın bastırılması amacıyla yürütülecek mücadeleye katılmaları için devlet başkanının vatandaşa çağrıda bulunması şeklindeki uygulamayı ihtiva etmektedir.

Mir Eşref isyanına dair hazırlanan ve yukarıda zikredilen fetvada da bu noktaya temas edilmekte, isyancılara karşı devlete/devlet başkanına yardım edilmesinin, dolayısıyla da halkın isyancılarla yürütülen silahlı mücadeleye katılmasının sorumluluk olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁴ Ayrıca sözü edilen bu isyanın bastırılması amacına dönük hazırlanan fetvalardan birinde de “askerlerin padişahın emrine itaat ederek isyanı bastırmak için mücadele etmesinin gerekliliği” noktasında bir fetva hazırlandığı tespit edilmiştir.⁴⁰⁵

I. Süleyman (Kanuni) döneminde meydana gelen Şehzade Bayezid isyanı için hazırlanan fetvalardan bir kısmında da “isyancıların bertaraf edilmesi için icra edilen mücadeleye iştirak edilmesinin müslümanlar için mesuliyet olduğu” hususu hüküm altına alınmıştır. İlgili soru ile fetvası şöyledir:

“Adil bir sultanın çocuklarından biri itaatten ayrılıp isyan ederse ve bazı kaleleri ele geçirip bazı şehirlerde halkın malını zorla alırsa, ayrıca asker toplar ve bir araya gelen bu cemiyet silahlı askeri faaliyet icra ederse, bu isyan hareketinin silahlı

⁴⁰³ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri isyanlar ve Darbeler*, 283; Gül, “Patrona İsyanı”, 118.

⁴⁰⁴ Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 209.

⁴⁰⁵ Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 211.

mücadele dışında başka bir yöntemle savuşturulması da mümkün değilse; birlikleri dağıtılıncaya kadar kendileriyle savaşılması helal olur mu?

“Helaldir. Yüce Kur’an’ın açık hükmü ile sabittir. Nitekim bu hüküm şer‘îdir/hukukidir. Sahabe-i kiramın icmâi da bu yöndedir. Ayrıca bu noktada kendileriyle savaşmaya gücü yetenlerin savaşmak suretiyle, gücü yetmeyenlerin ise hak söz ve hayır dua ile fitne ve fesadın ortadan kaldırılması için gayret etmesi vaciptir.”⁴⁰⁶

İsyancılara karşı yürütülecek olan silahlı mücadeleye iştirak etme imkânı bulunmayan veya böyle bir gücü olmayan kimselerin ise kaos durumu son buluncaya kadar evlerinde oturmaları gerektiği de konu bağlamındaki ilgili bir diğer hükümdür.⁴⁰⁷

Fitne döneminde bir grup sahabînin, savaşın problemleri çözeceği hususunda taşıdıkları kuşku nedeniyle evlerinde oturmaları, dolayısıyla da vuku bulan savaşlarda taraf olmamaları şeklindeki tutumları, savaşa gücü yetmeyenlerin evde oturmaları gerektiğine dair serdedilen mezkûr hükme dayanak kabul edilmiştir.⁴⁰⁸

Bununla birlikte “Müslümanlar arasında fitne çıktığında, fitneden uzak durup evde oturmak her bir müslüman için farzdır.” şeklinde Ebû Hanîfe’den rivayet edilen görüş, devlet başkanının bulunmadığı, binaenaleyh müslümanların yöneticisiz kaldığı ortamla ilgili olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.⁴⁰⁹

İsyancıların bastırılması amacıyla yürütülen mücadeleye iştirak edilmesi için devlet başkanı tarafından yapılan çağrıya icabet edilmesinin vacip olduğu ve ilgili diğer hususlar belirtildikten sonra, kalkışmacıların devlet başkanının zulmünden dolayı böyle bir yola başvurmuş olmaları, devlet başkanının ise tavrından geri

⁴⁰⁶ Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 143.

⁴⁰⁷ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/547.

⁴⁰⁸ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/416.

⁴⁰⁹ Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/475; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/416. *Reddû’l-muhtâr*’da devlet başkanının zalim olması durumunda vukua gelen isyan esnasında, kendisine destek olunup olunmayacağı tartışmaları etrafında *es-Sirâcü’l-vehhâc*’a da atıf yapılmaktadır. Anılan kaynağa atıf yapılarak serdedilen bu konu, *es-Sirâcü’l-vehhâc* üzerine yine kendi müellifince yazılan muhtasar bir eser olan *el-Cevheretü’n-neyyire* üzerinden karşılaştırılarak teyit edilmiştir. Adı geçen eserde bağy konusunun anlatımı için bk. Radıyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü’n-neyyire*, thk. Sâid Bektaş (Ammân: Arvika li’d-Dirâset-i ve’n-Neşr, 2015), 6/340-344.

durmaması halinde, halkın, isyancılara da devlet başkanına da destek vermekten kaçınması gerekmektedir.⁴¹⁰

3.4.9. İsyancıların Silah Bırakma Talebine İlişkin Hükümler

İsyana kalkışan kesime karşı devlet güçlerinin silahlı mücadele başlatması sonrasında isyancılar tarafından silah bırakma talebinde (muvâdea) bulunulmasına ilişkin hükümlere *Tenvîrû'l-ebâr*'da yer verilmekte, şerhlerinde de konuya dair açıklamalar yapılmaktadır.⁴¹¹

Devlet güçleri ile isyancılar arasında vuku bulan silahlı mücadele esnasında isyancılar tarafından devam eden savaşın terkedilerek barış yapılması yönünde bir talep söz konusu olması durumunda devlet başkanı ile yetkililerinin olasılıklar üzerinde değerlendirme yaparak ortaya çıkacak muhtemel neticeye göre karar vermeleri gerekmektedir. Bu kapsamda silahlı mücadeleden vazgeçilmesinin müslümanların yararına olacağı sonucuna varılması halinde, isyancıların silah bırakma talebine olumlu karşılık verilmesi esas kabul edilmekte, kamu yararı bulunmadığı yönünde bir kanaate ulaşılması durumunda ise isyancıların bertaraf edilmesi amacıyla başlatılan operasyona devam edilerek neticelendirilmesi yerinde görülmüştür.⁴¹² Neticesi dikkate alınarak yapılacak bu iki seçenekli değerlendirme ehl-i harp ile cereyan eden savaşta da söz konusudur.⁴¹³ Binaenaleyh isyancılarla girişilen mücadelede söz konusu olan silah bırakma talebine verilecek cevap ile bu hususta ehl-i harbe yönelik takınılacak tavrın aynı olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹⁴

Silah bırakma talebine ilişkin devlet yetkililerince yapılan değerlendirme neticesinde, sulh talebine mukabil planlanan olumlu cevap karşılığında -müslüman

⁴¹⁰ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351. *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da zikri geçen bu konunun anlatımı esnasında *el-Mübbeğâ* kaynak gösterilmiştir. Bu eser İsa b. Muhammed b. İnanç el-Kırşehrî (öl. 734/1334?) tarafından kaleme alınmıştır. Bu bilgi için bk. Şeşen, "İlk Devir Osmanlı Âlimleri", 272. Konunun anılan kaynaktaki anlatımı için bk. İsa b. Muhammed b. İnanç el-Kırşehrî, *el-Mübbeğâ fî furûi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulkadir Muhammed Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2024), 166.

⁴¹¹ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁴¹² Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁴¹³ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁴¹⁴ İsyancıların silah bırakma ya da sulh talebine ilişkin konunun serdedildiği bölümlerde, *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da *Bahr*, *Minehu'l-gaffâr*'da ise *el-Muhût*'e izafeten *Bahr* kaynak gösterilmiştir. Kaynak gösterilen anılan eserlerde konunun anlatımı için bk. İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-raik*, 5/236; Serahsî, *el-Muhût*, 5/343.

oldukları dikkate alınarak- isyancılardan tazminat ya da herhangi başka bir şey karşılık olarak istenemeyecektir.⁴¹⁵ Silah bırakma talebinin, isyancıların içinde bulundukları zafiyete delalet ettiği, bu durumu fırsata çevirmeye çalışmanın ise doğru olmayacağı ve istismar edilmemesi gerektiği düşüncesiyle bu yönde bir hüküm vaz edildiği değerlendirilmektedir.

3.4.10. Rehinelere İlişkin Hükümler

Vaki olan isyan hareketi üzerine başlatılan silahlı mücadele esnasında hem devlet güçleri hem de isyancılar tarafından alınan rehinelere ilişkin hükümlere “silah bırakma talebi” bağlamında yer verilmektedir. Bu çerçevede, ister silah bırakılmasına dair bir anlaşma yapılmış olsun isterse de bu yönde herhangi bir girişim ve alınan bir karar bulunmasın, hem devlet güçleri hem de isyancıların elindeki rehinelerin canlarının korunması esas olup aksi bir tutum kabul edilebilir değildir. Zira silah bırakılmasına dair yapılan anlaşmayla ve bu yönde bir anlaşma yapılmaması halinde salt rehin alınmakla rehinelere güvence verilmiş olmaktadır. Rehinelere can güvenliğinin sağlanması karşılıklı sorumluluk olmakla beraber, isyancıların bu esasa riayet etmeyerek rehinelere öldürmeleri halinde müteakiliyet söz konusu olamayacak, yani devlet yetkilileri de isyancılarla aynı tutumu göstererek ellerinde bulunan rehinelere öldürme cihetine gidemeyeceklerdir. Bununla birlikte bâğiler tamamen etkisiz hale getirilinceye ya da tövbe edip isyan halinden vazgeçinceye dek devlet güçlerinin elindeki rehinelere hapis tutulacaklardır.⁴¹⁶

3.4.11. Yaralı ve Kaçan İsyancılara Karşı Devletin Tutumu

Silahlı mücadele başlatılmasının ardından isyancıların devlet güçleri karşısında varlık gösteremeyip dağılması durumunda, yaralı ve kaçan isyancılara nasıl davranılacağı hususu da bağy bağlamında bir başka konudur. Bu bağlamda katılabilecekleri güçlü bir topluluk bulunması halinde, isyancıların bu topluluğa

⁴¹⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/417.

⁴¹⁶ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/417. Burada kaynak verilenler dışındaki inceleme konusu eserlerde, “muvâdea” konusuna ve rehinelere ilişkin hükümlere yer verilmediği görülmüştür. Bk. Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/546-547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707-709.

katılarak devlet için yeniden tehlike oluşturmaya engel olmak amacıyla ve yaralı olanlarının iyileştikten sonra tekrar isyana teşebbüs edebilecekleri göz önünde bulundurularak, kaçan isyancılar takip edilmek suretiyle öldürülmeleri ya da esir edilmek üzere yakalanmaları, aynı şekilde yaralı olanların da etkisiz hale getirilmeleri Hanefî mezhebince caiz ve meşru görülmektedir. Ancak yaralı ve kaçan isyancıların katılabilecekleri bir güç, bu suretle de devlet için yeniden tehlike teşkil etmeleri olasılığı bulunmaması halinde, müslüman olmaları ve öldürülmelerine gerekçe teşkil eden zaruretin de ortadan kalkması nedeniyle kaçanların takip edilmesi ve yaralıların öldürülmesi cihetine gidilemeyecektir.⁴¹⁷

Yaralı ve kaçan isyancıların takip edilerek öldürülmeleri şeklindeki hükmün Hanefî mezhebinin genel görüşü olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte incelemeye konu eserlerin bir kısmında Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerin bu husustaki görüşlerine de yer verilmektedir. Bu noktada Şâfiî mezhebinin -Hanefîlerin aksine- ister iltihak edebilecekleri bir topluluk bulunsun ister bulunmasın yaralı ve kaçan isyancıların öldürülemeyeceğini savunduğu ifade edilmektedir.⁴¹⁸ Diğer taraftan konunun, Hanefîler dışındaki diğer üç mezhebe topluca atıfta bulunulmak suretiyle

⁴¹⁷ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 0183-003), 105b. Bu konuya dair açıklama yapan inceleme konusu eserlerden *Mecmau'l-enhur*'da, *el-Bahru'r-râik* ve *el-İhtiyâr*'a atıfta bulunulmuştur. Kaynak gösterilen eserlerde konunun anlatımı için bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 5/237; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/152. Ayrıca *ed-Dürü'l-müntekâ*'da *el-Muhît* kaynak olarak zikredilmektedir. Bk. Serahsî, *el-Muhît*, 5/342.

⁴¹⁸ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546. Şâfiî mezhebinin temel fıkıh eserlerinden *Ravzatü't-tâlibîn* ile *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc*'da bu noktada yapılan açıklamalar incelenmiş, neticesinde isyancılardan kaçanlar ve silah bırakanlara ilişilmeyeceğinin genel hüküm olarak zikredildiği görülmüştür. Hükmün detaylarında ise bu kimselerin isyancı liderleriyle birlikte dönüp gitmeleri durumunda durdurulmayacakları, birlikleri dağılıp güçsüz duruma düşmeleri halinde içlerinden isteyerek ya da istemeyerek gruptan geri kalanların öldürülemeyeceği hususlarına yer verildiği müşahade edilmiştir. Bununla birlikte yeniden silahlı saldırıya geçmek için hazırlık yapanlar olduğu takdirde takip edilmek suretiyle öldürülecekleri, başka bir birliğe katılarak yeniden tehlike teşkil etmeleri söz konusu olduğunda ise mesafenin dikkate alınacağı, şayet devlet güçlerine yakın bir konumda bulundukları tespit edilirse, peşlerinden gidileceği belirtilmiştir. Şâfiî eserlerinde sözü edilen bu hükümlere, isyancılardan kaçanlar ile silah bırakanlar bağlamında yer verilmektedir. Ancak yaralı ve esir isyancıların öldürülemeyeceği hükmü mutlak olarak zikredilmektedir. Bu açıklamalar için bk. Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 6/481. Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/164-165. Bu açıklamalardan hareketle, kaçanlar ve silah bırakanlarla ilgili hüküm bağlamında Hanefîler ile Şâfiîlerin aynı noktada buluştuklarını söylemek mümkündür. İhtilaf, yaralı ve esirlere yönelik tutumda kendini göstermektedir. Bu noktada Hanefîler, yaralı ve esirleri kaçanlar ile aynı kategoride zikretmişken Şâfiîler ayırım cihetine gitmişlerdir. Şu halde inceleme konusu eserlerde, “yaralı ve kaçan isyancıların takip edilerek etkisiz hale getirilmeleri” şeklindeki Hanefîlerin görüşüne, Şâfiîlerin muhalefetinin herhangi bir kayıt konulmaksızın mutlak anlamda zikredilmesi dikkat çekici olarak değerlendirilmiştir.

anlatıldığı örneklere de rastlanmaktadır. Netice itibarıyla müdafaa sınırını aştığı gerekçesiyle yaralı olan ve kaçan isyancıların öldürülmeleri şeklindeki tutum, iltihak ihtimali bulunsun ya da bulunmasın Hanefî dışındaki mezhepler tarafından caiz görülmemektedir.⁴¹⁹

Osmanlı uygulamasında ise isyanın bastırılmasının ardından, çoğunlukla isyancıların öldürüldüğü görülmektedir. Örneğin yukarıda detaylarıyla serdedilen Kösem Sultan ve yeniçeri ağalarının işbirliğiyle icra edilen isyan ile Abaza Hasan ve Gürcü Abdunnebi isyanlarının bastırılmasının ardından yakalanan isyancı yeniçeri ağaları⁴²⁰ ile elebaşları Abaza Hasan ve Gürcü Abdunnebi⁴²¹ idam edilerek öldürülmüşlerdir.

İsyanın bastırılmasının ardından ele geçirilen isyancıların öldürüldüğü fetvaya konu başka isyanlar da tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kaynaklarda Sancak Vakası olarak bilinen olayın öncesinde vaki olan isyanın neticeleri örnek olarak ele alınabilir:

IV. Mehmet'in hal' yoluyla görevden uzaklaştırılmasının ardından tahta geçen II. Süleyman döneminin ilk ayları da isyancıların neden oldukları kargaşa ile geçmiştir. Tayin, terfi, sefer vb. konularda yönetime müdahale etmek isteyenler veya ulufe bahanesiyle maraza çıkaranlar ya da sahip oldukları silahlı güç ile gerek esnaf gerekse halkın diğer kesimleri üzerinde tahakküm kuran askerler nedeniyle hem devlet hem de halk zor durumdaydı.⁴²² Böyle bir ortamda bir grup sipahi, dükkânını yağmalamak istedikleri Yağlıkçı Emir'in direnciyle karşılaştılar ve dükkân sahibini dövdüler. Bu durumu gururuna yediremeyen adı geçen, bir sırığın ucuna beyaz bir bez parçası bağlayarak "*Ümmet-i Muhammed'den olan sancak dibine gelsin!*" diye bağırmaya başladı ve isyancılardan zarar gören kimseleri birlik olmaya çağırdı. Uzunca bir zamandır isyancıların neden olduğu kargaşadan dolayı mağdur olan halk, bu çağrıya icabet etti ve kısa sürede Yağlıkçı Emir'in etrafında ciddi bir kalabalık toplandı. Hep

⁴¹⁹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707. Bu noktadaki -örneğin- Hanbelî eserlerinden *el-Muğnî*'de herhangi bir ayırım yapılmaksızın yaralı ve esir isyancıların öldürülmesi, kaçanların da takip edilmesi şeklindeki bir tutumun haram olduğu sarîh bir şekilde ifade edilmektedir. Ayrıca İmâm Şafî'nin de bu görüşte olduğu belirtilmektedir. Bk. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/252.

⁴²⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 256-259; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 178-183.

⁴²¹ Yücel, "IV. Mehmet Dönemi İsyanları", 254-255.

⁴²² Bu bilgiler ve II. Süleyman'ın iktidarının ilk aylarında isyancıların hâkimiyeti nedeniyle söz konusu olan kargaşa ortamına dair detaylı açıklamalar için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 495-507.

birlikte devlet yönetiminin merkezi olan Topkapı Sarayı önüne giderek içinde bulundukları durumu Padişah’a bildirdiler ve sancak-ı şerif’in çıkarılmasını, bu suretle de isyancıların bertaraf edilmesi için harekete geçilmesi noktasında kendilerine yetki ve izin verilmesini talep ettiler. Bir süredir devam eden isyanın neden olduğu kargaşa ortamından zaten oldukça rahatsız olan Padişah, devlet görevlileri ile bir toplantı düzenledi. Toplantı neticesinde “*isyancıların katlinin caiz, mallarının da helal olduğu*” yönünde bir senet hazırlandı. Ayrıca sancak, saray dışına çıkarılarak halk hareketinin meşruiyeti sağlandı. Nitekim sonrasında devlet yanlısı kolluk güçleri ve halkın (ehl-i adl) ortaklaşa yürüttüğü mücadele ile isyancılar bertaraf edildi. İsyancı elbaşıları da yakalanarak idam edildiler. Böylelikle aylarca süren isyan nedeniyle bozulan kamu düzeni yeniden tesis edilmiş oldu.⁴²³

Zikri geçen hadisede Sultan II. Süleyman’ın (öl. 1102/1691) başkanlığında gerçekleştirilen toplantıda alınan “*isyancıların katlinin caiz, mallarının da helal olduğu*” şeklindeki kararın, kimi anlatımlarda “senet” kimisinde ise “hüccet” şeklinde tabir edildiği görülmüştür.⁴²⁴ Ancak içeriğinde kullanılan “caiz” ve “helal” şeklindeki ifadelerden de anlaşılacağı üzere bu belge, bir fetva niteliği taşımaktadır. Nitekim fetva olarak anıldığı da tespit edilmiştir.⁴²⁵

Kaynaklarda “Sancak Vakası” şeklinde yer verilen⁴²⁶ bu olayda, isyanın bastırılması ve isyancıların cezalandırılmasına bu fetva dayanak teşkil etmiştir. Bir başka ifadeyle isyanın sonlandırılmasını hedefleyen karşı operasyon bu fetvanın sağladığı meşruiyetle mümkün olmuştur. Ayrıca fetvayı gerektiren eylem -her ne kadar aylar süren bir zamana yayılsa da-, bir bağıy hareketi olarak nitelendirilebilecek

⁴²³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 495-507; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 199-206; İsmail Katgı, “Osmanlı Devleti’nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği: Viyana’dan Dönüş ve 1687 İsyanı”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Eylül 2020), 806-809.

⁴²⁴ Uzunçarşılı “fetva”, “senet” ya da “hüccet” gibi ifadeler kullanmazken sadece Padişah’ın “Sancak altına gelmeyenin kendi kâfir, karısı da boştur.” şeklinde bir ifade kullandığından bahseder. Afyoncu ise “isyancıların katlinin caiz, mallarının da helal” olduğuna dair senet hazırlandığını söyler. Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 495-507; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 199-206; Ayrıca “hüccet” tabirini kullanan çalışmalar da vardır. Bk. Katgı, “Osmanlı Devleti’nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği”, 807.

⁴²⁵ Katgı, “Osmanlı Devleti’nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği” adlı çalışmasında aynı zamanda bu karar için fetva ifadesini de kullanmaktadır. Bk. Katgı, “Osmanlı Devleti’nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği”, 809.

⁴²⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 505; Katgı, “Osmanlı Devleti’nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği”, 809; Abdulkadir Özcan, “Süleyman II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/75-80.

bir mahiyet taşımaktadır. Zira silahlı ve güç sahibi bir grup müslümanın (sipahiler), kendilerince bir gerekçeyle (yönetim işlerine müdahale, ulufe ve bahşiş, sefer düzenlenmesi vb.) Padişah’a karşı ayaklanıp şehirde hâkimiyet kurdukları ve kamu düzenini bozacak türlü eylemler icra ettikleri anlaşılmaktadır. İlâveten, isyan esnasında mevcut sultanı görevden uzaklaştırarak kardeşi Ahmet’i veya yeğeni Mustafa’yı tahta çıkarmayı planladıkları da belirtilmektedir.⁴²⁷ Bütün bu hususlar dikkate alındığında, sipahilerin bu eyleminin bağı olarak adlandırılması mümkündür. Dolayısıyla da bu eylemin savuşturulmasına dönük hazırlanan mezkûr fetvanın da bağı ile ilişkili bir nitelik ve içeriğe sahip olduğu sonucuna varılmaktadır.⁴²⁸ Aynı zamanda bu olay, isyanın bastırılmasının ardından yakalanan isyancıların öldürüldüğü somut bir örnektir.

Hem IV. Mehmet döneminde vaki olan mezkûr isyanların bastırılmasının ardından hem de II. Süleyman dönemindeki Sancak Vakası neticesinde kaçan isyancıların, bir süre sonra yakalanarak öldürülmeleri uygulaması, fıkıh kitaplarında zikredilen iki olasılık üzerinden değerlendirilmelidir. Bu itibarla yakalanan isyancılar ya “yeniden isyana kalkışmaları tehlikesi” göz önünde bulundurularak öldürülecekler ya da “bu yönde bir tehlike söz konusu olmadığı” gerekçesiyle haklarında “katl” uygulaması infaz edilmeyecektir. Oysa zikri geçen fetvalarda yer alan “katl” hükmünün, isyanların bastırılmasının sonrasına da teşmil edildiği, bu suretle de savuşturulan isyanın ardından isyancıların katli uygulaması cihetine gidildiği görülmektedir. Osmanlı Devlet yönetimine karşı gerek askerler gerekse de sivil bürokratlar tarafından sıklıkla isyana kalkışıldığı ve ayaklanan isyancılara gerekli ve yeterli ölçüde karşı reaksiyon gösterilmediği veya kalkışmacıların affedildiği durumlarda sultanın görevden uzaklaştırılmasına kadar giden neticelerin ortaya çıktığı realitesi göz önüne alındığında, isyanın bastırılmasının ardından sorumluların öldürülmeleri şeklindeki uygulamanın “devlet için yeniden tehlike teşkil etme” olasılığı üzerinden değerlendirilmesinin daha isabetli olacağı düşünülmüştür. Zira örneğin Gürcü Abdunnebi, IV. Murat döneminde de isyana girişmiş, isyancıların

⁴²⁷ Özcan, “Süleyman II”, 38/75-80.

⁴²⁸ Sancak Vakası’na dair yapılan anlatımlardan hareketle, söz konusu fetvanın Debbağzade Mehmed Efendi (öl. 1114/1702) tarafından verildiği değerlendirilebilir. Bu değerlendirmeye mesnet anlatımlar için bk. Özcan, “Süleyman II”, 38/75-80.

cezalandırılması esnasında kaçıp kurtulmuş, sonrasında affedilmiştir.⁴²⁹ Bu hadiseden yıllar sonra tekrar isyana kalkışması devletin dikkatinden kaçmamış olmalıdır. Sözü edilen bu nedenlerle isyanın bastırılmasının ardından ele geçirilen isyancıların öldürülmesi uygulamasının, fıkıh kitaplarındaki teorik hükümle uyumuna atıfla değerlendirilmesinin yerinde olacağı mütalaa olunmuştur. Bir diğer ifadeyle bu uygulamanın, fıkıh kitaplarında “isyanın ardından kaçanların, yeniden isyana kalkışmak suretiyle devlet için tehlike teşkil etme olasılığı halinde, öldürülmeleri caizdir” şeklindeki hükümle⁴³⁰ örtüştüğü değerlendirilmiştir. Şayet böyle değilse, siyaseten katl müessesesi gereğince (ta‘zîren) idam uygulaması tatbik edildiği sonucuna varmak gerektiği düşünülmüştür.

IV. Mehmet döneminde Hasan Ağa, Şamlı Mehmet, Yamak Ali ve Kara Osman isimli bazı sipahi ağaları ve ekibinin -yukarıda detaylarıyla anlatıldığı üzere- paralel hükümet gibi davranarak yönetim üzerinde tahakküm kurma çabaları şeklindeki tutumları üzerine, saraya davet edilerek sözlü bir fetvaya istinaden öldürülmelerinin⁴³¹ bu noktada ele alınabilir bir örnek olduğu değerlendirilmiştir.

Sözü edilen fetvadan hareketle mezkûr toplantı esnasında isyancı elebaşlarına uygulanan idam cezasının, bu isyancıların salıverilmesi ya da hapsedilmesi haline kıyasla ele alınması gerektiği ve bu başlık altında değerlendirilebileceği düşünülmektedir. İsyanın uzun süredir devam ettiği, isyancıların bu süre zarfındaki tutumu ve isyan halini terk etmemeleri dikkate alındığında, toplantıya katılan bu isyancıların hapsedilmesi ya da salıverilmesi halinde isyanın daha da büyüyeceği ve isyancıların devlet için yeniden tehlike oluşturabilecekleri, bu suretle de telafisi güç neticelere sebebiyet verebilecekleri mülâhaza edilmiş olabilir. Dolayısıyla da haklarındaki idam kararı ve infazının bu düşünceyle verilmiş ve uygulanmış olabileceği ihtimal dâhilindedir. Bahse konu isyan sürecinin başlangıcı ve seyri ile bu süre zarfındaki emareler bu ihtimale delalet edecek niteliktedir.

⁴²⁹ Yücel, “IV. Mehmet Dönemi İsyancıları”, 254.

⁴³⁰ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 355a.

⁴³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 295-296; Ayrıca bk. Ünal, “Evliya Çelebi’ye Göre Bir Osmanlı Veziri: Seydi Ahmet Paşa”, 10.

Fetvaya konu olan isyanlardan birinin bastırılması sonrasında ele geçirilen isyancı elebaşının öldürülmediği bir Osmanlı uygulaması da saptanmıştır: Bu kapsamda Sultan II. Mahmut döneminde Osmanlı Devleti tarafından kendisine tevdi edilen görevlerin yerine getirilmesinde gösterdiği gayret ve başarılar nedeniyle Padişah'ın iltifatına mazhar olan İşkodralı (Buşatlı) Mustafa Paşa (öl. 1276/1860), uhdesindeki Dukagin ve İşkodra sancaklarına ilaveten Ohri ve İlbasan mutasarrıflığı görevine getirildi. Bir süre sonra Osmanlı aleyhine faaliyette oldukları bilinen kişilerle yakınlık kurması üzerine Ohri, İlbasan ve Dukagin sancaklarının idaresinden alındı. Ancak bu durumu kabullenmeyerek isyan etti ve yürüttüğü faaliyetler neticesinde Niş, Üsküp ve Sofya şehirlerinin yönetimini ele geçirdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti kendisini asi ilan etti.⁴³² İşkodralı'nın Osmanlı Devleti tarafından asi ilan edilmesinin, bir fetvaya dayandığı ifade edilmektedir. Bu bağlamda “*devlete ve padişaha itaatten ayrıldığı ve asker toplamak suretiyle isyana kalkıştığı*” gerekçe gösterilerek katledilmesinin meşru olduğuna dair hakkında fetva çıkarıldığı belirtilmektedir.⁴³³ İsyanın bastırılması amacıyla başlatılan harekât neticesinde Osmanlı ordusu başarılı olunca İşkodralı aman diledi ve İstanbul'a gönderildi. Burada ikameti sağlandı ve vefatına kadar gözetim altında kaldı.⁴³⁴

İşkodralı Mustafa Paşa'nın faaliyetlerine bakıldığında, ilgili bölgenin yönetimini kendisine tevdi eden devletin, lüzumuna binaen kendisini bu görev(ler)den alması üzerine durumu kabullenmemiş ve devlete itaatten ayrılarak askeri hareket başlatmış, akabinde belirli şehirleri ele geçirmiş, bu suretle de müstakil bir idare tesis etmeyi amaçlamıştır. Bu noktalardan ele alındığında bu hareketin de bağy olarak tanımlanması mümkün görünmektedir. Dolayısıyla da İşkodralı hakkında verilen fetva, bağy içerikli bir fetvadır. İsyanın bastırılması sonrasında aman dileyen Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gönderilerek zorunlu ikamete tabi tutulmasının, fıkıh kitaplarında

⁴³² Mustafa L. Bilge, “Mustafa Paşa, Buşatlı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/344-345.

⁴³³ Bu bilgi için bk. Ali Erbaş, *II. Mahmud Döneminde İşkodralı Mustafa Paşa İsyanı* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2022), 87.

⁴³⁴ Bilge, “Mustafa Paşa, Buşatlı”, 31/344-345.

yer verilen “*isyanın bastırılması esnasında ele geçirilen isyancıların öldürülmemesi*” şeklindeki hükümle⁴³⁵ uyuştugu değerlendirilmiştir.

3.4.12. İsyancı Esirlere Karşı Devletin Tutumu

İsyancılara karşı başlatılan silahlı mücadele esnasında devlet güçleri tarafından ele geçirilen esirler hakkında uygulanacak hükümlere bir kısım Osmanlı dönemi fıkıh eserleri yer verirken bir kısmı bu konuya değinmemektedir.⁴³⁶

Müştemilü'l-ahkâm'da esirlere dair açıklamalar, yaralı ve kaçan isyancıların hemen peşinde ve aynı bağlamda zikredilmektedir. Bu çerçevede isyancılardan yaralılar ile kaçanlar ve esir alınanlar, iltihak edebilecekleri bir topluluk bulunması, bu suretle de devlet için yeniden tehlike teşkil edebilecekleri olasılığı görülmesi halinde öldürüleceklerdir. Bununla birlikte esirlerle ilgili nihai takdir devlet başkanına bırakılmakta, binaenaleyh devlet başkanının takdiriyle hapis cezasına çarptırılmaları mümkün olabilmektedir. Öte yandan eğer iltihak edebilecekleri bir topluluk söz konusu değilse (kaçan ve yaralı isyancılar hakkında cari olduğu gibi) öldürülemeyeceklerdir.⁴³⁷

Minehü'l-gaffar adlı şerhte esirler hakkında devlet başkanının üç seçeneğinin olduğu belirtilmektedir:⁴³⁸

İsyancı esirler hakkında devlet başkanına ölüm cezası takdirinde bulunma yetkisi tanınmaktadır. Devlet başkanı isterse bu yönde takdirde bulunarak cezanın infazını sağlayabilecektir.⁴³⁹ Adı geçen şerh türü eserin metni olan *Tenvîrû'l-ebşâr*'da

⁴³⁵ Bu hükme delalet eden fikhî açıklamalar için bk. Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708.

⁴³⁶ Bu bağlamda *et-Teshîl*, *Câmiu'l-fusûleyn*, *Îzâhu'l-İslâh*, *Dürerü'l-hükkâm*, *Mültekâ* ve şerhi *ed-Dürri'l-müntekâ* isimli eserlerde esirler hakkında herhangi bir hüküm yer almazken, *Müştemilü'l-ahkâm* ve *Tenvîrû'l-ebşâr* ile şerhleri *Minehu'l-gaffâr* ve *ed-Dürri'l-muhtâr*'da, ayrıca *Reddû'l-muhtâr* isimli hâşiyede konu hakkında açıklama yapılmaktadır. Bk. Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 351-352; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/417.

⁴³⁷ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477.

⁴³⁸ *Minehu'l-gaffâr*'daki bu açıklamalar, *Kerhî* ve *es-Sirâcü'l-vehhâc* üzerinden anlatılmıştır. Konunun *es-Sirâcü'l-vehhâc*'ın muhtasarı olan *el-Cevheretü'n-neyyire* ile *Kerhî*'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine yazılan *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*'deki anlatımı için bk. Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 6/341; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, thk. Abdullah Nezir Ahmed Abdurrahman (Kuveyt: Mektebetü'l-İmâmi'z-Zehabî li'n-neşri ve't-tevzi, 2022), 9/186-190.

⁴³⁹ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

konu bağlamında yapılan açıklamada “iltihak” kaydına yer verilmemekte, ölüm cezası takdiri mutlak bir seçenek olarak zikredilmektedir.⁴⁴⁰ Ancak hem *Minehu'l-gaffar*'da hem de diğer eserlerdeki “iltihak etmek suretiyle devlet için yeniden tehlike teşkil etmeleri söz konusu olmadığında esirlerin öldürülemeyeceği” yönündeki hüküm⁴⁴¹ ile isyancıların müslüman olmalarının ön plana çıkarılması⁴⁴² ve canın korunması noktasında vaz edilen genel ilkelerden⁴⁴³ hareketle, “iltihak” ihtimali bulunmadığında esirlerin öldürülmesinin doğru bir uygulama olarak kabul edilmediği neticesine ulaşılmaktadır. Nitekim *Reddû'l-muhtâr*'da, esirlerle ilgili devlet başkanına tanınan takdir yetkisinin, isyancıların şevkinin kırılmasını sağlayacak en uygun yöntemi belirleyerek uygulanması anlamına geldiği, yoksa öç alma duygusuyla ya da zevk ve kaprisle davranılabileceği anlamı taşımadığı belirtilmektedir.⁴⁴⁴ Dolayısıyla da *Tenvîrû'l-ebşâr*'da serdedilen bu hükmün “iltihak” ayrıntısıyla birlikte ele alınması gerektiği değerlendirilmiştir. İlaveten, esir alınan isyancıların isyan devam etti(rildi)ği zaman diliminde -isyanın sonlandırılmasını sağlamak için- öldürülmesi de câiz görülmüştür.⁴⁴⁵ Bu çerçevedeki uygulamanın, ilgili isyan hareketinin devlet için tehlike teşkil ettiği mülahazasıyla bağlantılı değerlendirilmesi gerektiği düşünülmüştür.

Ele geçirilmiş esir isyancılar hakkında devlet başkanı tarafından hapis cezasına hükmedilebileceği şeklindeki uygulamanın, bir diğer seçenek olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönde devlet başkanına tanınan takdir hakkı, isyancıların tövbe ederek içinde bulundukları isyan halini terk etmelerini sağlamaya dönüktür Nitekim kalkışmacılar tutsak esirler nedeniyle tövbe edeceklerini, dolayısıyla da isyana son vereceklerini bildirirlerse, devlet başkanı isyan son bulana dek esirleri hapsedecek, isyan sona erdikten sonra ise serbest bırakacaktır.⁴⁴⁶

⁴⁴⁰ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebşâr* (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁴⁴¹ Rûmî, *Müştemilû'l-ahkâm*, 1/477; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/417.

⁴⁴² Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708.

⁴⁴³ Haçkalı, *Şâtûbî'de Makâsîd*, 94-96.

⁴⁴⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/417.

⁴⁴⁵ Bu açıklamaya/ayrıntıya, inceleme konusu Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde rastlanılmamıştır. Mezkûr hüküm *Şerhu Muhtasar'il-Kerhî*'de serdedilmektedir. Bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 9/189.

⁴⁴⁶ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

Devlet başkanı tarafından uygun görülmesi durumunda silahlı mücadele esnasında ele geçirilerek esir alınan isyancılar serbest bırakılabilecektir. Bu seçeneğin de esir isyancılar hakkında uygulanabilecek alternatiflerden birisi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kendisine isyan eden hâricîlerden ele geçirilen esirleri, aleyhine faaliyet yürütmeyeceklerine dair söz aldıktan sonra serbest bırakan Hz. Ali'nin takdiri, serbest bırakma yönündeki bu uygulamaya dayanak teşkil etmektedir.⁴⁴⁷

İsyan esnasında esir edilen kölenin durumu da bir başka konudur. İsyancıların maiyetinde ve tasarrufunda bulunan köle hakkında isyan hareketindeki rolüne bakılarak karar verilecek, bu bağlamda ilgili kişi bizzat isyancı sıfatıyla harekette yer almışsa -ve iltihak ihtimali de varsa- hakkında ölüm cezası verilebilecek, ancak bir kölenin -kendisi isyancı olmaksızın- sadece efendisine hizmet amacıyla isyancıların safında bulunduğu tespiti halinde hakkında hapis cezasına hükmedilecek, son isyancı etkisiz hale getirilinceye kadar da hapiste tutulacaktır. Zikredilen bu hüküm, adı geçen eserde İmam Muhammed'den (öl. 189/805) naklen ve *el-Asl* isimli eser referans gösterilerek zikredilmektedir.⁴⁴⁸

3.4.13. İsyancılara Yönelik Cezai Uygulamalar

İsyancılar hakkında uygulanması öngörülen cezai uygulamalar, konu bağlamında dikkat çekici noktalardan biridir.⁴⁴⁹

Durum ve şartlar dikkate alınmak suretiyle isyancılara yönelik çeşitli cezai uygulamalar icra edilebileceğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte, şartlar elverdiği ölçüde isyancıların isyan halinden vazgeçirilmesi, bu suretle de herhangi bir kaosa fırsat verilmeden sorunun çözümünün sağlanması, bununla birlikte devlet güçleri tarafından yapılan uyarıların dikkate alınmayarak silah bırakma çağrısına isyancılar tarafından olumlu cevap verilmediği takdirde yine can güvenliğinin muhafazasının merkeze alınarak hareket edilmesi esastır. İsyan halinin telafisi güç

⁴⁴⁷ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁴⁴⁸ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a-276b. Söz konusu mesele için *el-Asl*'a bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 7/514.

⁴⁴⁹ Önceki başlık altında zikredilen cezalar, isyanın bastırılması esnasında devlet güçlerince ele geçirilmiş olan isyancı esirlere özgü olarak fıkıh kitaplarında serdedilen uygulamalardır. Bu başlık altında ise genel olarak isyancılara yönelik cezalar ya da netice itibarıyla ceza olarak değerlendirilebilecek uygulamalar ele alınmıştır.

veya imkânsız neticelere sebebiyet verme olasılığına binaen ya da isyancıların devlet güçlerine karşı silahlı saldırıya geçmeleri halinde artık yaptırım aşamasına geçilecektir.⁴⁵⁰ İşte bahsi edilen bu yaptırım aşamasında, içinde bulunulan durum ve şartlar dikkate alınarak bir takım uygulamalar hayata geçirilebilecektir:

Sulha çağrı ve ikna aşamalarından sonraki süreçte, devlet güçlerinin isyancılara karşı göstereceği reaksiyon “kıtâl” olarak ifade edilmektedir.⁴⁵¹ İsyancılara yönelik helal ve meşru kabul edilen kıtâlin sözcük anlamı ile fıkıh eserlerinde bu kavram bağlamında yapılan açıklamalar birlikte değerlendirildiğinde, bu ifadeyle silahlı mücadelenin kastedildiği anlaşılmaktadır. Yani devlet, silah bırakmamaları ve tutumlarını sürdürmeleri nedeniyle isyancılara karşı silahlı mücadele başlatacaktır. Ehl-i adl ile isyancıların tutuştuğu muharebe, öldürme ve öldürülme neticesini de beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla da silahlı mücadele esnasında isyancıların öldürülmeleri, bahse konu manzaranın tabii bir sonucudur.

Osmanlı döneminde meydana gelen isyanlara ilişkin fetvalarda, isyancılara yönelik yaptırımlar kapsamında “kıtâl” ve “katl” ifadelerinin zikredilmesi suretiyle pratiğe yön verildiği görülmektedir. Bu noktada Osmanlı uygulamasına dair yukarıda serdedilen fetvalar incelenebilir olmakla birlikte, ilaveten başka numuneler de gözlenmiştir. Örneğin Edirne Vakası sürecinde, padişah ve devlet yönetim kademesi mensuplarının müracaatı üzerine ilgili ulema tarafından hazırlanan fetvalar, isyancılara yönelik kıtâlin meşru olduğu hükmünü havidir: Bu bağlamda dönemin Rumeli Kazaskeri Dede Mehmet Efendi (öl. 1147/1734) tarafından, Edirne’de isyancılara karşı başlatılan faaliyetlere dair hazırlanan fetva “*Bu davanız her yönüyle şerîdir, bunları katletmek Moskov küffarının cümlesini helak etmek derecesinde sevaptır.*” şeklindedir. Bu fetvaya “*Fitne tamamen yok edilinceye kadar onlarla savaşın!*” âyeti⁴⁵² dayanak gösterilmiştir.⁴⁵³ Anlaşılabacağı üzere, fetva içeriğinde

⁴⁵⁰ Bu değerlendirmeye delalet edecek açıklamalar için bk. Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Timurtâşî, *Tenvîrî'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-476; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b; Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 351; Halebî, *Mültekâ*, 223; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

⁴⁵¹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrî'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

⁴⁵² Ayetin tamamı şöyledir: “*Fitne ortadan kalkıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın; fakat vazgeçerlerse, artık zalimlerden başkasına saldırmak yoktur.*” el-Bakara 2/193.

⁴⁵³ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 227.

isyancılara karşı silahlı mücadele yapılmasının meşru ve caiz olduğu, yani kıtâl uygulaması hüküm altına alınmaktadır.

Bu fetvadın sonra, İstanbul ordusunun Edirne'ye doğru ilerlediği ve yaklaştığı öğrenilince, Edirne'de hazırlanan ordudaki askerlerin silahlı mücadeleden çekinebileceği endişesiyle yeni bir fetvaya daha ihtiyaç duyulmuştur. Söz konusu fetvanın, fıkıh kitaplarında zikredilen “hurûc ale's-sultân” teorisinden hareketle hazırlandığına kaynaklarda yer verilmektedir.⁴⁵⁴ Bu bilgiden yola çıkılarak bahsi edilen fetvanın, “*Meşru devlet başkanına itaatten ayrılıp haksızca ayaklananlara karşı silahlı mücadele yürütmek caiz ve meşrudur.*” şeklinde ya da benzer bir içeriğe sahip olduğu söylenebilecektir.

“Kıtâl” sözcüğü ve ilişkili olarak serdedilen izahlar ile bu bağlamda hazırlanan fetvalardan hareketle, öldürülmenin/katlin isyancılar için öngörülen ve uygulamada yeri bulunan bir netice olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bahsi edilen ve ölümle neticelenen bu uygulama idam niteliği taşımamaktadır. Sadece isyan hareketinin silahla savuşturulmaya mecbur kalınması esnasında zorunlu başvurulacak bir yöntemdir.⁴⁵⁵

Buna mukabil Osmanlı döneminde, başlattıkları isyan neticesinde Genç Osman'ı tahttan indiren ardından da katleden isyancı elebaşları hakkında idam cezası uygulandığı görülmektedir. Sultan II. Osman'ın katli, halk nezdinde ciddi bir rahatsızlığa neden olmuş ve bu durumdan yeniçeriler sorumlu tutulmuştu. Nitekim yeniçeriler halk arasında “*Padişah katilleri*” olarak anılır olmuştu. Bu durumdan rahatsız olan yeniçeriler, icra edilen bir divanda/toplantıda “*Sultan Osman'ın katlinden kendilerinin sorumlu olmadığını, sorumlu kim ya da kimler ise tespit edilerek cezalandırılmalarını*” talep ettiler. Gerçekleştirilen bir sonraki divandan sonra ise yeniçerilerin bölük ağaları, Şeyhülislam Zekeriyazâde Yahya Efendi'den (öl. 1053/1644) Sultan Osman'ın katilleri için fetva talep ettiler. Şeyhülislam'ın ise “*Padişah'ın anılan katle dair bir fermanı yoksa katillerin öldürülmelerinin caiz olduğu*” yönünde bir fetva verdiği belirtilmektedir.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyancılar ve Darbeler*, 239.

⁴⁵⁵ Üdeh, *et-Teşrîu'l-cinâiyyü'l-İslâmî*, 2/697; Akman, “Önceki Hukukumuzda İsyancı Suçu”, 207; Çevik, *Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Devlete İsyancı Suçu*, 69.

⁴⁵⁶ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyancılar ve Darbeler*, 134.

II. Osman'ın katillerinin idam edilmelerinin cevazına delalet eden bu fetva, bahse konu isyan hareketinde yer alan ve Sultan Osman'ı katleden kimselerle ilgilidir. Nitekim bu fetvadan hareketle, devrik Padişah'ın katlinden sorumlu tutulan Kara Davut Paşa ve Kilindir/Kalender Uğrusu ile Derviş Paşa ve Meydan Bey idam edilerek cezalandırılmışlardır.⁴⁵⁷

İnfaz edilen bu ceza, salt isyan eylemi nedeniyle değil, adı geçenlerin işledikleri cinayet ile ilgili olmalıdır. Bir başka ifadeyle adı geçen suçlular, kısas haddi uygulanmak suretiyle cezalandırılmışlardır. Yani Şeyhülislam, ilgililerin idam edilmelerinin cevazını, işledikleri cinayete karşılık kısas uygulanması düşüncesiyle vermiş olmalıdır.

Devlet güçlerinin isyan hareketini bertaraf etmek için giriştiği silahlı mücadele neticesinde ehl-i bağı etkisiz hale getirerek onlara karşı üstünlük kurması üzerine, kaçan ve yaralanan isyancılara nasıl davranılacağı hususu da isyancılar için öngörülen cezai uygulamalar kapsamında ele alınabilir. Bu bağlamda ehl-i adlin galibiyeti neticesinde kaçan veya yaralanan isyancıların, güç sahibi bir topluluğa iltihak ederek devlet için yeniden tehlike oluşturma olasılığı bulunması halinde öldürülmelerine cevaz verilmektedir. Aksi takdirde isyancıların müslüman olmaları, isyan tehlikesinin de ortadan kalkmış olması nedenleriyle öldürülmeleri söz konusu olamayacaktır.⁴⁵⁸

Bu hükümlerden, yaralı ve kaçan isyancıların devlet için yeniden tehlike oluşturup oluşturmayacakları hususu değerlendirilerek haklarında “öldürülmeleri” ve “kendilerine ilişilmemesi” şeklinde iki seçenek bulunduğu, tehlike oluşturacakları yönünde bir endişe söz konusu olması durumunda öldürülecekleri anlaşılmaktadır. Bu durumun da kurala bağlı bir ceza olmayıp isyan tehlikesinin bertaraf edilmesi amacına matuf bir uygulama olduğu söylenebilir.

Esir alınan isyancılar için ölüm ya da hapis şeklinde iki tür cezai uygulama öngörülmekte, bahse konu cezalardan hangisinin infaz edileceğine dair takdir devlet başkanına bırakılmaktadır. Ancak öldürme yönündeki takdir, mutlak bir seçenek olmayıp “iltihak” ihtimaline bağlıdır. Bununla birlikte devlete karşı herhangi bir isyan

⁴⁵⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 144-145; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 136.

⁴⁵⁸ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

hareketine girişmeyeceklerine dair bir değerlendirme yapılarak yine devlet başkanının uygun görmesi halinde isyancı esirler serbest bırakılabilecek, dolayısıyla da bir diğer seçenek olarak herhangi bir ceza infazı cihetine gidilmeyecektir.⁴⁵⁹

Anlaşılabacağı üzere silahlı bir güç oluşturmak ve belirli bir bölgede karargâh kurmak suretiyle fiilen isyan girişiminde bulunmuş olanlar için muharebe esnasında ölüm; yaralı, kaçan ve esir durumdaki isyancılar hakkında iltihak edebilecekleri bir güç bulunması şartına bağlı olarak ölüm; esir alınan bâğîler içinse ayrıca devlet başkanının takdirine bağlı olarak hapis cezası uygulamaları caridir.⁴⁶⁰

Mezkûr durumlar ile terettüp eden ilgili yaptırımlar dışında, iki kesim için cari olduğu anlaşılan bir hapis cezasından daha bahsedilmektedir. Söz konusu bu hapis cezası isyan hazırlığı yaptıklarına dair haklarında istihbarat alınan silahlı bir grup⁴⁶¹ ile isyan esnasında ele geçirilen rehinelere için devlet başkanı tarafından takdir edilen bir uygulamadır.⁴⁶²

3.4.14. Cezai Uygulamaların İlleti ve Dayanağı

İsyancılar için öngörülen mezkûr cezaların, hangi dayanaktan hareketle söz konusu olduğu hususu, konu bağlamında önem arz eden bir başka noktadır.

İsyancılarla girişilen silahlı mücadele esnasında, içinde bulunulan savaş halinin getirmiş olduğu zorunlu bir sonuç olarak isyancıların öldürüldüğü bilinmektedir. İsyancılara karşı başlatılan silahlı mücadelenin, dolayısıyla da isyancıların muharebe esnasında öldürülmelerinin gerekçesi veya meşruiyeti için “*hüküm delil üzerine cereyan eder/إِنَّ الْحُكْمَ يَدُورُ عَلَى الدَّلِيلِ*” şeklindeki genel kural, illet olarak ileri sürülmektedir. Bu çerçevede isyancıların silahlanarak bir araya gelmeleri ve toplu bir güç oluşturmaları devlet, devlet başkanı ve yönetim için tehlike görülmüş, bu durum da isyancıların öldürülmeleri yönündeki hükmün delili kabul edilmiştir. Yani “*hüküm, delil üzerine cereyan eder*” şeklinde formüle edilen genel kural ehl-i bağıyn öldürülmesi ile ilişkilendirildiğinde, isyancıların silahlı bir güç oluşturmak suretiyle devlet yönetimine karşı belli bir karargâhta toplanmaları illet sayılmış, söz konusu bu

⁴⁵⁹ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁴⁶⁰ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 351-352; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁴⁶¹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475.

⁴⁶² Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

delilden hareketle de ilgili kalkışmacıların öldürülecekleri neticesine varılmıştır. Bir başka deyişle isyancıların öldürülmelerine dair cari olan hüküm, onların devlet yönetimini hedef alarak isyana kalkışmaları şeklindeki eylemleri (delil/illet) üzerine inşa edilmiştir. Netice olarak isyancıların öldürülmeleri hüküm, isyan hareketi ise bu hükmün illetidir.⁴⁶³

Dürerü'l-hükkâm dışında bu çalışmada konu edilen metin ve şerh türü Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde, isyancıların öldürülmesi hükmünün illeti bahsedildiği çerçevede zikredilmekte ve fakat bu noktada herhangi bir dayanağa yer verilmemektedir.⁴⁶⁴ Mezkûr eserde ise isyancılar ile girişilen silahlı mücadele esnasında, aralarında miras ilişkisi bulunan isyancı olmayan ehl-i adl bir kimse ile isyancı bir vatandaşın birbirlerini öldürmelerine dair açıklamaların yapıldığı bölümde, ehl-i adlin bâğî bir kimseyi öldürmesi nedeniyle sorumlu tutulamayacağı, zira Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetinde isyancılarla savaşılmasının emredildiği ifade edilmekte, böylelikle dayanağa yer verilmektedir.⁴⁶⁵

Osmanlı öncesi Hanefî fıkıh eserlerinde, isyancılar için cari olan ölüm cezası için en temelde Hucurât sûresinin “*Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah’ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.*”⁴⁶⁶ meâlindeki dokuzuncu âyeti dayanak gösterilmektedir. Bu çerçevede (örneğin) *el-Mebsût*’ta, müslümanların görüş birliğine varmak suretiyle içlerinden seçtikleri, otoritesi sayesinde kendilerini emniyette hissettikleri ve güvenli bir şekilde seyahat ettikleri devlet başkanına karşı bir grup müslümanın ayaklanması durumunda, gücü yeten her bir vatandaşın isyancılara karşı

⁴⁶³ İnceleme konusu fıkıh eserlerinden elde edilen bu bilgiler için bk. Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546. Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 351-352; Timurtâşi, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁴⁶⁴ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşi, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707-709; Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 351-352; Timurtâşi, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b-277a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/410-421.

⁴⁶⁵ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/547.

⁴⁶⁶ el-Hucurât 49/9

devlet başkanıyla beraber savaşmasının vacip olduğu ifade edilmekte, mezkûr âyet de bu hüküm için dayanak olarak zikredilmektedir.⁴⁶⁷

Bedâiu's-sanâi 'fî tertîbi's-şerâi' de kendisine isyan eden hâricîlere karşı Hz. Ali'nin ilk aşamada çağrıda bulunduğu, ancak çağrısının karşılık bulmaması üzerine onlarla savaşa giriştiği (öldürülmelerine dair emir verdiği), söz konusu bu tutumunun dayanağının da mezkûr âyet olduğu belirtilmiştir.⁴⁶⁸

Şerhu Muhtasari't-Tahâvi'de bâğîlere karşı savaşılmasının, dolayısıyla da öldürülmelerinin temelinde Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetinin bulunduğu, nitekim teşebbüs ettikleri isyan halini terk edecekleri ve sağduyu çizgisine geleceklerine dair bir umut görülmesi durumunda kendilerine çağrıda bulunulması, çağrıya olumlu karşılık vermeyip tutumlarını devam ettirmeleri halinde ise kendileriyle savaşılmasının vacip olduğunun, söz konusu âyetten istinbat edildiği ifade edilmektedir.⁴⁶⁹ Mezkûr âyet, *Fethu'l-kadîr*'de de kîtâl için dayanak olarak zikredilmektedir.⁴⁷⁰

İsyancılarla savaşa girileceğine, dolayısıyla da onların öldürüleceklerine ilişkin hükme, bazı Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde sünnetten dayanak zikredilmektedir. Bu kapsamda Hz. Peygamberin “Fitne uykudadır, onu uyandırana Allah lanet etsin.”⁴⁷¹ hadisine yer verilmektedir. Mezkûr hadis gereğince isyancılar, teşebbüs ettikleri eylem nedeniyle kötü bir iş yapmışlar, bu suretle de fitne çıkarmışlardır. Dolayısıyla da kendileriyle savaşılması vaciptir.⁴⁷²

Anılan fıkıh eserlerinde isyancıların öldürülmelerine dair sünnetten getirilen söz konusu dayanağın, doğrudan değil de dolaylı bir şekilde isyancıları kapsadığı yönünde bir değerlendirmeye hareket edildiği düşünülmektedir.

Esir alınan bâğîler ile isyan hazırlığı yaptıklarına dair haklarında istihbarat alınan silahlı kimseler ve isyan esnasında ele geçirilen rehineler için devlet başkanı

⁴⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/1266.

⁴⁶⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi* '9/544.

⁴⁶⁹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvi*, 6/100.

⁴⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/97.

⁴⁷¹ Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*, 1415.

⁴⁷² Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/412. *Müştemilü'l-ahkâm* ve *Reddü'l-muhtâr*'da sözü edilen hadis ve hükmün serdedildiği noktada *et-Tehzîb* ve *Vâkıât-ı Lâmişî* kaynak gösterilmektedir.

tarafından takdir edilen hapis cezası söz konusudur.⁴⁷³ İsyancı rehine ve esirler için takdir edilen hapis cezasıyla hem bu cezaya mahkûm edilen hem de sahada isyan halinde bulunan isyancıların içinde bulundukları isyan düşüncesi ve eyleminden vazgeçirilmesi hedeflenmektedir.⁴⁷⁴ Bu amacın sağlanması düşüncesinin, aynı zamanda hapis hükmünün gerekçesini teşkil ettiği söylenebilir. Ancak söz konusu hapis uygulamasına ilişkin Kitap ya da sünnetten herhangi bir dayanak, Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde zikredilmemektedir.⁴⁷⁵

İsyancılar için öngörülen hapis cezasının devlet başkanının takdirine bırakılmış olması ve bu noktada yapılan izahlardan hareketle, hapis uygulamasının ta'zir cezası niteliği taşıdığı rahatlıkla söylenebilecektir.

3.4.15. İsyan İstihbaratı Alınması Durumunda Devletin Tepkisi

Bir grup isyancı tarafından kalkışma başlatılacağı yönünde devlet başkanına veya yetkililerine bilgi ulaşması durumunda, devlet başkanının ya da ilgili devlet erkinin nasıl tepki göstermesi gerektiği noktasında iki durumdan bahsedilmektedir:

Birincisi; bir grubun silah tedarik ettikleri ve isyan amacıyla saldırı için hazırlık yaptıkları yönünde bir istihbarat alınması, bu suretle de isyan hazırlığı yapıldığının önceden öğrenilmesi durumudur. Böyle bir ortamda isyana meydan vermemek ve olası zararı mümkün olduğunca savuşturmak için isyan hazırlığı yapan ilgililerin yakalanmalarına ve tövbe edip sahip oldukları isyan düşüncesini terk edinceye dek hapsedilmelerine dair devlet başkanı takdirde bulunabilecektir.⁴⁷⁶

İkincisi ise; halk arasında bir grubun isyana dair görüşmeler yapması ancak eylem noktasında herhangi bir girişimde bulunmaması halidir. İsyanı kendi aralarında dillendirmekle birlikte, söylem ve düşüncelerini eyleme dönüştürmeyen bu kimselere,

⁴⁷³ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, (Yeni Cami, 00570), 105a; Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ehsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351-352; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁴⁷⁴ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ehsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁴⁷⁵ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Halebî, *Mültekâ*, 223; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/546-547; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ehsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a.

⁴⁷⁶ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a. *Minehu'l-gaffâr*'da bu konu, *el-Hidâye* üzerinden anlatılmıştır. Bk. Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedî* (Beyrut: Dâru'l-Erkâm B. Ebi'l-Erkâm, ts.), 1-2/463.

henüz suça azmetme durumu meydana gelmediği için herhangi bir müdahalede bulunulmayacak ya da bulunulmasına gerek görülmeyecektir.⁴⁷⁷

3.4.16. İsyancı Yakınlarının Esareti ve Mallarının Müsaderesi

Devletin isyancılara karşı verdiği mücadelenin başarıyla neticelenerek isyanın bastırılması ve tehlikenin savuşturulmasının ardından ortaya çıkan tablo, bu çerçevede isyancıların aileleri ile sahip oldukları eşyalarla ilgili, özellikle de silah ve binekleri hakkındaki tasarruf ve değerlendirmeler önem arz etmektedir.⁴⁷⁸ Bu noktada isyancı yakınlarının esaretine dair eserlerde “isyancıların zürriyetleri esir edil(e)mez” şeklinde genel bir ifade kullanılmaktadır.⁴⁷⁹

Cemel savaşı sırasında “*isyancılardan esir düşenlerin öldürülemeyeceği, gizliliklerinin açığa vurulamayacağı ve mallarının alınamayacağı*” yönünde Hz. Ali’den nakledilen talimatta geçen ve “*İsyancıların kadınları esir edilemez.*” şeklinde açıklanan “*gizliliklerinin açığa vurulamayacağı*” yargısından hareketle isyancıların zürriyetlerinin esir edilemeyeceği neticesine ulaşılmaktadır. Bir başka ifadeyle Hz. Ali’ye ait zikri geçen söz, mezkûr hükme dayanak teşkil etmektedir.⁴⁸⁰

İsyancılara ait olup da ele geçirilen eşyaların tasarrufuyla ilgili değerlendirmeye tabi tutulan iki ayrı kategori bulunmakta, bu bağlamda isyancıların

⁴⁷⁷ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707. Bu hükmün *Mecmau'l-enhur*'da serdedilmesinin ardından *Keşf* isimli eser kaynak gösterilmiştir. *Keşf* isimli eserin, Hanefî fıkhnın temel metinlerinden olan *Kenzü'd-dekâik* üzerine İbn Sultan (öl. 950/1544) tarafından yazılan şerh türü fıkıh kitabı olduğu izlenimine varılmıştır.

⁴⁷⁸ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrî'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a. Bu konuya yer veren inceleme konusu eserlerden bazılarında, ilgili hükümlerin serdedilmesi esnasında çeşitli kaynaklara atıfta bulunulmuştur. Bu çerçevede; *Mecmau'l-enhur* ve *ed-Dürü'l-müntekâ*'da *el-İhtiyâr*; *ed-Dürü'l-muhtâr*'da *Fethu'l-kadîr*, *Nehru'l-fâik* ve *es-Sirâcü'l-vehhâc*; *Minehu'l-gaffâr*'da *el-Hidâye*, *el-Muhît*, *Muhtasarü'l-Kerhî* ve *es-Sirâcü'l-vehhâc*; *Reddü'l-muhtâr*'da ise *Zeylaî* kaynak gösterilmiştir. Anılan kaynaklarda mezkûr konuya dair anlatım için bk. Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 4/152-153; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/99; İbn Nüceym, *en-Nehru'l-fâik*, 3/267; Serahsî, *el-Muhît*, 5/342-343; Mergînânî, *el-Hidâye*, 1-2/463. Konunun *es-Sirâcü'l-vehhâc*'ın muhtasarı olan *el-Cevheretü'n-neyyire*'deki anlatımı için bk. Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 6/342. Ayrıca *Minehu'l-gaffâr*'da *Kerhî*'ye atfen zikredilen bu konunun karşılaştırılması, *Kerhî*'nin *el-Muhtasar*'ı üzerine yazılan *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* üzerinden yapılmıştır. Bk. Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, 9/189-190. Konunun *Zeylaî* adıyla anılan eserde anlatımı için bk. Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Ali b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, thk. Ahmed İzzu İnâye (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 4/194-195.

⁴⁷⁹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrî'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁴⁸⁰ Timurtâşî, *Minehul-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

sahip oldukları ve isyan hareketi esnasında kullandıkları silahlar ve binekler ile bunlar dışında kalan diğer eşyaları, hükme konu edilmektedir.

İsyancıların mallarına el konulamayacağı hususu genel bir hükmüdür. Dolayısıyla da isyancılardan geriye kalan ya da isyan girişiminin bertaraf edilmesinin ardından ele geçirilen mallar, gayrimüslimlerle yapılan savaşta ele geçirilen ganimet malları gibi değerlendirilerek isyanı bastırmak için yürütülen silahlı mücadeleye iştirak eden askerler ya da halk arasında taksim edilemeyecek ve koruma altına alınacaktır. Bâğîler tövbe edinceye ve dirençleri kırılıncaya dek koruma altında kalacak, isyan girişimi nedeniyle pişman oldukları ve bundan böyle bu yönde bir girişimde bulunmayacaklarını deklare etmelerinin ardından kendilerine iade edilecektir. Bu hükmün dayanağı, Hz. Ali'nin Basra'da vuku bulan Cemel savaşı sırasında, isyancılara ait silahları mülkiyetini vermeksizin sadece ihtiyaç doğrultusunda ve yalnızca ihtiyaç duyulduğu süre zarfında kullanılmak kaydıyla kendi taraftarları arasında dağıtmasıdır.⁴⁸¹

İsyancıların mallarının kimseye dağıtılamayacağına dair hükmün, Hz. Ali'nin anılan uygulamasına ilaveten iki ayrı temel gerekçeden hareketle de vaz edildiği görülmekte, bu çerçevede her ne kadar isyancı olsalar da ilgili mal sahiplerinin müslüman olmaları ile canın ve malın muhafazası noktasındaki İslam'ın genel prensibinin ilgili hükme gerekçe teşkil ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁸² Muhafaza altına alma şeklindeki uygulamanın ise isyan eylemi nedeniyle ortaya çıkan tehlike tamamıyla savuşturuluncaya dek devlet tarafından başvurulmuş geçici bir tedbirdir.⁴⁸³ Diğer taraftan isyancıların -binek ve silahları dışındaki- eşyaları ihtiyaç durumunda dahi kullanılamayacaktır.⁴⁸⁴

İsyancılara ait mallara el konulamayacağına dair genel hükmün ardından, isyan hareketinde kullanılan veya isyan için lojistik destek niteliği taşıyan silahlar ile bineklere ilişkin hükümler de konu bağlamında bir diğer önemli noktadır. Bâğîlere ait

⁴⁸¹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Timurtâşî, *Tenvirü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b

⁴⁸² Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546.

⁴⁸³ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546.

⁴⁸⁴ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

silah ve bineklerle ilgili hüküm, sahip oldukları diğer eşyaların kullanılamayacağına ilişkin genel hükümden istisna edilmektedir. Bu çerçevede müslümanlar tarafından ihtiyaç duyulması halinde, devlet başkanının tasarruf ve takdiriyle isyancılara ait silahlar ile binekler kullanılabilecektir. Hanefî mezhebinde geçerli olduğu anlaşılan mezkûr hükme, “ihtiyaç görüldüğünde isyan dönemi dışında isyancı olmayan vatandaşların eşyalarında devlet başkanının tasarrufta bulunabileceği” şeklindeki uygulamaya cevaz verilmesi dayanak gösterilmiştir. Bir başka ifadeyle “ihtiyaç” gerekçesi doğrultusunda devlet başkanının vatandaşların silahları ile bineklerinde tasarruf yetkisinin bulunduğu dikkat çekilerek, isyana kalkışmış bir grubun sahip olduğu silah ve teçhizata, ihtiyaç söz konusu olması durumunda kullanılması amacıyla el konulmasının evleviyetle caiz olacağı vurgulanmıştır.⁴⁸⁵

Hz. Ali’nin Basra’da, isyancılara ait silahları mülkiyetini vermeksizin sadece ihtiyaç doğrultusunda kullanılması amacıyla kendi askerlerine dağıtması, isyancıların mallarının askerler ve halk arasında taksim edilmesinin caiz görülmemesi hususunda olduğu gibi bu görüşe de dayanak teşkil etmektedir.⁴⁸⁶ Buradan da anlaşılabileceği üzere Hz. Ali’nin mezkûr uygulaması, iki yönüyle dayanak olarak değerlendirilmiştir: Bir yönüyle ele alındığında silahlar ile bineklerin mülkiyeti vermeksizin sadece kullanım amacıyla dağıtılmasının, isyancıların mallarına el konulamayacağına delalet ettiği değerlendirilmiştir. Nitekim bu yönde sözlü bir talimat⁴⁸⁷ bulunması da ayrıca bu tutumu teyit etmektedir. Diğer yönüyle bakıldığında ise silahların sadece ihtiyaç doğrultusunda kullanılması amacıyla askerlere verilmesinin, isyancıların sahip oldukları mallardan sadece silahları ile bineklerinin ihtiyaç halinde ve geçici olarak kullanılabileceğini caiz kıldığı şeklinde düşünülmüştür. Silah ve bineklerin kullanımı noktasında ortaya çıkmış herhangi bir ihtiyaç söz konusu değilse bu teçhizatın da diğer eşyalar ile beraber muhafaza altına alınması gerekmektedir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşi, *Tenvîrü’l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/708.

⁴⁸⁶ Timurtâşi, *Minehu’l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

⁴⁸⁷ Hz. Ali’nin Basra’da Cemel savaşında elde ettiği galibiyetin ardından, mağlup olan isyancılara karşı takınılması gereken tavra dair taraftarlarına/askerlerine “*Esirleri öldürülmez, gizlilikleri açığa vurulmaz/kadınları cariye yapılamaz/esir alınamaz, mallarına el konulamaz ve yağmalanamaz.*” anlamında verdiği talimat, “*وَلَا يُقْتَلُ أَسِيرٌ وَلَا يُكْتَفَى سَرٌّ وَلَا يُأْخَذُ مَالٌ وَلَا يُغْنَمُ لَهُمْ مَالٌ*” şeklinde bazı eserlerde yer almaktadır. Örnek olarak bk. Timurtâşi, *Minehu’l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

⁴⁸⁸ Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/708.

Öte yandan isyancılardan elde edilen teçhizat, sadece ilgili isyan hareketinin savuşturulmasını temin amacıyla eylem halindeki isyancılara karşı kullanılabilecek, isyan bastırıldıktan sonra ise sahiplerine iade edilecektir. Zira isyanın bastırılmış olması, isyancılara ait silahların devlet güçleri safında mücadele eden asker ya da vatandaşların mülkiyetine geçmesi anlamına gelmemektedir.⁴⁸⁹

İhtiyaca binaen kullanımı söz konusu olmadığına isyancılara ait binekler satılarak elde edilen gelir ilgili isyancının giderlerinde kullanılmak üzere koruma altına alınacaktır.⁴⁹⁰ Daha kolay, faydalı ve kontrol edilebilir bir uygulama olduğundan isyancılara ait yük hayvanları da elde edilen gelir muhafaza edilmek üzere satılabilecektir.⁴⁹¹

Hanefî mezhebi dışındaki diğer üç mezhep ise isyancılara ait mallar ile silah, teçhizat ve bineklerin kullanılmasına “bir müslümanın sahip olduğu eşyadan, sahibinin rızası olmadan faydalanılmasının caiz olmadığı” şeklindeki genel hükümden hareketle cevaz vermemişlerdir.⁴⁹²

İsyancılara ait mallara el konulamayacağı, kullanılamayacağı ve koruma altına alınması gerektiği yönündeki hüküm, genel bir hükümdür. Bununla birlikte silah ve bineklerin, “ihtiyaç doğrultusunda kullanılmasının cevazı” şeklinde istisna ve özel bir hükme konu olması dikkat çekmektedir. Silah ve bineklerin, isyan hareketinin icrası ve başarıya ulaşması, ele geçirilmesinin ardından ise isyanın bastırılması noktasında en temel ve gerekli teçhizat olduğu realitesinden hareket edilerek ayrıca zikredildiği ve özel bir hüküm içerdiği düşünülmektedir. Mamafih isyan hareketinin başarıya ulaşması ya da bastırılması bakımından ele alındığında silah ve binek ile aynı ölçüde kritik önem arz eden herhangi başka bir eşyanın da aynı hükme tabi olması gerektiği mülahaza edilmektedir.

İsyancılara ait malların konu edildiği iki Osmanlı dönemi fetvasına rastlanmıştır: Bu fetvalardan biri, isyancı elebaşı Şeyh Bedreddin hakkında

⁴⁸⁹ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

⁴⁹⁰ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708.

⁴⁹¹ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/418.

⁴⁹² Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477. Bu hükmün, Şafiî kaynaklarından *Ravzatü't-tâlibîn*'deki anlatımı için bk. Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 6/482.

hazırlanmış olan ve “kanı helal, malı haram” şeklinde bir hüküm içeren fetvadır.⁴⁹³ Şayet bu fetva, kaynaklarda bahsedildiği mezkûr şekliyle hazırlanmışsa, bu durumda fıkıh kitaplarında zikredilen ilgili hüküm dikkate alınmış olmalıdır. Zira -ifade edildiği üzere- isyancıların müslüman olmaları nedeniyle koruma altında bulunan mallarına el konulamayacağı hüküm altına alınmaktadır.⁴⁹⁴

Bir diğer fetva ise mezkûr hükmün aksi bir içeriğe sahiptir. Sancak Vakasında isyancılarla ilgili hazırlanan fetva “*isyancıların mallarının helal olduğu*” şeklinde bir hüküm içermektedir.⁴⁹⁵ Bu hükme göre isyanın bastırılması sonrasında isyancıların sahip oldukları mallara el konulabilecektir. Ancak fıkıh kitaplarında yer verilen zikri geçen hükümlerden hareketle, el konulma işlemi yapılamayacak olan malların, isyanın bastırılmasından sonra hayatta kalan isyancılara ait olduğu izlenimi elde edilmektedir. Şayet böyleyse, isyanın bastırılmasından sonra devletin affettiği ya da hapsettiği isyancıların mallarına el konulmasının caiz olduğu neticesine ulaşma imkânı olmadığı değerlendirilmektedir.

Fetvada yer verilen “*isyancıların mallarının helal olduğu*” yönündeki hüküm isyanın bastırılması esnasında öldürülmüş olan bağîlerin geriye bıraktıkları mallar ile ilgiliyse, bu durumda “helal” hükmünün şartlar gereğince caiz olabileceği düşünülmektedir: İsyancıların mallarının kötü niyetli veya devlet aleyhinde olan kimselerce kullanılma ihtimali, mirasçıların bulunmaması veya mirasçıların da isyan davası gütmesi gibi durumlarda, müsadereye uygunluğuna mani bir durum bulunmadığı mülahaza edilmektedir. Ancak isyancıların mirasçıları bulunmakta ve bu kişilerin devlet aleyhine faaliyet yürütme veya isyan davasını devam ettirme gibi bir niyet ya da düşüncelerine dair bir kanıt yoksa bu durumda fıkıh kitaplarında zikredilen “*isyancıların mallarına el konulamaz*” hükmünün işletilmesi gerektiği mütalaa olunmaktadır.

⁴⁹³ Dindar, “Bedreddin Simâvî”, 5/331-334; Şerif Gedik, “Osmanlı Fetret Dönemi Fakihlerinden Şeyh Bedreddin ve Câmîu’l-Fusûleyn İsimli Eseri”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2020), 370.

⁴⁹⁴ Timurtâşî, *Tenvîrî’l-’ebsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

⁴⁹⁵ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 199-206; Ayrıca bu fıkhi belge için “hüccet” tabirini kullanan çalışmalar da vardır. Bk. Katgı, “Osmanlı Devleti’nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği”, 807.

3.4.17. İsyancılar Tarafından Toplanan Vergiler

Öşür ve zekât toplanması noktasındaki sorumluluk, otorite olması ve egemenliği elinde bulundurması nedeniyle doğrudan devlettedir. Ele geçirdikleri ve egemenlik sürdükleri bölgelerde isyancılar tarafından toplanan vergiler, devlet güçlerinin ilgili bölgeyi yeniden hâkimiyeti altına almasının ardından ikinci defa toplanmayacaktır.⁴⁹⁶

İsyancılar tarafından toplanan vergiler doğru yerlere sarf edilmesi halinde sahipleri adına geçerli olacak, ulaşması gereken yerlere ulaştırılmaması durumunda ise konu taabbudî (diyânî) bir mesele olarak isyancılarla Allah arasında kalacaktır.⁴⁹⁷ Yani vergi sahipleri için herhangi bir mesuliyet söz konusu değilken, sorumluluk vergiyi toplayanlara ait olacaktır.

3.4.18. İsyan Esnasında İşlenen Cinayetlere İlişkin Hükümler

İsyancıların ele geçirdikleri bölgede meydana gelmesi olası cinayetler ve cinayet vukuu halinde söz konusu olan hukuki netice, bağy konusu bağlamında önem arz eden bir diğer husustur. Bu çerçevede “bir isyancının başka bir isyancıyı öldürmesi”, “isyancı olmayan bir vatandaşın isyancı olmayan bir başka vatandaş öldürmesi”, “adil bir vatandaşın bir bâğîyi öldürmesi” ve “bir bâğînin ehl-i adl bir vatandaşı öldürmesi” şeklinde dört tür eylem olasıdır. İsyancılar tarafından ele geçirilen şehirlerin yeniden devlet hâkimiyetine girmesinin ardından, bu şehirlerde işlendiği anlaşılan cinayetlere dair işletilmesi gereken hukuki gelişmeler, eserlerde ele alınmaktadır.

Devlet güçlerinin isyanı bastırıp hâkimiyeti ele geçirmesinin ardından, isyanın devam ettiği kargaşa esnasında bir bâğînin kendi gibi bir bâğîyi öldürdüğü öğrenilir ve hukuki değerlendirmeye tabi olursa, katil isyancıya kısas ya da diyet gibi herhangi hukuki bir yaptırım uygulanmayacaktır.⁴⁹⁸

Katile herhangi bir yaptırım uygulanmayacak olması, katl eyleminin vukuu sırasında devlet otoritesinin etkin olmamasına bağlanmaktadır.⁴⁹⁹ Ayrıca isyancı

⁴⁹⁶ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477. Bu konuda, inceleme konusu eserlerden sadece *Müştemilü'l-ahkâm*'da bilgi verilmektedir.

⁴⁹⁷ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477.

⁴⁹⁸ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/474; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşi, *Tenvîrü'l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁴⁹⁹ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

maktulün katlinin mubah olması da bu noktadaki sorumluluğu düşüren unsurlardandır.⁵⁰⁰ Öte yandan, söz konusu şehirde devlet otoritesinin kesintiye uğraması nedeniyle, işlenen cinayetler darulharpte meydana gelmiş gibi değerlendirildiğinden sözü edilen hüküm ortaya çıkmaktadır.⁵⁰¹

Cinayetin darulharpte meydana geldiği değerlendirilerek katil için kısas veya diyet uygulanmaması yönündeki hüküm, dâruhharpte öldürülen müste'men (in katili) üzerinden kıyas edilerek ele alınmıştır. Nitekim güvence almak suretiyle gayrimüslim bir memlekette yaşayan (müste'men) iki müslüman kişiden birinin diğerini öldürmesi halinde, katilin diyet ödemesi gerekmektedir. Oysa kendi gibi bir bâğîyi öldüren katil bâğîye, cinayeti darulharpte işlemiş gibi değerlendirme yapılarak herhangi bir sorumluluk yüklenmemektedir. Buradan hareketle de katil müste'men ile katil bâğî hakkında uygulanan iki farklı hüküm bulunduğu, dolayısıyla da darulharp merkezli yaklaşımın isabetli olmadığı ileri sürülmektedir. Bu iddiaya, "müste'menin ilgili ülkeye güvence alarak girdiği, dolayısıyla da dokunulmazlığının devam ettiği, oysaki isyancının isyana kalkışması nedeniyle dokunulmazlığının ortadan kalktığı" şeklinde bir izah yapılarak, iki mesele arasında fark olduğu beyan edilmiştir.⁵⁰²

İsyancıların ele geçirdiği bölgede işlenen bir diğer cinayet türü de devlet yanlısı bir vatandaşın kendi gibi adil bir vatandaş öldürmesi şeklinde meydana gelen bir eylemdir. Böyle bir olayın meydana gelmesi halinde, devlet otoritesinin ilgili bölgede devam edip etmediği göz önünde bulundurularak iki olasılık üzerinde durulmaktadır: Bâğîler tarafından işgal edilen bölgede, devlet yasalarının (velâyetül-imâm) kesintiye uğramadığı ve geçerliliğini koruduğu, yani isyancıların kanunlarının cari olmadığı bir ortamda adil bir vatandaş kendi gibi adil bir vatandaş öldürdüğünde, katile kısas uygulanacaktır. Zira devlet otoritesi halen devam etmektedir. İsyancılar tarafından belirlenen kuralların uygulanmasına imkân bulunamaması, dolayısıyla da devlet yasalarının cari olması, isyancıların söz konusu bölgede rahat hareket etme imkânı bulamadıkları anlamına gelmekte, bu durum da devlet otoritesinin devamına delalet etmekte, netice itibarıyla da katil için kısas hükmünün infazı söz konusu olmaktadır.

⁵⁰⁰ *ed-Dürü'l-muhtâr*, *Minehu'l-gaffâr* ve *Reddü'l-muhtâr*'da bu konu, *Fethu'l-kadîr*'e dayandırılmaktadır. Bk. İbnü'l-hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/100.

⁵⁰¹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/474; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/418. Bu ve ilişkili diğer hükümler için ayrıca bk. İbnü'l-hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/99-100.

⁵⁰² Simâvî, *et-Teshîl*, 3/474.

Devlet yasalarının pasivize edilip isyancılar tarafından vaz edilen yasaların etkinliğinin söz konusu olması halinde ise; devlet otoritesi kaybolduğundan katil için herhangi bir yaptırım işletilmeyecektir.⁵⁰³

Görüldüğü üzere isyan hareketinin cereyanı esnasında işlenen cinayetlere ilişkin yaptırım nitelikli hükümlerin infaz edilmesinin, devlet otoritesinin bulunup bulunmadığına ve devlet tarafından vaz edilen yasaların etkin ya da pasifliğine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. İsyancıların ele geçirdikleri bölgenin devlet güçleri tarafından yeniden egemenlik altına alınmasının ardından, isyan hareketinin devam ettiği esnada işlenen suçların cezalarının infazı noktasında, ilgili dönemde devlet otoritesinin ve yasalarının geçerliliğinin devam edip etmediğine bakılmasının dikkat çekici olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda infaz edilecek hükümde “hukukilik” niteliğinin arandığı, devlet yasalarının etkin olmadığı bir ortamda işlenen suçlar için, devlet yasası uygulanmasının hukuki görülmediği değerlendirilmektedir. Ayrıca bu noktada, “mülkilik” prensibi de etkili olmalıdır. Mülkilik, “suçu işleyen veya suçtan zarar gören kişinin uyuşuna bakılmaksızın fiilin işlendiği devletin ceza yasasının o fiil hakkında uygulanmasını” ifade etmektedir.⁵⁰⁴ Nitekim mevzubahis örnekte cinayetin meydana geldiği bölgede, isyancıların hâkim olması nedeniyle devlet yasalarının devre dışı kalması söz konusudur. Şu halde, devlet yasaları etkin ve devrede olmadığı için mülkilik ilkesinden bahsedilemeyecek, işlediği katil fiili nedeniyle de katil hakkında herhangi bir yaptırım bahse konu olmayacaktır.

Adil bir vatandaşın kendi gibi ehl-i adl bir vatandaşı öldürmesi neticesinde kısas uygulanamayacağı hükmünün söz konusu olduğu mezkûr tabloda, katile sadece yargısal anlamda sorumluluk yüklenemez. Ancak ilgili eylem, ahirette cezayı gerektiren bir eylem olup failinin de Allah katındaki mesuliyeti bakidir.⁵⁰⁵

Devlet safında mücadele eden ehl-i adl bir vatandaşın, isyan hareketinde devlete karşı savaşan bir bâğîyi isyan ortamında öldürmesi hususunda ilgili vatandaş

⁵⁰³ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefi, *Dürrü'l-muhtâr*, 352; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/590; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b. Bahse konu hükmün zikredildiği mezkûr eserlerden *Mecmau'l-enhur*'da, *el-Hidâye* ve *Fethu'l-kadîr*'e müracaat edilmiştir. Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 1-2/464; İbnü'l-hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/100.

⁵⁰⁴ Burak Kaya, “Uluslararası Sözleşmelerde Mülkilik İlkesi”, *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi* 2/1 (Haziran 2020), 34. Ayrıca bk. Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 419.

⁵⁰⁵ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/418-419.

için herhangi bir sorumluluk söz konusu olmayacağı açıktır. Nitekim adil bir devlet başkanına karşı haksızca isyan söz konusu olduğunda, devlet başkanının çağrısıyla vatandaşların bu kalkışmanın bertaraf edilmesi için vaziyet almaları, dolayısıyla da isyancılara karşı silahlı mücadelenin gerektirdiği şekilde davranmaları vaciptir.⁵⁰⁶ Bu hüküm ile konuya dair yapılan açıklamalardan, isyan esnasında devlet safındaki bir vatandaşın kalkışmaya katılan bir bâğîyi öldürmesi neticesinde, fail için herhangi bir mesuliyet söz konusu olmayacak, bilakis ilgili kimse sorumluluk sahibi bir vatandaş olarak kabul edilecektir.

“Adil bir vatandaşın bâğî bir kimseyi öldürmesi” şeklinde bir cinayet seçeneğine eserlerde açıkça temas edilmemektedir.⁵⁰⁷ İsyan ortamında ehl-i adl bir kimsenin bir bâğîyi öldürmesinin görev ve sorumluluk olarak değerlendirilmesi, ayrıca konu bağlamında yapılan ilgili açıklamaların bu durumu izah etmesi nedenleriyle, bu tür bir tercihte bulunulduğu, bir başka ifadeyle bu yönde ayrıca bir açıklamaya ihtiyaç duyulmadığı değerlendirilmektedir.

Bununla birlikte *Minehu'l-gaffâr*'da, diğer şıklarda olduğu gibi açıkça üzerinde durulmasa da isyan ortamında meydana gelmesi muhtemel cinayetlerden bahisle, söz konusu dört olasılığa işaret edilmektedir.⁵⁰⁸

İlaveten *Reddü'l-muhtâr*'da “bir bâğînin başka bir bâğîyi öldürmesi” durumunda kısas gerekmeyeceğine dair hükmün izah edilmesi esnasında “Nasıl ki adil bir vatandaş bir bâğîyi öldürdüğünde, herhangi bir sorumluluk söz konusu olmuyorsa, bir bâğînin başka bir bâğî tarafından öldürülmesi durumunda da katil bâğî için herhangi bir sorumluluk söz konusu değildir.” denilerek, öldürülmesinde kimse için sorumluluk bulunmayan birinin öldürülmesi hususunda katilin kim olduğunun önemi olmadığına vurgu yapılmakta, bu açıklamalar ile de ehl-i adl bir vatandaşın bir bâğîyi

⁵⁰⁶ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/547; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/589; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

⁵⁰⁷ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476-477; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/547; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/590; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708.

⁵⁰⁸ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 277a.

öldürmesi neticesinde ortaya çıkacak hukuki duruma dolaylı olarak temas edilmektedir.⁵⁰⁹

Eserlerde, isyancılar tarafından ele geçirilmiş bölgeyi devlet güçlerinin yeniden egemenliği altına almasının ardından, isyancı bir vatandaşın adil bir kimseyi isyan esnasında öldürmesinin ortaya çıkması üzerine nasıl bir hukuki sorumluluk olduğuna dair, bahse konu meselenin ele alınışı esnasında özel ve sarîh bir açıklama yapılmamaktadır.⁵¹⁰ Ancak aralarında miras ilişkisi bulunan kimselerin isyan ortamında birbirlerini öldürmeleri nedeniyle ortaya çıkacak olası hukuki tabloya dair açıklamalar yapıldığı esnada, isyan ortamında bir asinin devlet yanlısı bir vatandaş öldürmesi durumunda günahkâr sayılacağı ancak herhangi bir hukuki sorumluluğunun bulunmadığı belirtilmektedir.⁵¹¹ Bu hüküm isyan eyleminin neden olduğu kargaşa ortamının bir sonucu olarak görülmekte ve katile sorumluluk yüklenmemektedir. Ancak bahse konu cinayetin, adil bir vatandaşın kendi gibi adil bir vatandaş öldürmesi durumuna kıyasla ele alınması, dolayısıyla da devlet yasalarının ilgili şehirde devre dışı kalması durumunda, katil için herhangi bir sorumluluk söz konusu olmayacağı düşünülebilir. Ancak isyanın bastırılması sonrasında, devletin isyancılar karşı yapıcı ve olumlu davranması esas olmakla birlikte, cinayet işlediği açık ve sabit olan bir bağının söz konusu katil eylemine herhangi bir cezai hüküm terettüp ettirilmemesinin isabetli olmadığı, devlet otoritesinin de devrede olduğu düşünüldüğünde bu cinayetin kısası gerektiren bir eylem olarak ele alınmasının yerinde olacağı değerlendirilmiştir.

3.4.19. Maktul Bâğîler ile Ehl-i Adl Yakınları Arasında Miras İlişkisi

İsyancılar ile devlet yanlısı vatandaşlar arasında meydana gelen silahlı mücadelede, aralarında miras ilişkisi bulunan tarafların birbirlerini öldürmeleri bağlamında dört hukuki netice ortaya çıkmaktadır.

Katil eyleminin kim tarafından işlendiği ve eyleme gerekçe teşkil eden faktörün ne olduğu hususları dikkate alınarak farklı hükümler söz konusudur. Bununla birlikte metin türü ve bir kısım muhtasar şerh türü eserlerde sadece hükümlere yer

⁵⁰⁹ İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, 6/418.

⁵¹⁰ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/474; Rûmî, *Müştemilü 'l-ahkâm*, 1/477-478; Molla Hüsrev, *Dürerü 'l-hükkâm*, 1/547; Kemalpaşazâde, *İzâhu 'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrü 'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefî, *ed-Dürü 'l-muhtâr*, 352; Haskefî, *ed-Dürü 'l-müntekâ*, 2/590; Şeyhîzâde, *Mecmau 'l-enhur*, 1/708.

⁵¹¹ Molla Hüsrev, *Dürerü 'l-hükkâm*, 1/547.

verilmekte,⁵¹² mufassal şerh türü eserlerde ise hükümlerin gerekçeleri ve ilişkili başka detaylar ele alınmaktadır.⁵¹³

Konuyla ilgili ilk ve en genel hüküm, isyancı olmayan bir vârisin isyancı mûris yakınını öldürmesi durumunda ona mirasçı olabileceği şeklindedir.⁵¹⁴ Devlet yanlısı vatandaşın sâdır olan bahse konu katl eylemi, devlet yönetiminin, dolayısıyla da hem devletin bekası hem de kamu düzeninin temini amacını taşıması nedeniyle “hak” gerekçesine dayandırılmakta, yani suç kabul edilmemektedir.⁵¹⁵

Dürerü'l-hükkâm'da ise bu konuda nispeten ayrıntılı açıklamalar yapılmaktadır: İsyancı olmayan vârisin isyancı mûris bir yakınını öldürmesi durumunda ona mirasçı olacağı şeklindeki hükme ilişkin açıklamada ilk olarak, isyanın neden olduğu kaos ortamında asi bir kimseyi öldüren vatandaşın günahkar olmayacağı ve kendisine de herhangi bir sorumluluk terettüp etmeyeceğine dikkat çekilmektedir. Sonrasında bu hüküm ilk aşamada bâğîlerle silahlı mücadeleyi emreden âyetin⁵¹⁶ hükmü ve savaşın masumiyet ilkesini ortadan kaldırması nedeniyle isyancıların ehliharp gibi değerlendirilerek öldürülmelerinin meşru olmasıyla gerekçelendirilmektedir. İlaveten bir kimse kısas nedeniyle mûrisini öldürdüğünde nasıl mirastan mahrumiyeti söz konusu olmayacaksa, isyan ortamında devlet yanlısı bir vatandaşın isyancı bir vatandaşı öldürmesi halinde de mirastan mahrumiyet hükmü geçerli olmayacaktır. Nitekim mirastan mahrumiyet hükmü yasaklı bir eylemin cezası

⁵¹² Simâvî, *et-Teshîl*, 3/474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁵¹³ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708-709; Haskefî, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 352; Haskefî, *ed-Dürri'l-müntekâ*, 2/590; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b-277a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/418-420. *Reddü'l-muhtâr*'da miras ilişkisi ve ehl-i adl ile ehl-i bağy tarafından gerçekleştirilen katl eylemine dair hususların anlatıldığı esnada başvurulmuş kaynakların çeşitliliğinden bahsedilebilir. Bu bağlamda *Fethu'l-kadîr*, *el-Hidâye*, *Bahru'r-raîk*, *Bedaiu's-sanâi* ve *el-Muhît* isimli eserler kaynak gösterilmektedir. İlgili konu, kaynak gösterilen mezkûr eserlerde de görülmüştür. Bk. Mergînânî, *el-Hidâye*, 1-2/464; İbnü'l-hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/100; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-raik*, 5/238. Kâsânî, *Bedaiu's-sanâi*, 9/547. Serahsî, *el-Muhît*, 5/345. *Îzâhu'l-İslâh*'da ise *el-Hidâye* ile *Tebyînü'l-hakâik*'a atıfta bulunulmuştur. Konunun *Tebyîn*'de anlatımı için bk. Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 4/197.

⁵¹⁴ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Haskefî, *ed-Dürri'l-müntekâ*, 2/590; Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁵¹⁵ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/419.

⁵¹⁶ el-Hucurât 49/9.

niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla da isyan esnasında bir asinin öldürülmesi şeklindeki mubah bir eylem, yasaklı bir katl eylemi gibi değerlendirilemeyecektir.⁵¹⁷

İsyancı bir vârisin, isyancı olmayan mûris yakınına isyan hareketi esnasında meydana gelen mücadele esnasında öldürmesi halinde, bahse konu katl eylemine dair isyancı tarafından ileri sürülen argüman, mirasın tevarüsü hususunda etken ve belirleyicidir. Hemen bütün fıkıh eserlerinde, bâğî bir vârisin ehl-i adl mûrisini öldürmesi neticesinde iki olasılık üzerine değerlendirme yapılmaktadır. Bu çerçevede bahse konu mirasçı katil ya katl eylemine ilişkin “haklı olduğu” argümanını öne sürecek ya da “haksız olduğu” yönünde ikrarda bulunacaktır.⁵¹⁸

Konuya ilişkin açıklamalara geçmeden önce bu başlık altında serdedilecek hükümler bağlamında merkezi bir nitelik taşıyan “haklılık” iddiası üzerinde durulması ve bu kavram ile hangi anlamın kastedildiği hususunun vuzuha kavuşturulması uygun olacaktır:

İncelemeye konu eserlerde yer verilen “haklılık” iddiası ile ne kastedildiği, bir diğer deyişle katilin “hak üzere olması” ifadesinden hangi mananın murat edildiği hususuna sadece iki fıkıh kitabında; *ed-Dürrü'l-muhtâr* ile *Mecmau'l-enhur*'da değinilmektedir.⁵¹⁹ *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da Haskefi, katil bâğînin “haklılığını”, devlet başkanına karşı ayaklanması hususunda haklı olduğunu iddia etmesi ve bu iddiasında da ısrarcı olması şeklinde açıklamaktadır.⁵²⁰ Bu noktada açıklamaya yer veren bir diğer eser *Mecmau'l-enhur*'da ise “haklılık” argümanının, katl eylemi kendisinden sâdır olan bâğînin, öldürülen ehl-i adl yakını ile aynı safta yer aldığını savunması, bu suretle de “haklılık” iddiasında bulunarak kendisinin isyancı olmadığını ileri sürmesi anlamına geldiği belirtilmektedir.⁵²¹ Bu açıklama, katilin ehl-i adl vatandaşı yanlışlıkla öldürdüğünü savunduğu izlenimi doğurmaktadır.

“Haklılık” iddiası üzerine mezkûr iki eserde yer verilen açıklamalara bakıldığında, temelde birbirinden farklılık arz eden iki yaklaşım bulunduğu müşahade edilmektedir. Ancak bahse konu “haklılık” argümanının, “teşebbüs edilen kalkışma

⁵¹⁷ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/547.

⁵¹⁸ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/474; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁵¹⁹ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708-709; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352.

⁵²⁰ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352.

⁵²¹ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/709.

hareketinin haklı olduğunun iddia edilmesi” anlamına geldiğini havi açıklamanın, içerik, bağlam ve uygunluk bakımından daha isabetli olduğu düşünülmektedir.

“Haklılık” iddiasına dair eserlerde yer verilen söz konusu açıklamalar ile üzerine yapılan değerlendirmelerin, bu başlık altında konu edilen esas hükme ilişkin yeterli kanaate ulaştıracak seviyede olduğu değerlendirilmiştir.

İsyancı olmayan mûris yakınını öldüren vâris bâğînin, bahse konu katil eylemine zemin teşkil eden bağı girişiminde haklı olduğunu savunarak cinayeti işlediğini iddia etmesi durumunda mirasçı olabileceği hususu, İmam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed’in görüşüdür. İmam Ebû Yûsuf ise katilin, haklılık iddiasına ya da haksızlık ikrarına bakılmaksızın mutlak anlamda mirasçı olamayacağını savunmaktadır.⁵²²

Birbirinden farklı mezkûr içtihatların temelindeki gerekçeler “te’vil-i fâsid” terkibi üzerinden izah edilmiştir. Bu bağlamda İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed, “katil isyancı ile maktul yakını arasında mirasçılık sebebi olan akrabalık bağının devam ettiğini, katil isyancının amacının da mirastan mahrumiyeti gidermek olduğunu, binaenaleyh bir hakkı elde tutmak için geçersiz bir yorumun (te’vil-i fâsid) yeterliği göz önünde bulundurulduğunda, isyan davasının hak olduğunu iddia etmek suretiyle adil yakınını öldürmekte haklılığını ileri süren isyancının, öldürdüğü adil yakınına mirasçı olabileceği” şeklinde bir düşünceden hareket etmektedirler. İmam Ebû Yûsuf’un savunduğu mutlak anlamda mirastan mahrumiyeti gerektiren hükme ise “geçersiz bir yorumun (tevil-i fâsid) yeni bir hak doğuramayacağı, olsa olsa bir hakkın elde tutulmasına yarayacağı” şeklindeki genel kural gerekçe teşkil etmekte, nitekim bu hükme konu olan örnekte ehl-i adl bir yakınını öldüren isyancı, geçersiz bir iddiayla mirastan hak elde etmeye çalışmaktadır.⁵²³

Mirasın tevarüsünü savunan hükmün gerekçesine dair yapılan bir başka açıklamada ise; “isyân ortamında bir asinin devlet yanlısı bir vatandaşı öldürmesi durumunda günahkar sayılacağı ancak herhangi bir hukuki sorumluluğunun bulunmadığı belirtilmiş, asi katil tarafından ileri sürülen “haklılık” gerekçesinin, bir kimsenin hayatının önemi dikkate alındığında her ne kadar geçersiz bir argüman olsa

⁵²² Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/477; Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a.

⁵²³ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473.

da isyanın neden olduğu kaos ortamındaki dirençle birlikte değerlendirildiğinde geçerli sayılacağı ve gayrimüslim bir kimsenin öldürülmesi gibi bir eylem olarak yorumlanacağı, dolayısıyla da katil için herhangi bir yaptırım uygulanmayacağı, sorumluluk ortadan kalkınca da mirastan hak almasının önünün açılmış olacağı, zira akrabalık bağının mirastan pay almaya zemin ve gerekçe teşkil ettiği” ifade edilmiştir.⁵²⁴

Böylesi bir tabloda mirasa hak kazanılıp kazanılamayacağına dair söz konusu tartışmaların çıkış noktasına ilişkin de bilgiler bulunmaktadır. Bu meyanda, isyancı olmayan bir vatandaşın bir bâğîyi öldürmesi ya da malını telef etmesi durumunda herhangi bir tazminat yükümlülüğünün bulunmadığı, aynı zamanda bu kimsenin günahkâr da olmayacağı, bâğî bir kimsenin isyancı olmayan bir vatandaşı öldürmesi durumunda ise yine herhangi bir sorumluluğunun söz konusu olmadığı ve fakat bu kişinin günahkâr olacağı yönündeki hüküm, zikri geçen miras konusuna da temel teşkil etmektedir.⁵²⁵

Miras konusu bağlamında ortaya çıkan bir başka hüküm ise bâğî bir vârisin, isyancı olmayan mûris bir yakınıni öldürmesi ve sonrasında “haksız” olduğunu ikrar etmesi durumunda mirasa hak kazanamayacağı şeklindedir. Katilin haksızlığını ikrar etmesi sorumluluk gerektirmekte, bu durum da mirastan mahrumiyete yol açmaktadır.⁵²⁶

Asiler ile ehl-i adl arasında söz konusu olan mezkûr hükümlere ilaveten, bir isyancı vârisin kendi gibi isyancı olan bir mûris yakınıni öldürmesi de olası bir durumdur. Ancak Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde bu olasılığa dair herhangi bir açıklamaya rastlanılmamıştır. Bir başka ifadeyle adil bir kimsenin bâğî bir kimseyi öldürmesi ile isyancı bir vatandaşın ehl-i adl bir kimseyi “haklılık” iddiası ya da “haksız olduğu” ikrarıyla öldürmesi şeklindeki üç olasılık eserlerde değerlendirmeye tabi tutulmakta, ancak bâğî bir mirasçının kendi gibi bâğî olan mûris yakınıni

⁵²⁴ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/547.

⁵²⁵ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477.

⁵²⁶ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/547; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/590; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708.

öldürmesi hususuna yer verilmemektedir.⁵²⁷ Ancak inceleme konusu eserlerden *Minehu'l-gaffâr*'da isyan ortamında katil ile maktul arasında söz konusu olan dörtlü bir tabloda bahsedilmekte,⁵²⁸ “bir bâğînin kendi gibi bir bâğîyi” öldürmesi durumuna da bu suretle temas edilmektedir.⁵²⁹

İfade edildiği üzere, bir isyancının kendi gibi bir isyancıyı öldürmesi durumunda söz konusu olan miras hükümlerine Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde açıkça ve detaylıca değinilmemektedir. Ancak isyan ortamında cereyan eden katl bağlamındaki miras konusu ile isyancılar tarafından ele geçirilen şehirde işlenen cinayetlerin konu edildiği hükümler kapsamında yapılan açıklamaların satır aralarından hareketle, isyancı mûrisini öldüren bâğî vârisin, maktul mûrisine mirasçı olmasına herhangi bir engel bulunmadığı anlaşılmaktadır. Zira bâğîlerin hâkimiyet kurduğu bir şehirde bir isyancının kendi gibi bir isyancıyı öldürmesi sonrasında, ilgili şehrin tekrar devlet güçleri tarafından egemenlik altına alınmasının ardından bahse konu isyancı katile kısas ve diyet gibi hukuki bir sorumluluk terettüp etmeyeceği, maktulün de bâğî olduğu hususları göz önüne alındığında, isyancı vârisin mirastan mahrumiyetini gerektiren bir durum bulunmadığı mütalaa edilmektedir. Nitekim *Fethu'l-kadîr*'de “bir bâğînin kendi gibi bir bâğîyi öldürmesi” durumunda, katile kısas ya da diyet gibi hukuki bir sorumluluk terettüp etmeyeceği hususu izah edilirken, maktul isyancının katlinin mubah olduğuna vurgu yapılmakta, bir başka ifadeyle maktul isyancının öldürülmesinin yerine getirilmesi gereken işlerden olduğu, dolayısıyla da katilin isyancı olup olmadığına bakılmaksızın değerlendirme yapılması gerektiğine işaret edilmektedir.⁵³⁰

Osmanlı Şeyhülislamı Mehmed Emin Efendi'ye (öl. 1098/1687) ait *Fetâvâ-yı Ankaravî*⁵³¹ adlı fetva mecmuasında, bağy bağlamında ortaya çıkan miras ilişkisine

⁵²⁷ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/547; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-efsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/590; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708.

⁵²⁸ Katl nedeniyle tahakkuk eden hukuki sorumluluğa ilişkin açıklamaların yapıldığı satırlarda ele alındığı gibi: 1) Adil bir kimsenin, kendi gibi adil bir kimseyi öldürmesi. 2) Bâğî bir kimsenin kendi gibi bâğî bir kimseyi öldürmesi. 3) Adil bir kimsenin bâğî bir kimseyi öldürmesi. 4) Bâğî bir kimsenin adil bir kimseyi öldürmesi.

⁵²⁹ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 277a.

⁵³⁰ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/99-100.

⁵³¹ Osmanlı Şeyhülislamı Mehmed Emin Efendi'nin Arapça olarak kaleme aldığı bu eserin “Kitâbü't-Tahâre” ile başlayıp “Kitâbü'l-Ferâiz”le son bulduğu, bazı farklılıklar olsa da klasik fıkıh kitaplarının sistematigine göre dizayn edildiği görülmektedir. Arapça fetva kitaplarından kadı ve

dair fetvalar bulunduğu tespit edilmiştir: Bu çerçevede isyancı olmayan bir kimsenin isyancı babasını öldürmesi halinde (babasına) mirasçı olacağı, bir isyancının, isyancı olmayan babasını öldürmesi durumunda ise İmam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre mirasa hak kazanacağı ve fakat İmam Ebû Yûsuf'a göre mirastan mahrum olacağı hususları, herhangi bir gerekçe zikredilmeden ve herhangi bir olaya bağlanmaksızın genel bir şekilde ifade edilmektedir. Müellif bu açıklamalardan birkaç satır sonra ise “isyân esnasındaki silahlı mücadele esnasında babasını ve dedesini öldüren kişi mirasçı olur mu?” şeklindeki bir soruya “öldüren kimsenin mirasçı olacağını” ifade ederek cevap vermekte, sonrasında da bu hükmün gerekçesini, öldürme eyleminin bir teville/yoruma dayandırılması ile izah etmektedir.⁵³²

3.4.20. Devlet Yanlıları ile İsyancıların Cenazelerine İlişkin Hükümler

İsyân hareketinin bastırılmasına yönelik yürütülen silahlı mücadele sırasında ve sonrasında taraflardan öldürülen kimselere uygulanacak muameleye ilişkin bilgilere, bir kısım şerh türü eserlerde yer verilmektedir. Bu kapsamda devlet yanlısı askerler ile vatandaşlar veya bâğîlerden öldürülenler olmak üzere iki kesimin cenazelerine nasıl muamelede bulunulacağı hususu bahis konusudur.⁵³³

İfade edildiği üzere, haksız bir isyân girişimi söz konusu olduğunda, isyân hareketinin bastırılması amacıyla yürütülen mücadeleye iştirak etmeleri için meşru devlet başkanı tarafından vatandaşlara yapılan çağrıya icabet edilmesi, olumlu cevap verilerek vaziyet alınması vaciptir.⁵³⁴ Böyle bir davete icabet etmek suretiyle, hem

müftüler için bir müracaat kitabı olarak hazırlanan derlemeler serisinden biri olan ve Osmanlı döneminde kadı ve müftüler tarafından başvuru kaynağı olarak yaygın biçimde kullanılan bu eserdeki fetvalar, alışlagelen fetva mecmualarından farklı olarak soru-cevap şeklinde kaleme alınmamış, soru zikredilmeden çok sık karşılaşılan fıkhi meselelerin cevapları kısaca yazılmıştır. Bu bilgiler için bk. Ahmet Akgündüz, “Fetâvâ-yı Ankaravî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/438-439.

⁵³² Ankaravî, *Fetâvâ-yı Ankaravî* (Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, 297.58, Bel_Arp_00020-01), 1/24.

⁵³³ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Timurtâşi, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/418. Zikri geçen bu eserlerde konunun anlatımı esnasında *el-Bahru'r-râik*, *Bedaiu's-sanâi*, *es-Sirâcü'l-vehhâc*, *el-Kâfî* ve *el-Muhît* isimli eserler kaynak gösterilmiştir. Konu bağlamında atıf yapılan kaynaklardaki anlatım için bk. İbn Nüceym, *el-Bahru'r-raik*, 5/239; Kâsânî, *Bedaiu's-sanâi*, 9/548; Serahsî, *el-Muhît*, 5/345. Bu konunun, *el-Kâfî*'nin şerhi *el-Mebsût*'taki anlatımı için bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 1/1270. Ayrıca konunun *es-Sirâcü'l-vehhâc*'ın muhtasarı olan *el-Cevheretü'n-neyyire*'deki anlatımı için bk. Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 6/343.

⁵³⁴ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, (Yeni Cami, 00570), 105b; Halebî, *Mültekâ*, 223; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşi, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

meşru devlet başkanına itaat vazifesi yerine getirilmiş olacak hem de amaçlanan kaos ve kargaşanın bertaraf edilmesine ve kamu düzeninin tesisine katkıda bulunulacak, bu suretle de birey ve toplumun maslahatının temin edilmesinde pay sahibi olunacaktır.

Silahlı bir gruba karşı yürütülen ve kamu yararı bakımından böylesine faydalı bir görevin icra edildiği esnada ehl-i adl vatandaşlar ile devlet görevlisi askerlerin isyancılar tarafından öldürülmeleri, muharebe ortamının tabii yapısından dolayı olası bir durumdur.

Bahsi edilen muharebe ortamında bâğîler tarafından öldürülen ehl-i adl vatandaşlar ile askerler şehit sayılmaktadır.⁵³⁵ Dolayısıyla da şehitlerin naaşlarına uygulanan muameleye tabi tutulacaklar,⁵³⁶ bu cümleden olmak üzere yıkanmayacaklar, cenaze namazları kılındıktan sonra kanlarıyla defnedileceklerdir.⁵³⁷

Müslümanlarca itaat edilen meşru bir devlet başkanına karşı haksızca ayaklananlar ise Hucurât sûresinin dokuzuncu âyeti gereğince haddi aşmışlar, itaatsizlik etmişler, bu suretle de kamu düzenini bozarak toplum fertleri üzerinde korku ve infiale neden olmuşlar, dolayısıyla da kendilerine yönelik silahlı mücadele başlatılmasına zemin hazırlamışlardır. Hem haksız isyan hareketinin hem de silahlı mücadelenin tabii bir sonucu olarak, muharebe ortamında veya sonrasında isyancıların ehl-i adl tarafından öldürülmeleri olasıdır.

Böylesi bir tedhiş eyleminin icrası esnasında öldürülen bâğîlerin cenaze namazları kılınmayacak, ancak yıkanıp kefenlenecekler, ardından defin iş ve işlemleri yerine getirilecektir. Hz. Ali'nin öldürülen hâricîlerin cenaze namazlarını kılmaması, sahâbîlerin de yaşananlara tanıklık etmeleri ve herhangi bir itirazda bulunmamaları, bu uygulamanın dayanağıdır.⁵³⁸

Bir müslüman için vefatının ardından geride bıraktığı eş, dost, tanıdık ve akrabaları ile içinde yaşadığı toplumda ilişkide olduğu insanlar tarafından hayırla yad edilmesi, son görev cümlesinden kabul edilen cenaze namazı kılınması ile kendisi için helallik alınması şeklinde bir takım ritüellerin icra edilmesi ve sonrasında dualar

⁵³⁵ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/418.

⁵³⁶ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/418.

⁵³⁷ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

⁵³⁸ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

eşliğinde defnedilmesinin hoş kabul edilen, arzulanan, aynı zamanda da ilgili kimsenin toplumdaki itibarına delalet edebilecek bir son olduğu, hemen herkesçe kabul edilen bir realitedir. Anlaşılan o ki devlete, devlet yönetim kademesine ve devlet güçlerine karşı yürütülen bir silahlı bir mücadelede yer alarak müslümanların güven duyup seçtiği bir devlet başkanını haksız yere ve gayrimeşru biçimde görevinden uzaklaştırmak amacıyla hareket eden, bu suretle de kamu düzenini bozacak, müslümanların infialine neden olabilecek ve toplumda kargaşaya sebebiyet verebilecek bir eyleme imza atan kimseler, cenaze namazlarının kılınmaması suretiyle her müslüman için arzulanan güzel bir sondan mahrum bırakılarak teşebbüs ettikleri eylemin kötülüğüne ve çirkinliğine dikkat çekilmek istenmekte, ayrıca diğer toplum fertlerine de söz konusu eylemden uzak durulması gerektiği mesajı verilmektedir.

İsyan hareketinin bastırılması amacıyla icra edilen silahlı mücadele esnasında öldürülen isyancı elebaşlarının, diğer isyancılar gibi cenaze namazları kılınmaksızın yıkanıp kefenlenerek defnedilecekleri ve bu muamelenin esas kabul edildiği anlaşılmaktadır.

İsyan esnasında öldürülen ehl-i adlin şehit sayılacağı, cenazelerinin yıkanmadan defnedileceği, ayrıca katledilen bâğîlerin yıkanıp kefenlenmeleri ve cenaze namazlarının kılınmaması ile ilgili hususlara, Osmanlı döneminde vaki olan isyanlara dair hazırlanan bazı fetvalarda yer verildiği saptanmıştır. Daha önce de bahsi geçen Şehzade Bayezid isyanına dair verilen bazı fetvalarda bu hususun yer aldığı görülmüştür. İlgili fetvalar şu şekilde ifade edilebilir:

“Âlemin sığınağı olan Padişah -Allah onu iki cihanda da emin eylesin- hazretlerine isyan edip emrinden çıkan kesimin -ki bu kesime fetva suretinde yer verilmiştir- öldürülmeleri meşrudur. Bu isyancılardan öldürülenlerin cesetleri yıkanmaz, cenaze namazları da kılınmaz. Yüce Allah’ın katında büyük bir azaba müstahaktırlar. İsyanın bastırılması amacıyla şanlı ve müreffeh Padişah’a yardım edenler, bu mücadele esnasında öldürülürlerse şehittirler. En iyisini Allah bilir.”⁵³⁹

Bir diğer fetva ise şöyledir: “İsyancılara karşı silahlı mücadele yürütülmesi hususu, Kur’an-ı Kerim ve sahabenin icmaı ile sabit olup bütün fetva kitaplarında da bu şekilde zikredilmektedir. Bu hükümlere inanmak bütün müslümanlara vacip olup

⁵³⁹ Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 144. Bu fetvanın, Anadolu Kazaskeri olan Abdulkerim Efendi’nin fetvası olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi için bk. Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 144.

inkâr edilmesi -Allah korusun- küfürdür. Ve yine bütün müslümanların, isyan nedeniyle ortaya çıkan kargaşanın giderilmesi amacıyla ne gerekiyorsa yapmaları sorumluluk olup eksik gayret ve gevşeklik göstermemeleri lazımdır. İsyanın bastırılması esnasındaki mücadelede devlet yanlısı kesimden ölenler şehittir ve ahirette şehitler ile haşrolurlar. Bâğîlerin cesetleri ise yıkanmaz ve cenaze namazları kılınmaz. Kıyamette de cehennemliklerle haşr olurlar.”⁵⁴⁰

Görüldüğü üzere fetvalarda, isyan esnasında öldürülen isyancıların cesetlerinin yıkanmayacağı ve cenaze namazlarının da kılınmayacağı belirtilmektedir. Ancak fıkıh kitaplarında isyancıların cenaze namazlarının kılınmayacağına dair bir hükme yer verilirken yıkanmayacaklarından bahsedilmemektedir. Aksine yıkanacakları ifade edilmektedir.⁵⁴¹ Şu durumda, fetvada yer verilen “isyancıların cesetleri/cenazeleri yıkanmaz” hükmü, fıkıh kitaplarıyla örtüşmemektedir.

Fetvada ayrıca devlet güçlerine yardım amacıyla isyancılara karşı yürütülen silahlı mücadele esnasında öldürülenlerin şehit oldukları söylenmiştir ki bu husus da fıkıh kitaplarında yer almaktadır.⁵⁴² İsyanın bastırılması esnasında öldürülen devlet yanlısı kimselerin şehit, kalanların gazi olacakları yönünde bir hüküm, yine Mir Eşref isyanıyla ilgili verilen fetvaların birinde hüküm altına alınmıştır.⁵⁴³

İsyanın bastırılması esnasında öldürülen ehl-i bağyin cesetlerine yönelik muamele bağlamında Osmanlı uygulamasında dikkat çeken bir örnek göze çarpmaktadır. Sultan IV. Mehmet döneminde, 1648 yılında Başkent İstanbul’da meydana gelen -yukarıda da bahsedilen- sipahi isyanının bastırılması mücadelesinin ardından, bir sonraki gün Sultanahmet meydanında cesedi kalan iki yüzden fazla sipahinin “bâğî” oldukları gerekçesiyle cenaze namazlarının kılınmadığı belirtilmekte, ayrıca cesetlerinin denize atılmak suretiyle ortadan kaldırıldığı ifade edilmektedir.⁵⁴⁴

Bâğîlerin cenaze namazlarının kılınmaması şeklindeki uygulama, fıkıh kitaplarında bu noktada serdedilen -mevzubahis- hükümle örtüşmektedir. Ancak bu

⁵⁴⁰ Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 144. Bu fetvanın, Sabık Anadolu Kazaskeri olan Cafer Çelebi’ye ait olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi için bk. Akman, *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*, 144.

⁵⁴¹ Haskefi, *ed-Dürrü’l-muhtâr*, 352; Şeyhizâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/708; Timurtâşi, *Minehu’l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

⁵⁴² Haskefi, *Dürrü’l-muhtâr*, 352; Şeyhizâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/708; Timurtâşi, *Minehu’l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/418.

⁵⁴³ Kaya vd., *Behcetü’l-Fetâvâ*, 211.

⁵⁴⁴ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 171.

olayda söz konusu olan “isyancılara ait cesetlerin denize atılması” uygulamasının, herhangi bir fetvaya dayandığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, isyancıların cesetlerinin fetvaya dayanılarak denize atıldığı bir uygulamanın, III. Murat (öl. 1003/1595) döneminin son yıllarında yaşanan bir isyan hadisesi neticesinde icra edildiği tespit edilmiştir. 1593 yılında, maaşlarını alamayan ya da eksik alan sipahiler ayaklanma çıkarmışlar; Veziriazam Siyavuş Paşa, Defterdar Seyyid Emir Mehmed Efendi ve Harem-i Hümayun’dan sorumlu Canfeda Hatun’un görevlerinden alınarak idam edilmelerini talep etmişlerdir.⁵⁴⁵ Ayaklanma esnasında, Topkapı sarayı önünde çıkan kargaşada yüz on yedi isyancı sipahi ezilerek ölmüştür. Kaçan çok sayıda isyancı da yakalanarak idam edilmiştir. Gerek ezilerek gerekse de idam edilerek öldürülen isyancıların cesetleri denize atılmıştır.⁵⁴⁶ İşte bu isyan esnasında hayatını kaybeden isyancıların cesetlerinin denize atılması şeklindeki uygulama için şeyhülislam tarafından fetva verildiği ifade edilmektedir.⁵⁴⁷

Fıkıh kitaplarında öldürülen isyancıların defnedileceklerinden bahsedilmektedir.⁵⁴⁸ Dolayısıyla da cesetlerin denize atılması şeklindeki bu uygulama, fıkıh kitaplarında zikredilen ilgili hükümle uyuşmamaktadır.

Cenaze namazları kılınmayarak giriştikleri eylem nedeniyle itibarlarından olan ve her bir müslüman için arzulanan güzel bir sondan mahrum bırakılan isyancı liderleri için ayrıca bir itibarsızlaştırma enstrümanına gerek bulunmamaktadır. Dolayısıyla da öldürülen isyancı elebaşlarının başlarının kesilerek şehirlerde dolaştırılması ve teşhir edilmesi işkence niteliği taşıdığından dolayı mekruhtur.⁵⁴⁹ Nitekim Hz. Ali de Cemel savaşında böyle bir uygulamada bulunmamış ya da bu yönde bir emir vermemiştir. Ayrıca kendisine kesilmiş bir baş takdim edilen Hz. Ebûbekir bu davranışı hoş karşılamamış, olumsuz reaksiyon göstermesi nedeniyle “Farslıların bu yönde bir uygulaması olduğundan” bahsedilmesi üzerine “Siz ne Farslısınız ne de Rum!”

⁵⁴⁵ Bahsi edilen bu isyan hadisesinde, doğrudan devlet başkanının (padişah) görevden uzaklaştırılması talebi olmamakla birlikte, hükümeti oluşturan devlet adamlarının bir kısmının görevden alınması talebi söz konusudur.

⁵⁴⁶ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 87-90.

⁵⁴⁷ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 90.

⁵⁴⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/417.

⁵⁴⁹ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/418.

diyerek net bir tavır göstermiş,⁵⁵⁰ bu suretle de yapılan davranışı doğru kabul etmediğini deklare etmiştir.

İsyancı elebaşlarının başlarının kesilmesi ve kesilen başların şehirlerde dolaştırılması şeklindeki uygulamanın mekruh sayıldığı ve kabul edilmediği anlaşılmakla birlikte, isyancıları güçsüz düşürecek, şevk ve dirençlerini kıracak, bu suretle de isyanın son bulmasını sağlayacak olması durumunda bu tür bir uygulamada beis görülmemektedir.⁵⁵¹ Nitekim sonraki dönem fıkıhçılar, isyancıların şevklerinin kırılmasını sağlamasının yanında ehl-i adlin tatminini de temin edecek olması halinde bu yönde bir uygulamayı caiz görmüşlerdir.⁵⁵² İbn Mesud'un (öl. 32/652-53), Ebû Cehil'in (öl. 2/624) başını Hz. Peygamber'e takdim etmesi, bu cevaza dayanak olarak ileri sürülmektedir.⁵⁵³

Osmanlı döneminde kafa kesme uygulamasına rastlanmaktadır. Örneğin Devlet tarafından vali olarak görevlendirildiği Mısır'da, merkezi otoriteden bağımsız yeni bir idare tesis etmek amacıyla isyan başlatan (Hain) Ahmet Paşa (öl. 930/1520), isyanın bastırılmasına dönük operasyonlar esnasında öldürülmüş, ardından kafası kesilerek Başkent İstanbul'a gönderilmiştir.⁵⁵⁴

Yine Osmanlı yönetimine karşı isyan eden Abaza Hasan ile diğer isyancı elebaşları idam edildikten sonra kafaları kesilerek bir kazığa geçirilmiş ve ilgili güzergâh üzerinden Payitaht'a gönderilerek Padişah'a takdim edilmiştir.⁵⁵⁵

İsyancıların şevkini kırmak ve bu suretle de isyanın sonlandırılmasını sağlamak amacıyla sonraki dönem âlimlerinin mevzubahis uygulamayı caiz gördükleri ifade edilse de,⁵⁵⁶ bu tatbikin "işkence" olduğu gerekçesiyle mekruh olduğuna dair genel bir kanaat bulunduğu, dolayısıyla da kabul görmediği tespitinden hareketle, isimleri anılan Ahmet Paşa, Abaza Hasan ve diğer isyancı elebaşlarının kafalarının kesilerek teşhir ve takdim edilmesinin fıkhi açıdan esas kabul edilebilir bir uygulama olmadığı söylenebilir.

⁵⁵⁰ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

⁵⁵¹ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b-277a.

⁵⁵² Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

⁵⁵³ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 277a.

⁵⁵⁴ Abdulkadir Özcan, "Ahmed Paşa, Hain", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989) 2/113. Hain Ahmet Paşa isyanına ve sözü edilen kafa kesme uygulamasına ilişkin fetvanın mevcudiyetine dair herhangi bir bulguya, bu çalışmanın hazırlanışı esnasında ulaşılamıştır.

⁵⁵⁵ Yücel, "IV. Mehmet Dönemi İsyanları", 261.

⁵⁵⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/418.

3.4.21. İsyancılara Silah Satılmasına İlişkin Hükümler

İsyancılar ile halk arasında kaos ve kargaşa çıkarabileceği düşünülen, bu yönde hakkında bilgi ve kanaat bulunan fitne ehli kimselere silah satılması mekruh görülmektedir.⁵⁵⁷ Bu türden bir tutumun günaha destek vermek anlamına geldiği yönündeki değerlendirme de hükme gerekçe olarak zikredilmektedir.⁵⁵⁸ Bahse konu kerâhiyet hükmüne dair metin türü fıkıh eserlerinde mutlak bir şekilde “mekruh” kavramı kullanırken,⁵⁵⁹ bazı şerh türü eserlerde bu mutlak ifade “tahrimiyet” ile kayıtlanmaktadır.⁵⁶⁰

İsyancılara silah satma eylemi, günaha yardım etme kabilinden değerlendirilmekte, bu nedenle de mevzubahis kerâhetin “tahrimiyet” niteliği taşıdığı kabul edilmektedir.⁵⁶¹

Bahse konu kimselere silah satılmasının, isyancılara ve halk arasında karışıklık ve fitne çıkartabilecek kimselere yardım ve yataklık etme eylemine tekabül ettiği, bu türden bir davranışın da özü itibarıyla günah sayıldığı değerlendirildiğinden, eserlerde mevzubahis silah satma eyleminin gerekçesinin “günaha yardım etme veya masiyete destek verme” şeklinde serdedildiği değerlendirilmiştir.

İlaveten kerâhet hükmüne dair tahrimiyet kaydı, meydana gelmiş ya da teşebbüs edilmiş bir isyan hareketi esnasındaki silah satımına ilişkin olup fiili bir isyan girişimi söz konusu değilse tenzihen mekruh hükmü geçerli olacaktır.⁵⁶²

Konunun Osmanlı dönemi fıkıh eserlerindeki izahı esnasında, kendisine silah satılmasının mekruh olduğu kimselerden bahsedilirken “fitne ehli” anlamında “مَنْ غَلِمَ”

⁵⁵⁷ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/478; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a. İnceleme konusu eserlerin bir kısmında bu konunun anlatıldığı esnada çeşitli kaynaklardan yararlanıldığı görülmüştür. Yararlanılan kaynaklarda konunun anlatımı için bk. İbnü'l-hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/101-102; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-raik*, 5/240; Kâsânî, *Bedaiu's-sanâi*, 9/549; İbn Nüceym, *en-Nehru'l-fâik*, 3/268; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 4/199. Konunun *el-Hâniyye*'deki anlatımı için bk. Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (Kâdihân), *Fetavâ Kâdihân*, thk. Salim Mustafa Bedrî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 2/170.

⁵⁵⁸ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/709; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 277a.

⁵⁵⁹ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/709; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/547.

⁵⁶⁰ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 277a; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/420.

⁵⁶¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/420.

⁵⁶² Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/590.

وَفِي ” vb. ifadeler kullanılmakta,⁵⁶³ *Müştemilü’l-ahkâm*’da ise ayrıca “فِي عَسَاكِرِهِمْ” denilerek⁵⁶⁴ ehl-i bağyin askerleri de açıkça zikredilmektedir. Ayrıca “fitne ehli” ifadesinin bâğîlerle birlikte yol kesiciler ve hırsızları kapsadığı da belirtilmektedir.⁵⁶⁵

Silah dışında, silah üretiminde kullanılabilecek demir vb. maddeler ile malzemelerin isyancılara satılması ise silah satılmasına dair hükmün aksine mekruh görülmemektedir. Bu hükmün dikkat çekici olduğu söylenebilir. İsyân ortamının kendine özgü şartları nedeniyle bâğîlerin, satın aldıkları demir vb. malzemeleri silah yapımında kullanmak için vakit ve imkân bulamayacakları, ayrıca bertaraf edilmeleri ve hareketlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olacağı için silahlı mücadeleyi bırakıp da silah yapım işine vakit ayıramayacakları, bu yönde bir hükmün ortaya çıkışına mesnet teşkil etmektedir.⁵⁶⁶

Diğer taraftan insanların büyük çoğunluğunun devlet yanlısı olduğu dikkate alınarak fitne ve fitneye sevk edecek eylemler ile ilişkisi bilinmeyen ya da hakkında isyancı olup olmadığı noktasında bilgi sahibi olunmayan kimselere silah satılmasında herhangi bir kerâhet bulunmamaktadır.⁵⁶⁷ Aksi halde isyancı olmayan vatandaşların bu yöndeki ihtiyaçlarına haksız kısıtlama getirilmiş olacaktır.

Alışverişte kerâhiyet bulunmamasının esas olması ve ticareti engelleyecek bir etkenin varlığından bilgisizlik nedeniyle bahsedilememesi, hakkında bilgi sahibi olunmayan kimselere silah satılmasına ilişkin kerâheti ortadan kaldırmaktadır.⁵⁶⁸

3.4.22. Mala Zarar Nedeniyle Tarafların Tazmin Sorumluluğu

Meydana gelen bir isyân hareketinin bastırılması amacıyla girişilen silahlı mücadelenin icrası esnasında, gerek devlet safında mücadele edenler gerekse de ehl-i bağy tarafında yer alanlar için zarar meydana gelmesinin -fiili savaş ortamı söz konusu olduğundan- tabii, hatta kaçınılmaz olduğu hususu izahtan varestedir. Bahse konu

⁵⁶³ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546-547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁵⁶⁴ Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/478.

⁵⁶⁵ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/420.

⁵⁶⁶ Timurtâşî, *Minehu’l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 277a.

⁵⁶⁷ Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/478; Haskefî, *ed-Dürri’l-muhtâr*, 352; Haskefî, *ed-Dürri’l-müntekâ*, 2/590; Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/709; Timurtâşî, *Minehu’l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 277a.

⁵⁶⁸ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/547.

silahlı mücadele nedeniyle ortaya çıkan bir takım zararın tazminine ilişkin bazı fıkıh eserlerinde izahta bulunmaktadır:⁵⁶⁹

Devlet güçleri ile ehl-i adl vatandaşlar tarafından isyanın bastırılmasına yönelik yürütülen mücadele esnasında bir isyancının malının telef edilmesi halinde herhangi bir tazmin sorumluluğu bulunmamaktadır. Zira meşru bir devlet başkanını görevden uzaklaştırma amacı taşıyan, bu suretle de kaos ve kargaşaya neden olmak suretiyle kamu düzenini bozan bu tür bir isyan hareketi mensuplarıyla mücadele etmek ve söz konusu eylemleri nedeniyle sebebiyet verecekleri zararları ortadan kaldırmak için gayret göstermek, devlet başkanının emir ve daveti muvacehesince ehl-i adl vatandaşların sorumluluklarındandır. Dolayısıyla da devlet başkanının çağrısına uyulması ve hem bireyler hem toplum için söz konusu olan zararın giderilmesine dair mesuliyetin yerine getirilmesi hususları göz önüne alındığında, ehl-i adl için tazmin sorumluluğundan bahsetmek mümkün olmayacaktır.⁵⁷⁰

Ehl-i bâğye ait bir malın telefine neden olan eylem sebebiyle ehl-i adl bir vatandaşın tazmin sorumluluğunun düşmesi, söz konusu eylemin isyan hareketinin bastırılması amacıyla icra edilen silahlı mücadele esnasında vaki olmasına bağlıdır. Yani sadece silahlı mücadele esnasında vuku bulan zararların tazmininden bahsedilemeyecektir. Zira herhangi bir mala zarar vermeksizin isyanın bastırılması ve isyancıların bertaraf edilmesi mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla da bu esnada meydana gelen zararlara ilişkin tazmin sorumluluğu bulunmamaktadır.⁵⁷¹

Esasında mal, İslam'ın korunmasını emrettiği beş temel değerdendir. Dolayısıyla da masumiyet niteliği nedeniyle mümkün olan her hal ve şartta muhafaza edilmesi ve zarar verilmemesi gerekmektedir.⁵⁷² Ancak isyancıların bir karargâh kurup devlet güçlerine ve ehl-i adle karşı savaşmak amacıyla bir araya gelmeleri masumiyeti ortadan kaldırmakta, bu durum da tazmin sorumluluğunun düşmesine neden olmaktadır. Nitekim isyan kastıyla ve saldırı amacıyla bir araya gelinmesi sebebiyle

⁵⁶⁹ Eserlerde bu konuya ilişkin açıklamalar esnasında çeşitli kaynaklardan yararlanıldığı görülmüştür. Bk. İbnü'l-hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/100; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 4/198; Mergînânî, *el-Hidâye*, 1-2/464; Serahsî, *el-Muhît*, 5/343.

⁵⁷⁰ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707-709; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/419.

⁵⁷¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/419.

⁵⁷² Haçkalı, *Şâtübî'de Makâsıd*, 96.

isyancılara karşı silahlı mücadelenin meşru ve helal kabul edilmesi de masumiyetin ortadan kalktığına delalet etmektedir.⁵⁷³

İsyancılara ait mallara, silahlı mücadele esnasında değil de önce ya da sonra zarar verilmesi durumunda ise hüküm farklılaşmaktadır. Bu bağlamda, bir araya gelip silahlı güç oluşturulması söz konusu değilse ya da isyan bastırılıp isyancılardan güçleri kırılmış ve birlikleri dağıtılmışsa; bu iki durumda veya herhangi birisinde ehl-i adl bir vatandaşın bir bâğînin malına zarar vermesi söz konusu olduğunda tazmin hükümleri işletilecektir. Zira malın korunması ilkesi, herhangi bir zorunluluk yokken ihlal edilmiş olmaktadır.⁵⁷⁴

Bir araya gelerek silahlı güç oluşturan ve kalkışma hareketi başlatan, bu suretle de devlet güçlerine yönelik saldırıda bulunan isyancılardan, gerçekleştirdikleri bu silahlı eylem esnasında telef ettikleri ehl-i adle ait malların zararını tazmin edip etmeyecekleri hususunda göz önünde bulundurulmuş bazı noktalar olduğu anlaşılmakta, bu bağlamda “mene‘a/مَنْعَة” ve “te’vil/تَوِيل” kavramlarının öne çıktığı görülmektedir:

İsyancılardan tazmin sorumluluklarının düşmesi “mene‘a/مَنْعَة” ve “te’vil/تَوِيل” unsurlarını taşımalarına bağlanmaktadır. Yani isyancılardan, güçleri nedeniyle devlet için tehlike oluşturabilecek nitelikte bir topluluk ise ve teşebbüs ettikleri isyan hareketinde dayandıkları bir yorum varsa, ehl-i adlin mallarına verdikleri zarar nedeniyle tazmin sorumlulukları olmayacaktır.⁵⁷⁵

Tazmin sorumluluğunun düşmesi için gerekli görülen mezkûr iki şarttan birinin bulunmaması halinde ise önceki hükmün aksine ilgililer tazmin ile mükellef olacaklardır. Bu kapsamda güç sahibi bir topluluğun herhangi bir te’vile dayanmaksızın (تَجَرَّدُ الْمَنْعَةِ عَنِ التَّوِيلِ) isyanı ile te’vile dayanan ve fakat kuvvetsiz ve dirençsiz bir grubun (انْفِرَادُ التَّوِيلِ عَنِ الْمَنْعَةِ) isyanı söz konusu olduğunda, devletin yeniden hâkimiyet kurmasının ardından ilgililer tüm eylemlerinden sorumlu tutulacaktır.⁵⁷⁶ Bir başka ifadeyle, tazmin sorumluluğundan bahsedebilmek için mezkûr iki unsurun; mene‘a ve tevilin aynı anda bulunması gerekmektedir ki bu iki unsur aynı zamanda bir eylemin bağy niteliği kazanması için gerekli görülen esaslardandır.

⁵⁷³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/419.

⁵⁷⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/419.

⁵⁷⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/419.

⁵⁷⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/419.

Ehl-i bağıın tazmin sorumluluğuna dair serdedilen bu açıklamalardan hareketle, isyancıların teşebbüs ettikleri isyan hareketini kendilerince haklı gördükleri bir te'vile dayandırmaları halinde, devletin isyancıları mazur sayarak söz konusu eylemlerine sorumsuzluk yüklediği izlenimi elde edilmiştir. Bununla birlikte güç ve direnç sahibi bir topluluk niteliğinde olmaları halinde, bu nitelikleri nedeniyle toplum nezdindeki özgül ağırlıkları dikkate alınarak bahse konu eylemlerinin, devlet tarafından tolere edilmesi cihetine gidildiği değerlendirilmiştir.

Osmanlı dönemi fetva mecmualarından *Fetâvâ-yı Ankaravî*'de, bir bâğînin, ehl-i adl bir vatandaşın malını telef etmesi durumunda tazmin gerekmeyeceği ancak isyancı olmayan bir vatandaşın isyancı birinin malını telef etmesi halinde ise telef edilen malın tazmin edilmesi gerekeceği yönünde bir fetva, herhangi bir olayla bağlantı kurulmaksızın genel olarak zikredilmektedir.⁵⁷⁷

3.4.23. İsyan Sultanı Altındaki Şehirlerde Hâkimler ve Yargı Kararları

Bu başlık altında, isyancıların ele geçirdikleri şehirde görev yapan hâkimlerin görevlerinin sona erip ermeyeceği ve isyancılar tarafından atanan hâkimlerin, tevdi edilen görevi kabul etmelerinin caiz olup olmadığına dair konular incelenmektedir.

Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinden olan ve yargılama konularını içeren *Câmiu'l-fusûleyn*'de, hâkimlerin meşru devlet başkanına başkaldıran isyancıdan görev almalarının caiz olduğu belirtilmektedir. Yani bâğîlerin ele geçirdikleri ve hâkimiyet kurdukları şehirde görevli hâkimler, isyana liderlik eden ve yönetici konumunda bulunan bâğî veya isyan hareketinin yönetim kademesi tarafından kendilerine verilen görevi kabul edebileceklerdir. Bazı sahâbîlerin, meşruiyet Hz. Ali b. Ebî Talib'te olmasına karşın iktidarı ele geçiren Muâviye b. Ebû Süfyân (öl. 60/680) ile Yezid b. Muâviye (öl. 64/683) tarafından verilen görevi, ayrıca tâbiinden bazı kimselerin Haccâc b. Yûsuf (öl. 95/714) tarafından tevdi edilen görevi kabul etmelerinin, bu noktada mesnet olarak görüldüğü söylenebilir. Anılan eserde bu gerekçe, her ne kadar zalim devlet başkanından verilen görevin kabul edilmesine ilişkin -genel- olarak serdedilmiş olsa da⁵⁷⁸ bâğî yöneticilerce verilen görev için de aynı gerekçenin dikkate alınmış olmasının güçlü bir olasılık olduğu değerlendirilmiştir.

⁵⁷⁷ Ankaravî, *Fetâvâ-yı Ankaravî* (Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, 297.58, Bel_Arp_00020-01), 1/24.

⁵⁷⁸ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12a.

Ayrıca isyancılar tarafından ele geçirilen şehirde, isyan öncesi dönemde devlet tarafından atanmak suretiyle görev yapan hâkimlerin görevleri kendiliğinden sona ermeyecek ve fakat isyancı yönetici onları görevden alabilecektir.⁵⁷⁹

Osmanlı döneminde meydana gelen ve Edirne Vakası olarak bilinen isyan sürecinde, bu noktada somut bir olay yaşandığı tespit edilmiştir. Sözü edilen isyan esnasında -yukarıda detaylarıyla bahsedildiği üzere- cebeciler gülbanglarla Etmeydanı'na hareket ettiler. Kalabalık halinde yürüyen grup Fatih Camiine gelerek buradan İstanbul Kadısı Seyyid Mahmut Efendi'yi yanlarına almak istediler. Bu duruma itiraz edemeyen Kadı, kalabalığın önünde Etmeydanı'na gitti. İsyancı cebeciler, İstanbul kadısından “harekâta destek” niteliği taşıyan bir yazı aldılar. Sonrasında yeniçeriler de cebecilere katıldılar. Bu suretle de isyan ciddi bir güç kazanmış oldu. Bu arada İstanbul Kadısı Mahmut Efendi'nin kaleminden “*isyana katılmayanların cezalandırılacağı*” yönünde bir yazı daha alındı.⁵⁸⁰

Bağy niteliği taşıyan bu hareket esnasında, isyancıların İstanbul Kadısı Mahmut Efendi'ye karar aldıkları görülmektedir. İsyancıların hâkimiyet kurdukları Başkent'te, devlet tarafından atanmış bir yargıcı kendi istedikleri şekilde bir karar vermeye mecbur bırakmaları şeklindeki bu durum, bu başlık altında ele alınan ilgili ve ilişkili konu bağlamında somut bir örnektir. Buna göre bâğîlerin ele geçirdikleri ve hâkimiyet kurdukları bölgede görevli hâkimler, isyana liderlik eden ve yönetici konumunda bulunan bâğî veya isyan hareketinin yönetim kademesi tarafından kendilerine verilen görevi kabul edebileceklerdir. Somut olayda ise İstanbul Kadısı Mahmut Efendi, böyle bir durumla karşı karşıya kalmış ve isyancıların talepleri doğrultusunda görev yapmıştır.

Bu fiili durum, aynı zamanda devlet otoritesinin kesintiye uğradığı ve asiler tarafından belirlenen kuralların geçerli olduğu anlamına da gelmektedir ki bu husus fıkıh eserlerinde “*inkitâu velâyeti'l-imâm*” şeklinde ifade edilmektedir.⁵⁸¹ Nitekim bu olayda, isyancılar yönetimi ve devletin yönetim merkezi olan Topkapı Sarayını fiilen

⁵⁷⁹ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b.

⁵⁸⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 24-40; Özcan, “Edirne Vakası”, 10/445-446; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 215-237, 244.

⁵⁸¹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/474; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/418-419.

ele geçirmişler, istedikleri kişileri istedikleri görevlere atamışlar ve yargı makamına da nüfuz etmişlerdir.⁵⁸² Yani devlet otoritesi kesintiye uğramıştır.

Egemenlikleri döneminde ilgili şehirde isyancılarca görevlendirilen hâkime ait kararlar, o şehirde yeniden hâkimiyet tesis edilmesi üzerine devlet tarafından atanan hâkimlerce değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu değerlendirme sonucunda isyancılarca görev tevdi edilen hâkimin verdiği kararların -diğer hâkimlerin verdikleri kararların infazı hususunda cari olduğu gibi- uygun veya ihtilaflı olduğu yönünde bir kanaate ulaşırsa, söz konusu kararların infazına, bir başka ifadeyle mahkeme kararının yürütmesinin devamına onay verilecektir.⁵⁸³

Bu hüküm, *Fetâvâ-yı Ankaravî*'de "isyancıların ele geçirdiği ve bir süre yönettiği bir şehrin devlet tarafından yeniden hâkimiyet altına alınması durumunda, isyancıların egemenliği döneminde o şehrin mahkemelerinde verilen yargısal kararların doğru olduğuna kanaat getirilirse ya da ihtilaflı görülürse hukuki bir karar olarak değerlendirileceği ve uygulanabileceği" şeklinde fetva olarak yer almaktadır.⁵⁸⁴

Devlet güçlerinin yeniden egemenlik kurduğu şehirde, isyancıların hâkim olduğu dönemde isyancı yönetici tarafından görevden alınan hâkimler, devlet başkanınca yeniden göreve atanmadıkları sürece kararları geçerli sayılmayacaktır. Şüphesiz bâğî yönetici, yönetimi zorbalıkla ele geçirmiştir. Ancak yönetimi esnasında sorumluluğu altındaki halka meşru devlet başkanı tarafından atanmış adil bir yönetici gibi davranmışsa, bu durumda egemenlik süresi içinde ilgili hâkimi görevden alması geçerli sayılacaktır. Dolayısıyla da isyan hareketi neticesinde asilerin eline geçen ilgili şehir tekrar devletin hâkimiyetine girdiğinde, isyancılar tarafından görevden alınan yargıcın, kararlarının geçerli olması için devlet başkanı tarafından yeniden göreve atanması gerekmektedir.⁵⁸⁵

Hâkimin isyancı olup olmadığı meselesi de konu bağlamında dikkat çeken bir diğer noktadır. Bu bağlamda isyancılar tarafından göreve getirilen ve kendisi de isyancı olan hâkimin verdiği kararlar, devlet tarafından atanmış hâkim tarafından

⁵⁸² Bu duruma delalet eden anlatım için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/1, 24-32.

⁵⁸³ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b. Söz konusu hâkimin, kendisi isyancı olmamakla birlikte isyancılar tarafından göreve getirildiği hususu, konunun *Câmiu'l-fusûleyn*'deki anlatımından anlaşılmaktadır. Nitekim anlatımın devamında, hâkimin de isyancı olduğu hususuna ayrıca yer verilmektedir.

⁵⁸⁴ Ankaravî, *Fetâvâ-yı Ankaravî* (Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, 297.58, Bel_Arp_00020-01), 1/24.

⁵⁸⁵ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b.

geçerli sayılmayacak, dolayısıyla da uygulanmayacaktır.⁵⁸⁶ Bu hükmün, öncelikli ve esas kabul edilen görüş olduğu anlaşılmaktadır.

Bu noktadaki bir diğer görüşün ise fasık kimsenin hâkimlik görevine elverişli olduğu düşüncesinden yola çıkılarak elde edildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bâğî bir hâkim, adil toplum içindeki fasık kimseler gibi değerlendirilecek ve verdiği kararlar bir hakem tarafından verilen hükme benzetilerek değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu noktada devlet görevlisi hâkim, isyancı hâkimin kararını kendi görüşüne uygun görürse yürütmenin devamına, aksi halde yürütmenin iptaline karar verebilecektir.⁵⁸⁷

Ayrıca isyancılar tarafından görevlendirilen isyancı bir hâkimin kararının uygulanabilmesi için meşru bir devlet erki olan mahkeme kararlarında dikkate alınan kriterlerin, bâğî hâkim tarafından verilen kararlarda da göz önünde bulundurulmuş olması gerekmektedir. Aksi takdirde ilgili kararın infazı söz konusu olamayacaktır.⁵⁸⁸

İsyancılar tarafından göreve atanan bâğî bir hâkimin, devletin egemenliği altında bulunan bölgelerde görevli bir hâkim ile hukuki mesele bağlamında yazışma yaparak uygulanması talebiyle kendisine hukuki bir karar göndermesi durumunda, söz konusu kararın adil iki kişinin tanıklığıyla alınmış olması kriteri aranır. Kararın bu niteliği taşıdığı anlaşılırsa uygulanması cihetine gidilir. Aksi takdirde infazı söz konusu olmayacaktır.⁵⁸⁹ İlgili kararın adil iki kimsenin tanıklığına dayanmaksızın alınması, bâğî hâkimin fasıklığına delalet ettiği değerlendirilmesiyle infaza konu edilemeyecektir.⁵⁹⁰

3.5. Bağy Konusu Etrafında Oluşan Kavramlar

Gerek klasik fıkıh eserleri gerekse de günümüz bağy literatürü incelendiğinde bağy eylemi ile ilgili ve ilişkili çeşitli kavramlar kullanıldığı görülmektedir. “Hurûc”, “istîlâ”, “kahr”, galebe”, “hal” ve “azil” bu kavramlardandır. Bununla birlikte, bağy eylemini gerçekleştirenler ve onlara karşı devlet safında mücadele edenler ile eylemcilerin ele geçirdikleri bölge için kullanılan bazı kavramlar bulunmaktadır:

⁵⁸⁶ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 277a.

⁵⁸⁷ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12b.

⁵⁸⁸ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/421.

⁵⁸⁹ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352.

⁵⁹⁰ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 277a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/421.

“Bâğî”, “büğât”, “ehl-i bağy”, “ehl-i adl” ve “dârül-bağy” kavramları bu bağlamda ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan, ilgili fıkıh eserlerinin bağı bölümünde, isyan hareketinin öncesi ile teşebbüs ve icra aşamasında gelişen olaylara ve sonrasına dair çeşitli fıkhi hükümler serdedilmekte, söz konusu açıklamaların satır aralarında bağı konusuna özgü olduğu düşünülen ve kavramsallaştırılma potansiyeli taşıdığı değerlendirilen bir takım ifadeler ile terimlerin varlığı müşahade edilmektedir.

İnceleme konusu fıkıh eserlerinde yer verilen bilgilerden çıkarım yapmak suretiyle ve isyan eylemi ile bu eyleme taalluk eden ilgili fıkhi açıklamalardan hareketle belli başlı kavramların soyutlaştırılarak elde edilmesinin, bir başka ifadeyle kavramsallaştırılmasının, bağı konusunun zihinlerdeki yerinin sağlamlaştırılmasına katkı sunacağı düşünülmüştür. Bu düşünceyle, çalışmaya konu edilen fıkıh eserlerindeki açıklamaların satır aralarından elde edilen kavramlar da ilgili ve ilişkili diğer kavramların ardından, bu başlık altında ele alınmıştır.

3.5.1. Bağy

“Bağy/البَغْيُ” kavramı sözlük anlamı itibarıyla istemek, haktan ayrılmak, haddi aşmak, zulmetmek, insanların kötülüğünü istemek, haksız yere yükselme arzusuyla sınırı çiğnemek, kıskançlık, kibir, fesat ve zulüm anlamlarını ifade etmektedir.⁵⁹¹ Bununla birlikte mezkûr kelime “talep etmek/istemek, aramak” anlamına da gelmektedir.⁵⁹² “Bağy” kelimesinin terimsel anlamına dair ise mezhepler tarafından farklı unsurlar dikkate alınarak birden çok tanım yapılmıştır.⁵⁹³ Bahsi edilen tanımlarda yer alan esas unsurlar dikkate alınarak “Güç sahibi müslüman bir topluluğun, kendilerince haklı bir yoruma dayanarak meşru devlet başkanını görevden uzaklaştırmak amacıyla ayaklanmalarıdır.” şeklinde yapılan tanımın, efradını cami

⁵⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 14/75-79.

⁵⁹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 14/75. Ayrıca bk. Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

⁵⁹³ “Bağy” kavramı için Hanefî mezhebi kaynaklarında yapılan tanımlar için bk. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/411-412; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/94; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 9/544; Meydânî, *el-Lübâb*, 695; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Şafiî kaynaklarındaki tanımlar için bk. Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, 7/402-403; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/159; Malikî ve Hanbelî eserlerde yapılan tanımlar için bk. Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 6/483; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 6/158; İbn Kudâme, *Muğni*, 12/242. Ayrıca bk. Üdeh, *et-Teşrîu'l-cinâiyyü'l-İslâmî*, 2/673-674; Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 72-74.

ağyarını mani olduğu,⁵⁹⁴ daha öz bir ifadeyle bağyin terimsel bağlamda “meşru yönetime karşı isyan” anlamını ifade ettiği söylenebilir.⁵⁹⁵

3.5.2. Bâğî/Büğât/Bâğûn/Ehl-i bağy

“Bağy” kökünden müştak “bâğî”, “büğât”, “bâğûn” ve “ehl-i bağy” gibi formlar, Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde yer yer kullanılmaktadır. Mezkûr sıygalarından “bâğî” sözcüğü, “isyancı” anlamında tekil bir ismi fâil kalıbıdır. İsyana katılanların tamamını ifade etmek için kullanılan “büğât” ve “bâğûn” kelimeleri de bu sözcüğün çoğul kipidir. Mamafih “bâğûn” sâlim, “büğât” ise kırık cemidir. Aynı zamanda Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde isyan eylemine iştirak edenler kastedilerek “ehl-i bağy” terkibi de kullanılmaktadır. Bu kavram “isyancılar” anlamına gelmektedir.⁵⁹⁶

3.5.3. Adl

عَدْلٌ/عَدْلًا (adl/udûl) kökünden müştak bir mastar-isim olan عَدْلٌ/adl kelimesi, sözlükte “adaletle hükmetme, hakkı gözetme/insaf” anlamlarına gelmekle birlikte, sıfat olarak kullanıldığında “عَادِلٌ/âdil” ile eş anlamlı olmaktadır. Bununla birlikte ادْلٌ/عَدْلًا şeklindeki kesreli form ise “eş, benzer, misl” anlamlarını ihtiva etmektedir.⁵⁹⁷ Bizzat kendisi mastar olan عَدْلٌ kelimesi de (ب harfi ile kullanıldığında) “adil olmak, adaletli davranmak” anlamındadır.⁵⁹⁸ Bağy konusu bağlamında ele alındığında ise “adl” kavramı, bağyin zıttı olarak “devlet taraftarı” olmak anlamındadır.

⁵⁹⁴ Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyân Suçu*, 74; Abdulkadir Üdeh ise bağy için “Devlet başkanına üstünlük kurmak için yapılan ayaklanma.” şeklinde bir tanım yapmıştır. Bk. *et-Teşrîu'l cinâiyyü'l-İslâmî*, 2/674.

⁵⁹⁵ Akman, “Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu”, 204; Okka, *İslam Hukuku ve Osmanlı Uygulamasında Devlete İsyân (Bağy) Suçu*, 16-19. “Bağy” kelimesinin, “siyasal isyan” anlamında kullanıldığı da vakidir.

⁵⁹⁶ Bahsi edilen kavramların, inceleme konusu Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde kullanılan örnekleri için bk. Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-374; Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12a-12b; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546-547; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Halebî, *Mültekâ*, 223; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707-709; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a-277a; Haskefi, *ed-Dürü'l-muhtâr*, 351-352; Timurtâşî, *Müsifetü'l-hükkâm*, 210; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/410-421.

⁵⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 11/430-433.

⁵⁹⁸ Mastar olan عَدْلٌ kelimesinin “adil olmak, adaletli davranmak” şeklindeki anlamı ب harfi (cerri) ile kullanıldığında tezahür etmektedir. Ancak ع harfi (cerri) ile kullanıldığında “sapmak, ayrılmak, vazgeçmek, caymak” anlamlarına gelmektedir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 11/431, 435.

3.5.4. Âdil/Ehl-i adl

Kaynaklarda “bağy” ile ilişkili olarak kullanılan “ehl-i adl” tabiriyle, meşru idarenin hâkimiyeti altında bulunan bölgede yaşayan halk kesimi kastedilmektedir.⁵⁹⁹ Bununla birlikte fıkıh kaynaklarında bu terkip, isyancılara karşı mücadele eden devlet yanlısı güçler ve vatandaşlar için kullanılmaktadır.⁶⁰⁰

Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinin bağy konusunu işleyen bölümlerinde devlet yanlısı vatandaşlar için “hakkaniyetli davranmak, adaletli olmak, insaf, hakkı gözetme” anlamlarına gelen “âdil” ve “ehl-i adl” gibi kavramların sıklıkla kullanılmasının İslam fıkıh anlayışının meşru devlet başkanına başkaldıran isyancılara karşı takındığı menfi tutum ile meşru otorite yanlısı vatandaşlara karşı taşıdığı müspet yaklaşımın bir tezahürü olarak yorumlanabileceği değerlendirilmiştir.

3.5.5. Dârü’l-bağy

Fıkıh kitaplarının bağy konusunun ele alındığı bölümlerde, girilen eylemin bağy niteliği taşıdığına delalet etmesi bakımından önemli bir ayrıntıya yer verildiği görülmekte, bu bağlamda devlet başkanına karşı ayaklanan isyancı kesimin bir bölgeyi ele geçirdiğinden bahsedilmektedir.⁶⁰¹ İşte bâğîlerin işgal ettiği ve hâkimiyet kurduğu bölgeyi ifade etmek amacıyla “dârü’l-bağy” terkihi kullanılmaktadır.⁶⁰²

3.5.6. Dârü’l-adl

Bâğîlerin ele geçirdiği bölgeye “dârü’l-bağy” denilmesine mukabil, meşru yönetimin egemenliği altında bulunan şehirler de “dârü’l-adl” terkihiyle ifade edilmektedir.⁶⁰³

3.5.7. Hurûc

“İçinde olduğu yerden çıkmak, üzerinde bulunduğu halden ayrılmak, kaynaklanmak, çığnemek, belirlemek ve isyan etmek” anlamlarına gelen hurûc/خُرُوج,⁶⁰⁴

⁵⁹⁹ Şafak, “Bağy”, 4/451/452.

⁶⁰⁰ Kavramın, sözü edilen anlamda kullanılışına dair örnek için bk. İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/411-412.

⁶⁰¹ Örnek olarak bk. Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/707.

⁶⁰² Bu bilgi için bk. Şafak, “Bağy”, 4/451/452.

⁶⁰³ Bu bilgi için bk. Şafak, “Bağy”, 4/451/452.

⁶⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, 2/250-254; Râzî, *Muhtâru’s-sihâh*, 72.

İslam hukuku açısından hem mezkûr haliyle hem de “hurûc ale’s-sultân/ خُرُوجَ عَلَيِّ السُّلْطَانِ” formuyla “meşru devlet başkanına karşı isyan edip ayaklanmak”, “siyasi iradeye silahla karşı gelmek” anlamında kullanılmaktadır.⁶⁰⁵ Hurûc/خُرُوج kavramının “bağy” ile eşanlamlı kullanıldığı görülmekle beraber, bağyin nispeten umumi bir anlam ifade ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim kaynaklarda “bağy” kavramı “hurûc” ile açıklanmakta ve “hurûc” bağyin unsurlarından birisi olarak zikredilmektedir.⁶⁰⁶ İslam tarihinde “hâriciler” olarak bilinen akım için de “isyan” içerikli tutumları nedeniyle “hurûc” kökünden türemiş olan “hâricî” kavramının isim olarak kullanıldığı bilinmektedir.⁶⁰⁷

3.5.8. İstîlâ ve Kahr

İstîlâ/إِسْتِيلَاء kelimesi yakın olmak, yaklaşmak, izlemek, üstlenmek, yönetmek, idare etmek, hükmetmek, yardım etmek anlamlarına gelen وَلَايَةٌ/وَلَايَةً kökünün istifal/إِسْتِفْعَال formundaki biçimi olup “ele geçirmek, hâkimiyeti altına almak, işgal etmek, el koymak” anlamlarında kullanılmaktadır.⁶⁰⁸ İslam hukukunda ise taşıdığı sözlük anlamı çerçevesinde, devlet başkanlığının zorla ve kuvvet yoluyla ele geçirilmesi anlamını ifade etmektedir.⁶⁰⁹ Kahr/الْقَهْر kelimesi de istîlâ/إِسْتِيلَاء ile eş

⁶⁰⁵ Abdullah İbn İbrahim et-Tarîkî, *Mefhûmu't-tâati ve'l-isyân*, (Riyad: Dâru'l-Müslim, 1995), 27; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul, Ensar Yayınları, 2010), 205; Mehmet Kadri Demir, *Kur'an'da İsyân Yakın Anlamlıları ve Nüansları* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 58.

⁶⁰⁶ Abdulkadir Üdeh, bağyin; “hurûc/ayaklanma”, “ayaklanmanın devlet başkanına karşı olması” ve “suç/isyân kastı” şeklinde üç unsuru olduğunu ifade etmiştir. Bk. Üdeh, *et-Teşrîu'l cinâiyyü'l-İslâmî*, 2/674-686. Bu açıklamalar ile bağy ve hurûc kavramlarının mezheplerce nasıl kullanıldığı hususuna ilişkin müellif tarafından yapılan değerlendirmelerden hareketle bağy kavramının hurûc kavramına nispetle daha umumi olduğu söylenebilir. Bağy kavramının, hurûca nispetle daha yoğun isyan anlamı taşıdığı yönündeki bir başka değerlendirme için ayrıca bk. Cihat Kullay, *Hâricilikte Hurûc, Ku'ûd ve Hicret* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 15.

⁶⁰⁷ Ethem Ruhi Fırlı, “Hâriciler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/175-178; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 3/412.

⁶⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 15/413; İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*, (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1996), 1057.

⁶⁰⁹ Ali Bardakoğlu, “İstîlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/359-361. Söz konusu kavram İslam hukukunda ayrıca; “sahipsiz bir malın ilkten mülkiyetinin kazanılması” anlamında kullanılmaktadır. Bk. Bardakoğlu, “İstîlâ”, 23/359-361. Nitekim bu kavramın, devlet yönetimini ele geçirme eylemi için kullanılması da söz konusu mezkûr anlamla ilişkilidir. Zira bahse konu eylemin hayata geçmesinin, ancak kamu otoritesinin sahipsizliği/siyasi boşluğu durumunda mümkün olabileceği düşüncesinden hareket edilmektedir. Bu bilgi ve daha fazlası için bk. Abdurrahim Şen, *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar ve Meşruiyet* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 176-181.

anlamalı kullanılmaktadır. Zikredilen bu anlamlardan hareketle istîlâ, iktidarın gaspı olarak da tarif edilmiştir.⁶¹⁰

3.5.9. Hal‘

Kök anlamı itibarıyla ele alındığında soymak, çekip almak, çözmek, tecrit etmek anlamlarına gelen “hal‘/الْخَلْعُ”⁶¹¹ sözcüğü hukukta; “görev başındaki devlet başkanını görevden uzaklaştırmak, ona yapılan biatı bozmak” anlamındadır. Devlet başkanının görevden alınması, İslam hukuku literatüründe hal‘ kavramıyla da ifade edilmiştir.⁶¹²

3.5.10. Azil

Sözlükte bir şeyi diğerinden ayırmak, uzaklaştırmak, ilişkisini kesmek anlamlarına gelen “azl/الْعَزْلُ”⁶¹³ sözcüğünün terim anlamı, devlet başkanının görevine son verilmesi demektir. Bu kavram aynı zamanda bir memurun, vekil ya da mümessilin yetkilerinin geri alınması anlamını ifade etmek için kullanılmaktadır.⁶¹⁴

Devlet başkanının görevden uzaklaştırılması ya da kendisine verilen yönetme yetkisinin geri alınması İslam hukukçuları tarafından bir takım şartların oluşmasına bağlanmıştır. Devlet başkanının görevden azledilmesi de bu çerçevede değerlendirilmiş ve ilgili şartlar⁶¹⁵ meydana gelince yönetme yetkisinin geri alınabileceği hususunda içtihatla bulunulmuştur. Bu açıdan ele alındığında “azil” ile “hal‘” kavramlarının, devlet başkanının görevden alınması bağlamında eş anlamlı oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır.⁶¹⁶ Ancak hem devlet başkanının hem de diğer yetkililerin ya da görevli memurların görevden alınması veya yetkilerinin kaldırılması

⁶¹⁰ Şen, *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar ve Meşruiyet*, 162-176.

⁶¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 8/75-79; er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 78; Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasit*, 250.

⁶¹² Mehmet Akif Aydın, “Hal‘”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/218-221.

⁶¹³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 11/440-443; er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 181; Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-vasit*, 250.

⁶¹⁴ Fahrettin Atar, “Azil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/326-327.

⁶¹⁵ Devlet başkanının/halifenin görevden alınması ile ilgili detaylı açıklama için bk. Mâverî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 42-48; Akalın, *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu*, 127-135; Atar, “Azil”, 4/326-327; Aydın, “Hal‘”, 15/218-221.

⁶¹⁶ Atar, “Azil”, 4/326-327.

açısından değerlendirildiğinde “hal” kavramının “azil” kavramına nispetle daha hususi bir mana taşıdığı, bir başka deyişle “azil” kavramının “hal” kavramından daha umumi bir anlam ifade ettiği anlaşılmaktadır.

3.5.11. Tegallüp

“Galip gelmek/yenmek, mağlup etmek” anlamlarına gelen غَلَبَ/غَلَبًا kökünden olan ve غَلَبَ fiilinin tefe‘ul/تَفَعَّلَ formunda kullanılan تَغَلَّبَ kelimesi, “üstesinden gelme, baskınlık, üstünlük kurma” anlamlarındadır.⁶¹⁷ Bağy konusunun anlatıldığı bazı Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde bu fiil kullanılmaktadır.⁶¹⁸ Nitekim kaynak niteliği taşıyan Arapça lugatlarda غَلَبَ fiilinin tefe‘ul/تَفَعَّلَ kalıbının ifade ettiği anlamın açıklandığı bölümde, “bir şehri zorla ele geçirdi” manasındaki “تَغَلَّبَ عَلَيَّ بَلَدٌ” fiil cümlesi ile örneklendirme yapılmaktadır.⁶¹⁹ Öte yandan *et-Teshîl* ve *Tenvîrû’l-‘ebsâr* isimli fıkıh eserlerinde bahse konu anlamı ifade etmek için mezkûr fiilin sülâsî formu (غَلَبَ) tercih edilmektedir.⁶²⁰ Bazı Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinin ise mezkûr kavrama yer vermediği tespit edilmiştir.⁶²¹

3.5.12. Teehhüb/Teehhüb-ü ehl-i bağy

Kök anlamı itibarıyla “hazırlanmak, hazırlık yapmak” demek olan⁶²² “تَاهُبُ/teehhüb” kelimesi, bağy konusuyla ilişkili olarak ele alındığında “yönetime karşı ayaklanma niyeti taşıyan grubun, hedefledikleri isyan hareketi için hazırlık yapmaları” anlamına gelmektedir. İfade edilen bu anlamın kavramsal karşılığı “teehhüb-ü ehl-i bağy/تَاهُبُ أَهْلِ الْبَغْيِ” şeklinde biçimlendirilebilir.

İnceleme konusu Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinden *Müştemilü’l-ahkâm*’da, isyan niyetinde olan ve kalkışma için hazırlık yaptığı yönünde belirtiler taşıyan bir grup hakkında devlet başkanına veya yetkililere bir bilginin ulaşması durumunda, yani

⁶¹⁷ İbn Manzûr, *Lisanü’l-arab*, 1/651-652.

⁶¹⁸ Halebî, *Mülteka*, 223; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm* (Yeni Cami, 00570), 105a.

⁶¹⁹ İbn Manzûr, *Lisanü’l-arab*, 1/652; Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasîl*, 657. Kaynak niteliği taşıyan lugat türü bir kısım eserde “تَغَلَّبَ عَلَيَّ بَلَدٌ” cümlesi, “bir şehri istila etti/ zorla ele geçirdi” anlamındaki “اِسْتَوْلَى عَلَيَّ بَلَدٌ فَهَرَأَ” cümlesiyle şerh edilmektedir. Bu bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisanü’l-arab*, 1/652; Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasîl*, 657.

⁶²⁰ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Timurtâşi, *Tenvîrû’l-‘ebsâr* (Reşit Efendi, 00183 003), 105b.

⁶²¹ Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm* (Yeni Cami, 00570), 105a-105b; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546-547; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a.

⁶²² İbn Manzûr, *Lisanü’l-arab*, 1/217.

devletin/devlet başkanının isyan hazırlığını önceden öğrenmesi halinde alması gereken tedbirlerin anlatıldığı bölümde, bahse konu kavrama “وَإِذَا بَلَغُوا أَنَّهُمْ يَشْتَرُونَ السِّلَاحَ وَيَتَأَهَّبُونَ” şeklinde; *et-Teshîl*'de ise “وَلَوْ سَمِعَ الْإِمَامُ تَأَهُّبَهُمْ لِلْخُرُوجِ” denilerek yer verilmektedir.⁶²³

3.5.13. Tecemmü‘/İctima‘

Fıkıh kitaplarında bağy konusu işlenirken, isyancıların bir araya gelmelerine ilişkin bilgilerin verildiği, toplanmaları anına dair anlatımın yapıldığı satırlarda, “bir araya gelmek, toplanmak” anlamı taşıyan “cem‘/جَمْعاً” kökünden türemiş “tecemmü‘/تَجَمُّعٌ” ve “ictima‘/اجْتِمَاعٌ” ifadeleri kullanılmaktadır.⁶²⁵ Kalkışma amacıyla silahlanmış ve bir araya gelmiş gruba yönelik devlet güçleri tarafından silahlı müdahalede bulunulacağına dair hükmün serdedildiği bölümde, bahsi edilen silahlı müdahalenin caiz olduğunu anlatan görüş, “isyancıların askeri bir hazırlık yapmaları, bu suretle de silahlanarak bir araya gelmeleri” illetine dayandırılmaktadır. İşte söz konusu bu illetin anlatıldığı satırlarda, bir kısım müellif tarafından “اجْتِمَاعٌ/ictima‘” ifadesi sarf edilmekte,⁶²⁶ İbn Âbidin tarafından ise “تَجَمُّعٌ/tecemmü‘” kavramı kullanılmaktadır.⁶²⁷

3.5.14. Tehayyüz

İsyancılar bir araya gelip bir bölgeyi ele geçirmişler ve orayı karargâh edinmişlerse, devlet(güçlerin)in isyancı güçleri dağıtması meşru kabul edilmektedir. Eserlerde bu hükmün anlatıldığı satırlarda “eğer isyancılar bir yer edinmişlerse” anlamında “فَانْ تَحَيَّرُوا” ya da “لَوْ تَحَيَّرُوا” ifadeleri kullanılmakta,⁶²⁸ ardından “اتَّخَذُوا حَيَّزاً”

⁶²³ Zikredilen bu satırlar, “isyân hazırlığındaki bir grubun silah satın aldığı ve kalkışma amacıyla savaş hazırlıkları yaptığı yönünde devlet başkanına haber ulaştığında...” şeklinde tercüme edilebilir. Bk. Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475.

⁶²⁴ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473.

⁶²⁵ Halebî, *Mültekâ*, 223; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Timurtâşî, *Tenvîru'l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

⁶²⁶ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh*, (Beyazıt, B8866), 104b-105a.

⁶²⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

⁶²⁸ Halebî, *Mültekâ*, 223; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Timurtâşî, *Tenvîru'l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

şeklinde şerh edilmektedir.⁶²⁹ Söz konusu şerhten hareketle de tehayyüz/تَحْيُوز kelimesinin, “bir bölgeyi tutmak ve ele geçirmek” manasında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim “اتَّخَذُوا حَيْزاً” şeklindeki açıklamada zikredilen “حَيْزاً” ifadesi bazı eserlerde “yer” anlamı taşıyan “مَكَاناً/mekânen” sözcüğü ile bir kez daha açıklanmakta,⁶³⁰ bu durumun da zikredilen manayı teyit ettiği düşünülmektedir.⁶³¹ Netice itibarıyla tehayyüz/تَحْيُوز kavramının “isyana kalkışan kimselerin belli bir bölgeyi ele geçirmeleri ve orada karargâh kurmaları” manasında olduğu anlaşılmaktadır.

3.5.15. Teaskür

Kök anlamı itibarıyla bünyesinde “toplanmak, bir araya gelmek” anlamını barındıran “تَعَسَّكُر/teaskür” lafzının, spesifik olarak “askeri birlik ya da toplanma” anlamına geldiği anlaşılmaktadır.⁶³² Fıkıh eserlerinin bir kısmında “اجتماع/ictima” ile birlikte “تَعَسَّكُر/teaskür” lafzı da kullanılmaktadır İsyancıların devlet başkanını ya da yönetimini görevden uzaklaştırma amacıyla bir araya gelmeleri şeklindeki tutumları, teşebbüs edilen eylemin tabiatı gereğince askeri bir nitelik arz ettiği için, bir kısım müellif tarafından bu yönde bir tercihte bulunulduğu değerlendirilmektedir. Diğer taraftan fıkıh eserlerinde “تَعَسَّكُر/teaskür” kelimesi, devlet güçlerinin isyancılara karşı silahlı mücadele yürütmesine dair meşruiyet illetinin anlatıldığı noktada tercih edilmektedir.⁶³³

3.5.16. Da‘vetü’l-imâm

İsyân meydana geldiğinde devlet başkanına düşen ilk sorumluluk, isyandan vazgeçmelerini sağlamak amacıyla isyancılara çağrı yapmaktır.⁶³⁴ İşte bu çağrı sorumluluğunun/ameliyesinin kavramsal karşılığının “دَعْوَةُ الْإِمَام/da‘vetü’l-imâm” şeklinde ifade edilebileceği düşünülmektedir.

⁶²⁹ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/707.

⁶³⁰ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/707.

⁶³¹ İbn Manzûr, *Lisanü’l-arab*, 5/340.

⁶³² İbn Manzûr, *Lisanü’l-arab*, 4/567; Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 601. Ayrıca bk. Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 781.

⁶³³ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/707; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/415.

⁶³⁴ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, (Yeni Cami, 00570), 105b; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546-547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a.

3.5.17. Keşfü’ş-şüphe

İsyan anında devlet başkanına -davet dışında- düşen bir diğer sorumluluk da kalkışmacıları isyana iten nedenlerin ya da bu noktada zihinlerinde oluşan endişelerin giderilmesini temindir.⁶³⁵ Binaenaleyh kalkışma vuku bulduğu anda devlet başkanının isyancıların zihinlerinde oluşan şüpheleri ve onları isyana sürükleyen zihni gerekçeleri izale etme gayreti “كشْفُ الشُّبْهَةِ/keşfü’ş-şüphe” olarak adlandırılabilir.

3.5.18. Kıtâl

İsyan amacıyla bir araya gelerek belirli bir bölgeyi ele geçirmiş bulunan bir topluluğa karşı devlet başkanının ilk aşamada “davet” ve “keşfü’ş-şüphe” şeklinde çerçevesi belirlenen reaksiyonları göstermesinden sonra, “kıtâl” aşaması devreye girmektedir. Nitekim devlet başkanı tarafından “isyandan vazgeçilmesi” yönünde yapılan çağrıya olumlu yanıt vermeyen ve içinde bulundukları (isyen) hali(ni) devam ettirme niyetini izhar eden isyancılara karşı, devlet güçleri tarafından silahlı mücadele başlatılacaktır.⁶³⁶ Bağy konusunun ele alındığı bölümlerde, isyancılara karşı silahlı müdahalenin anlatıldığı satırlarda, devlet güçlerinin isyancıları bertaraf etmek amacıyla silahlı mücadele yürütmesini ifade etmek için “öldürmek ve bastırmak” anlamlarına gelen “قَتْلُ/katl” kökünün “مُفَاعَلَةٌ/müfâale” formundan olan ve “savaşmak, çarpışmak, mücadele etmek” anlamı taşıyan “كِتَالٌ/kıtâl”⁶³⁷ lafzı kullanılmaktadır.⁶³⁸

3.5.19. Katlü’l-bügât

Devlet güçlerinin isyancıları bertaraf etmek amacıyla silahlı mücadele yürütmesini ifade etmek için kullanılan “كِتَالٌ/kıtâl” kavramıyla aynı kökten olan “katl/قَتْلُ” kelimesi de, fıkıh eserlerinin “bağy” bölümlerinde zikredilmektedir.⁶³⁹ Bir

⁶³⁵ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104ba; Timurtâşi, *Tenvîrü’l-ebsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

⁶³⁶ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/745; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşi, *Tenvîrü’l-ebsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105ba.

⁶³⁷ İbn Manzûr, *Lisanü’l-arab*, 11/547-549. Ayrıca bk. Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 927.

⁶³⁸ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşi, *Tenvîrü’l-ebsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

⁶³⁹ “Katlü’l-bügât” ya da “Katl-i ehl-i-bağy” şeklindeki terkiplerle kavramsallaştırma yapılabileceğine delalet eden ifadeler için bk. Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546.

önceki başlık altında da ifade edildiği üzere “قتال/kıtâl” kelimesi “savaşmak, çarpışmak, mücadele etmek” anlamını ifade ederken, “katl/قَتْلُ” sözcüğü “öldürmek” anlamına gelmektedir.⁶⁴⁰ Bahsi edilen noktadan hareketle de isyancıların devlet güçlerince öldürülmesi hususu, “katlü’l-bügât” ya da “katl-i ehl-i bağy” şeklindeki terkiplerle kavramsallaştırılabilecektir. Bu terkip “katlü’l-bâğî” şeklinde tekil kip ile de ifade edilebilecektir.

Öte yandan *Dürerü’l-hükkâm*’da, sözü edilen eylemi ifade etmek için “itlaf/إتلاف” kelimesi tercih edilmektedir.⁶⁴¹ Buradan hareketle de isyancıların öldürülmesi için “itlâfü’l-bâğî/itlâfü’l-bügât” kavramları da kullanılabilecektir.

Zikredilen hususlara ek olarak; isyancıların ortadan kaldırılması, *Tenvîrü’l-ebşâr*’da “helâk/هلاک” sözcüğü ile ifade edilmektedir.⁶⁴² Bu noktadan hareketle de mevzubahis eylem için “helâk-ü ehli’l-bağy” şeklinde bir kavramsallaştırma cihetine gidilebileceği mütalaa olunmuştur.

3.5.20. İcâbetü’l-imâm

Devlet başkanına ya da yönetimine karşı kalkışma başlatan isyancıların, devlet başkanı tarafından yapılan “vazgeçme” çağrısına olumlu cevap vermeyerek silahlı mücadeleye girişmeleri halinde, devlet başkanı isyanı bastırmak amacıyla vatandaşları mücadeleye katılmaya çağırabilecektir. Devlet başkanı tarafından vatandaşlara yapılan söz konusu çağrıya icabet edilmesi vaciptir.⁶⁴³

Devlet başkanı tarafından yapılan silahlı mücadeleye katılma çağrısına vatandaşlar tarafından icabet edilmesinin, bağı konusu çerçevesinde “icâbetü’l-imâm” şeklinde kavramsallaştırılmasının yerinde olacağı düşünülmüştür.

⁶⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisanü’l-arab*, 11/547-549. Ayrıca bk. Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 927.

⁶⁴¹ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/547.

⁶⁴² Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

⁶⁴³ Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Haskefi, *ed-Dürü’l-muhtâr*, 351; Timurtâşî, *Minehu’l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

3.5.21. Muvâdea

“Emanet etmek, bırakmak, yapmayı durdurmak” anlamlarına gelen “وَدْعَا”⁶⁴⁴ kökünden gelen “muvâdea/مُؤَادَعَة” kelimesi, “mütareke, barış yapma, silah bırakma” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁶⁴⁵

Bağy konusu bağlamında ise yine aynı anlamıyla, devlet güçleriyle silahlı mücadele halinde bulunan isyancıların, sulh taleplerini devlet güçlerine bildirmesi, bir başka ifadeyle silah bırakma talebini ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁴⁶

3.5.22. Tefrîkü’l-cem‘

Fıkıh eserlerinde, devlet güçlerinin isyancıları bastırmak için başlattığı silahlı mücadelenin çerçevesi çizilmekte, bir başka ifadeyle silahlı mücadelenin sınırı belirlenmektedir. Bu noktada bir kısım fıkıh kitaplarında “حَتَّى يُفَرِّقَ/يُفَرِّقَ جَمْعَهُمْ” ifadesi kullanılmaktadır.⁶⁴⁷ Eserlerde yer verilen bu hususun, devlet güçlerinin isyancıların gücünü kırması/birliğini dağıtması” anlamı taşıyan “تَفْرِيقُ جَمْعِ أَهْلِ الْبَغْيِ/tefrîk-ü cemi‘ ehl-i bağy” şeklinde kavramsallaştırılabileceği değerlendirilmiştir.

3.5.23. İchâz

Devlet güçlerinin kalkışmayı bastırmak amacıyla silahlı mücadele yürüttüğü esnada yaralanan isyancılar, bir topluluğa iltihak ederek devlet için yeniden tehlike teşkil etmeleri olasılığının varlığı durumunda öldürülebileceklerdir. Eserlerde bu hükmün serdedildiği bölümde çoğunlukla “أُجْهِزَ/نُجْهِزُ عَلَي جَرِيحِهِمْ” ifadesi kullanılmakta,⁶⁴⁸ *Dürerü’l-hükkâm*’da ise “نَقُتْلُ جَرِيحَهُمْ” denilmektedir.⁶⁴⁹

Genel anlamda “yaralı isyancıların öldürülmesi” manasını ifade eden “ichâz/إِجْهَاز” kelimesinin, “(herhangi bir isyancıyı) isyan esnasında yaralamak

⁶⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisanü’l-arab*, 8/383-385. Ayrıca bk. Güneş, Arapça-Türkçe Sözlük, 1281.

⁶⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisanü’l-arab*, 8/386. Ayrıca bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 405.

⁶⁴⁶ Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/416-417.

⁶⁴⁷ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/707; Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

⁶⁴⁸ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/477; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁶⁴⁹ Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546.

suretiyle girişilen/başlatılan öldürme eyleminin tamamlanması” şeklinde bir (öldürme) anlam(ı) taşıdığı anlaşılmaktadır.⁶⁵⁰

Dürerü 'l-hükkâm’da ise “doğrudan/genel anlamda öldürmek” anlamı taşıyan “تَقْتُلُ/قَتَلَ” fiili tercih edilmektedir.⁶⁵¹

“İsyanın bastırılması esnasında yaralanan asilerin ortadan kaldırılması/öldürülmesi” hususunu ifade eden bu hüküm “ichâz” şeklinde kavramsallaştırılabilecektir.

3.5.24. Tebü‘ müvellî ehl-i bağy

Teşebbüs edilen isyan girişiminin bastırılması amacıyla devlet güçleri tarafından başlatılan silahlı mücadele esnasında kaçan isyancıların da güçlenerek geri dönmeleri ve devlet için yeniden tehlike oluşturmaları ihtimaline binaen takip edilerek öldürülmeleri meşrudur.⁶⁵² Firari isyancıların takip edilmesini ifade eden söz konusu hüküm, bir kısım fıkıh eserlerinde “kaçan isyancıları takip ederiz” anlamına gelen “تَتَّبِعُ مُوَلِّيَهُمْ” şeklinde,⁶⁵³ bir kısmında ise edilgen kip kullanılarak “kaçan isyancılar takip edilir” anlamındaki “اتَّبَعَ مُوَلِّيَهُمْ” biçiminde⁶⁵⁴ serdedilmiştir.

Görüldüğü üzere firari isyancıların takibi için “peşine düşmek, takip etmek” anlamına gelen “تَتَّبِعُ/تَتَّبِعُ” fiili⁶⁵⁵ sarf edilmiştir. Buradan hareketle de bağy konusu özelinde mezkûr hükmün ifade edilmesi amacıyla “tebü‘ müvellî ehl-i bağy” şeklinde bir kavramsallaştırma cihetine gidilebileceği mülahaza edilmektedir.

⁶⁵⁰ Kemalpaşazâde, *İzâhu 'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Şeyhîzâde, *Mecmau 'l-enhur*, 1/708; İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr*, 6/417. Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisanü 'l-arab*, 5/325.

⁶⁵¹ Molla Hüsrev, *Dürerü 'l-hükkâm*, 1/546.

⁶⁵² Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü 'l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürerü 'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu 'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrû 'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁶⁵³ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Kemalpaşazâde, *İzâhu 'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Molla Hüsrev, *Dürerü 'l-hükkâm*, 1/546.

⁶⁵⁴ Rûmî, *Müştemilü 'l-ahkâm*, 1/477; Timurtâşî, *Tenvîrû 'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Halebî, *Mültekâ*, 223.

⁶⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisanü 'l-arab*, 8/27.

3.6. Ehl-i Harbin Ele Alınışı

Fiili veya muhtemel düşmanlık ve savaş ilişkisi sebebiyle dârülharp adı verilen yabancı ülkelerin vatandaşlarına “muharip” ve “düşman” anlamında “ehl-i harp” denilmekte, “harbî” kavramı da aynı anlamda kullanılmaktadır.⁶⁵⁶

Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinin bir kısmının bağy bölümünde, bağye ve bâğîlere ilişkin hükümlerin serdedilmesi esnasında, ehl-i harbe kıyas edilerek veya ehl-i harp örnek verilerek ya da ehl-i harp ile ilişkilendirilek zikredilen hükümler ve meseleler olduğu müşahade edilmektedir. Bu noktada *et-Teshîl*, *el-Îzâh*, *Müştemilü'l-ahkâm* ve *Mültekâ*'da herhangi bir hüküm ya da örnek zikredilmezken,⁶⁵⁷ *Dürerü'l-hükkâm*, *Tenvîrî'l-ebâr*, *ed-Dürri'l-muhtâr*, *Minehu'l-gaffâr*, *Mecmau'l-enhur*, *ed-Dürri'l-müntekâ* ve *Reddü'l-muhtâr* adlı eserlerde çeşitli konularla ilişkili olarak ehl-i harbe yer verilmektedir.⁶⁵⁸

Dürerü'l-hükkâm'da, aralarında mirasçılık ilişkisi bulunan ehl-i adl bir vatandaşın bâğî mûrisini öldürmesi ya da isyancı birisinin “haklılık” iddiasıyla devlet yanlısı bir mûris yakınıni öldürmesi şeklinde vaki olabilecek iki durumda da katil tarafın mirastan mahrum olmayacağına dair serdedilen hükmün gerekçesinin izah edildiği satırlarda, ehl-i harp örnek olarak zikredilmektedir:

Buna göre adil bir kimse (vâris), isyancı mûrisini öldürmesi (ya da malını telef etmesi) durumunda günahkâr sayılmayacak, herhangi bir tazmin sorumluluğu da bulunmayacaktır. İsyan girişimi ve isyanın bastırılması nedeniyle ortaya çıkan muharebe/silahlı mücadele -savaş dışında can ve mal gibi korunması esas olan değerlerle ilgili olarak- dokunulmazlığı ve hukuki korumayı (ismet/العِصْمَة) kaldırmakta, ayrıca Hucurât sûresinin “...azgınlık gösterip haddi aşanlarla savaşın...”⁶⁵⁹ mealindeki dokuzuncu âyetinde bâğîlerle silahlı mücadele edilmesi emredilmektedir. Bu iki gerekçe nedeniyle de isyan ortamının kargaşasında vaki olan katl eylemi sorumluluk doğurmayacaktır. Dolayısıyla da bâğîlerin öldürülmesi ehl-i

⁶⁵⁶ Ahmet Özel, “Harbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/112-114.

⁶⁵⁷ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a.

⁶⁵⁸ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546-547; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 355a-357a; Haskefi, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 351-352; Haskefi, *ed-Dürri'l-müntekâ*, 2/590; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/410-421.

⁶⁵⁹ el-Hucurât 49/9.

harbin öldürülmesi gibi meşru görülmektedir. Bir başka ifadeyle isyan amacıyla devlet güçlerine ve yanlılarına silahla saldıranların sebebiyet verdiği ortam, gayrimüslimlerle yapılan savaş ortamı gibi olduğundan, isyancılar kendisiyle savaş yapılan kâfirler (ehl-i harp) gibi değerlendirilmekte ve öldürülmeleri meşru kabul edilmektedir.⁶⁶⁰

Yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere isyan ortamında bâğî mûrisin devlet yanlısı bir vatandaş tarafından öldürülmesi, gayrimüslimlerle yapılan bir savaşta ehl-i harp bir kimsenin müslüman bir kimse tarafından öldürülmesine benzetilmektedir. Bu teşbih ile de ehl-i harp bir kimse ile bâğî bir kimse arasında -zikri geçen hususta- ortak bir noktaya değinilmektedir.

Dürerü 'l-hükkâm'da, isyan ortamında bâğî bir vârisin haklılık iddiasıyla devlet yanlısı mûrisini öldürmesine ilişkin hükümler bağlamında yapılan açıklamalar esnasında, yine ehl-i harp örnek olarak zikredilmektedir. Bu noktada bahsi edilen katil bâğî günahkâr olmakta ve fakat adil vatandaşı öldürmesinden dolayı herhangi bir tazmin sorumluluğu bulunmamaktadır. Nitekim asi katil tarafından ileri sürülen haklılık gerekçesi (bir kimsenin hayatının önemi dikkate alındığında her ne kadar geçersiz bir argüman olsa da) isyanın neden olduğu kaos ortamındaki dirençle birlikte değerlendirildiğinde geçerli sayılmakta ve gayrimüslim bir kimsenin öldürülmesi gibi bir eylem olarak yorumlanmakta, dolayısıyla da katil için herhangi bir yaptırım uygulanması söz konusu olmamaktadır. Olası sorumluluk ortadan kalkınca, asi katilin mirastan hak almasının önü açılmaktadır. Zira akrabalık bağı mirastan pay almaya zemin ve gerekçe teşkil etmektedir.⁶⁶¹

İsyancı bir katilin adil bir yakınının “haklılık” iddiasıyla öldürmesini konu edinen bu örnekteki katil eylemi, -önceki örnekte olduğu gibi- savaş ortamında gayrimüslim bir kimsenin öldürülmesi gibi değerlendirilmektedir. Yani, müslümanlar ile gayrimüslimler arasında cereyan eden bir savaşta, bir müslümanın gayrimüslim bir kimseyi öldürmesi hususunda dayandığı gerekçe (te'vil), bahse konu katil eyleminde de asi katil için benzer bir dayanak noktasını teşkil etmektedir.

Minehu 'l-gaffâr ile *Reddü 'l-muhtâr*'da bu konu, ehl-i bağyin ehl-i harbe benzetildiği noktalardan birisi olarak dikkat çekmektedir.⁶⁶²

⁶⁶⁰ Molla Hüsrev, *Dürerü 'l-hükkâm*, 1/547.

⁶⁶¹ Molla Hüsrev, *Dürerü 'l-hükkâm*, 1/547.

⁶⁶² Timurtâşî, *Minehu 'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 277a; İbn Âbidîn, *Reddü 'l-muhtâr*, 6/419.

Ehl-i harp, *Tenvîrû'l-ebâr*'da yine iki noktada isyancılara kıyasla zikredilmektedir. Bu çerçevede ilk olarak devlet güçlerince yürütülen silahlı mücadele esnasında mancınık kullanılması, isyancıların boğulması ve benzeri diğer yöntemlere başvurulabilmesi; ikinci noktada ise silahlı mücadele esnasında -kendi başlığı altında detaylıca ele alındığı üzere- öldürülmesi caiz olmayan kesim bakımından ehl-i harp ile ehl-i bağı aynı muameleye tabi tutulmaktadır.⁶⁶³

Mecmau'l-enhur'da, içinde bulundukları isyan halinden vazgeçmeleri amacıyla devlet başkanı tarafından bâğîlere yönelik davette bulunulmasının vacip olmayıp tercihe bağlı bir uygulama olduğu, nitekim davet yapılmadan silahlı mücadele başlatılmasının herhangi bir sorumluluğa yol açmayacağı ifade edildikten sonra, isyancıların biraya gelerek bir bölgeyi ele geçirmiş olmalarının devlet güçlerine saldırı yapacakları anlamını sarahaten taşıdığı, bu suretle de çağrı yapılmadan doğrudan silahlı mücadele yapılabileceği belirtilmekte, bu durumda da ehl-i harp örnek gösterilmektedir.⁶⁶⁴ Yani ülke topraklarının bir kısmına ya da ülke sınırına saldırı görüntüsü arz eden nitelikte yığınak yapılması durumunda, nasıl ehl-i harbe karşı herhangi bir davette bulunmadan savaş başlatılması caiz ise aynı durum isyancılar için de geçerlidir. Ayrıca bu nokta *Minehu'l-gaffâr* ve *Reddû'l-muhtâr*'da da ehl-i harbin zikredildiği yerlerdendir.⁶⁶⁵

ed-Dürrü'l-müntekâ'da ehl-i harp, isyana kalkışabilecek ya da benzeri eylemlerle kargaşaya sebebiyet verecek potansiyele sahip fitne ehli kimselere silah satılmasının mekruh olduğuna dair hükümlere yer verilmesinin ardından konu edilmekte, bu bağlamda silah üretiminde kullanılan demir vb. malzemelerin ehl-i bağıye satılmasında kerâhet bulunmadığı belirtilirken, ehl-i harbe satılmasının mekruh olduğu dile getirilmektedir. Ehl-i bağıyn devlet güçleri karşısında tutunamayacağı ve içinde bulunduğu kaos nedeniyle satın aldığı demir vb. malzemeleri silaha dönüştürme imkanı bulamayacağı değerlendirilerek söz konusu satışa cevaz verilmektedir. Ancak aynı durum ehl-i harp için söz konusu değildir. Dolayısıyla da ilgili ürünlerin gayrimüslimlere satışı mekruh sayılmaktadır.⁶⁶⁶

⁶⁶³ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁶⁶⁴ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

⁶⁶⁵ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/415.

⁶⁶⁶ Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/590.

Bahsi edilen bu nokta, ehl-i harp ile ehl-i bağı arasındaki hüküm benzerliğine dair yukarıda zikredilen örneklerin aksine, ehl-i harbin ehl-i bağıden farklı bir muameleye tabi tutulduğu bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

ed-Dürrü'l-muhtâr ile *Minehu'l-gaffâr*'da da ehl-i harp, *ed-Dürrü'l-müntekâ*'daki gibi- fitne ehline silah satılmasına dair hükümlerin serdedildiği satırlarda ve aynı bağlamda iki defa zikredilmektedir.⁶⁶⁷

Ayrıca isyancı elebaşlarının kafalarının kesilerek şehir şehir dolaştırılmak suretiyle teşhir edilmesinin mekruh olduğu yönündeki hükümden hareketle, aynı durum ehl-i harp için de geçerli görülmektedir. Yani gayrimüslimlerle yapılan bir savaşta, düşmanların liderlerinin başlarının kesilerek teşhir edilmesi mekruh sayılmaktadır. Bu hüküm ehl-i harp ile ilgili *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da yer verilen bir diğer noktadır.⁶⁶⁸ Bu noktada ise ehl-i harp ile ehl-i bağı aynı hükme tabi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte *Reddül-muhtâr*'da, bir kısım sonraki dönem âlimlerin ehl-i harbin liderleri için bu türden bir uygulamaya cevaz verdiği yönünde bir hüküm daha nakledilmektedir.⁶⁶⁹

Minehu'l-gaffâr'da, müslümanların menfaatine olduğu değerlendirildiğinde isyancıların silah bırakma talebinin olumlu karşılanacağına dair hükmün ardından, “ehl-i harpte olduğu gibi” denilerek gayrimüslimler örnek gösterilmektedir. Bu suretle de gayrimüslimlerle yapılan savaşta karşı taraftan gelen silah bırakma/mütareke talebine, müslümanların lehine olduğu kanaati oluşması durumunda muvafakat edilebileceği şeklindeki uygulama, isyancılardan gelen mütareke/sulh talebi için de geçerli olacaktır.⁶⁷⁰ Bu durum, *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da zikredildiği şekilde ele alınmaktadır.⁶⁷¹

Ehl-i adl bir vatandaşın, isyancılarla yürütülen silahlı mücadele esnasında bâğî mahremini doğrudan, yani mahreminden hamle gelmedikçe öldürmesinin caiz olmadığı yönündeki hüküm, *Minehu'l-gaffâr*'da ehl-i harbe yer verilen bir diğer noktadır. Zikredilen mezkûr hüküm ehl-i harp ile yürütülen savaş esnasında geçerli olmayacak, yani müslüman bir kimse ehl-i harp saflarında savaşan mahremini

⁶⁶⁷ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 277a.

⁶⁶⁸ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352.

⁶⁶⁹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6/418.

⁶⁷⁰ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁶⁷¹ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352.

doğrudan (ondan hamle gelip gelmediğine bakmaksızın) öldürebilecektir. Bir başka ifadeyle (ebeveyn dışındaki) mahremi doğrudan öldürülmesi noktasında ehl-i bağy ehl-i harp gibi değildir. Ancak ehl-i harp saflarında savaşan ebeveyn, sözü edilen bu hükümden istisna tutulmaktadır.⁶⁷² Bu bahis, *Reddû'l-muhtâr*'da da ehl-i harbin konu edildiği noktalardandır.⁶⁷³

Reddû'l-muhtâr'da ehl-i harbin ele alındığı ilk nokta, zimmi halk kesiminin müstakil bir hareket başlatarak isyana kalkışmaları haline ilişkindir. Böyle bir durumda zimmiler, egemenliği altında yaşadıkları devlet ile yaptıkları anlaşmayı bozdukları değerlendirilerek ehl-i harp sayılmaktalar, dolayısıyla kendilerine yönelik icra edilecek silahlı mücadelenin niteliği de farklılık göstermektedir.⁶⁷⁴

Adı geçen hâşiyede ayrıca, isyancıların silahlarını bırakıp tövbe ettiklerini beyan etmeleri durumunda kendilerine nasıl muamelede bulunulacağının izah edildiği satırlarda, “tövbe ettiğini söylediği halde silah bırakmamakta ısrar eden isyancılar ile mücadeleye devam edileceği, ancak hem tövbe ettiğini beyan edip hem de silahını teslim eden asilere yönelik herhangi bir yaptırım uygulanmayacağı ya da mücadele yürütülmeyeceği” şeklinde serdedilen hükmün ardından, ehl-i harp için durumun böyle olmadığı, yani silah bırakmış olsalar dahi ehl-i harp ile mücadeleden geri durulmayacağı beyan edilmektedir.⁶⁷⁵

3.7. İmâmet Konusu

Devlet başkanlığı (imâmet) meselesinin, bağy konusunun merkezinde yer aldığı söylenmesi yanlış olmayacaktır. Zira bağy eylemi ve ilişkili meselelerin çok önemli bir kısmının devlet başkanına ya da devlet başkanlığı konusuna taalluk ettiği realitesi, bu çalışmanın buraya kadar ki kısmından anlaşılmaktadır. Bu bağlamda bağy eylemine teşebbüs eden kalkışmacıların hedefinde devlet başkanı ya da yönetimi ve/veya devlet başkanlığı makamı olduğu, bir başka ifadeyle devlet başkanının veya yönetim kademesi mensuplarının görevden uzaklaştırılmasının amaçlandığı, öte yandan isyan anında devlet başkanının isyancılara karşı takınması gereken tavır;

⁶⁷² Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

⁶⁷³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/417.

⁶⁷⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/415. Ehliharp ile savaş ve sonrasına dair hükümler için bk. Meydânî, *el-Lübâb*, 672-674, 677-681.

⁶⁷⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/418.

isyancılara davet, keşfü’ş-şüphe, kıtâl emri, halkı silahlı mücadeleye destek vermeye çağırması, esir, yaralı ya da kaçan isyancılarla ilgili takdirde bulunması vd. hususlar dikkate alındığında, devlet başkanının bağıy konusunun asli aktörlerinden, devlet başkanlığı (imâmet) meselesinin de temel unsurlarından olduğu neticesine ulaşılmaktadır.

Sözü edilen realiteden hareketle fıkıh eserlerinin bağıy bölümünde “imâmet” konusunun ele alınmasının ya da bu konuya temas edilmesinin tabii bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim inceleme konusu eserlerde; kimisinde doğrudan,⁶⁷⁶ kimisinde satır aralarında,⁶⁷⁷ bir kısmında kısaca,⁶⁷⁸ bir kısmında ise nispeten detaylı bir şekilde⁶⁷⁹ imâmet konusu işlenmektedir. Bu başlık altında ise bağıy konusu ile çok güçlü bir ilişkisi bulunan, hatta bağıyın en önemli unsurlarından olan imâmet konusunun, çalışmada ele alınan fıkıh eserlerinin bağıy bölümünde nasıl işlendiğine yer verilmiştir.

Konunun tabiatı itibarıyla; bağıyın tanımı yapılırken devlet başkanına yer verilmekte, bir başka ifadeyle devlet başkanı bağıyın tanımında vazgeçilmez ve aslî unsur olarak yer almaktadır. Bu bağlamda ele alındığında, ilgili eylemin bağıy sayılabilmesi için devlet başkanının adil olması, eylemin de devlet başkanını ve otoritesini hedef alması gerektiği tanımlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca isyan meydana geldikten sonraki süreçte devlet başkanının yerine getirmesi, inisiyatif alması veya takdirde bulunması gereken -yukarıdaki başlıklar altında detaylarıyla serdedildiği üzere- çeşitli hususlar (davet, keşfü’ş-şüphe, kıtâl/mukâtele, isyanın bastırılmasına destek talebi, yaralı, kaçan ve esir isyancılar, isyancıların ele geçirilen silahları ile bineklerinin kullanılmasına dair takdirde bulunması vd.) söz konusudur.⁶⁸⁰

Eserlerin bağıy bölümünde devlet başkanı (imâm) ile ilgili işlenen mezkûr hususlar ile serdedilen hükümlerin, bağıy konusunun tabiatı itibarıyla ele alınan

⁶⁷⁶ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351.

⁶⁷⁷ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/588-589.

⁶⁷⁸ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

⁶⁷⁹ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/414-416.

⁶⁸⁰ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475-478; Molla Hüsrev, *Dürrerü'l-hükkâm*, 1/546-547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh*, (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b-106a; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/588.

meseleler olduğu, gelineen noktada devlet başkanına da bu tabii sürecin bir parçası olarak yer verildiği hususu izahtan varestedir.

Sözü edilen bu nokta(lar)dan başka, inceleme konusu eserlerin bir kısmında, devlet başkanlığı konusunun temel bazı hükümlerine yer verilmektedir:

Tenvîrû'l-ebşâr'da, konunun hemen başında bağyin tanımının yapılmasının ardından; kişinin devlet başkanı olabilmesinin “ülkenin önde gelenlerinin kendisini tanınması ve kabul etmesi (biat)” ile “sahip olduğu mutlak güç ve etkin/etkili otoritesi nedeniyle hükmünün halk üzerinde egemen olması” şeklinde iki şarta bağlı olduğu, otorite ve hâkimiyet zafiyetinden dolayı halk üzerinde hükmünün etkisi olmayan kişinin, insanlar kendisine biat etse bile devlet başkanlığının geçerli olmadığı, ya da devlet başkanlığına getirilemeyeceği, mamafih otorite eksikliği ve yönetim beceriksizliği bulunan bir kişinin devlet başkanlığına getirilmesi durumunda ise gelişmelere göre hareket edileceği; süreç içinde otorite ve nüfuz bakımından yeterli ve etkin bir seviyeye geldiğinin değerlendirilmesi halinde görevine devam edeceği, aksi takdirde görevinden azledileceği ifade edilmektedir.⁶⁸¹

Mecmau'l-enhur'da da imâmet konusu, *Tenvîrû'l-ebşâr*'da yer verildiği şekliyle ve hemen aynı ifadelerle ele alınmaktadır.⁶⁸² *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da ise konunun kelim kitaplarında detaylıca ele alındığı belirtilmiştir.⁶⁸³

Reddü'l-muhtâr'da devlet başkanının hangi yöntemle belirleneceğine değinilmekte, konunun serdedildiği bölümde *Şerhu'l-Makâsîd*, *el-Müsâyere*, *el-Mevâkîf* ve *Şerhu'l-Mevâkîf* isimli kelim kitaplarına atıfta bulunmaktadır. İstihlâf, tegallüp ve kahr ile biat yöntemlerinden birisiyle devlet başkanının belirleneceği ifade edilmektedir. Hz. Ebûbekir'in, kendisinden sonra Hz. Ömer'i (öl. 23/644) halife/devlet başkanı olarak tayin etmesi, istihlâf yöntemine örnek gösterilmektedir. Biatın ise bir grup âlim veya fikir ehli ve kanaat önderinin sadakat ve kabulüyle; ayrıca Ebu'l Hasan el-Eşârî'ye (öl. 324/935-36) göre şöhretli, fikir ehli ve kanaat önderi bir âlimin - herhangi bir inkâra meydan vermemek için- şâhitlerin huzurundaki onayı ve izhar edeceği sadakatle; Mu'tezile'ye göre ise fikir ehli ve kanaat önderi beş âlimin kabul

⁶⁸¹ Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

⁶⁸² Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

⁶⁸³ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351.

ve tercihiyle; bir kısım Hanefî'ye göre ise herhangi bir adet sınırı olmaksızın bir grubun itaatiyle vaki olacağı belirtilmektedir.⁶⁸⁴

Reddû'l-muhtâr'da ayrıca; bilgisiz ve adaletsiz bir kimsenin devlet başkanlığına talip olması halinde durum değerlendirmesi yapılacağı, ilgili kişiye görev verilmediği takdirde telafisi imkânsız neticelerin ortaya çıkacağı kanaatine varıldığında, görevin söz konusu kişiye tevdiinden kaçınılması nedeniyle ortaya çıkabilecek zararların önlenmesi amacıyla o kişinin devlet başkanlığı görevine - çaresiz- onay verileceği; devlet başkanlığı görevine tegallüp yöntemiyle (zorla) gelmiş bir kimsenin, bir başkası tarafından aynı yöntemle görevinden uzaklaştırılması durumunda görevinin sona ereceği, aynı yöntemi kullanan ikinci mütegallop kişinin devlet başkanı olarak tanınacağı, şeriata (İslamî hükümlere) muhalif olmadığı müddetçe de zalim de olsa adil de olsa kendisine itaat edileceği hususları nakledilmektedir.

Müellif İbn Âbidîn adı geçen hâşiyesinde söz konusu bu satırları aktardıktan sonra “(istihlaf, biat ve tegallüp olmak üzere) üç yöntemden birisiyle devlet başkanı olunacağı, tegallüp yöntemiyle devlet başkanlığını ele geçiren kimsenin aranan şartları taşımaması durumunda dahi görevine devam edebileceği, zira zorla ele geçirme/tegallüp yönteminin tabiatında bu realitenin bulunduğu, nitekim içinde bulunulan dönemin sultanlarının da bu yöntemle göreve geldikleri” şeklinde bir açıklama yapmaktadır. İlaveten; istihlaf ve biat yöntemleriyle devlet başkanlığı görevine gelen kişi için “hükümünün etkisi/etkinliği” ve “nüfuz kabiliyeti” şartlarının arandığı, bununla birlikte otorite ve nüfuz kabiliyetine sahip ve fakat tegallüp yoluyla göreve gelen kimsenin, kendisine biat edilmese bile devlet başkanlığı görevini yürütebileceği, konu bağlamında vukuu mümkün alternatifler olarak zikredilmektedir.⁶⁸⁵

Yine *Reddû'l-muhtâr*'da; riddet/dinden dönme, daimi delilik, kurtulması mümkün olmayacak şekilde esir düşmek, müzmin unutkanlık, körlük, sağırlık, lal olmak gibi hastalıklara duçar olmak (ve benzer diğer hastalıkların) arız olması nedenleriyle; aynı şekilde kişinin (imâm), görünürde bir problemi olmadığı düşünülmekle birlikte müslümanların maslahatını, onların faydasına olan iş ve

⁶⁸⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/414-415.

⁶⁸⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/414.

işlemleri yürütme noktasında eksik ve yetersiz kaldığı anlaşıldığında; -Hz. Hasan'ın (öl. 49/669) görevi devretmesinde olduğu gibi- görevden ayrılmasıyla, devlet başkanlığı görevinin sona ereceği, herhangi bir neden olmadığında görevden ayrılması hususunda ise farklı görüşler olduğu hususları, *Şerhu'l-Makâsîd*'dan naklen aktarılmaktadır.⁶⁸⁶

Reddü'l-muhtâr'da imâmet konusu bağlamında *el-Müsâyere*'den de alıntı yapılmaktadır. Bu bağlamda devlet başkanının azli ile ilgili olarak “adil iken göreve getirilip sonrasında adaletten ayrılan, yoldan çıkan ve günahkâr olan devlet başkanının, fitne çıkarma gayreti söz konusu olmadığı müddetçe görev(in)den azledilemeyeceği” yönündeki hüküm, adı geçen eserden iktibas edilmektedir.⁶⁸⁷

Adı geçen hâşiyede imâmete dair *el-Mevâkıf* ve şerhinden; “toplumlar nasıl ki İslam'a ait işlere üstünlük kazandırabilecek ve dünya işlerini sağlıklı ve düzenli yürütebilecek kabiliyete sahip bir kimseyi devlet başkanlığı makamına getirebilecekse, gerekli şartlar ortaya çıktığında da devlet başkanını görevden alabilir. Devlet başkanının müslüman toplum fertlerinin işlerinin kaos ve kargaşaya, bozukluk ve düzensizliğe sevkine, (eksiklik, kusur ve ihmal göstererek) İslam dini ile ilgili iş ve işlemlerin ters gitmesine neden olması, görevden alınmasını gerektiren şartlar(dan)dır. Şu kadar var ki devlet başkanının görevden alınması fitneye ve kargaşaya sebebiyet verecekse, iki seçenekten daha az zararlı olanı tercih edilir. Yani devlet başkanının görevden alınmasının doğuracağı fitne ve zarar ile görevde kalmasının neden olacağı olumsuzluk ve kargaşa mukayese edilerek, daha az zararlı olduğuna kanaat getirilen seçeneğin uygulanması cihetine gidilir” şeklinde bir alıntı yapılmaktadır.⁶⁸⁸

Yukarıda zikredilen hususlara ek olarak “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de...*” meâlindeki Nisâ sûresinin elli dokuzuncu âyeti⁶⁸⁹ ile Hz. Peygamber'in “Burnu ve kulağı kesik Habeşli bir köle başınıza yönetici olarak tayin edilse ona kulak verin ve itaat edin!” ve “Başınıza kim emir olarak tayin edilirse edilsin, kötülüğü tavsiye etmediği müddetçe size düşen ona

⁶⁸⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/414-415.

⁶⁸⁷ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

⁶⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

⁶⁸⁹ en-Nisâ 4/59.

kulak verip itaat etmektir.” meâlindeki hadisi şerifleri,⁶⁹⁰ devlet başkanına itaatin gerekliliğine dayanak gösterilmekte, çirkin işlerin emredilmesi halinde itaatin gerekli olmadığı genel hüküm olarak ifade edilmekte, ardından devlet başkanı tarafından askerlere/orduya verilen emrin mahiyeti ile ilgili ayrıntılar üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Bu çerçevede devlet başkanı tarafından verilen emrin menfaat içerdiğine (galibiyetle sonuçlanacağına) kesin kanaat hâsıl olduğunda söz konusu emir yerine getirilecek, aksi durumda ise ilgili emre itaat edilmeyecektir. Şayet emrin mezkûr iki ihtimalden hangisiyle neticeleneceği hususunda şüphe barındırdığı düşünülüyorsa, yine itaat cihetine gidilecektir.⁶⁹¹

“İmâmet” konusuna yer veren eserlerden birisi de *Minehu'l-gaffâr*'dır. Konuyla ilgili adı geçen eserde ilk olarak, devlet başkanlığı görevini yürüten kimsenin müslümanlar üzerinde genel bir tasarruf hakkı bulunduğu dile getirilmekte, sonrasında devlet başkanlığı görevinin belirleneceği yöntemlere temas edilmektedir.⁶⁹²

İmâmet bahsine temas eden inceleme konusu fıkıh eserlerinde konuya dair yapılan açıklamaların ardından, detaylı açıklamalar için kelam kitaplarına atıfta bulunulmakta ya da konunun ele alınması gereken sahanın kelam eserleri olduğuna vurgu yapılmaktadır.⁶⁹³

Seredilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, bir kısım fıkıh eserinin bağı bölümünde “imâmet” konusu bağlamında temel nitelikli olduğu görülen bazı meseleler ele alınmaktadır.

⁶⁹⁰ Bu iki anlamı ifade eden hadisler için bk. Buhârî, “Ahkâm”, 4 (No. 7142); Müslim, “İmâret”, 4735-4739.

⁶⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/416.

⁶⁹² Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁶⁹³ Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/414-416.

Tablo 3. Bağy bölümünde imâmet konusuna değinen eserler

Sıra	Eser Adı	Değinilen Konu
1	<i>Tenvîrû'l-ebâr</i>	Devlet Başkanlığı İçin Gerekli Olan Şartlar
2	<i>Mecmau'l-enhur</i>	Devlet Başkanlığı İçin Gerekli Olan Şartlar
3	<i>Ed-Dürrü'l-muhtâr</i>	Devlet Başkanlığı İçin Gerekli Olan Şartlar
4	<i>Minehu'l-gaffâr</i>	Devlet Başkanını Belirleme Yöntemleri
5	<i>Reddü'l-muhtâr</i>	Devlet Başkanlığı İçin Gerekli Olan Şartlar Devlet Başkanını Belirleme Yöntemleri Devlet Başkanlığından Azil

3.8. İhtilaflı Hususlar/Hükümler

Çalışmaya konu fıkıh eserlerinin bağy bölümü incelendiğinde, serdedilen konulardan bazılarının müçtehitler veya mezhepler arasında ihtilafa konu olduğu, bir başka ifadeyle bazı hükümlerle ilgili fukahâ arasında görüş ayrılığı bulunduğu görülmektedir. Mezhepler ya da müçtehitler arasında, konu bağlamında hakkında ihtilaf olduğu tespit edilen hükümler şunlardır:

Fıkıh eserlerinin bağy bölümünde ilk karşılaşılan ihtilaflı konu, isyan amacıyla bir araya gelerek belirli bir bölgeyi/şehri ele geçirmiş, bulundukları mahalli karargâh edinmiş ve teçhizatlarıyla askeri hareketlilik görüntüsü arz eden bir gruba, henüz fiilen silahlı saldırıya başlamadıkları halde devlet güçlerince silahlı müdahalede bulunulup bulunulamayacağı hususudur.

Bu noktada Hanefî mezhebi ile diğer üç mezhep arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanefîler, sözü edilen isyancı grubun içinde bulunduğu fiili durumun saldırı anlamına geldiğini değerlendirmekte, ayrıca silahlı saldırıya başlamalarını beklemenin telafisi imkânsız neticelere sebebiyet vereceği ihtimalini göz önüne alarak, fiilen saldırı başlatmamış olsalar bile devlet güçlerince kendilerine yönelik silahlı mücadele başlatılmasının meşru ve helal olduğunu savunmaktadır.⁶⁹⁴

Bahsi edilen bu hükmün, Hanefî mezhebince esas kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu görüşe mezhep içinde muhalefet edilmektedir. Zira eserlerde “isyancılar silahlı saldırıya başlamadıkları müddetçe, kendilerine yönelik silahlı mücadele yürütülmez” şeklinde bir hüküm, mezhep içi görüş ayrılığı olarak

⁶⁹⁴ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Rûmî, *Müştemilû'l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

Kudûrî'(nin *el-Muhtasar* isimli eserin)den naklen aktarılmaktadır.⁶⁹⁵ Ayrıca üzerinde inceleme yapılan eserlerden *Müştemilü'l-ahkâm* müellifinin, konuyu izah biçiminden hareketle *Kudûrî'*den nakledilen bu hükmü esas aldığı kanaatine varılmıştır.⁶⁹⁶

Diğer üç mezhebe göre ise fiilen saldırıya geçmedikleri müddetçe isyancılara yönelik silahlı mücadele başlatılmayacaktır. Zira henüz savunmayı gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Müslümanların da savunma amacı dışında, ayrıca gerekli bir unsur/mücbir sebep mevcut değilken öldürülmesi caiz değildir.⁶⁹⁷

İhtilafa konu bu hüküm, inceleme konusu eserlerin hemen tamamında kendine yer bulmaktadır. Ancak Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine topluca atıfta bulunarak, anılan mezheplerin zikri geçen konuda Hanefilerden farklı düşündüğünü anlatan tek eser, Simâvî'nin *et-Teshîl*'idir.⁶⁹⁸ Diğer eserlerde ise sadece İmam Şâfiî'nin muhalefetinden bahsedilmekte, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine değinilmemektedir.⁶⁹⁹

Mültekâ'da ise hem bu konuda hem de diğer ihtilaflı konularda mezhep dışı görüş ayrılığına temas edilmemektedir.⁷⁰⁰

Bağy bölümünün ihtilaflı konularından birisi de isyanın devlet güçlerince bastırılmasının ardından kaçan ya da yaralanan bâğîlerin devlet güçlerince takip edilerek etkisiz hale getirilip getiril(e)meyeceği hususudur. Bir başka ifadeyle yaralı ve kaçan isyancıların öldürülüp öldürül(e)meyeceği meselesi, mezhepler arasında ihtilafa mahal konulardandır.

Yaralı ve kaçan isyancıların iltihak edecekleri bir birlik olması, bu suretle de devlet için yeniden tehlike teşkil edecekleri ihtimalinin bulunması halinde takip edilmeleri ve yarım bırakılan işin tamamlanarak öldürülmeleri, Hanefî mezhebinin esas kabul ettiği hükümdür.⁷⁰¹ Zikri geçen bu hükümden de anlaşılacağı üzere sözü edilen isyancıların takip edilerek öldürülmeleri, güç sahibi bir birliğe iltihak etmek

⁶⁹⁵ Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

⁶⁹⁶ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, (Yeni Cami, 00570), 105b.

⁶⁹⁷ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

⁶⁹⁸ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473.

⁶⁹⁹ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

⁷⁰⁰ Halebî, *Mültekâ*, 223.

⁷⁰¹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

suretiyle tekrar isyana kalkışmaları olasılığına bağlıdır. Nitekim iltihak edecekleri, bu suretle de yeniden güçlenerek devlet için tehlike teşkil edecekleri ihtimali yoksa takip edilerek öldürülmeleri söz konusu olmayacaktır.⁷⁰²

Mevzubahis isyancı kesiminin iltihak edecekleri bir birlik bulunması halinde öldürülecekleri yönünde serdedilen ve Hanefî mezhebinin esas kabul ettiği anlaşılan bu hükme diğer mezheplerin itirazı bulunmaktadır. Onlara göre yaralı ve kaçan isyancıları öldürmenin savunma amaçlı olduğu argümanı geçerli kabul edilmemekte, dolayısıyla da takip edilerek öldürülmeleri caiz görülmemektedir.⁷⁰³

Yaralı ve kaçan isyancılarla ilgili Hanefiler tarafından esas kabul edilen görüşe diğer üç mezhebin muhalefetini beyan eden tek eser *et-Teshîl*'dir.⁷⁰⁴ Konu, ihtilafa yer veren diğer eserlerde ise sadece İmam Şâfiî üzerinden anlatılmaktadır.⁷⁰⁵

İsyancılara ait silah ve bineklerin, devlet güçlerince ya da devlet safında isyancılara karşı mücadele eden vatandaşlarca kullanılması hususu da ihtilafa mahal konulardandır.

Hanefiler, isyancılara ait olup da ele geçirilen silah ve bineklerin ihtiyaç olması halinde mülkiyete geçirilmeksizin kullanılmasını caiz görmektedir.⁷⁰⁶ Bu hükme dayanak olarak Hz. Ali'nin Cemel savaşında isyancıların silahlarını askerlere sadece kullanım amacıyla dağıtması gerekçe teşkil etmektedir.⁷⁰⁷ Ayrıca devlet başkanının zaruret durumunda devlet yanlısı bir vatandaşın eşyasında bile tasarrufta bulunabilme yetkisi varken bâğîlerin eşyalarında evleviyetle bu yönde bir tasarrufta bulunabileceği savından hareket edilmektedir.⁷⁰⁸

Diğer mezheplere göre ise müslümanlara ait malın, korunması gerekli zarûriyattan olması, dolayısıyla da sahibinin rızası olmaksızın kullanılmasının caiz

⁷⁰² Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

⁷⁰³ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708.

⁷⁰⁴ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473.

⁷⁰⁵ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

⁷⁰⁶ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

⁷⁰⁷ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a-277a; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708.

⁷⁰⁸ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708.

görülmemesi şeklindeki genel hükümden hareket edilmekte, bu kapsamda söz konusu silah ve bineklerin kullanılması da caiz görülmemektedir.⁷⁰⁹

Hakkında mezhepler arasında görüş ayrılığı bulunduğu belirtilen meselelerden biri de ehl-i adl mûrisini haklılık iddiasıyla öldüren isyancının, öldürdüğü yakınına mirasçı olup olamayacağı hususudur.

Bir isyancının kendisine mirasçı olabileceği bir yakını öldürmesi durumunda, katilin bu katl eylemiyle ilgili yapacağı savunma ya da ileri süreceği gerekçe ve argüman dikkate alınacaktır. Nitekim mirasa hak kazanıp kazanmayacağı da bu savunma ve gerekçeye göre şekillenecektir. Bununla birlikte konunun ihtilafa mahal olduğu, eserlerde yapılan açıklamalardan anlaşılmaktadır. Teşebbüs edilen bağy eyleminin neden olduğu silahlı mücadele esnasında mûris yakını öldürmesinin “haklı” olduğunu iddia eden bir isyancının, öldürdüğü mûrisine mirasçı olabileceği görüşü Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed’e (Tarafeyn) nispet edilmektedir. İmam Ebû Yûsuf ise katil bâğînin haklı olup olmamasına ya da haklılığını savunmasına veya yanlış yaptığını ikrar ediyor olmasına bakılmaksızın, sözü edilen katl eyleminin mirastan mahrumiyeti gerektirdiği şeklinde bir görüşe sahiptir. Ayrıca İmam Şâfiî de Ebû Yûsuf ile aynı görüşü savunmaktadır. Binaenaleyh adil mûrisini öldüren katil isyancının, giriştiği isyan ve faili olduğu katl eylemlerinde “haksız” olduğunu ikrar etmesi durumunda, mirastan mahrum olduğunda görüş birliği bulunmakla beraber, ilgili eylemlerinde “haklılık” iddiasını ileri sürmesi durumunda sözü edilen ihtilafın cari olduğu anlaşılmaktadır⁷¹⁰.

Mevzubahis görüş ayrılığına inceleme konusu eserlerden sadece *Müştemilü’l-ahkâm* ve *el-İzâh*’da yer verilmekte, diğer eserlerde ise konuya temas edilmemektedir.⁷¹¹

İnceleme konusu eserlerden *et-Teshîl* ile *Reddül-muhtâr*’da rastlanan son ihtilafli konu ise isyancılar tarafından ele geçirilen bir şehirde, kendi gibi bir isyancıyı öldüren bir bâğînin, ilgili şehrin devlet tarafından yeniden egemenlik altına alınmasından sonra kısasa tabi tutulup tutulmayacağı konusudur. Böyle bir eylemle

⁷⁰⁹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/708.

⁷¹⁰ Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/547; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a; Timurtâşî, *Tenvîrî’l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁷¹¹ Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/477; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b-105a.

ilgili katil için herhangi bir cezai sorumluluğun söz konusu olmadığı, eylemin vukuu anında devlet otoritesinin olmaması nedeniyle ilgili şehrin darulharp gibi değerlendirilmesi gerektiği, Hanefilerin görüşü olarak serdedilmektedir. Ancak diğer üç mezhep, sözü edilen eylem için kısas gerektiğini savunmaktadır.⁷¹²

Tablo 4. Eserlerin bağy bölümünde ihtilafa mahal konular

Sıra	İhtilafa Mahal Konu	Görüşler
1	İsyan vaziyeti almış bâğîlere, silahlı saldırıya başlamadıkları müddetçe silahlı müdahalede bulunulup bulunulamayacağı hususu	Hanefiler Caizdir Diğer üç mezhep Caiz değildir
2	Yaralı ve kaçan isyancıların takip edilerek öldürülüp öldürülemeyeceği hususu	Hanefiler İltihak edecekleri bir topluluk bulunması halinde caizdir Diğer üç mezhep İltihak edecekleri bir topluluk olsa da olmasa da caiz değildir
3	İsyancılara ait silahlar ile bineklerin kullanılmasının caiz olup olmadığı hususu	Hanefiler İhtiyaç halinde caizdir Diğer üç mezhep Caiz değildir
4	Adil mûrisini “haklılık” iddiasıyla öldüren bâğî vârisin mirastan mahrum olup olmayacağı hususu	Tarafeyn Haklılık iddiası geçerli olup mirastan mahrumiyet söz konusu değildir Ebu Yûsuf ve Şâfiî Haklılık iddiasına bakılmaksızın katil mirastan mahrum olur
5	İsyan esnasında bir bâğînin kendi gibi bir bâğîyi öldürmesi durumunda cezai sorumluluk hususu	Hanefiler Sorumluluk söz konusu değildir Diğer üç mezhep Fail sorumludur ve kısasa tabidir

3.9. Kur'an ve Sünnetten Referanslar

İnceleme konusu fıkıh eserlerinin bir kısmında, bazı âyet ve hadislerle yer verilmekte, söz konusu âyet ve hadislerin bağy konusu etrafında hangi bağlamda ve ne amaçla zikredildiği, bir başka ifadeyle hangi hükmün temellendirilmesine dayanak olarak ele alındığı hususunun vuzuha kavuşturulmasının, çalışmanın tamamlayıcısı olması bakımından isabetli olacağı düşünülmektedir.

Bu tez çalışmasına konu edilen bazı eserlerde, bağy bölümünün işlendiği esnada üç âyete yer verilmektedir: İlk olarak, “bağy/الْبَغْيُ” kelimesinin sözlük anlamına dair izahlar yapıldığı esnada, Kehf sûresinin altmış dördüncü âyetininin “...işte

⁷¹² Simâvî, *et-Teshîl*, 3/474; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/419.

aradığımız bu idi...” anlamındaki “ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ” kısmına⁷¹³ yer verilmektedir. Bu bağlamda “bağy/الْبَغْيُ” kelimesinin “haddi aşmak” anlamına geldiği belirtildikten sonra, “talep etmek/istemek, aramak” manasını da ifade ettiği serdedilmekte, söz konusu bu ikinci anlamı teyit etmesi amacıyla “ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ” âyeti şâhit olarak zikredilmektedir.⁷¹⁴ Binaenaleyh bağy konusu bağlamında fıkıh kitaplarında yer alan mezkûr âyet, bağy konusunun aslına taalluk eden bir husustan dolayı değil, sadece ilgili kelimenin ikinci sözlük anlamını teyit mahiyetinde kullanılmaktadır.

Bir diğer âyete ise isyancıların bertaraf edilmesi amacıyla devlet güçlerince başlatılan silahlı mücadeleye destek verilmesi yönünde devlet başkanı tarafından yapılan çağrıya vatandaşların katılmasının vacip olduğuna dair hükmün açıklandığı esnada yer verilmektedir. Bu noktada Nisâ sûresinin elli dokuzuncu âyetinin “...sizden olan ülü'l-emre de (itaat edin)...” anlamındaki “وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ” kısmı⁷¹⁵ zikredilmektedir.⁷¹⁶ Bağlamından da anlaşılacağı üzere mezkûr âyet, ülü'l-emr konumundaki devlet başkanı tarafından isyancılarla mücadele etmek için devlet güçlerine destek amacıyla yapılan çağrıya olumlu cevap verilmesinin, yani itaat edilmesinin vâcib olduğu yönündeki hükmün dayanağı olarak zikredilmektedir.

Son olarak, isyan anında adil bir vatandaşın, kendisine mirasçı olabileceği bâğî bir vatandaşı öldürmesi neticesinde öldürdüğü isyancı yakınına mirasçı olabileceği yönündeki hükmün gerekçesinin anlatıldığı satırlarda, Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetinin “(...Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar) haddi aşan tarafa karşı savaşın...” meâlindeki “فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي” kısmına⁷¹⁷ yer verilmektedir.⁷¹⁸ Mezkûr âyet, ihtiva ettiği “müminlerden iki grup arasında anlaşmazlık söz konusu olması halinde ilk olarak aralarının düzeltilmesi için gerekenin yapılması, birinin diğerine karşı haddi aşarak savaşa teşebbüs etmesi halinde ise sulhtan yana olmayan topluluğa karşı silahlı

⁷¹³ Zikredilen bu ayetin tamamı şöyledir: “Musa, ‘işte aradığımız bu idi’ dedi. Hemen izleri üzerine geri döndüler.” el-Kehf 18/64.

⁷¹⁴ Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*; 2/588; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/410.

⁷¹⁵ Söz konusu âyetin tamamı şöyledir: “Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere de itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a ve peygambere götürün. Bu elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir.” en-Nisâ 4/59.

⁷¹⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/416.

⁷¹⁷ el-Hucurât 49/9.

⁷¹⁸ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/547.

mücadelede bulunulması” yönündeki hükmün, isyan amacıyla devlet güçlerine karşı silahla savaşılmaması şeklinde vuku bulan bir eyleme iştirak eden isyancılar için de geçerli olduğu düşüncesinden hareketle, ilgili hükme gerekçe/dayanak olarak zikredilmiştir.

Bağy konusunu işleyen bir kısım Osmanlı eserlerinde bazı hadislerle de yer verilmiştir. Bu bağlamda dört hadis göze çarpmaktadır:

İsyancılara karşı devlet güçlerinin safında mücadele edilmesinin gerekli olduğuna dair anlatımların yapıldığı satırlarda “Fitne uykudadır, Onu uyandırana lanet olsun!”⁷¹⁹ meâlindeki hadise yer verilmektedir.⁷²⁰ Bu hadisten hareketle de isyancıların lanetli kimseler olduğuna, dolayısıyla onlara karşı mücadele edilmesinin meşruiyetine vurgu yapılmaktadır. Bir başka ifadeyle bâğîlere karşı yürütülen silahlı mücadeleye katılmanın gerekçesi olarak, isyancıların lanetli kimseler olmaları gösterilmektedir. Giriştikleri başkaldırı eylemi nedeniyle isyancıların fitne çıkardıkları, bu suretle de mezkûr hadiste ifade edilen lanetli kimselerden oldukları anlatılmaktadır.

Devlet başkanının isyancılara karşı yürütülen mücadeleye destek verilmesi yönündeki davetine icabet etmenin gerekliliği bağlamında iki hadise yer verilmektedir. Bu çerçevede “Başınıza kötürüm, Habeşli bir köle bile yönetici tayin edilse onu dinleyin ve itaat edin!” anlamındaki hadis ile “Başınıza yönetici olarak tayin edilen kimseye -kötü şeylerin yapılmasını emretmesi dışında- kulak verin ve itaat edin!” meâlindeki hadisler⁷²¹ zikredilmektedir.⁷²² Zikredildiği bağlam ve ifade ettiği anlamdan da anlaşılacağı üzere mezkûr iki hadis, devlet başkanına itaatin lüzûmiyetine dair hükme delil ve dayanak olarak serdedilmektedir.

Bağy eylemi ile ilgili yapılan açıklamalarda tüm yönleriyle ifade edildiği üzere, isyancıların “bâğî” olarak adlandırılabilmesi için müslüman olmaları önemli görülen bir unsurdur. Yani devlete başkaldıran kimseler, ancak müslüman olmaları halinde

⁷¹⁹ Muttakî, *Kenzu'l-ummâl*, 1415.

⁷²⁰ Simâvî, *Câmiu'l-fusûleyn*, 12a; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/412.

⁷²¹ Bu iki anlamı ifade eden hadisler için bk. Buhârî, “Ahkâm”, 4 (No. 7142); Müslim, “İmâret”, 4735-4739.

⁷²² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/416.

işledikleri suç “bağy” olarak değerlendirilmekte, binaenaleyh bu eyleme tekabül eden ceza da ona göre şekillenmektedir.⁷²³

İlgili başkaldırı eyleminin “bağy” olarak tanımlanabilmesi için gerekli görülen söz konusu bu asli unsur ile devletin isyancılara karşı silahlı mücadele yürütmesi noktasındaki meşruiyet birlikte değerlendirildiğinde, birbirleriyle silahlı mücadeleye girişen iki tarafın da müslüman olması, dolayısıyla da vuku bulan silahlı mücadelede müslümanların birbirlerini öldürmeleri realitesi dikkat çekmektedir. İfade edilen bu noktaya *Reddû'l-muhtâr* isimli eserde, isyancıların bertaraf edilmesi amacıyla yürütülen silahlı mücadeleye iştirak edilmesi yönünde devlet başkanı tarafından yapılan çağrıya icabet etmenin gerekliliğine dair bir önceki başlık altında yer verilen iki hadis ile ifade ettiği anlamın zikredilmesinden sonra dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda müslümanlardan oluşan isyancı gruba karşı silahlı mücadele başlatılması halinde müslümanların birbirlerini öldürmelerinin kaçınılmaz olduğu, bu durumda da birbirlerini öldüren müslümanların cehennemlik olduğunu haber veren ve bu durumun kabul edilebilir olmadığını anlatan “İki müslüman birbirine silah çektiğinde ölen de öldüren de cehennemdedir.” meâlindeki hadisin⁷²⁴ hangi bağlamda değerlendirilmesi gerektiğine dair açıklamalar yapılmaktadır.⁷²⁵

Bu çerçevede, isyanın bastırılması amacıyla ehl-i adl tarafından yürütülen silahlı mücadele, mezkûr hadisin ifade ettiği ve kabul edilemez sayılan mezkûr anlamından istisna tutulmuştur. Zira bu hadis ile ırkçılık, dünya işleri, mal, mülk vb. işlerden dolayı birbirlerine silah çeken müslümanlar kastedilmektedir.⁷²⁶

Mevzubahis hadisin bâğîlerle yürütülen silahlı mücadeleyi kapsamadığı yönündeki yorumla, isyanın bastırılması amacıyla devlet güçlerince icra edilen silahlı mücadeleye vatandaşların iştirakine dair meşruiyetin pekiştirilmeye çalışıldığı değerlendirilmektedir.

⁷²³ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b.

⁷²⁴ Buhârî, “Diyât”, 88 (No. 6875).

⁷²⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/416.

⁷²⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/416.

Tablo 5. Eserlerin bağı bölümünde Kur'an ve sünnetten referanslar

Sıra	Eser	Zikredilen Ayet	Zikredilen Hadis
1	<i>Mecmau'l-enhur</i> <i>ed-Dürrü'l-müntekâ</i> <i>ed-Dürrü'l-muhtâr</i> <i>Minehu'l-gaffâr</i> <i>Reddü'l-muhtâr</i>	Kehf sûresi 64'üncü âyet	
2	<i>Reddü'l-muhtâr</i>	Nisâ sûresi 59'uncu âyet	
3	<i>Dürrü'l-hükkâm</i>	Hucurât sûresi 9'uncu âyet	
4	<i>Câmiu'l-fusûleyn,</i> <i>Müştemilü'l-ahkâm,</i> <i>Reddü'l-muhtâr</i>		Fitne hadisi
5	<i>Reddü'l-muhtâr</i>		Ülû'l-emre itaatin gerekliliğine dair iki hadis
6	<i>Reddü'l-muhtâr</i>		Müslümanın müslümana silah çekmesinin kabul edilemez olduğuna dair hadis

3.10. Başvurulan Kaynaklar

Osmanlı döneminde kaleme alınmış olan ve bu tez çalışması kapsamında üzerinde inceleme yapılan fıkıh kitaplarının bağı bölümünde, müelliflerce alıntı yapmak, adres göstermek veya faydalanmak suretiyle müracaat edildiği, bu suretle de döneme ait fıkıh kitaplarının bağı bölümüne kaynaklık teşkil ettiği tespit edilen eserler, bu başlık altında serdedilmiştir. Bu çerçevede, dönemin müelliflerinin bağı ile ilintili çeşitli konularda, kırk beş kaynağa atıfta bulunduğu veya bu eserleri adres gösterdiği saptanmıştır. Bu çalışmada incelemeye konu edilen fıkıh eserlerinin bağı bölümünde, otuz altı fıkıh kitabına kaynak olarak müracaat edildiği gözlenmiştir.

Tablo 6. Eserlerin bağı bölümünde atıf yapılan fıkıh kaynakları

Sıra	Atıf Yapılan Eser	Atıf Yapan Eser	Atıf Sayısı
1	<i>el-Asl</i>	<i>Minehu'l-gaffâr</i> <i>Câmiu'l-fusûleyn</i>	1 1
2	<i>el-Kâfi</i>	<i>Reddü'l-muhtâr</i>	2
3	<i>Fethu'l-kadîr</i>	<i>ed-Dürrü'l-muhtâr</i> <i>Minehu'l-gaffâr</i> <i>ed-Dürrü'l-müntekâ</i> <i>Mecmau'l-enhur</i>	8 7 1 2

Tablo 6 (Devam). Eserlerin bağı bölümünde atıf yapılan fıkıh kaynakları

		<i>Reddü 'l-muhtâr</i>	25
4	<i>Kuhistânî/Câmiu 'r-rumûz</i>	<i>Mecmau 'l-enhur</i> <i>ed-Dürrü 'l-müntekâ</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	2
5	<i>Hâherzâde/Fevâidü 'l-Kudûrî</i>	<i>et-Teshîl</i> <i>Müştemilü 'l-ahkâm</i> <i>Îzâhu 'l-Islâh</i> <i>Mecmau 'l-enhur</i> <i>Minehu 'l-gaffâr</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1
6	<i>Kenzü 'd-dekâik</i>	<i>Minehu 'l-gaffâr</i>	2
7	<i>Bahru 'r-râik</i>	<i>Mecmau 'l-enhur</i> <i>ed-Dürrü 'l-muhtâr</i> <i>Minehu 'l-gaffâr</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	2 1 7 14
8	<i>Nehru 'l-fâik</i>	<i>ed-Dürrü 'l-muhtâr</i> <i>ed-Dürrü 'l-müntekâ</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	2 1 8
9	<i>Keşfü 'l-hakâik</i>	<i>Mecmau 'l-enhur</i>	1
10	<i>Tebyînü 'l-hakâik/Zeylâi</i>	<i>Minehu 'l-gaffâr</i> <i>Îzâhu 'l-Islâh</i> <i>ed-Dürrü 'l-muhtâr</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1 1 1 5
11	<i>el-Muhîr (er-Radavî)</i>	<i>Minehu 'l-gaffâr</i> <i>ed-Dürrü 'l-müntekâ</i> <i>Mecmau 'l-enhur</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	3 2 1 4
12	<i>ez-Zahîre</i>	<i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1
13	<i>el-Mübteğâ</i>	<i>ed-Dürrü 'l-muhtâr</i> <i>ed-Dürrü 'l-müntekâ</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1
14	<i>el-Îmâdî</i>	<i>Müştemilü 'l-ahkâm</i> <i>ed-Dürrü 'l-müntekâ</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1
15	<i>el-Hâniyye</i>	<i>Minehu 'l-gaffâr</i> <i>ed-Dürrü 'l-muhtâr</i>	1
16	<i>es-Sirâcü 'l-vehhâc</i>	<i>Minehu 'l-gaffâr</i> <i>ed-Dürrü 'l-muhtâr</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	7 1
17	<i>Şerhu 'l-Vikâye</i>	<i>Minehu 'l-gaffâr</i>	1
18	<i>Şerhu 'n-Nukâye</i>	<i>ed-Dürrü 'l-müntekâ</i>	1
19	<i>el-Muhtasar/Kudûrî</i>	<i>Îzâhu 'l-Islâh</i> <i>et-Teshîl</i> <i>Müştemilü 'l-ahkâm</i> <i>Mecmau 'l-enhur</i> <i>Minehu 'l-gaffâr</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1

Tablo 6 (Devam). Eserlerin bağı bölümünde atıf yapılan fıkıh kaynakları

20	<i>Muhtasaru 'l-Kerhî</i>	<i>Minehu 'l-gaffâr</i>	2
21	<i>Bedâiu 's-sanâi</i>	<i>ed-Dürrü 'l-muhtâr</i> <i>Minehu 'l-gaffâr</i>	2 6
		<i>Reddü 'l-muhtâr</i>	3
22	<i>el-İhtiyâr</i>	<i>Mecmau 'l-enhur</i> <i>ed-Dürrü 'l-müntekâ</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	2 1 3
		<i>Mecmau 'l-enhur</i>	3
23	<i>el-Hidâye</i>	<i>Îzâhu 'l-Islâh</i> <i>et-Teshîl</i> <i>Minehu 'l-gaffâr</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1 1 2 2
24	<i>el-Înâye</i>	<i>Minehu 'l-gaffâr</i>	1
25	<i>Gâyetü 'l-beyân</i>	<i>Îzâhu 'l-Islâh</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1
26	<i>Şerhu Münyeti 'l-musallî</i>	<i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1
27	<i>Mecmau 'l-fetâvâ</i>	<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>	1
28	<i>Câmiu 'l-fusûleyn</i>	<i>ed-Dürrü 'l-müntekâ</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1 2
29	<i>Dürerü 'l-hükkâm</i>	<i>ed-Dürrü 'l-muhtâr</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	2 1
30	<i>Tenvîrü 'l-ebâr</i>	<i>Mecmau 'l-enhur</i>	1
31	<i>ed-Dürrü 'l-muhtâr</i>	<i>ed-Dürrü 'l-müntekâ</i>	1
32	<i>ed-Dürrü 'l-müntekâ</i>	<i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1
33	<i>Îzâhu 'l-Islâh</i>	<i>ed-Dürrü 'l-muhtâr</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1
34	<i>et-Tehzîb</i>	<i>Müştemilü 'l-ahkâm</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1
35	<i>Vâkıât-ı Lâmişî</i>	<i>Müştemilü 'l-ahkâm</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1
36	<i>İbn Münzir</i>	<i>Minehu 'l-gaffâr</i> <i>Reddü 'l-muhtâr</i>	1 2

İnceleme konusu fıkıh kitaplarının bir kısmında, aynı konunun anlatımı esnasında, aynı esere, aynı veya benzer ifadelerle atıfta bulunduğu görülmüştür. Örneğin *et-Teshîl*, *Müştemilü 'l-ahkâm*, *Îzâhu 'l-Islâh*, *Mecmau 'l-enhur*, *Minehu 'l-gaffâr* ve *Reddü 'l-muhtâr*'da isyan amacıyla bir bölgede toplanılmasının, devlet güçleri tarafından isyancılara yönelik silahlı mücadele başlatılması için yeterli olduğuna dair hükmün serdedildiği esnada *Şerhu Muhtasari 'l-Kudûrî*'ye⁷²⁷ atıfta

⁷²⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî (öl. 483/1090) tarafından, Kudûrî'nin *el-Muhtasar* adlı fıkıh kitabı üzerine yazılan ve *Şerhu Muhtasari 'l-Kudûrî* ve *Fevâidü 'l-Kudûrî* adlarıyla anılan fıkıh eseridir. Hâherzâde'ye ait anılan kaynak eser, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümünde, *Şerhu Müşkilâtî 'l-Kudûrî* adıyla kayıtlıdır. Mevzubahis konunun adı geçen kaynak eserde anlatımı için bk. Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî

bulunulmuştur.⁷²⁸ Bu noktada bir diğer örnek Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına⁷²⁹ yapılan atıftır. *Mecmau'l-enhur*, *el-Îzâh ve'l-İslâh*, *et-Teshîl*, *Müştemilü'l-ahkâm*, *Minehu'l-gaffâr* ve *Reddû'l-muhtâr*'da, bir araya gelmiş bulunan isyancılara devlet güçlerine saldırıya geçmedikleri müddetçe silahlı müdahalede bulunulmayacağına dair hükmün kaynağı olarak *el-Muhtasar*'a müracaat edilmiştir.⁷³⁰ Bu atfın, zikri geçen tek bir konuda ve her bir eserde bir defa olmak üzere söz konusu olduğu saptanmıştır.⁷³¹ Benzer bir durumun *el-Mübteğâ*'ya yapılan atıf için de geçerli olduğu söylenebilir. *ed-Dürrü'l-muhtâr*, *ed-Dürrü'l-müntekâ* ve *Reddû'l-muhtâr*, adı geçen eseri, aynı konu bağlamında kaynak göstermiştir. Bu bağlamda, isyancıların bastırılması amacıyla yürütülen mücadeleye iştirak edilmesi için devlet başkanı tarafından yapılan çağrıya icabet etmenin vacip olduğu belirtildikten sonra, kalkışmacıların devlet başkanının zulmünden dolayı böyle bir yola başvurmuş olmaları, devlet başkanının ise tavrından geri durmaması halinde, halkın, isyancılara da devlet başkanına da destek vermemesi gerektiği, *el-Mübteğâ* ile ilişkilendirilerek ifade edilmiştir.⁷³² Anılan eserlerde sözü edilen konuların anlatımı sırasındaki atıflar ile anlatım üslubu, eserlerin bu noktada birbirleriyle etkileşim içinde olduklarına delalet etmektedir.

Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî'ye, müellifine ait “*Hâherzâde*” lakabı kullanılarak atıf yapıldığı görülmüştür.⁷³³ Müellifinin adı kullanılarak atıfta bulunan başka fıkıh

(*Hâherzâde*), *Şerhu Muhtasari'l-Kudûrî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, 00847), 165a. Mezkûr kütüphanede Bedreddin Muhammed b. Mahmud el-Kerderî adına kayıtlı bulunan bu eserin, Ebûbekir Hâherzâde'ye ait olduğu ifade edilmiştir. Bu bilgi için bk. Koca, “*Hâherzâde*”, 15/135.

⁷²⁸ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Timurtâşi, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/415.

⁷²⁹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (öl. 428/1037) tarafından kaleme alınmış olan ve Hanefî mezhebinin güvenilir temel metin türü eserlerindendir. Hanefî literatüründe “*el-Kitâb*” denildiğinde bu eser kastedilmektedir. Bu bilgiler için bk. Cengiz Kallek, “*Kudûrî*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/321-322. Ayrıca bk. Ferhat Koca, “*el-Muhtasar*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/64-66.

⁷³⁰ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Timurtâşi, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 277a; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/415.

⁷³¹ İnceleme konusu fıkıh eserlerinde Kudûrî'ye atıfla zikredilen mezkûr hususun asli kaynağında tespiti, *el-Muhtasar*'ın şerhi olan *el-Lubâb* adlı eser üzerinden karşılaştırılarak yapılmıştır. *Kudûrî*'ye atıfla zikredilen anılan konu için bk. Meydânî *el-Lubâb*, 695.

⁷³² Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351; Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/589; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/416.

⁷³³ Örnek olarak bk. Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473.

kaynaklarına da rastlanmıştır. Bu bağlamda bazı eserlerde “*Kuhistânî*” ismine müracaat edildiği görülmekte, bu ifade ile de Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî el-Kuhistânî (öl. 962/1555) tarafından kaleme alınan *Câmiu’r-rumûz*⁷³⁴ isimli fıkıh kitabının kastedildiği sonucuna varılmaktadır.⁷³⁵ Ayrıca *Tebyînü’l-hakâik*⁷³⁶ de “Zeylaî” namıyla anılarak bir kısım inceleme konusu fıkıh eserinin bağı bölümünde kaynak gösterilmiştir.⁷³⁷

İmam Muhammed tarafından kaleme alınan ilk ve en hacimli eser olan, “zâhirü’r-rivâye” veya “usûl” diye bilinen ve Hanefî mezhebinin ana kaynaklarını oluşturan *el-Asl*⁷³⁸ sadece *Minehu’l-gaffâr* ile *Câmiu’l-fusûleyn*’de toplam iki defa kaynak olarak zikredilmiştir.⁷³⁹ Yine en temel Hanefî eserlerinden olan *el-Kâfî*⁷⁴⁰ tespit edilebildiği kadarıyla sadece *Reddû’l-muhtâr*’da, bir kişinin isyancı bir yakınının doğrudan öldürmesine ilişkin tartışmaların yapıldığı, diğeri isyanın bastırılması esnasında öldürülen devlet yanlısı vatandaşların şehit sayıldığı hükümlerin anlatıldığı yerlerde olmak üzere iki defa kaynak olarak zikredilmiştir.⁷⁴¹

Sözü edilen bu örneklerden hareketle, hicri ikinci yüzyılda kaleme alınan mezhebin birincil kaynaklarına nadiren atfita bulunduğu ya da birincil kaynaklardan ziyade sonraki dönemlerde telif edilen fıkıh kitaplarına daha sık atıf yapıldığı müşahade edilmiştir. Bu bağlamda, inceleme konusu Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinin bağı bölümünde, hicri sekizinci asırda yazılan *Fethu’l-kadîr*’in, kırk üç defa atıf

⁷³⁴ Bu eser, Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel’in (öl. 730/1329-30), Hanefî mezhebinde en temel ve muteber dört metinden biri olan *Vikâyetü’r-rivâye* adlı eseri üzerine, torunu Sadrüşşerîa es-Sânî (öl. 747/1346) tarafından yazılan *en-Nukâye* adlı muhtasar tür eserin şerhidir. Bu bilgi için bk. Ahmet Yaman, “Kuhistânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/348.

⁷³⁵ Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/707-708; Haskefî, *ed-Dürri’l-muhtâr*, 351-352; Haskefî, *Dürri’l-müntekâ*, 2/588; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/410-421.

⁷³⁶ Bu eser, *Kenzü’d-dekâik* üzerine Osman b. Ali ez-Zeylaî tarafından yazılmış olup güvenilir bir İslam hukuku kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bu bilgi için bk. Ahmet Yaman, “Kenzü’d-Dekâik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/261-262.

⁷³⁷ Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 105a; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/419.

⁷³⁸ Bu bilgi için bk. Halit Ünal, “el-Asl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/494-495.

⁷³⁹ Timurtâşî, *Minehu’l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b. Simâvî, *Câmiu’l-fusûleyn*, 12a-12b. Sözü edilen konuların *el-Asl*’da anlatımı için bk. Şeybânî, *el-Asl*, 7/514, 517-518.

⁷⁴⁰ Bu eser hakkında 387 no.lu dipnotta bilgi verilmiştir.

⁷⁴¹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/417-418.

yapılarak en çok kaynak gösterilen eser olduğu görülmüştür.⁷⁴² Bu eseri, yirmi dört defa atıf yapılmak suretiyle *el-Bahru'r-râik*⁷⁴³ takip etmektedir.⁷⁴⁴ Diğer kaynakların ise bir ile on bir arasında atıf aldığı müşahede edilmiştir.

Kaynak çeşitliliği bakımından ise *Reddül-muhtâr*'ın öne çıktığı müşahede edilmiştir. Bu bağlamda anılan haşiyenin yirmi beş farklı eseri kaynak olarak kullandığı gözlenmiştir.⁷⁴⁵ *Reddül-muhtâr*'ı, on altı farklı esere atıfta bulunan *Minehu'l-gaffâr* takip etmektedir.⁷⁴⁶

Bu tespitler dışında, inceleme konusu fıkıh kitaplarının bağy bölümünde yararlanıldığı ya da atıf yapıldığı saptanan eserlerin çok önemli bir kısmı görülmüş, yapılan atıfların doğruluğunu teyit noktasında karşılaştırma yapılmıştır. Neticede ilgili konunun kaynak olarak zikredilen eserdeki yeri dipnotlarda zikredilmiştir.⁷⁴⁷ Bununla birlikte *Keşfü'l-hakâik an esrâri Kenzi'd-dekâik*,⁷⁴⁸ *Şerhu'n-Nukâye*⁷⁴⁹ ve *İbnü'l-*

⁷⁴² *Fethu'l-kadîr*'e yapılan atıf örnekleri için bk. Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b-277a; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351-352; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/588; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707-709; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6/410-421.

⁷⁴³ Zeynüddin İbn Nüceym (öl. 970/1563) tarafından *Kenzü'd-dekâik* üzerine yazılmış bir şerhtir. Bu bilgi için bk. Yaman, “Kenzü'd-Dekâik”, 25/261-262.

⁷⁴⁴ *Bahru'r-râik*'e yapılan atıf örnekleri için bk. Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a-277a; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351.

⁷⁴⁵ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6/410-421.

⁷⁴⁶ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b-276a;

⁷⁴⁷ Örnek olarak bu çalışmanın 199, 267, 268, 331 ve 387 no.lu dipnotlarına bakınız.

⁷⁴⁸ İnceleme konusu eserlerden *Mecmau'l-enhur*'da atıf yapılan *Keşf* isimli bahse konu eserin, Hanefî fıkhnın temel metinlerinden olan *Kenzü'd-dekâik* üzerine İbn Sultan (öl. 950/1544) tarafından yazılan şerh türü fıkıh kitabı olduğu izlenimine varılmıştır. Bu esere dair bilgi için bk. Yaman, “Kenzü'd-Dekâik”, 25/261-262.

⁷⁴⁹ *Nukâye*, Burhânüşşeria el-Evvel'in *Vikâyetü'r-rivaye* isimli eseri üzerine, torunu Burhânüşşeria es-Sânî tarafından yapılan muhtasar bir eserdir. Bu bilgi için bkz. Murteza Bedir, “Vikâyetü'r-Rivâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/106-108. Yapılan detaylı araştırma neticesinde *Şerhu'n-Nukâye* adını taşıyan birden fazla eser bulunduğu anlaşılmıştır. Bu bilgi için bk. Najib Muhsin Sığakır, *Sadru's-Şerî'a es-Sânî'nin en-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 23-24. Ayrıca Ahmet Özel'in *Hanefî Fıkıh Âlimleri* adlı kitabında *Mecra'l-enhur fî şerh-i Mültekâ'l-ebhûr* adlı *Mültekâ* şerhinin yazarı Nureddin Mahmud b. Berekât b. Muhammed el-Bâkânî'ye (öl. 1003/1594) *Şerhu'n-Nukâye* adlı bir eser izafe edildiği görülmüştür. Bk. Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 278-279. Bununla birlikte anılan *Mültekâ* şerhinin Ahmed Muhammed Lütfi Ahmed tarafından tahkik edilen nüshasında Müellifin eserlerine dair bilgi verilen bölümde ve ayrıca *Sadru's-Şerî'a es-Sânî'nin en-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki* adlı çalışmada *Nukâye* şerhlerinin verildiği kısımda, adı geçene *Şerhu'n-Nukâye* adlı bir çalışma nispet edilmediği görülmüştür. Bu bilgiler için bk. Nureddin Mahmud b. Berekât b. Muhammed el-Bâkânî, *Mecra'l-enhur ala Mültekâ'l-ebhur*, thk. Ahmed Muhammed Lütfi Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2021), 1/8-9. İlaveten *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin “Vikâyetü'r-Rivâye” maddesinde, *Nukâye* ve şerhlerinden bahsedilmesine rağmen Bâkânî'ye nispetle bir *Nukâye* şerhine yer verilmediği, ayrıca *Sadru's-Şerî'a es-Sânî'nin en-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki* adlı çalışmada da yine birden fazla *Nukâye* şerhi ele alınmasına rağmen Bâkânî'ye izafeten bir şerhe temas edilmediği saptanmıştır. Bu bilgiler için bk. Bedir

*münzir*⁷⁵⁰ adlarıyla zikredilen eserlerle ilgili de herhangi bir bilgiye bu çalışmanın hazırlanışı esnasında rastlanılmamıştır. Ayrıca bazı eserlerde, devlet başkanının çağrısına hangi şartlarda icabet edilmesi gerektiği noktasında açıklamalar yapıldığı esnada kaynak gösterilen *Tehzîbü'l-Kalânîsî*⁷⁵¹ ve *Vâkıât-ı Lâmişî*⁷⁵² adlı eserlere de ulaşılammıştır.

“Vikâyetü'r-Rivâye”, 43/106-108; Sığakır, *en-Nukâye Adlı Eser*, 23-24. *ed-Dürrü'l-müntekâ*'nın tahkik edilerek 2024 yılında basılmış nüshasında da, mevzubahis atfın olduğu bölümde, Bâkânî'ye nispet edilen *Şerhu'n-Nukâye*'ye dair bir bilgi verilmediği müşahede edilmiştir. Bk. Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/590-591. Serdedilen bu bilgilerden hareketle, *ed-Dürrü'l-müntekâ*'da atıfta bulunulan *Şerhu'n-Nukâye*'nin hangi Bâkânî'ye ait olduğu tespit edilememekle birlikte; Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi ve internet ortamında yapılan araştırmalarda, Bâkânî'ye ait olduğu ifade edilen bu esere, tüm çabalara rağmen ulaşılammıştır.

⁷⁵⁰ *Reddû'l-muhtâr* adlı haşiye türü fıkıh eserinde iki defa ve *Minehu'l-gaffâr* adlı eserde bir defa “İbn Münzir” adı kullanılarak atıfta bulunulduğu tespit edilen yazar ile eserine dair bir tespitle bulunulamamıştır. Fıkhi görüşleri etrafında Münzirîye adında bir mezhep olduğu ifade edilen İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî (öl. 318-930[?]) tarafından kaleme alınan *el-İşrâf alâ mezâhibi ehli'l-ilm*, *el-İcmâ*, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ ve'l-ihtilâf*, *el-İknâ* adlı fıkıh kitaplarının, İslami Araştırmalar Merkezi (İSAM) Kütüphanesinde bulunduğu görülen nüshaları üzerinden ilgili bölümlerinin incelenmesi neticesinde, *Reddû'l-muhtâr*'da atıfta bulunulan iki hususa rastlanılmamıştır. İbnü'l-Münzir ile ilgili bilgi için bkz. Cengiz Kallek, “İbnü'l-Münzir en-Nisâbü'rî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/158-159. Adı geçen Müellifin anılan eserlerinde ilgili bölümler için bkz. Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbü'rî, *el-İşrâf alâ mezâhibi'l-ulemâ*, thk. Ebû Hammâd Sağır Ahmed el-Hammâdî (BAE: Mektebetü Mekketü's-Sakâfiyye, 2005), 4/5-315, 8/217-240; Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbü'rî, *el-İcmâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975), 26, 79; Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbü'rî, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ ve'l-ihtilâf*, thk. Heyet (Feyyûm/Mısır: Dâru'l-Felâh, 2010), 4/143-200, 12/375-603, 13/455-527; Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir en-Nisâbü'rî, *el-İknâ*, thk. Abdullah b. Abdulaziz el-Cibrîn (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1993), 1/111-117, 1/333-345, 2/432-501, 2/669-674.

⁷⁵¹ *et-Tehzîb* isimli esere atıfta ifade edilen zikredilen konuların, *Müştemilü'l-ahkâm* ve *Reddû'l-muhtâr*'daki aktarılış biçiminden hareketle, kaynak olarak verilen *et-Tehzîb*'in fıkıh kitabı olduğu izlenimine varılmıştır. Nitekim yapılan araştırma neticesinde, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümünde, Cemaleddin Ahmed b. Ali el-Kalânîsî adına nispetle “*Tehzîbü'l-Kalânîsî*” adıyla kayıtlı bir fıkıh eseri tespit edilmiştir. Ancak bu eserin bağı bölümünde anılan Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde atıf yapılan konulara yer verilmediği görülmüştür. Anılan eserin bağı bölümü için bk. Ahmed b. Ali el-Kalânîsî, *et-Tehzîb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00381), 54b. Bunun dışında ise Kalânîsî'ye ait başka bir fıkıh eserine, bu çalışmanın hazırlanışı esnasındaki tüm çabalara rağmen ulaşılammıştır. Bununla birlikte, eserin Arapça adıyla internet ortamında yapılan tarama neticesinde de yine Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan nüshalara yönlendirme yapıldığı görülmüştür. Ayrıca *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin ilgili maddesinde, Kelamcı Ebü'l Abbas Kalânîsî'den bahsedilmekte ve fakat *et-Tehzîb* adlı bir eserine yer verilmemektedir. Bk. M. Sait Özervarlı, “Kalânîsî, Ebü'l- Abbas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/223-224.

⁷⁵² *Müştemilü'l-ahkâm* ve *Reddû'l-muhtâr*'da “*Vâkıât-ı Lâmişî*” olarak bahsedilen bu eser hakkında yapılan araştırma neticesinde; “Semerkandlı Hanefî-Mâturidî Âlim Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ve İlmî Konumu” adlı çalışmada Lâmişî adıyla anılan üç âlimden bahsedildiği görülmüştür. Bu âlimlerden Ebü's-Senâ (Ebü'l-Mehâmid) Mahmûd b. Zeyd el-Lâmişî'nin *et-Temhîd li-kavâidi't-tevhîd* adlı bir kelam eseri bulunduğu ifade edilmektedir. Nitekim bu bilgi *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin “Lâmişî” maddesinde de yer almaktadır. Ayrıca anılan Müellifin, usul-i fıkha dair bir eseri ile bazı fıkhi ve felsefî kavramları açıkladığı bir eseri olduğu da ifade edilmektedir. Müellifin Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde kayıtlı bulunan *et-*

Bağy konusunun işlenişi esnasında, eser müellifleri tarafından kendilerinden önce kaleme alınmış fıkıh kitaplarından yararlanıldığı gibi ilgisi ve ilişkisi nedeniyle yer yer kelâm eserleri de kaynak olarak kullanılmıştır.⁷⁵³ Üzerinde inceleme yapılan Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde kelâm türü altı esere müracaat edildiği tespit edilmiştir.

Tablo 7. Eserlerin bağy bölümünde atıf yapılan kelimelerin kaynakları

Sıra	Atıf Yapılan Eser	Atıf Yapan Eser	Atıf Sayısı
1	<i>Şerhu'l-makâsıd</i>	<i>Reddü'l-muhtâr</i>	2
2	<i>el-Mevâkıf</i>		1

Temhîd li-kavâidi't-tevhîd adlı eseri incelenmiş; imâmet bahsine yer verildiği görülen eserde bağy konusuna dair, sözü edilen atıflarla adres gösterilen açıklamaların yer aldığı saptanmıştır. Nitekim ana metinde *Vâkıât-ı Lâmişî*'ye atfen zikredilen konuların mahiyeti ve aktarımından hareketle, atıfta bulunulan eserin fıkıh türü bir eser olduğu izlenimine varılmıştır. Bununla birlikte “Lâmişî” olarak bilinen bir başka âlimin ise Ali b. Ebi Kasım el-Lâmişî olduğu, anılan çalışmada belirtilmekte ve bu âlimin *el-Vâkatü'l-fetâvâ* adlı bir eseri bulunduğu bahsedilmektedir. Bu bilgiden hareketle mevzubahis Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde atıf yapılan Lâmişî'nin de bu âlim olduğu izlenimine varılmıştır. Ancak bu çalışmanın hazırlanışı esnasında söz konusu esere ulaşılamamıştır. *et-Temhîd* adlı anılan kelimelerin türü eser için bk. Ebü's-Senâ (Ebü'l-Mehâmid) Mahmûd b. Zeyd el-Lâmişî, *et-Temhîd li-kavâidi't-tevhîd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 03658-004), 138a-171b. *et-Temhîd* Müellifi Lâmişî'ye ait bilgiler için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Lâmişî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), Ek: 2/146-147. Ayrıca bk. İsmail Şık, *Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî'nin Kelam Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 48-50. Lâmişî adını taşıyan üç farklı alimle ilgili bilgiler için bkz. İsmail Şık, “Semerkandlı Hanefî-Mâturidî Âlim Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ve İlmi Konumu”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Mart 2010), 108-110.

⁷⁵³ Bu eserlerden *Şerhu'l-makâsıd*, Sadeddin et-Teftâzânî (öl. 792/1390) tarafından kelâma dair kaleme alınmış olan *el-Makâsıd* adlı esere, yine kendisinin yazdığı şerhtir. Bu bilgi için bk. Şükrü Özen, “Teftâzânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/299-308. *el-Mevâkıf*, Adudüddin el-İcî (öl. 756/1355) tarafından kaleme alınan bir kelâm eseridir. Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin (öl. 816/1413) ise adı geçen esere *Şerhu'l-Mevâkıf* adıyla şerh yazdığı bilinmektedir. Bu bilgi için bk. Sadreddin Gümüş, “Cürcânî, Seyyid Şerîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/134-136. Ebû Şekûr Muhammed b. Abdisseyyid b. Şuayb es-Sâlimî el-Leysî'ye (öl. 468/1068'den sonra) ait olan *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd* adlı eserin incelenmesi neticesinde, eserin “imâmet” bahsindeki “Muâviye'nin Hurûcu” başlıklı bölümde, bağyın yönetimi ele geçirme amacıyla gerçekleştirilen bir kalkışma olduğuna delalet eden açıklamalar bulunduğu tespit edilmiştir. Bk. Ebû Şekûr Muhammed b. Abdisseyyid b. Şuayb es-Sâlimî el-Leysî, *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd*, thk. Ömür Türkmen (Ankara - Beyrut, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - Dâru İbn Hazm, 2017), 325-326. *el-Müsâyere*, Kemaleddin İbnü'l-Hümâm tarafından (öl. 861/1457) kaleme alınmış bir kelâm eseridir. Müellifi tarafından *Tavzîhu'l-Müsâyere*, müellifin öğrencisi tarafından da *el-Müsâmere fî şerhi'l-Müsâyere* adlarıyla şerhedilmiştir. Bu bilgi için bk. Şerafettin Gölcük, “el-Müsâyere”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/81.

Tablo 7 (Devam). Eserlerin bağı bölümünde atıf yapılan kelam kaynakları

3	<i>Şerhu'l-Mevâkıf</i>		1
4	<i>et-Temhîd</i>	<i>ed-Dürrü'l-müntekâ</i>	1
5	<i>el-Müsâyere</i>	<i>Minehu'l-gaffâr</i>	2
		<i>Reddü'l-muhtâr</i>	3
6	<i>Şerhu'l-Müsâyere</i>	<i>Minehu'l-gaffâr</i>	1

Zikri geçen kelam kitapları, inceleme konusu eserlerin bağı bölümünde “imâmet” konusu bağlamında kaynak gösterilmiştir.⁷⁵⁴

İnceleme konusu eserlerin bağı bölümünde, fıkıh ve kelâm kitapları dışında, lügat türü eserlere de atıfta bulunulmuştur. Bu çerçevede *Tâcu'l-luga*,⁷⁵⁵ *el-Misbâh*,⁷⁵⁶ *Kâmûsü'l-muhît*⁷⁵⁷ adlı eserlere “bağı”, “mene‘a” ve “ichâz” sözcüklerinin anlamlarının izah edildiği esnada atıf yapılmıştır.⁷⁵⁸

Tablo 8. Eserlerin bağı bölümünde atıf yapılan diğer kaynaklar

Sıra	Atıf Yapılan Eser	Atıf Yapan Eser	Atıf Sayısı
1	<i>Tâcu'l-luga/es-Sihâh</i>	<i>Minehu'l-gaffâr</i>	1
2	<i>el-Misbâh</i>	<i>Reddü'l-muhtâr</i>	4
		<i>Minehu'l-gaffâr</i>	2
3	<i>Kâmûs/Kâmûsü'l-muhît</i>	<i>Mecmau'l-enhur</i>	1
		<i>Reddü'l-muhtâr</i>	1

⁷⁵⁴ İnceleme konusu eserlerde atıf yapılan kelâma dair konuların anılan kelâm eserlerindeki anlatımı için bk. Sadüddîn Mesûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1979), 5/233; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 7-8/353; Kemâleddîn İbn Ebî Şerîf, *el-Müsâmere fî şerhi'l-Müsâyere* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, 2006), 1/84-85, 2/102, 171-172.

⁷⁵⁵ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (öl. 400/1009'dan önce) tarafından kaleme alınan *Tâcu'l-luga* adlı lügat türü eser, kısa adıyla *es-Sihâh* diye anılmaktadır. Bu bilgi için bk. Hulusi Kılıç, “Tâcü'l-luga”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/356-357.

⁷⁵⁶ Bu eser, Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî (öl. 770/1368-69) tarafından kaleme alınmıştır. Esere dair detaylı bilgi için bk. Hüseyin Elmalı, “Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/516-517.

⁷⁵⁷ Bu eser, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415) tarafından kaleme alınmıştır. Bk. Bu bilgi için bk. Hulusi Kılıç, “Fîrûzâbâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/142-145.

⁷⁵⁸ Timurtâşi, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 275b; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/411-412, 417. Atıf yapılan konular için ilgili kaynak eserlere bk. Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-luga*, thk. Şihâbüddîn Ebû Amr (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1998), 1662-1663; Feyyûmî, *Misbâhu'l-münîr*, 22-23, 44, 222; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993), 1631.

3.11. Bağy Konulu Diğer Fetvalar

Konunun teorik yönünün ele alındığı esnada, ilgili hükümlerle örtüştüğü tespit edilen ya da bu hükümlere yer verdiği görülen ve ilgili başlıklar altında zikredilen fetvalar dışında, başka bağy konulu fetvalar bulunduğu da müşahade edilmiştir:

3.11.1. Sözlü Fetvalar

Meydana gelen isyan hareketine dair sözlü fetva özelliği taşıyan bazı fetvalar gözlenmiştir. Osmanlı hükümdarlarından I. Murat (öl. 791/1389) babasının vefatı üzerine tahta geçtikten sonra, kardeşleri Şehzade Halil (öl. 761-762/1360) ve Şehzade İbrahim (öl. 761-762/1360), tahtta hakları olduğu gerekçesiyle (te'vil) -kendilerine eşlik eden devlet görevlilerinin de etkisiyle- isyan ettiler.⁷⁵⁹ Kardeşlerinin isyanıyla karşılaşan Sultan I. Murat, bu konuda ne yapılması gerektiği hususunda devlet adamları ve ulema ile istişare yaptı. Neticede, isyancı şehzadelerin bertaraf edilmesi noktasında karar alındı. Toplantıya katılan ulema da bu kararı fetva ile destekledi.⁷⁶⁰

Olaya ilişkin gerçekleştirilen toplantı esnasında gündeme gelmesi, o dönemde yazılı fetva geleneğinin kurumsal bir çerçevede gelenekselleşmemiş olması ve isyana ivedilikle müdahale edilmesine dair düşünceye sahip olunması gibi muhtemel nedenlerden hareketle, söz konusu fetvanın -şayet varsa-⁷⁶¹ sözlü bir fetva olduğu izlenimine varılmaktadır.

Diğer taraftan bu fetva, Osmanlı tarihinde hanedan içi katl uygulamasına dönük ilk fetva olma özelliği taşımaktadır. Zira Osman Bey (öl. 724/1324) ve Orhan Bey'in (öl.763/1363) iktidarları döneminde, sultanın kardeşleri ya da çocukları tarafından girişilen herhangi bir isyan söz konusu değildir.⁷⁶² Osman Bey döneminde amcası

⁷⁵⁹ Eroğlu, “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci”, 28.

⁷⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Murad I.”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 8/588.

⁷⁶¹ Sultan I. Murat'ın kardeşleri Şehzade Halil ve Şehzade İbrahim tarafından teşebbüs edilen isyanın bastırılmasına dair ulemanın fetva verdiği bilgisi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi'nin sekizinci cildinde kaleme aldığı “Murad I.” maddesinde yer almakta ve *Behcetü't-tevârih* adlı kronikten aktarılmaktadır. Bk. Uzunçarşılı, “Murad I.”, 8/588. Ancak adı geçen Müellif tarafından kaleme alınan *Osmanlı Tarihi* isimli tarih kaynağında bu yönde bir bilgiye rastlanmamıştır. Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/142-160. Ayrıca Tarihçi Halil İnalcık'ın hazırladığı *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin “Murad I” maddesinde de böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Bk. İnalcık, “Murad I”, 31/156-164.

⁷⁶² Osmanlı tarihini ele alan kaynaklarda Orhan Gazi döneminde vaki olan herhangi bir isyan hareketinden bahsedilmemektedir. Örnek olarak bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/117-160. Ayrıca bk. Eroğlu, “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci”, 28.

Dündar Bey'in (öl. 698-699/1298-1299[?]) hazırlık aşamasında olduğu anlaşılan bir isyan planından bahsedilmektedir. Ancak bu düşünce, Dündar Bey'in öldürülmesiyle eylem aşamasına geçilmeden bertaraf edilmiştir. Ancak katline dair bir fetvanın varlığından bahsedilmemektedir.⁷⁶³

Şehzade Halil ve Şehzade İbrahim, Sultan I. Murat'ın meşruiyetini tanımayıp yönetimi ele geçirmek amacıyla, etraflarında bulunan görevli ve askerlerden de patrona alarak, bulundukları bölgelerde isyan amacıyla vaziyet almışlardır. Söz konusu bu hareket, unsurları itibarıyla ele alındığında bir bağy faaliyetidir. Ulema tarafından verildiği ifade edilen ilgili fetva ise silahlı mücadele yürütülmesine ve isyancıların bertaraf edilmesine dönük bir içeriğe sahip olmalıdır.

Sultan I. Murat'ın Kosova savaşının ardından harp meydanında dolaşırken şehit edilmesinden hemen sonra, devlet adamlarının destek ve ittifaklarıyla padişah ilan edilen I. Bayezid, yine devlet görevlilerinin yönlendirmesiyle, hala savaş meydanında bulunan ve babası I. Murat'ın ölümünden habersiz bir şekilde, kaçan düşmanları kovalamakla meşgul olan kardeşi Yakup'a (öl. 791/1389) haber göndererek sultan çadırına gelmesini sağlamıştır. Şehzade Yakup (Çelebi), sultan çadırına girdikten sonra cellatlar tarafından boğularak öldürülmüştür.⁷⁶⁴

Şehzade Yakup'un katli uygulamasının ulemanın desteğiyle vaki olduğu, tarih kaynaklarında belirtilmektedir.⁷⁶⁵ Bahsi edilen bu "ulema desteği"nin, planlanan katli için fetva niteliği taşıdığı söylenebilir. Ancak savaş meydanında bulunulması, başkentten çok uzakta olunması, o esnada kısmen de olsa çatışmaların/savaşın devam etmesi gibi nedenlerle yazılı bir fetvadan bahsedilemeyeceği düşünülmektedir. Dolayısıyla da mezkûr tatbika dair fetvanın bulunduğu ve fakat yazılı surette olmadığı değerlendirilmiştir.

Şehzade Yakup'un katledilmesi hadisesi ise, fıkıh kitaplarında çerçevesi çizilen bağy hadisesi ile örtüşmemektedir. Zira ortada fiili bir isyan yoktur. İsyana dair herhangi bir emare dahi bulunmamaktadır. Ancak yeni Padişah I. Bayezid ile etrafındaki devlet adamlarının, I. Murat'ın bir diğer oğlu Şehzade Savcı'nın (öl. 775-

⁷⁶³ Bu bilgiler ve daha fazlası için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/104; Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 1/46, 61; Metin Seyyar, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Osmanlı Hanedan Algısı" *History Studies* 11/5 Ekim 2019, 1715-1716.

⁷⁶⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/257; Pakalın, *Maktul Şehzadeler*, 15.

⁷⁶⁵ Pakalın, *Maktul Şehzadeler*, 16. Ayrıca bk. Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Şehzade Katli", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 Haziran 2015, 97.

776/1374) fiili isyanından⁷⁶⁶ etkilenerek bu yönde bir düşünceye kapıldıkları ve neticesinde düşüncelerini hayata geçirdikleri belirtilmektedir.⁷⁶⁷

Bir sözlü fetva örneği de 1595 yılında, III. Mehmet döneminde meydana gelen bir sipahi isyanına dairdir. Ulufe, bahşiş veya maaşlarına zam taleplerini dönemin Veziriazamı Ferhat Paşa'ya ileten ancak "bahşişlerinin seferde verileceği" şeklinde aldıkları cevaptan hoşnut olmayarak tepki gösteren sipahilere Ferhat Paşa, "...Padişah'ın hükmünü tutmayıp, emrine itaat etmeyen hali nice olur. Varın isterseniz ulemadan fetva ettirin." şeklinde cevap vererek sipahileri şeyhülislama yönlendirmiştir. Sonrasında sipahiler, Şeyhülislam Bostanzade Mehmet Efendi'ye (öl. 1006/1598) gelerek Veziriazam hakkında fetva istemişler, Mehmet Efendi ise "isyan çıkarmalarının uygun olmadığı" yönünde cevap vermiştir.⁷⁶⁸

Bu örnekte, Veziriazam'ın yönetimden uzaklaştırılması ve belki de katli için (hükümete isyan) fetva talep edildiği görülmekte, ancak Şeyhülislam'ın, talebin aksine isyan çıkarılmasının caiz olmadığına dair sözlü fetva verdiği anlaşılmaktadır.

İsyancıların talepleri üzerine bir sözlü fetvanın da yine Sultan III. Mehmet döneminde Şeyhülislam Sunullah Efendi tarafından verildiği kaynaklarda yer almaktadır. Maaşlarını alamayan ya da ayarı düşürülmüş akçe ile alan sipahiler, hizmet defterlerinin tevziinde kendileri aleyhinde bir uygulama cihetine gidildiğini öğrenmeleri üzerine, sarayda Valide (Safiye) Sultan'ın (öl. 1028/1619) ekonomik danışmanı (Kira Kadın) olarak bulunan Esperanzo Malchi'nin idamını ve Valide Sultan'ın da devlet işlerinden el çektilmesini talep ettiler. Sonrasında, Şeyhülislam Sunullah Efendi'ye giderek "Bize ulufe olarak verdikleri bozuk ve geçmez akçe ile aldığımız yiyecekler helal midir?" şeklinde soru yönelttiler. "Değildir." cevabı almaları üzerine bu defa "Yahudi Kira Kadın, gümrükleri iltizam etmiştir. Bize verilen bu kalb akçe onundur, biz onu katl ederiz." diyerek, kendilerine ayarı düşük akçe

⁷⁶⁶ Sultan I. Murat'a karşı oğlu Savcı Bey tarafından başlatılan isyan hareketi neticesinde adı geçen Şehzade'nin idam edildiği kaynaklarda ifade edilmektedir. Ancak katle dair fetvanın varlığından bahsedilmemektedir. Bu nedenle de bu katli olayı ve fetvaya konu edilmediği tespit edilen başkaca katli hadiselerine, konu dışı olması nedeniyle temas edilmemiştir. Savcı Bey hadisesiyle ilgili daha fazla bilgi için bk. Pakalın, *Maktul Şehzadeler*, 12-14. İlaven, şehzade ya da kardeş katli uygulaması kapsamında, fiili isyan ya da isyana dair herhangi bir şüphe veya emare bulunmadığı halde fetvaya konu edilerek icra edilen katli hadiseleri de yine konu dışı olması nedeniyle ele alınmamıştır.

⁷⁶⁷ Bu düşünce ve plana dair açıklamalar için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/257.

⁷⁶⁸ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 91-92.

verilmesinden sorumlu tuttıkları Kira Kadın Esperanzo Malchi'nin katledilebilmesi için fetva istediler. Ancak Şeyhülislam “*Zımmîlerin katli şer‘an caiz değildir*” diyerek adı geçenin katli için fetva vermemiş ve fakat “*Şehirden sürülsün, durmasın gitsin.*” şeklinde sürgününe dair fetva vermiştir.⁷⁶⁹

Kaynaklarda yer alan -zikredilen söz konusu- ifadelerden hareketle, bu fetvanın da sözlü olduğu anlaşılmaktadır. Bu örnekte katl fetvası isteyenler bizzat bâğîlerdir. Her ne kadar doğrudan padişahın görevden uzaklaştırılması amacıyla bir kalkışmadan bahsedilmese de yönetimde olduğu anlaşılan Valide Sultan'ın görevden azli ve mali işlerden sorumlu danışmanın görevden alınması ve katli talebi, isyanın amacını teşkil etmektedir. Bu tür kalkışmalarda, isyancıların taleplerinin yerine getirilmemesi halinde, padişahın görevden uzaklaştırılmakla tehdit edildiği ve hatta değiştirildiği bilinmektedir. Nitekim bu örnekte, isyancılarca teslim alınan Esperanzo Malchi hançerlenerek parçalanmış, ayağına bağlanan iple Atmeydanı'na getirilmiş ve günlerce meydanda bırakılarak bilinçli bir şekilde köpeklerle yem olması sağlanmıştır.⁷⁷⁰

Vukua gelen mezkûr olayın devamında bu defa isyancılar, Esperanzo Malchi'nin ailesinin katli için de Şeyhülislam Sunullah Efendi'den fetva istemişlerdir. Sunullah Efendi ise kendisine gelen talebi “*Padişah'a arzuhal yazılması*” şeklindeki (yetkisizlik) cevabıyla yönlendirmiştir. Nitekim neticede adı geçen Kira Kadın'ın oğlu da aynı şekilde isyancılar tarafından öldürülmüş ve cesedi Atmeydanı'na atılmıştır.⁷⁷¹

Serdedilen son iki somut olayda, bâğîlerin isyan faaliyetlerini fetva ile meşrulaştırmak istedikleri anlaşılmakta, ancak isteklerine ulaşamadıkları, buna rağmen planladıkları eylemi gerçekleştirdikleri görülmektedir.

3.11.2. İsyancılar Lehine Fetvalar

Başlatılan ve icra edilen isyanların meşruiyetini temin etmek amacıyla isyancıların da fetvaya müracaat ettikleri saptanmıştır. Nitekim bu noktada bazı yetkililerin isyancılar lehine fetva verdikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte 1595 yılında, III. Mehmet döneminde meydana gelen -yukarıda bahsi geçen- sipahi

⁷⁶⁹ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 101-106.

⁷⁷⁰ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 107-108.

⁷⁷¹ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 101-106.

isyanında, ısrarlı taleplerine rağmen Bostanzâde Mehmet Efendi'nin isyancılar lehine fetva vermediği görülmektedir.⁷⁷² Tespit edilebildiği kadarıyla, bu örnek dışında, isyancıların talep ettikleri fetvaları aldıkları anlaşılmaktadır:

Sultan III. Mehmet döneminde vaki olan -ve yukarıda detaylarıyla anlatılan- isyan esnasında Veziriazam Yemişçi Hasan Paşa ile Sadaret Kaymakamı Mahmut Paşa'nın siyasi ve bürokratik rekabetinin bir tezahürü olarak yeniçeriler ile sipahiler arasında ciddi anlaşmazlıklar yaşanmıştı. Bu çerçevede Sadaret Kaymakamı Mahmut Paşa'nın tarafında yer alan ve Veziriazam'a muhalif olan isyancı sipahiler, dönemin şeyhülislamı Sunullah Efendi'den Yemişçi Hasan Paşa'nın katli için fetva almışlardır. Sadaret Kaymakamı Mahmut Paşa'nın, şeyhülislamdan aldığı fetvayı havi kâğıt üzerine kazaskerlere derkenarlar yazdırdığı ve ardından Sultan'a gönderdiği ifade edilmektedir. Bu fetvaya dayanılarak Yemişçi Hasan Paşa'nın katlini bekleyen sipahilerin, bekledikleri infazın gerçekleşmemesi üzerine “*Padişah fetva gereği Hasan Paşa'yı katl eylemedi, biz kendimiz sarayına varıp orada katl eyleriz.*” dedikleri rivayet olunmaktadır.⁷⁷³

Serdedilen hadisede, günümüzün başbakanlık makamına tekabül eden bir yönetim makamında bulunan Veziriazam'ı görevinden uzaklaştırmak amacıyla isyan edildiği ve askeri bir hareketle faaliyet yürütüldüğü, bu çerçevede de meşruiyet kazanmak amacıyla fetvaya müracaat edildiği müşahede edilmektedir. Görüldüğü üzere bu örnekte bâğîler, icra edecekleri eylemleri meşrulaştırmak ya da sonrasında sorumlu tutulmamak için şeyhülislamdan fetva alma yoluna gitmişlerdir.

İsyancılar lehine bir fetva da Genç Osman'ın tahttan indirilmesine neden olan hadiseye ilişkindir. Sultan II. Osman ve yönetimine karşı başlatılan bağı hareketinin bir şeyhülislam fetvasına dayandırılarak başlatıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu bağlamda, yeniçeriler ile sipahilerin önderliğindeki isyancı grup “Padişah'ın hacca gitmek istemesinin ve bu nedenle hazırlık yapmasının, kendilerine karşı duyduğu öfke ve nefretten ileri geldiğini, hâlbuki nizâm-ı âlem için padişahların öteden beri hacca gitmediklerini, bu kadim uygulamanın terk edilmesinin düşmana fırsat vereceğini, bu

⁷⁷² Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 91-92.

⁷⁷³ Nevîzâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fî tekmileti's-Şakâik* (Nevîzâde Atâyî'nin *Şakâik Zeyli*), thk. Suat Donuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2/1276-1279; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 113-116. Olayla ilgili ayrıca bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/2, 280.

düşünceден vazgeçilmesi ve hac hazırlıklarının sonlandırılması gerektiğini” savunuyorlardı. Terk edilmesi gerektiğini düşündükleri uygulamalardan sorumlu tuttıkları ve Padişah’ı bu türden işlere sevk ettiklerini savundukları Padişah Hocası, Kızlar Ağası ve Veziriazam’ın katli için Şeyhülislam Esat Efendi’den (öl. 1034/1625) bir fetva almışlardı. Bu fetva üzerine harekete geçen asiler, Başkent’te hâkimiyeti ele geçirip devletin yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı’na doğru harekete geçmişlerdi.⁷⁷⁴ İşte bu isyan hareketinin en güçlü dayanağı, bâğîlerce alınmış olan bahsi edilen şeyhülislam fetvasıdır.

Başlatılan bu isyan hareketinin neticesinde tahttan indirilen II. Osman’ın katline dair de şeyhülislam fetvası olduğu ifade edilmektedir. Dönemin devlet adamlarından olan ve genç Sultan’ın katillerinden olan Kara Davut Paşa, mevzubahis katl vakasından sorumlu tutulmuş ve hakkında idam hükmü verilmiştir. Bu ferman üzerine idam edileceği esnada, göğsünden çıkardığı iki belgeyi çıkarıp göstermiş ve Osman Han’ın katlinin vücûbuna dair iki fetva aldığını ve bu fetvalar gereğince de Padişah fermanı bulunduğunu, kendisinin de bu fetvalar ile fermana dayanarak katl uygulamasını infaz ettiğini söylemiştir.⁷⁷⁵

Bazı tarih kaynaklarında yer alan bu bilgi doğruysa, şu durumda bâğîler, isyanın başlangıcı için Şeyhülislam Esat Efendi’den fetva aldıkları gibi, sürecin sonunda da II. Osman’ın katli için fetvaya müracaat etmişlerdir. Görüldüğü üzere, bağy konusuna ilişkin alınan bu fetvalar asiler tarafından alınmış ya da şeyhülislamlar tarafından isyana ve isyan esnasındaki katl eylemlerine dayanak olması için verilmiştir. Ancak bu olayda isyancılarca ileri sürülen isyana kalkış gerekçesinin geçerli olmadığı açıktır. Bir başka ifadeyle, kalkışma için ileri sürülen gerekçe, haklı bir gerekçe değildir. Ayrıca isyan neticesinde sultanın katlinin meşruiyetine dair var olduğu ifade edilen fetvanın da fıkhi açıdan izah edilebilir bir yanı olmadığı hususu izahtan varestedir.⁷⁷⁶

⁷⁷⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 134-137; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyancılar ve Darbeler*, 119-120.

⁷⁷⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 144; Nezih Aykut, “Dâvud Paşa, Kara”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/36-37.

⁷⁷⁶ Kara Davut Paşa’nın Genç Osman’ın katlinden hemen sonra onun kaftanını giyip diğer eşyalarını da üzerine geçirip bazı saray görevlilerine vaadlerde bulunup müteveffa Sultan I. Ahmeti’n sarayda bulunan şehzadelerini (Murat (IV), Bayezid, Hüseyin, Kasım, İbrahim) Üsküdar’a geçirerek orada katletmek istediği, bu suretle de -I. Mustafa’nın da akli dengesinin yerinde olmaması nedeniyle-

IV. Murat'ın vefatının ardından tahta çıkan Sultan İbrahim döneminde isyancılar lehine bağy ile ilişkilendirilebilecek fetvalar bulunduğu anlaşılmaktadır: Yeniçerilerin, Sultan'dan sürekli yönetime ilişkin talepte bulunmaları, buna mukabil Sultan İbrahim'in askerleri rahatsız eden icraatları, özellikle de askerin isteğiyle veziriazamlık görevine getirilen Mehmet Paşa'ya yumruk atması, aynı zamanda Valide Kösem Sultan'ın da askerle ortak hareket etmesi ve Sultan'ı tahttan indirmek istemesi şeklinde özetlenebilecek bir çerçevede cereyan eden sürecin neticesinde, 8 Ağustos 1648'de yeniçeriler ve bazı âlimler isyan hareketi başlatarak ilk aşamada Sultanahmet meydanında hâkimiyet kurdular, sonrasında yönetim merkezi olan Topkapı Sarayına girdiler ve Padişah'ın tahttan indirilmesini, yerine o sıralar çocuk yaşta bulunan Şehzade Mehmet'in tahta geçirilmesini istediler. Bu esnada Şehzade Mehmet'in çocuk yaşta bulunması nedeniyle söz konusu olan tereddütler, kadılık ve kazaskerlik yapmış ve sonradan şeyhülislamlık görevine atanacak olan Hanefi Mehmet Efendi'nin⁷⁷⁷ (öl. 1069/1658) “Hanefi mezhebinde akılsız büyüğün saltanatının caiz olmadığı, masumun cülüs edip veziriazamın ona vekâleten iş görebileceği” şeklindeki fetvasıyla giderilmiştir.⁷⁷⁸ Konuşmasının devamında da; “*O yol üzere fetvalar verilip maslahat tamam olmuştur. Tahtta akli dengesi bozuk birisi oturursa işleri öğretmek mümkün değildir. Bu yüzden mallara el konulması, zalimlerin saldırmaları ve şeriatın ortadan kalkması sebebiyle âlem fenaya gider, memlekete düşman ayak basmasına sebep olur. Saltanat ecnebilere geçer.*”⁷⁷⁹ şeklinde açıklamalar yaparak fetvanın gerekçesi niteliğinde sözler sarf etmiştir. Neticede, Sultan İbrahim görevden uzaklaştırılarak isyancıların istediği Şehzade Mehmet sultan ilan edilmiş ve yönetimin başına geçirilmiştir. Sonrasında ileri gelen devlet adamları “fitne çıkabilir” gerekçesiyle Şeyhülislam Hoca Abdürrahim Efendi'den (öl. 1066/1656) fetva alarak⁷⁸⁰ sabık Sultan İbrahim'i boğdurmışlardır. Bahsi edilen katl içerikli fetvanın şu şekilde olduğu belirtilmektedir:

iktidarı tamamen ele geçirmek istediği belirtilmektedir. Şayet böyleyse, bu tutum da eylemin bağy niteliğine delalet eden güçlü bir karinedir. Bu bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 144.

⁷⁷⁷ Bu bilgiler için bk. İpşirli, “Hanefi Mehmed Efendi”, 15/554.

⁷⁷⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 237.

⁷⁷⁹ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 162.

⁷⁸⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 238; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 163.

“İlmiye ve askeriye makamları işin ehline verilmeyip rüşvetle ehilsiz kişilere verilmekle düzeni bozan padişahın tahttan indirilmesi ve yok edilmesi caiz olur mu?

el-Cevap: Olur”⁷⁸¹

Görüldüğü üzere Sultan İbrahim’in gerek görevden uzaklaştırılması amacıyla girişilen isyan hareketi ve gerekse katli, ilgililerden alınan fetvalarla meşruiyet zeminine çekilmiştir. Bahsi edilen fetvalardan hareketle isyan başlatılmasına veya başlatılan isyanın meşruiyetine dair Hanefî Mehmet Efendi’nin fetvasının sözlü olduğu anlaşılmaktadır. Bu fetvaya dayanarak asker, ulemanın bir kısmı ve Valide Kösem Sultan ilk olarak Sultanahmet meydanında hâkimiyet kurmuş, sonrasında idare merkezi olan Topkapı Sarayına girmiş ve işlerin iyi yürümediği, padişahın akli dengesinin de bozuk olduğu yönünde bir gerekçe ileri sürerek yönetimin değiştirilmesi için faaliyet icra etmişlerdir.

Fetvalara da konu edildiği gibi Sultan İbrahim’in “deli” olduğu şayet doğruysa, bahsedildiği çerçevede görevden uzaklaştırılmasında bir mahzur bulunmayacak, eylemciler tarafından ileri sürülen “delilik ve bu duruma bağlı kötü idare” argümanının, haklı bir gerekçe olarak değerlendirilmesi gerekecek ve icra edilen hareketin bağy kapsamında ele alınması mümkün olmayacaktır. Ancak kaynaklarda da yer verildiği üzere Sultan İbrahim’in, “deli” olduğu gerekçesiyle tahttan indirilen amcası I. Mustafa gibi bir durumda olmadığı kabul edilmektedir. Nitekim sekiz yıl boyunca Osmanlı Devleti’ni yönetmiş olması ve döneminde önemli sayılabilecek icraatlara öncülük etmesi ve irade ortaya koyması bu duruma delil kabul edilebilir. Bununla birlikte şehzadeligi döneminde, babasının genç yaşta vefatından sonra padişah olan amcası I. Mustafa’nın akıl sağlığının yerinde olmaması, bu duruma bağlı olarak yaşanan bunalım süreci, sonrasında ağabeyi II. Osman’ın tahttan indirilip feci şekilde katledilmesi, diğer ağabeyi IV. Murad’ın tahta geçtikten sonraki ilk on yılında karşı karşıya kaldığı sıkıntılar ve yönetimi tam anlamıyla ele aldıktan sonra başvurduğu son derece sert ve kanlı tedbirler, daha çocukluk ve gençlik döneminde iç dünyasını derinden etkilemiş, bu zor yıllarda şahit olduğu hadiseler, karşı karşıya kaldığı ölüm tehlikesi, zaten oldukça hassas bir yapıya sahip bulunduğu anlaşılan İbrahim’in ruhi dengesini sarsmış, bu suretle de zaman zaman psikolojik sorunlar yaşamıştır. Ancak bütün bunlar İbrahim hakkında “deli” hükmü verilebilmesi için

⁷⁸¹ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 163.

yeterli değildir.⁷⁸² Dolayısıyla da Sultan İbrahim'in "deli olduğu" öne sürülerek yönetimden uzaklaştırılması isabetsiz ve ayrıca sağlam mesnetten yoksun görünmektedir.⁷⁸³ Şu durumda tahttan indirilmesi için yürütülen faaliyet de meşruiyetini kaybetmiş olacaktır. Öyleyse bu hareket de bağy kapsamında değerlendirilmelidir. Netice itibarıyla çalışmaya konu edilen mezkûr fetva, bâğîler tarafından isyanı meşrulaştırmak amacıyla alınan bir fetvadır ve fıkhi açıdan uygunsuzdur. Hal böyle olunca Sultan İbrahim'in katlinin cevazına dair verilen fetvanın da fıkhi açıdan meşruiyetinin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Sultan İbrahim'in önce hal'ine, sonra katline fetva veren iki isimden bahsedilmektedir. Birisi yukarıda da bahsedildiği gibi Hanefî Mehmet Efendi'dir. Diğer ise Şeyhülislam Hoca Abdurrahim Efendi'dir.⁷⁸⁴

Patrona Halil İsyanı sürecinde isyancılara katılan bazı ulema ve özellikle de İstanbul Kadılığı görevinde bulunan Deli İbrahim Efendi tarafından verilen fetvalarla isyan hareketinin meşruiyeti temin edilmek istenmiştir.⁷⁸⁵

Sultan III. Selim döneminde (öl. 1223/1808) askeri alanda hayata geçirilmek istenen yenilikler ve Nizam-ı Cedid ordusunun kurulması nedenleriyle rahatsızlık duyan bir grup devlet görevlisi ile yeniçeriler, 25 Mayıs 1807'de ilk olarak Hünkâr İskelesinde ve Büyükdere çayırında, sonrasında Etmeydanı'nda toplanarak isyan başlattılar. Başını Kabakçı Mustafa'nın çektiği bu isyan neticesinde Sultan III. Selim tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa geçirilmiştir. Ayrıca isyancıların istemedikleri bürokratlar görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bu devlet adamlarından bir kısmı da asilerin istekleri doğrultusunda öldürülmüşlerdir.⁷⁸⁶ Tüm bu unsurlarıyla ele alındığında Kabakçı Mustafa Paşa hareketi, arzulanan neticeyi sağlamış bir bağy eylemidir.

⁷⁸² Sultan İbrahim'in psikolojik durumunu izah eden ve hakkında "deli" hükmü verilemeyeceğine delalet eden bu açıklamalar için bk. Feridun Emecen, "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/274-281.

⁷⁸³ Sultan İbrahim hakkındaki "deli" yakıştırmasının XX. yüzyılın başında ortaya atıldığı ve sonradan yaygınlık kazandığı belirtilmektedir. Bu bilgi için bk. Emecen, "İbrâhim", 21/274-281. Ancak bu yaklaşımın, Sultan İbrahim hakkında verilen "akli dengesi bozuk" fetvası ile tezat teşkil ettiği akla gelmektedir.

⁷⁸⁴ Bu bilgi için bk. İpşirli, "Hanefî Mehmed Efendi", 15/554; İpşirli, "Abdurrahim Efendi, Hoca", 1/289.

⁷⁸⁵ Özcan, "Patrona İsyanı", 34/187-192.

⁷⁸⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/80-84; Stanford J. Shaw, *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Hür Güldü (İstanbul: Kapı Yayınları, 2008), 521-528. Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 294-297.

Tarih kaynaklarından tespit edilebildiği kadarıyla bu bağy hareketi için bâğîler lehine verilen fetvalar söz konusudur. İlk aşamada Şeyhülislam Ataullah Efendi (öl. 1226/1811) ve diğer ulemanın isyancıların giriştikleri eylemin meşru olduğunu tasvip ettikleri belirtilmektedir. Olayın anlatım biçiminden anlaşıldığı kadarıyla bu tutum bir fetva niteliği taşımaktadır. İkinci aşamada ise tutum ve davranışlarının İslam’a aykırı olduğu iddiasıyla Padişahın tahttan indirilmesine Şeyhülislam Ataullah Efendi tarafından fetva verildiği ifade edilmektedir.⁷⁸⁷

Anlaşıldığı kadarıyla bahsedilen bu fetvalar, hem isyancıların giriştikleri eylemin hem de Padişah’ın görevinden uzaklaştırılmasının meşruiyetine dayanak teşkil etmektedir. Ancak gerek ilgili sürece gerek sürecin neticesine bakıldığında eylemin bir bağy hareketi olarak değerlendirilmesi gerektiği, protesto içerikli ve haklı bir eylem olarak görülemeyeceği düşünüldüğünden, söz konusu iki fetvanın da fihhi açıdan yersiz olduğu mülahaza edilmiştir.

Sultan Abdulaziz ve Sultan Abdulhamid de isyancılar lehine verilen fetvaya dayanılarak tahttan indirilmişlerdir: Hersek İsyanı,⁷⁸⁸ Bulgar İsyanı⁷⁸⁹ ve ardından vaki olan Selanik Vakası,⁷⁹⁰ bu gelişmelerin yaşandığı esnada yabancı devletlerin hükümet işlerine müdahale etmesi vd. hadiseler,⁷⁹¹ Osmanlı kamuoyunda ciddi bir infial uyandırmıştı. Böyle bir ortamda, “müslümanların hristiyanları katledeceği” yönünde Rus elçiliği tarafından yayılan şayia karşılık buldu. Hristiyan halk kesimi silahlanmaya başladı ve çeşitli başka tedbirlere başvurdu. Bu durumu fırsat bilen ve Sadrazam Mahmut Nedim Paşa’yı görevden uzaklaştırmak isteyen bir kısım bürokrat ise “Hristiyanlar müslümanlara zulmediyor.” gerekçesiyle medrese öğrencilerini ayaklandırıdılar. Nitekim 11 Mayıs 1876 günü öğrenciler okullarda derslere girmediler. Bir araya gelerek örgütlü bir şekilde hareket ettiler ve devletin yönetim merkezi olan

⁷⁸⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 5/82; Shaw, *Sultan III. Selim*, çev. Hür Güldü, 527.

⁷⁸⁸ Hersek İsyanı, Osmanlı sancağı olan Hersek’te mültezimlerin âşar vergisini toplamada halka karşı insafsız davranması üzerine başlayan ve yabancı devletlerin de devreye girmesiyle yaşanan bir isyandır. Bu bilgi ve olaya dair detaylı açıklamalar için bk. Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7/72-82.

⁷⁸⁹ Rusların tahrikiyle “bağımsız devlet” fikrine kapılan ve o dönemde yaşanan bağımsızlık hareketlerinden etkilenen Bulgarlar, 1867 ve 1876 yıllarında isyan etmişlerdir. Bu bilgi ve olaya dair detaylı açıklamalar için bk. Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7/93-98.

⁷⁹⁰ Osmanlı toprağı olan Selanik’te müslüman olmak isteyen bir kızın, Amerikan Konsolosu ve beraberindeki askerlerce kaçırılması üzerine halkın eylem yaptığı bir esnada, Fransız ve Alman konsoloslarının öldürülmesi ve sonrasında Avrupa devletlerinin talep ve tahrikiyle Osmanlı Devleti’nin Selanik’e müdahale etmesi şeklinde vaki olan hadise. Bu bilgi ve olaya dair detaylı açıklamalar için bk. Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7/98-99.

⁷⁹¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7/101-102.

Babialı önüne gelerek “*sadrazam ile şeyhülislamın görevden azledilmesi*” şeklindeki taleplerini deklare ettiler. İlk aşamada bu talebe karşı çıkan Sultan Abdulaziz, bir süre sonra Sadrazam Mahmut Nedim Paşa’yı görevinden azletti ve yeni bir Vükela Heyeti tayin etti. Bu heyette Mütercim Mehmet Rüştü Paşa Sadrazam, Hüseyin Hayrullah Efendi Şeyhülislam, Hüseyin Avni Paşa Serasker, Mithat Paşa ise heyet memuru olarak görevlendirildi. Ancak Padişah bu kişilerden hoşnut değildi ve bu atamaları isteyerek yapmamıştı. Bu düşüncesini de adı geçenlere hissettirmişti. Nitekim bu isimlerden bazıları daha önce de çeşitli görevlerde bulunmuşlar ve fakat sonra azledilmişlerdi. Bu nedenle Vükela Heyetinde yer alan bu isimler de Padişah’tan memnun değildi. Böyle bir atmosferde Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdulaziz’in tahttan indirilmesi fikrini heyet üyeleriyle paylaştı. Çeşitli istişarelerin ardından bu düşüncenin hayata geçirilmesi fikri olgunlaştı ve yine heyet üyelerinden olan şeyhülislamdan fetva hazırlaması istendi. İlk aşamada bu fikre sıcak bakmayan Hayrullah Efendi, heyet üyelerinin baskılarına dayanamayarak bir hal’ fetvası hazırladı. Sonrasında Hüseyin Avni Paşa, zaten hiyerarşik olarak kendisine bağlı olan ordu ve donanmayı darbe hareketi için ele aldı. Nihâyetinde harekete geçildi ve bir grup asker Beşiktaş tarafını, bir başka grup ise Dolmabahçe tarafını tuttu. Donanma mensubu bir grup asker ise devletin yönetim merkezi olan sarayı deniz tarafından kuşattı. Padişah’ın muhafız birliğine mensup askerlere baskın yapıldı ve hepsi hapsedilerek silahlarına el konuldu. Saraya giriş çıkışlar yasaklandı. Olası bir silahlı mukavemete karşı koyabilmek için saraya hâkim noktalara toplar yerleştirildi. Cunta üyeleri karşı koyanların öldürülmesi yönünde emirler verdi. Böyle bir harekâtın neticesinde Sultan Abdulaziz tahttan indirilerek yerine V. Murat geçirildi.⁷⁹²

Cuntacıların, bu darbe girişiminin meşruiyeti için Şeyhülislam Hayrullah Efendi’den (öl. 1315-1316/1898) aldıkları fetva, kaynaklarda şu şekilde zikredilmektedir:

“Devlet başkanlığı görevinde akli dengesi yerinde olmayan, devlet yönetme işlerinden habersiz, devlet malları ile halkın kaldıramayacağı ölçüde kişisel harcamayı nefsi isteği doğrultusunda sarf eden, din ve dünya işlerini zarara uğratan ve birbirine

⁷⁹² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7/101-110; Cevdet Küçük, “Abdülaziz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/179-185; Cevdet Küçük, “Murad V”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/183-185.

karıştıran, milleti kırıp dökken bir kişi bulunsa, bu kişinin bu görevde devam etmesi de halkın zararına olsa, görevinden uzaklaştırılması gerekli olur mu?

Cevap: Olur!”⁷⁹³

Sultan Abdulaziz’in görevden uzaklaştırılmasıyla neticelenen bu süreç dikkatle incelendiğinde, önceki dönemlerde vaki olan ve bağı olarak adlandırılan eylemlerden nitelik itibarıyla farklılık arz ettiği görülmekle birlikte mahiyet itibarıyla ele alındığında bağı olduğu noktasında herhangi bir şüpheye mahal olmadığı açıktır. Önceki dönemlerde icra edilen benzer iç isyan hadiseleri, yeniçeri ya da sipahilerin - yukarıda serdedilen somut olaylarda yer verilen- geleneksel yöntemleriyle hayata geçirilmiştir. Bahse konu olayda ise isyan, bürokratik mercilerin ve doğrudan devlet yönetiminde görev alan üst düzey devlet adamlarının (cunta) plan, sevk ve idaresi doğrultusunda meydana gelmiştir. Bu çerçevede Vükela Heyeti üyeleri kendilerince bir gerekçeyle (Sultan Abdulaziz’in kendilerini istemediği, dolayısıyla da geleceklerinin garantide olmadığı) dayanarak Padişah’a itaati terk etmişler, ordu ve donanma mensuplarıyla birlikte şehrin belli başlı bölgelerinde hâkimiyet kurmuşlar ve Padişah’ı görevden uzaklaştırmışlardır. Ayrıca bu süreçte Padişah’ın güvenliğini sağlayan görevlileri derdest etmişler ve silahlarına el koymuşlardır. Her ne kadar eylemi icra edenler, doğrudan kendileri adına yönetim iddiası peşinde değillerse de kendi istedikleri anlayış ve kişinin (V. Murat) göreve gelmesini amaçlamışlardır. Bir başka ifadeyle meşru devlet başkanını, geçerli olmayan bir gerekçe ileri sürerek ya da haksızca bir mazerete binaen görevden uzaklaştırmışlardır. Yani bağı hareketi ya da darbe girişimi başarıyla sonuçlanmıştır.

Başlangıcı, gelişimi ve neticesi bakımından incelendiğinde bu eylemin, fıkıh kitaplarında serdedilen bağı süreciyle⁷⁹⁴ örtüştüğü görülmektedir. Bu tespitten hareketle de bu harekâta dayanak olarak hazırlanan fetva, hal’ fetvası olarak lanse edilmiş olsa da esas itibarıyla bâğîler lehine bir bağı fetvasıdır. Bununla birlikte, Padişah’ın hal’ine gerekçe olarak fetvada yer verilen hususların önemli bir kısmının (akli dengesinin yerinde olmadığı, devlet yönetme kabiliyetinin bulunmadığı vb.)

⁷⁹³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7/108.

⁷⁹⁴ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü’l-ahkâm*, 1/475-476; Kemalpaşazâde, *Îzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Molla Hüsrev, *Dürrerü’l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Şeyhizâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/707; Timurtâşî, *Tenvîrü’l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Timurtâşî, *Minehu’l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 355a; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, 6/411.

karşılığı yoktur.⁷⁹⁵ Bir diğer deyişle Sultan'ın hal'i için ileri sürülen argümanlar geçersizdir.

Bahsi edilen darbe neticesinde tahta çıkan V. Murat'ın (öl. 1322/1904) akli dengesinin yerinde olmadığına dair bir gerekçeyi içeren hal' fetvasıyla görevden azledilmesinin ardından⁷⁹⁶ sultan ilan edilen II. Abdulhamit'in (öl. 1336/1918) otuz üç yıl süren iktidarı da yine bir hal' fetvası ile son bulmuştur.⁷⁹⁷

II. Abdulhamit'in görevden uzaklaştırılmasına dair hazırlanan fetva içeriğinde, ilginç bir şekilde Padişah, hal' gününden kısa bir süre önce vuku bulan 31 Mart isyanından sorumlu tutulmuştur. Yani eskiden beri Padişah'a karşı isyan edilmesi bir suç olarak fetvalara konu edilirken bu defa Padişah'ın isyanı tertip ettiği yönünde bir gerekçe ileri sürülmüştür.⁷⁹⁸

İç politikada; İttihat ve Terakkî Fırkası'nın hükümet işlerine sıkça müdahale etmesi, muhaliflerine baskıcı davranması ve intikamcı tutumu, siyasal sorumluluk üstlenmemekle birlikte çok güçlü bir siyasi yapıya sahip olması, bu tutum nedeniyle oluşan siyasi istikrarsızlık, dış politikada ise; Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Girit'in elden çıkması gibi nedenler, kamuyounda ciddi bir infale yol açmıştı. Ortaya çıkan bu olumsuz atmosferde İttihat ve Terakkî'ye yakın bazı isimlerin faili meçhul cinayetlere kurban gitmesi İttihatçıları tedbir almaya sevketmişti. Bu kapsamda ilk olarak üçüncü orduya bağlı avcı taburlarını, İstanbul'un güvenliği gerekçesiyle Selanik'ten İstanbul'a getirttiler. Sonrasında Meclis'te çoğunluğu elde ederek karşı oldukları Kamil Paşa hükümetini düşürdüler. Akabinde İttihatçılara muhalif olduğu bilinen Serbestî Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi bir cinayete kurban gitti. Bütün bu gelişmeler neticesinde dördüncü avcı taburu askerleri 12 Nisan'ı 13 Nisan'a bağlayan gece (31 Mart 1325) ayaklandılar ve kendi subaylarını hapsettiler. Sonrasında diğer bazı askerî birlikler ve öğrenciler de bunlara katıldılar. Topluca Meclis-i Mebûsan önüne gelerek burayı işgal ettiler. Kaos ortamında bazı

⁷⁹⁵ Bu tespit için bk. Karal, *Osmanlı Tarihi*, 7/112.

⁷⁹⁶ Sultan V. Murat'ın hal'ine gerekçe olarak ileri sürülen "akli dengesinin bozuk olduğu" yönündeki argümanın yerinde ve doğru olduğu ifade edilmektedir. Bu bilgi ve daha fazlası için bk. Küçük, "Murad V", 31/183-185.

⁷⁹⁷ Bu bilgiler için bk. Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/216-224.

⁷⁹⁸ Küçük, "Abdülhamid II", 1/216-224; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 336.

cinayetler işlendi. İsyancılar meclis üyelerine zorla karar almaya mecbur bıraktılar. Karar yeter sayısı bulunmamasına rağmen çeşitli kararlar alınmasını temin ettiler. Bir kısım devlet adamlarını görevlerinden uzaklaştırdılar. Bütün bu gelişmeler üzerine, isyanın bastırılması amacıyla ikinci ve üçüncü orduların askerlerinden oluşan ve “Hareket Ordusu” olarak adlandırılan askerî birlikler Selanik’ten İstanbul’a getirtildi ve isyan bastırıldı. İsyanın bastırılması esnasında yüzden fazla kişinin hayatını kaybetmesine neden olan çatışmalar da yaşandı. İttihat ve Terakkî’nin baskıcı ve despot yönetimini hedef alan bu isyan, İttihat yanlısı ordu birliklerince bastırıldıktan sonra, fiili durum bu defa tersi yönde vaki oldu. Yani askerî gücü elinde bulunduran İttihat ve Terakkî cemiyeti, memleketin idaresini fiilen ele aldı. Ordu mensuplarının destekleriyle hâkimiyet oluşturdu. Bir süre sonra da isyandan sorumlu tuttuğu Sultan II. Abdulhamit’i tahttan indirdi.⁷⁹⁹

Tahttan indirilmesi için hukuki dayanak teşkil eden hal’ fetvasında⁸⁰⁰ Sultan II. Abdulhamit, detaylarıyla zikredilen bu Otuzbir Mart Vakasından sorumlu tutuluyor, ayrıca kendisine dini kitapları tahrif ettirdiği ve yaktırdığı iddiası isnat ediliyordu. Devlet hazinesini israf etmek de gerekçeler arasındaydı. İttihat ve Terakkî yöneticileri, hazırlanan bu fetva ile bir süredir kurtulmak istedikleri II. Abdulhamit’i görevinden uzaklaştırdılar.⁸⁰¹

Otuzbir Mart Vakası harekâtıyla başlayan ve Padişah’ın görevden azli ile sonuçlanan bu süreç dikkatle incelendiğinde, organizasyonun askeri bir darbe olarak nitelendirilmesi mümkündür. Gerek zamanın ruhu gerek devlet yapısındaki değişiklikler nedeniyle Osmanlı yönetimine karşı vaki olan klasik isyan hareketlerinden oldukça farklı bir mahiyet taşıdığı görülmektedir. Bu itibarla da modern bir darbe hareketi olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Sultan Abdulaziz’in tahttan indirilmesi ile sonuçlanan askerî darbeye benzemekle birlikte o hareketten ayrıldığı noktalar da bulunmaktadır. Bu çerçevede Otuzbir Mart isyanını bastıran Selanik Ordusu birliklerinin sağladığı askeri gücün oluşturduğu fiili durum üzerine, bir başka ifadeyle zaten memleket idaresini ele alan ordu ve ordu yanlısı İttihat

⁷⁹⁹ Azmi Özcan, “31 Mart Vakası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/9-11.

⁸⁰⁰ II. Abdulhamit’in hal’ine dair fetva, dönemin şeyhülislamı Mehmed Ziyaeddin Efendi (öl. 1334/1918) tarafından verilmiştir. Bu bilgi için bk. Tahsin Özcan, “Ziyâeddin Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/490-491.

⁸⁰¹ Küçük, “Abdülhamid II”, 1/216-224.

güçlerince Padişah'ın azli söz konusudur. Sultan Abdulaziz vakasında ise başlatılan hareket doğrudan Sultan'ı hedef almakta, icra edilen askeri hareket sadece bu amacı taşımaktadır. Tüm bu yönleriyle ele alındığında, gerçekleştirilen bu askeri darbenin, farklı konsept ve formatta, modern nitelik taşıyan bir “bağy” hareketi olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Şayet böyleyse, bu durumda ilgili fetva hal' görünümlü bir bağy fetvası olarak incelenmelidir. İttihat ve Terakkî üyeleri, meşru devlet başkanına itaatten ayrılmışlar, sonrasında ellerindeki askeri güç ile memlekette yönetimi fiilen ele geçirmişler ve neticesinde Sultan'ı, haksızca ve geçersiz gerekçelerle görevden uzaklaştırmışlardır.

3.11.3. Şehzade Mustafa İsyanına Dair Fetva

I. Süleyman'ın (Kanuni), oğlu Şehzade Mustafa'nın yönetimi ele geçirmek amacıyla isyan edeceğine dair kendisine ulaştırılan bilgilerden hareketle,⁸⁰² Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'ye müracaat ettiği ve bir fetva aldığı söylenmektedir. Ancak bu fetvanın içeriğinde doğrudan isyan hadisesine yer verilmeyip dolaylı bir anlatımla konunun ele alındığı ifade edilmektedir.⁸⁰³ İlgili fetva şöyledir:

“İstanbul'da zengin bir tüccar vardı. Uzak bir yere gitmesi icap etti. Ailesinin ve bütün işlerinin idaresini kölesine bıraktı. Kölenin sadakatinden emindi. Köle, efendisi gider gitmez kendisine tevdi edilen efendisinin karısını ve çocuklarını öldürmeye, malını ve mülkünü ele geçirmeye, fırsat bulabilirse efendisinin de canına kıymaya karar verdi. Böyle bir adama şeran ne yapmak lazım gelir?

Cevap: İdama müstahak olur!”⁸⁰⁴

Fetva bu haliyle, Kanuni döneminde Avusturya Elçisi sıfatıyla İstanbul'da bulunan Ootgeer Giselijn Van Busbeke'in mektuplarında/hatıratında yer almaktadır.

⁸⁰² Bu bilgiler için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/401-403; Şerafettin Turan, “Mustafa Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/290-292.

⁸⁰³ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin Şehzade Mustafa'yı anlatan “Mustafa Çelebi” maddesinde, Kanuni'nin Ebussuûd Efendi'den aldığı mevzubahis fetvadan bahsedilmektedir. Bk. Turan, “Mustafa Çelebi”, 31/290-292. Şehzade Mustafa'nın katline dair Şeyhülislam'dan fetva alındığına dair bilgi, o döneme ait kaynak niteliği taşıyan bir hatırat da yer almaktadır. Bk. Ootgeer Giselijn Van Busbeke, *Kanunî Devrinde Bir Sefirin Hâtıratı* (Ankara: İstiklal Matbaası, 1953), 31.

⁸⁰⁴ Busbeke, *Kanunî Devrinde Bir Sefirin Hâtıratı*, 31. Ayrıca bk. Funda Demirtaş, “Şehzade Mustafa'nın Öldürülmesi - Tahlili Bir Yaklaşım” *Bilimname Dergisi* 18 (Ocak 2010), 216.

Bunun dışında herhangi bir kaynakta bu ya da bu içerikte bir fetva bulunmadığı ifade edilmektedir.⁸⁰⁵

Şayet böyle bir fetva varsa; fetvaya dolaylı bir anlatımla konu edilen hadise, isyandır. Bu bağlamda metafor yoluyla anlatılan olaydaki zengin tüccar, Sultan Süleyman Han'dır. Köle ise oğul Şehzade Mustafa'dır. Zengin tüccar (Padişah) kölesine (Şehzade Mustafa) güvenmiştir. Ancak köle bu güveni boşa çıkarmıştır. Yani Şehzade Mustafa, Sultan babasının tahtına (mal ve mülk) göz dikmiş, kendisini ortadan kaldırarak tahtını ele geçirmek istemiştir. Böyle bir kölenin (meşru padişahın iktidarını gasp etmek isteyen şehzadenin) hukuken idam edilmesi gerekir.

Şehzade Mustafa'nın katli uygulaması ile buna dair verilen fetvanın iki yönden; hem Sultan Süleyman hem de Şehzade Mustafa tarafından ele alınarak değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kendisine devlet adamlarınca aktarılan bilgiler ve/veya istihbarî doneler nedeniyle Sultan Süleyman, icra edilmekte olan bir isyan olduğunu düşünüyor olmalıdır. Zira Sultan'a göre Şehzade, İran Şah'ı ile babası aleyhine gizlice mektuplaşan, iktidara hazırlık amacıyla Erzurum Beylerbeyi Ayas Paşa'ya haber gönderen, tahta geçmek için Anadolu'da faaliyetler yürüten, yeniçeriler ile halkın sempati ve desteğini alan ve önceden kendisine uyarıda bulunulduğu halde bu faaliyetlerini sürdüren, bu tutumuyla da Padişah'a itaatten ayrılarak isyan vaziyetinde bulunan, askerlerin ve devlet içindeki çeşitli kliklerin kendisini desteklemesi nedeniyle de belli bir güce sahip olan bir asi konumundaydı.⁸⁰⁶ Hatta Şehzade kendisi için tuğra bile çektirmişti.⁸⁰⁷

Eğer Şehzade Mustafa, Sultan Süleyman'a kendisiyle ilgili ulaşan sözü edilen eylemleri icra etmiş, bu yönde bir tutum içine girmişse, şu durumda bâğî sayılması mümkün görünmektedir. Nitekim ilgili fetva da zımnen ve mecazi anlatım yoluyla mezkûr eylemleri konu edinmektedir. Şehzade Mustafa olayına dair kaynaklarda ve çalışmalardaki anlatımlar genelde Şehzade'nin masum olduğu ve iftira ve tertibe

⁸⁰⁵ HT Bilim Tarih Felsefe, “Şehzade Mustafa'nın İdamı İçin Şeyhülislam Fetva Vermiş midir?”, Youtube (7 Mart 2023), 00:05:53-00:07:12.

⁸⁰⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/402-403; Turan, “Mustafa Çelebi”, 31/290-292.

⁸⁰⁷ Yavuz Bahadıroğlu, *Osmanlı'da Şehzade Katli* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2014), 98.

kurban gittiği yönündedir.⁸⁰⁸ Bununla birlikte Şehzade Mustafa'nın isyan içinde⁸⁰⁹ ya da suçlu⁸¹⁰ olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır.

Şehzade Mustafa'nın bu tür eylemlerle ilgisinin bulunmadığı, kendisine isnat edilen iddiaların önemli bir kısmının iftira olduğu ve Hürrem Sultan ile Rüstem Paşa'nın tertip ettiği tuzaklar neticesinde töhmet altında kaldığı⁸¹¹ savı doğru ve esas kabul edilirse; bu durumda Şehzade Mustafa hakikatte isyancı değil ancak bu tertip ve iftiralarından haberdar olmaması nedeniyle Sultan Süleyman nezdinde isyancı olarak kabul edilmiştir. Var olduğu ifade edilen ilgili fetva ile Şehzade'nin katli de bu duruma delalet etmektedir.

İlgili süreç Şehzade Mustafa açısından ele alındığında ise kasten girişilen bir isyandan bahsetmek zor görünmektedir. Babasının iktidarının uzun sürmesi ve yaşının ilerlemesi nedeniyle sefere çıkamaması, malî durumun bozulması nedeniyle oluşan rahatsızlık ve başkaca nedenlerle halkın ve askerinin en büyük şehzade olan Mustafa'ya sempati beslemesi, bu suretle de gelişen doğal bir sürecin varlığı, ayrıca Hürrem Sultan ile Rüstem Paşa'nın Mustafa'nın tahta çıkmasını engellemek adına çeşitli faaliyetler yürütmesi, bu durumdan Şehzade'nin de haberdar olması, bu gelişmeler neticesinde Mustafa'nın ilk aşamada Manisa sancağından Başkent'e daha uzak Amasya sancağına gönderilmesi, bir defasında da İstanbul'a gelmek için talep ettiği iznin reddedilerek Başkent'e girmesine izin verilmemesi gibi hususlar dikkat çekicidir.⁸¹² Hatta katledilmek amacıyla çağrıldığı karargâhtaki çadıra gitmemesini salık veren, şayet giderse kendisine suikast yapılabileceğini, bu yönde emareler bulunduğunu söyleyen danışmanlarını dinlemeyerek "babasına karşı bir suç işlemeyeceği, bu nedenle de kendisine yönelik bir suikast yapılacağını düşünmediği" yönünde beyanatta bulunması manidardır.⁸¹³ Dolayısıyla da böyle bir düşünceye sahip olan ve itaatkâr bir tutum sergileyen bir Şehzade'nin bağı suçlu işlediğine dair kesin bir neticeye varılması oldukça güçtür.

⁸⁰⁸ Bu düşünceye delalet eden anlatım ve açıklamalar için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/401-403; Turan, "Mustafa Çelebi", 31/290-292.

⁸⁰⁹ Demirtaş, "Şehzade Mustafa'nın Öldürülmesi", 223; Bahadıroğlu, *Osmanlı'da Şehzade Katli*, 97-99.

⁸¹⁰ Demirtaş, "Şehzade Mustafa'nın Öldürülmesi", 220.

⁸¹¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2/402; Turan, "Mustafa Çelebi", 31/290-292.

⁸¹² Turan, "Mustafa Çelebi", 31/290-292.

⁸¹³ Demirtaş, "Şehzade Mustafa'nın Öldürülmesi", 216-217.

Netice itibarıyla Şehzade Mustafa, isyana delalet eden bahse konu eylem ve - yukarıda detaylarıyla zikredilen- faaliyetleri organize ve icra etmişse zaten bâğî kabul edilmelidir. Bununla birlikte hakkındaki bağı fetvasındaki “öldürülmesi” yönündeki hükmün etraflıca ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Zira isyan için çeşitli hazırlıklar yapıldığına dair emarelerden bahsedilse de fiilen silahlı hareketin söz konusu olmadığı, tarihi vakıalardan hareketle bilinmektedir. Fiilen silahlı saldırı ya da saldırı amacıyla vaziyet alınmış olması söz konusu olmadığı takdirde, isyancıların öldürüleceğine dair bir hüküm fıkıh kitaplarında yer almamaktadır. Şehzade Mustafa’nın da babasının daveti üzerine ve kendi rızasıyla huzura çıktığı ve bu esnada öldürüldüğü dikkate alındığında, fiilen isyan başlamadan uygulanan bir infaz söz konusudur. Bu ayrıntı fıkıh kitaplarındaki hükümlerle örtüşmemektedir. Ancak yine fıkıh kitaplarında, yaralı ve kaçan isyancıların, yeniden güçlenerek devlet için tehlike oluşturacaklarına dair bir olasılık bulunması halinde, öldürülecekleri hususu hüküm altına alınmaktadır. Bu hükümden hareketle, Şehzade Mustafa’nın da isyan potansiyeli taşıdığı, bu suretle de Sultan ve yönetim kademesi mensupları nezdinde devlet için tehlike teşkil ettiğine dair bir kanaat oluşmuşsa, şu durumda söz konusu fetvanın fıkıh kitaplarındaki mezkûr hükümden hareketle elde edildiği varsayılabilir. Aksi takdirde Şehzade Mustafa’nın öldürülmesi, tazir niteliğinde bir idam uygulaması olmalıdır. Ancak söz konusu isnatlar iftiradan ibaretse ve Şehzade bu iftiralar nedeniyle töhmet altında kalmışsa, hakikatta suçsuz olup Sultan Süleyman nezdinde asi kabul edilmiş olmalıdır. Şu durumda da bağı fetvası Kanuni (ve Devlet) açısından isabetli ancak Şehzade Mustafa bakımından ve fıkhi olarak haksız ve yersizdir.

3.11.4. *Cerîde-i İlmiyye* Fetvaları

Cerîde-i İlmiyye’de,⁸¹⁴ “siyer” bölümünün “büğât” başlığı altında bağı konusunu ihtiva eden sekiz fetva bulunduğu tespit edilmiştir.

Bu fetvalardan üçünde konu edilen olay; Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Mısır’da, Osmanlı Devleti’nden bağımsız, İngiltere destekli yeni bir yönetim

⁸¹⁴ *Cerîde-i İlmiyye*, II. Meşrutiyet döneminde şeyhülislamlık görevini yürüten Ürgüplü Mustafa Hayri’nin (öl. 1339/1921) girişimiyle yayın hayatına başlamış olup 1914-1922 yılları arasında neşredilmiştir. Meşihat tarafından verilen fetvaları içeren bir dergidir. Bu bilgiler için bk. Nesimi Yazıcı, “*Cerîde-i İlmiyye*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/407-408.

oluşturulmasını amaçlayan bir harekettir. İngiltere'nin desteğiyle Osmanlı'dan bağımsız tesis edilmeye çalışılan idarenin başına getirilmek istenen kişi de Hidiv İsmail Paşa'nın (öl. 1830-1895) oğlu, Hüseyin Kamil'dir (öl. 1853-1917).⁸¹⁵

Anılan mecmuada peş peşe zikredilen ilgili fetvalar şu şekilde ifade edilebilir:

“Müslüman bir vatandaş, İslam hilafeti/devleti aleyhine savaşan İngiltere ile ittifak ederek ve bu devletin himayesinde, Mısır'ın Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkarılarak düşman İngiltere Devleti'nin egemenliğine girmesi için zorbalıkla mücadele etse, bu kişi Allah'a, Peygambere ve müslümanlara ihanet etmiş olur mu?

“el-Cevap: Olur!”

“Sözü edilen hadisede bahse konu kişi, yürüttüğü faaliyeti terk etmez ve iddiasından vazgeçmez, bu suretle de müslümanların halifesine itaat etmekten kaçınırsa, şu durumda (Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetindeki) “...*bâğilik yapanlarla Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın...*” âyeti gereğince, bu kişiyle savaşmak tüm müslümanlar üzerine vacip olur mu?”

el-Cevâb: Olur.”

“Bahse konu olayda, söz konusu rezil ve çirkin eylemi gerçekleştiren kişi, en şiddetli cezaya hatta belki öldürülmeye müstehak olur mu?

el-Cevâb: Olur.”⁸¹⁶

Bu fetvalara konu olayda Hüseyin Kamil, maiyetinde bulunduğu ve tebası olduğu Osmanlı Devleti'ne itaatten ayrılmış, İngiltere'nin askeri ve siyasi desteğiyle Mısır Kralı olarak tahta çıkmıştır. Osmanlı yönetimi bu durumu bağı hadisesi olarak kabul etmiştir. Hazırlanan fetvada, söz konusu fiili duruma karşı mücadele edilmesi için “bağı âyeti” olarak isimlendirilen Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetini dayanak gösterilmiş ve isyandan vazgeçmediği takdirde Hüseyin Kamil'in öldürülebileceği hususu hüküm altına alınmıştır.

Ceride-i İlmiyye'de, bağı bağlamında ve her biri aynı konuya ilişkin beş fetva daha bulunmaktadır. Aynı olaya dair hazırlandığı anlaşılan bu beş fetvanın ilkinde - özetle-; Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan bazı şehirlerde, Devlet'in izni

⁸¹⁵ Bu bilgiler için bk. Zekeriya Kurşun, “Hüseyin Kamil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/553-554.

⁸¹⁶ İsmail Cebeci, *Ceride-i İlmiye Fetvaları* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 231-233

ve iradesi olmadan bir takım faaliyetler yürütüldüğü, bu faaliyetler kapsamında eşkıyalık yapıldığı, vergi adı altında insanların mallarına el konulduğu, kamu düzeninin bozulmasına neden olunduğu, bazı devlet memurlarının görevlerine son verilip yerlerine başkalarının atandığı, başkent ile taşra arasında her türlü iletişimin kesildiği (vd. benzer eylemler icra edildiği) belirtilmekte, mevzubahis kimselerin bu eylemleri nedeniyle bâğî sayıldıkları ve tutumlarını terk etmeleri yönünde kendilerine ulaşan çağrıya rağmen eylemlerini sürdürmeleri halinde silahlı mücadele yürütülmek suretiyle öldürülmelerinin meşru ve hatta farz olduğu hususu hüküm altına alınmaktadır. Nitekim sonraki fetvalarda; anılan kimseler ile savaşılmamasının vacip olduğu, savaştan kaçanların ve Sultan'ın emrine itaat etmeyen kimselerin büyük bir günah işlemiş olacakları, bu nedenle de dünyada büyük bir yaptırıma ahirette de azaba düşürülecekleri, ayrıca bu savaşta bâğîler tarafından öldürülenlerin şehit, bâğîleri öldüren ve hayatta kalanların gazi olduklarına değinilmiştir.⁸¹⁷

Bu fetvalara konu edilen mezkûr olayda, meşru devlet otoritesine itaatten ayrılan, askeri faaliyet yürüterek başkent dışındaki (Anadolu) şehirler(in)de hâkimiyet kuran, bununla birlikte devlet tarafından atanan memurları görevlerinden uzaklaştıran, memur ataması yapan, vatandaşlara vergi zorunluluğu getiren bir grubun varlığından bahsedilmektedir.

Bahsi edilen hareket fetvalarda serdedildiği şekliyle ve sözü edilen nedenler bakımından incelendiğinde, formel olarak ve zahiren Osmanlı Devleti'ne dönük bir bağy eyleminden bahsedilebilmesi mümkün görünmektedir. Zira fetvalarda, fıkıh kitaplarında bahsedildiği şekliyle bağyin tüm unsurlarını barındıran bir hadiseye yer verilmektedir. Nitekim bu hareketi icra edenler, anılan fetvalarda “bâğî” olarak adlandırılmışlardır.

Ancak zikri geçen fetvaların, ülkenin itilâf devletlerince işgali esnasında, Osmanlı merkezi idaresinin (İstanbul Hükümeti) güçsüzlüğü, yetersizliği ve çaresizliği nedeniyle işgale ve işgalcilere karşı Anadolu'da örgütlenip harekete geçen millî mücadele kurmayları ve mensupları için hazırlandığı bilinmektedir.⁸¹⁸ Dolayısıyla da

⁸¹⁷ Cebeci, *Ceride-i İlmiye*, 233-234.

⁸¹⁸ Söz konusu beş fetva 11 Nisan 1920'de, dönemin Şeyhülislamı Dürrîzâde Abdullah Beyefendi (öl. 1341/1923) tarafından, Anadolu'da millî mücadeleyi yürüten Kuva-yi Milliye mensupları için hazırlanmıştır. Bu bilgi için bk. Mehmet İpşirli, “Dürrîzâde Abdullah Beyefendi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/36. Millî Mücadele hareketi için ayrıca bk. Cevdet Küçük, “Millî Mücadele” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara:

işgalden kurtulmak için yürütülen mücadelenin bağı, bu hareketi icra edenlerin de bâğî olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Zira Anadolu hareketi, bir halk hareketi olup bir grup vatandaşın, yönetimi ele geçirmek maksadıyla devlete/devlet başkanına itaatten ayrılması şeklinde izah edilemeyecek bir mahiyet taşımaktadır. Bu nedenle de bahse konu fetvalar, içerik bakımından hükümsüz kabul edilmelidir.

Tablo 9. Bağy konusuna yer veren bazı Osmanlı dönemi fetva mecmuaları

Sıra	Fetva Mecmuası	Fetvanın Konusu	Fetva Sayısı	
1	<i>Ma'rûzât</i>	Kızılbaş İsyanları	3	
Sonuç: Gayrimüslüm kabul edilmeleri nedeniyle kendileriyle savaşılmaması, savaş esnasında öldürülmeleri, mallarının ganimet gibi görülerek askerler arasında dağıtılması meşrudur.				
2	<i>Behcetü'l-fetâvâ</i>	A	Mir Eşref İsyanı	6
		B	Kırım-Bucak İsyanı	1
		C	Kürt İsyanı	1
		D	Eşkîyalık Faaliyeti	1
Sonuç: ✓ Aynı çağda/aynı anda ve aynı bölgede iki sultana biat edilmesi caiz değildir. ✓ Devletin hâkimiyeti altında bulunan İsafahan bölgesinde bağımsız bir yönetim iddiasında bulunan ve Devlet tarafından yapılan isyandan vazgeçme çağrısına itibar etmeyen Mir Eşref ve taraftarlarıyla savaşılmaması müslümanlara farzdır. ✓ Bu savaşta ölen ehl-i adl şehit, kalanlar gazidir. ✓ Savaştan kaçanlar dünyada büyük bir yaptırıma, ahirette de acı verici bir azaba müstahak olurlar. ✓ Devlet otoritesini yok sayarak eşkıyalık faaliyeti yürütenlerle, tedhiş nitelikli eylemleri nedeniyle savaşılmaması meşrudur.				
3	<i>Neticetü'l-fetâvâ</i>	Sarı Beyoğlu Mustafa Liderliğindeki Eşkîyalık Faaliyetleri	1	
Sonuç: “Hurûc” ve “Bağy” ifadelerine yer verilen bu fetva, sultanı görevinden uzaklaştırmak ve/veya yeni bir bağımsız yönetim kurmak amacıyla yürütülen bir faaliyeti değil de; vatandaşların mallarına ve caanlarına kastetmek suretiyle toplumda kaosa neden olan bir takım faaliyetleri konu edinmektedir. Bu fetvada “Hurûc” ve “Bağy” sözcükleri, terimsel anlamda değil, kelime anlamı itibarıyla kullanılmıştır. Netice itibarıyla fetvaya konu eşkıya ile taraftarlarına karşı silahlı mücadele yürütülmesi meşrudur.				
4	<i>Fetâvâ-yı Ankaravî</i>	A	Bâğî ile Âdil Arasında Malın Tazmini Sorumluluğu	1
		B	Bâğî ile Âdil Arasında Mirasçılık İlişkisi	2

TDV Yayınları, 2020), 30/76-83; Cevdet Küçük, “Mehmed VI” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/422-430.

Tablo 9 (Devam). Bağy konusuna yer veren bazı Osmanlı dönemi fetva mecmuaları

	C	İsyancılarca Verilen Yargısal Kararların Geçerliliği	1
		Sonuç:	
		✓ Âdil bir vatandaşın malını telef etmesi durumunda Bâğînin tazmin sorumluluğu yoktur. Ancak aksi durumda âdil vatandaş telef ettiği malı tazmin etmekle sorumludur.	
		✓ Âdil bir kimse bâğî babasını öldürürse mirasçı olabilir. Ancak bir bâğî âdil babasını öldürürse Tarafeyn'e göre mirasçı olur, Ebû Yûsuf'a göre ise olamaz.	
		✓ İsyan esnasında (âdil) dedesini (ve babasını) öldüren bir bâğî, giriştiği isyan ve beraberindeki öldürme fiilinde bir te'vile dayanıyorsa, mirasçı olabilir.	
		✓ İsyancıların ele geçirdiği ve bir süre yönettiği bir şehrin devlet tarafından yeniden hâkimiyet altına alınması durumunda, isyancıların egemenliği döneminde o şehrin mahkemelerinde verilen yargısal kararlar geçerlidir.	
5	<i>Fetâvâ (Kemalpaşazâde)</i>	Zimmî İsyanı	1
		Sonuç:	
		Gayrimüslimler ile ittifak edip müslümanlara saldıran, mallarına el koyup canlarına kasteden zimmîler, devlet otoritesine dönük bir eyleme girişmişlerdir, bu nedenle de asılarak cezalandırılmaları caizdir.	
6	<i>Fetâvâ-yı Abdürrahim</i>	Zimmî İsyanında Ele Geçirilen Asilerin Esir Edilmeleri	1
		Sonuç:	
		Osmanlı'nın egemenliği altında bulunan bir bölgede yaşayan zimmî vatandaşlardan vergilerini vermeyen, ayrıca gayrimüslimlerin emrine girip müslümanlara karşı savaşılan zimmîlerden yakalananların esir edilmeleri caizdir. Zira giriştikleri bu eylem nedeniyle ehl-i harp statüsüne girmişlerdir.	
7	<i>Cerîde-i İlmiyye</i>	A Mısır'da Bağımsız Bir Yönetim Tesisine Dair Faaliyetler	3
		B Anadolu'da Milli Mücadele Hareketi	5
		Sonuç:	
		✓ Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan Mısır'da, bağımsız yeni bir yönetim oluşturmak isteyen kişi, müslümanlara ihanet etmiş sayılır. İsyandan vazgeçme çağrısına olumlu cevap vermezse, bağy âyetindeki ilgili hüküm gereğince kendisiyle savaşılmaya tüm müslümanlara vaciptir. Ayrıca bağy eylemi nedeniyle, öldürülmesi müstehaktır.	
		✓ Anadolu hareketine liderlik edenler ile destek verenler bâğî ilan edilmişlerdir. Ancak hareketin mahiyeti ve amacı ele alındığında, bu konuyla ilgili fetvalar, içerik bakımından hükümsüzdür.	
		İnceleme konusu yedi fetva mecmuasında yer alan bağy konulu toplam fetva sayısı:	27

Tablo 10. Bağy konulu bazı Osmanlı dönemi müstakil fetva metinleri

Sıra	Fetvayı Veren	Fetvaya Konu Olay	Sonuç	Aded
1	Ebussûd	Şehzade Bayezid İsyanı	Bağy var-cezası katl	1
2	Farklı Âlimler	Şehzade Bayezid İsyanı	Katl cezası ve onay nitelikli fetvalar	14

Tablo 10 (Devam). Bağy konulu bazı Osmanlı dönemi müstakil fetva metinleri

3	Dürrizade Seyyid Mehmed	Ya Ağustos 1785 Şubat 1786 arası veya Temmuz 1792-Ağustos 1798 arası vaki bir olay	Bağy var-cezası katl	1
4	Mehmed Zeynelabidin	Rum İsyanı Müstakil Zimmi İsyanı	Bağy var-cezası katl	1
Bu çalışmaya konu bağy içerikli fetva metinlerinin toplamı:				17

Tablo 11. Bağy ile ilgili diğer fetvalar

Sıra No	Dönemi	Konusu	Fetvayı Veren	Adedi
1	I. Murat	Şehzade Halil Şehzade İbrahim	Heyet	1
	Fiili isyan var		Sonuç: Katl	
2	I. Bayezid	Şehzade Yakup Çelebi	Heyet	1
	Fiili isyan yok ancak fetva var		Sonuç: Katl	
3	I. Mehmed	Şeyh Bedreddin	Mevlânâ Haydar Acemî (Açıklayan)	1
	Fiili isyan var		Sonuç: Kanı helal-malı haram	
4	I. Süleyman	Şehzade Mustafa	Ebussuûd Efendi	1
	Fiili isyan olduğu tartışmalı		Sonuç: Katli meşru	
5	III. Murad	Sipahi İsyanı	Bostanzâde Mehmed Efendi	1
	Fiili isyan var		Sonuç:	
	İsyanın bastırılması esnasında ölen ve sonrasında idam edilen isyancıların cesetlerinin denize atılması			
6	III. Mehmed	Sipahilerin isyanı meşrulaştırma isteği	Bostanzâde Mehmed Efendi	1
	Fiili isyan var		Sonuç: İsyanın caiz olmadığı	
7	III. Mehmed	1- İsyan esnasında ele geçirilen Kira Kadın Esperanzo Malchi'nin katledilebilmesi için & 2- Malchi ailesinin katli için	Sunullah Efendi	2

Tablo 11 (Devam). Bağy ile ilgili diğer fetvalar

Fiili İsyan Var		Sonuç 1: Zimmilerin katli caiz değil Sonuç 2: Yetkisizlik ilanı
8	III. Mehmed	1- 1603 isyanında sipahilerin yemişçi Hasan Paşa'yı katletme isteği & 2- İsyanın bastırılması ve isyancıların katli için
		Sunullah Efendi Ebulmeyâmin Mustafa Efendi
9	Genç Osman	Esat Efendi
		Belirsiz
	Fiili isyan var	Sonuç 1: Yemişçi Hasan Paşa'nın katli caizdir (isyancılar lehine) Sonuç 2: İsyancıların katli caizdir (isyancılar aleyhine)
10	I. Mustafa	Genç Osman'ın hal'ine ve katline neden olan isyancı elebaşlarının katli için
	Fiili isyan var	Sonuç 1: İsyancılar lehine fetva Sonuç 2: Genç Osman'ın katli için fetva (2 adet)
11	I. Mustafa	Ulemaya dönük Fatih Camii Vakası
	Fiili isyan var	Sonuç: Bağî elebaşlarının katli caiz
12	Sultan İbrahim	Sultan'ın hal'i amacıyla planlanan isyan için
	Fiili isyan var	Sonuç: Akılsız büyüğün saltanatı caiz değil; masumun cülüsü, veziriazamın ona vekâleti caiz
13	IV. Mehmed	Sabık Sultan İbrahim'in katli
	Sultan İbrahim'in hal'i için vaki olan önceki isyanın devamı/neticesi mahiyetinde	Hanefi Mehmed Efendi & Hoca Abdürrahim Efendi Sonuç: Katl

Tablo 11 (Devam). Bağy ile ilgili diğer fetvalar

14	IV. Mehmed	Sipahi İsyanı	Hoca Abdürrahim Efendi	2
	Fiili isyan var		Sonuç 1: İsyançılara yönelik kıtâl meşru Sonuç 2: Vatandaşların kıtâle desteği vacip	
15	IV. Mehmed	Gürcü Abdunnebi İsyanı	Hoca Abdürrahim Efendi veya Heyet	1
	Fiili isyan var		Sonuç: Kıtâl	
16	IV. Mehmed	Kösem Sultan Taraftarlarının İsyanı	Hanefî Mehmed Efendi	1
	Fiili isyan var		Sonuç: Eylemlere karışanlar bâğîdirler ve katilleri caizdir	
17	IV. Mehmed (1656)	Sipahi İsyanı (Paralel hükümet girişi)	Hocazâde Mesut Efendi	1
	Fiili isyan var		Sonuç: Katl	
18	IV. Mehmed (1657)	Sipahi İsyanı	Balizâde Mustafa Efendi	1
	Fiili isyan var		Sonuç: Katl	
19	IV. Mehmed (1658)	Abaza Hasan İsyanı	Bolevî Mustafa Efendi	1
	Fiili isyan var		Sonuç: Katl	
20	II. Süleyman	Sipahi İsyanı (Sancak Vakası)	Debbağzâde Mehmed Efendi	1
	Fiili isyan var		Sonuç: İsyancıların katli de mallarına el konulması da helal	
			✓ İstanbul Kadısı Mahmut Efendi (1)	
			✓ Ulema (2)	
			✓ Ulema (3)	
			✓ Rumeli Kazaskeri Dede Efendi (4)	
			✓ Ulema (5)	
			✓ Yekçeşm Hüseyin Efendi (6)	
21	II. Mustafa	Edirne Vakası		6
			Sonuç: Hem isyancıların hem de yönetim tarafından alınan altı fetva Fetva-1: İsyançılar lehine/isyana katılmayanlar sorumlu Fetva-2: İsyançılar lehine/isyancıların eylemleri caiz Fetva-3: İsyançılar lehine/sultan'ın fiilleri gayrimeşru Fetva-4: İsyançılar aleyhine/isyancıların katli caiz Fetva-5: İsyançılar aleyhine/isyancılarla kıtâl meşru Fetva-6: Sultan'ın icraatları meşru/isyana caiz değil	

Tablo 11 (Devam). Bağy ile ilgili diğer fetvalar

22	III. Ahmed	Patrona İsyanı	✓ İstanbul Kadısı Deli İbrahim Efendi ✓ Yenişehirli Abdullah Efendi ✓ Ulema	3
	Fiili isyan var		Sonuç: Fetva-1: İsyanlılar lehine/isyan caiz Fetva-2: İsyanlılar aleyhine/isyanlılarla kıtâl caiz Fetva-3: Sultan'ın hal'i meşru	
23	I. Mahmud (1740)	Sipahi İsyanı	Belirsiz	1
	Fiili İsyan Var		Sonuç: Katl	
24	III. Mustafa	Bulutkapan Ali Bey İsyanı	Ulema	1
	Fiili isyan var		Sonuç: Katl	
25	III. Selim	Kabakçı Mustafa İsyanı	Ataullah Efendi	2
	Fiili isyan var		Sonuç: Fetva-1: İsyanlılar lehine/isyanın meşru olduğu Fetva-2: Sultan'ın hal'inin meşru olduğu	
26	II. Mahmud	Vakayî Hayriyye	Ulema	1
	Fiili isyan var		Sonuç: İsyanlıların katli caiz, kıtâl esnasında ehl-i adlden öldürülenler şehit	
27	II. Mahmud	Tepedelenli Ali Paşa İsyanı	Ulema	1
	Fiili isyan var		Sonuç: Katl	
28	II. Mahmud	Buşatlı Mustafa Paşa	Belirsiz	1
	Fiili isyan var		Sonuç: Katl (Hüküm uygulanmıyor)	
29	II. Mahmud	Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı	Ulema	1
	Fiili isyan var		Sonuç: Katl (Hüküm uygulanmıyor)	
30	Abdulaziz	Vükelâ Heyeti ve Asker	Hayrullah Efendi (İsyanlılar lehine)	1
	Fiili isyan var		Sonuç: İsyanlılar lehine/sultan'ın hal'i	
31	II. Abdulhamid	İttihat ve Terakkî	Mahmud Ziyaeddin Efendi	1
	Fiili isyan var		Sonuç: İsyanlılar lehine/sultan'ın hal'i	
		Bağy konulu toplam fetva sayısı:		44
		Yönetim lehine ve/veya isyanlılar aleyhine fetva sayısı:		30
		İsyanlılar lehine fetva sayısı:		14

Osmanlı dönemine ait bağy konulu fetvalarda, isyanlılara yönelik silahlı mücadele yürütülmesine dair zikredilen kıtâl hükmünün anlam ve hedefine dair çerçevenin net bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede bahse konu bağy fetvalarının çok önemli bir kısmındaki kıtâl veya katl hükmünün, isyanın bastırılması

amacıyla planlanan silahlı mücadele eyleminin icra aşamasına ilişkin olduğu anlaşılmaktadır. Yani, meydana gelen bir isyan hareketinin bastırılması amacına dönük olarak şeyhülislamlık makamına müracaat edilmiş, bu amaçla hazırlanan soruda “sultana karşı haksızca ayaklananların bâğî olup olmadıkları, şayet öyleyse bertaraf edilmeleri için öldürülmelerinin meşru olup olmadığı sorulmuş, verilen fetvada da katillerinin meşru olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla ilgili fetvalar bu yönüyle ele alındığında, fıkıh kitaplarındaki teorik hükümle örtüşüklerinden bahsedilecektir. Bu kapsamda isyanların çok önemli bir kısmı için hazırlanan fetvaların, asilere karşı silahlı mücadele yürütülmesinin meşruiyetine dair, yani genel bir kıtâl içeriğiyle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu fetvalara konu isyanlar nedeniyle öldürülen bâğîlerin, isyanın bastırılması sırasında öldürüldükleri anlaşılmaktadır. Edirne vakasında yönetim kademesi mensuplarınca, yine asilere karşı silahlı mücadele yürütülmesine dair alınan fetvalar ise isyancıların yönetimi ele geçirmeleri nedeniyle uygulanamamıştır. Bununla birlikte (örneğin), Sultan I. Murat döneminde vaki olan Şehzade Halil ve Şehzade İbrahim, Sultan I. Mehmet dönemindeki Şeyh Bedreddin, IV. Mehmet döneminde teşebbüs edilen Gürcü Abdunnebi isyanları ile IV. Mehmet döneminde sivil ve askeri bürokrasi mensuplarınca girişilen isyanın bastırılması için fetvalar hazırlandığı ancak bu fetvaların sözü edilen isyanların bastırılmasından sonrasına da teşmil edildiği, bu suretle de savuşturulan isyanın ardından isyancıların katli uygulaması cihetine gidildiği görülmektedir. IV. Mehmet döneminde yönetimi kontrol eden ve adeta paralel hükümet üyesi gibi davranan asilerin idamı, 1657 sipahi isyanı sonrasındaki idamlar, isyancı elebaşı Abaza Hasan’ın öldürülmesi, II. Mahmut döneminde yeniçeri ocağının kaldırılmasına karşı ayaklanan askerlerin bertaraf edildikten sonra öldürülmeleri de bu türe örnek uygulamalardır. Bu noktada ise iki olasılık söz konusudur: Ya ele geçirilen isyancıların yeniden güçlenerek devlet için bir kez daha tehlike teşkil edecekleri kanaatiyle hareket edilmiştir. Zira mevzubahis noktada bir tehlike söz konusu değilse, isyancılar, isyanın bastırılmasının ardından öldürülemeyecektir. Veya böyle bir tehlike söz konusu olmamakla birlikte siyaseten katli kapsamında öldürülmüşlerdir. Osmanlı Devlet yönetimine karşı gerek askerler gerekse de sivil bürokratlar tarafından sıklıkla isyana kalkışıldığı ve ayaklanan isyancılara gerekli ve yeterli ölçüde karşı reaksiyon gösterilmediği veya kalkışmacıların affedildiği durumlarda sultanın görevden uzaklaştırılmasına kadar

giden neticelerin ortaya çıktığı realitesi göz önüne alındığında, isyanın bastırılmasının ardından sorumluların öldürülmeleri şeklindeki uygulamanın “devlet için yeniden tehlike teşkil etme” olasılığı üzerinden değerlendirilmesinin daha isabetli olacağı düşünülmüş, bu suretle de söz konusu fetvaların, fıkıh kitaplarındaki teorik hükümle uyumuna atıfla değerlendirilmesinin yerinde olacağı mütalaa olunmuştur.

Bağy konulu sözü edilen fetvalarda yer verilen ayrıntılar dikkat çekmektedir. Bu noktada, isyancılara yönelik silahlı mücadele yürütülmesi (kıtâl), isyancılar ile elebaşlarının öldürülmesi (katl), isyancı elebaşlarının kafalarının kesilmesi, öldürülen isyancıların cesetlerinin denize atılması, silahlı mücadele esnasında öldürülen ehl-i adl vatandaşların şehit, kalanların gazi olacağı, isyanın bastırılmasına destek olunmasının vücubu, isyancılarla yürütülen mücadeleden kaçmanın büyük bir günah olduğu ve hem dünyada hem ahirette karşılığının bulunduğu, zimmî isyancıların mallarının ganimet sayılacağı, müslüman isyancıların mallarına el konulamayacağı gibi konulara, fetvalarda temas edildiği müşahade edilmiştir.

4. OSMANLI DÖNEMİ KANUNNÂMELERİNDE BAĞY

Osmanlı dönemi hukuk literatürünün bir diğer unsuru olan kanunnâmelerde bağy konusunun nasıl ele alındığı, konu bağlamında vaz edilen kanun maddelerinin fıkıh kitaplarında yer verilen ilgili hükümlerle uyuşup uyuşmadığı ya da fıkhi açıdan ne ifade ettiği hususları bu çalışmanın ana konularından olup bu başlık altında incelenmiştir.⁸¹⁹

4.1. Osmanlı Kanunnâmelerine Dair

Kanun, devlet tarafından düzenlenen usul ve kaidelere denilmektedir. İlgili devletin, İslami ilke ve prensiplere göre belirlediği kuralları içeren kanun kitabı “kanunnâme” olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı döneminde ise idari, mali, cezai ve benzeri hukuk alanlarında, padişahın emri ve fermanları ile dönemin şeyhülislamlarının fetvalarına dayanılarak düzenlenen kanun hükümlerini ihtiva eden kanun kitabı, literatürde kanunnâme adıyla yer almaktadır.⁸²⁰ Bir başka açıklamada ise kanunnâme, ilk aşamada Osmanlı döneminde genel olarak belirli bir konuya dair hukuki maddeleri ortaya koyan padişah hükmüne denilmekle birlikte, terimin anlamı sonraları genellikle vezirlerin ve paşaların yürürlüğe koyduğu düzenlemeleri, yetkili bir otoritenin kesin ve açık olarak belirlediği kanunları veya reform tasarılarını ifade edecek şekilde genişlemiştir. Bununla birlikte kanunnâme, ancak padişah hükmü tarafından resmi bir nitelik kazanabileceği için herhangi bir normal kanun mahiyetine sahiptir. Genel olarak Osmanlı kanunnâmeleri sistematik bakımdan Osmanlı vergi mantığına ve idari sistemine göre düzenlenmiştir. Ancak daha sonra eklenen kanunların sisteme aykırı olduğu ifade edilmiştir. Kanunnâmeler kamu hukuku, devlet teşkilâtı, idare, vergi, ceza hukuku ve hisbe alanlarını kapsamaktadır. Ayrıca sadece tek bir hüküm (ferman veya berat) ya da belirli ve sınırlı bir konu kanunnâmeyi

⁸¹⁹ Osmanlı dönemi kanunnâmelerinde isyan suçunun nasıl yer aldığı hususunun iki akademik çalışmaya konu edildiği görülmüştür. Bu çalışmalardan birisi Mehmet Akman’a ait olan “Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu” isimli çalışma, diğeri ise Sevinç Okka’nın *İslam Hukuku ve Osmanlı Uygulamasında Devlete İsyân Suçu* adlı yüksek lisans tezidir. Osmanlı kanunnâmelerinde isyan suçunun ele alınışı bu çalışmada ise görece detaylı ve fıkhi açıdan analiz edilerek, ayrıca mukayese yöntemiyle incelenmiştir. Adı geçen çalışmalarda ilgili bölüm için bk. Akman, “Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu”, 220-222; Okka, *İslam Hukuku ve Osmanlı Uygulamasında Devlete İsyân Suçu*, 58-62.

⁸²⁰ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1/78.

şekillendirebileceği gibi bütün imparatorluğa yahut belirli bir bölgeye veya sosyal bir gruba uygulanabilen kanunnâmeler de bulunmaktadır.⁸²¹ Bu çerçevede Osmanlı kanunnâmeleri çıkarılış şekillerine göre beş ana başlık altında sınıflandırılmıştır: Yönetime ilişkin belirli bir takım konulara ya da ortaya çıkan bazı ihtiyaçlara cevap teşkil etmesi amacıyla fermanlar yahut beratlar şeklinde yayımlanmış olup valiler ve kadılar tarafından uygulanması talep edilen hükümleri içeren Padişah Hükümleri Şeklindeki Kanunnâmeler. Bölgesel vilâyet ya da sancaklar (livâ) için vaz edilmiş düzenlemeler ile vergileri ihtiva eden Sancak Kanunnâmeleri. Genellikle belirli bir yerde devlete hizmet eden reâyâ grupları (örneğin yaya ve müsellemler, canbâz, eşkinci yörük ve eşkinci Tatar ve Eflaklar) için çıkarılmış ve eyalet kanunnâmeleri ile aynı kategoride ele alınabilecek olan Belirli Gruplarla İlgili Özel Kanunnâmeler. Saray, hükümet ve protokol konularıyla ilgili olan, Osmanlı devlet sisteminin mantığını izleyen, bu cümleden olmak üzere sırasıyla hükümetin şekli ve yetki alanlarını, yetkililerin padişahla ilişkilerini, rütbeleri ve derecelerini, terfi, ücret, emekliliklerini ve cezaları ele alan Devlet Teşkilatıyla İlgili Kanunnâmeler. Son olarak, devletin egemenliği altındaki bütün bölgelerinde yürürlükte olmak üzere düzenlenmiş olan Genel Kanunnâmeler.⁸²²

Osmanlı dönemi kanunnâmelerini kuruluştan Fatih devrine, Fatih devrinden Tanzimat dönemine ve Tanzimat sonrası şeklinde tasnif etmek mümkündür. Ancak Fatih döneminden önceki kanunnâmeler tek ya da bir iki madde halinde düzenlenmiş olup tedvin edilmiş vaziyette değildir. Dolayısıyla müdevven kanunnâmeler devri Fatih Sultan Mehmet dönemi ile başlatılmaktadır. Nitekim bu dönemde fetihler henüz devam ettiği için daha ziyade umumi kanunnâmeler vardır. Sancak kanunnâmeleri ise II. Bayezid döneminde başlamakta, Yavuz Sultan Selim dönemi ile devam etmektedir. Sultan Süleyman (I.) döneminde ise hem umumi hem de hususi kanunnâmelerin kahir ekseriyeti tamamlanmış, gerek mevcut olanların düzenlenmesi gerekse de yeniden hazırlanmak suretiyle ısdar edilmiştir. Kanuni'den sonra taknîn geleneği zayıflamış, sadece öncekilerin tekrarı mahiyetinde kanunnâmeler yayımlanmış, bununla birlikte devlet düzeninin ve idari anlayışın ıslah edilmesine dair tavsiyeleri içeren layiha,

⁸²¹ Halil İnalçık, “Kanunnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/333-337.

⁸²² İnalçık, “Kanunnâme”, 24/333-337. Kanunnâme çeşitlerine dair detaylı açıklamalar için bk. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1/87-101.

siyasetname ve risalelerin yazılması dönemi başlamıştır.⁸²³ Tanzimat'tan sonra ise çeşitli alanlarda farklı kanunlaştırma faaliyeti söz konusudur.

4.2. Kuruluştan Fatih Devrine Kadar Bağy Konulu Kanun Maddeleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu kabul edilen 1299 tarihinden Fatih (II. Mehmet) devrine kadar vaz edilen ve fakat yazılı hale getirilmemiş olan kanunlarda, bağy suçuna dair herhangi bir içerik söz konusu değildir. Nitekim devletin kuruluş ve ilk gelişme dönemine tekabül etmesi ve dönemin şartları dikkate alındığında teknik anlamda yaygın bir kanunlaştırmadan bahsedilemeyeceği açıktır.⁸²⁴

Bununla birlikte, mezkûr dönemde isyan gerekçesiyle vuku bulan katli uygulamaları söz konusudur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey amcası Dünder Bey'i, Sultan I. Murat kardeşleri Şehzade Halil ve Şehzade İbrahim ile oğlu Savcı Bey'i, Yıldırım Bayezid kardeşi Yakup Çelebi'yi, Sultan II. Murad (öl. 855/1451) amcası (Düzmece) Mustafa Çelebi (öl. 825-826/1422) ile kardeşi Şehzade Küçük Mustafa'yı (öl. 826-827/1423) ya vaki olan isyan nedeniyle veya isyan potansiyeli gerekçesiyle idam ettirdikleri bilinmektedir.⁸²⁵

Bu tarihi bilgilerden hareketle Fatih döneminden ya da Fatih Kanunnâmesindeki kardeş katline olanak sağlayan kanun maddesi vaz edilmeden önce de gerek fiili isyan gerekse de isyan olasılığı nedeniyle hanedan mensuplarının katli uygulaması caridir. Ancak katli uygulamasına mesnet teşkil edecek yazılı kanuni bir düzenleme bu dönemde bulunmamaktadır.

4.3. Fatih Dönemi Kanunnâmelerinde Bağy

Kanunnâme-i Âl-i Osman'da⁸²⁶ doğrudan bağy eylemini konu edinen açık bir hüküm ya da kanun maddesi bulunmamaktadır. Ancak “kardeş katli” ya da “şehzade

⁸²³ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1/255-261.

⁸²⁴ Bu döneme dair kanunnâme niteliğindeki hükümlerle ilgili bk. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1/255-260.

⁸²⁵ Bu olaylarla ilgili detaylı bilgiler için bk. Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, 1/46, 61; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/104, 142-160, 257, 382-388, 390-393; Seyyar, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Osmanlı Hanedan Algısı”, 1715-1716; İnalçık, “Murad I”, 31/156-164; Pakalın, *Maktul Şehzadeler*, 12-15, 17; Nilgün Elam, “Babalar ve Oğullar: IV. Andronikos Palaiologos”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 30/49 Mayıs 2011, 30-67.

⁸²⁶ Fatih döneminde, Kanunnâme-i Âl-i Osman ve Kanun-ı Osmanî başta olmak üzere tapu, darphane, gümrük ve ihtisap alanlarına dair çeşitli umumi kanunnâmeler ısdar edilmiştir. Bu bilgi için bk. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1/311. Ancak Teşkilat Kanunnâmesi adıyla da bilinen

katli” olarak bilinen uygulamalara mesnet teşkil ettiği kabul edilen ceza hukuku nitelikli bir maddenin bağı konusu bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Anılan Kanunnâmenin otuz yedinci maddesinde “Ve her kimesneye evladından saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katl etmek münâsibdir. Ekser ulemâ dahi tecvîz etmişdir. Ânınla âmil olalar.” şeklinde bir hüküm yer almaktadır.⁸²⁷

Bu kanun maddesi “neslimden ya da evlatlarımdan devlet başkanlığı görevini üstlenenlerin, kamu düzenini korumak amacıyla kardeşlerinin öldürülmesi yönünde bir uygulama cihetine gitmesi uygundur. Âlimlerin çoğunluğu da bu uygulamaya cevaz vermiştir. Bu hükümle amel etsinler” şeklinde açıklanabilecektir.

Görüldüğü üzere bu kanun maddesi, Fatih Sultan Mehmet’in neslinden devlet idaresini, bu suretle de padişahlık görevini üstlenenlerin, kamu düzeninin ve devlet varlığının devamını sağlamak amacıyla kardeşlerinin öldürülmesine dönük karar vermeleri yönünde bir uygulamayı amirdir. Zira kanun maddesi, içerikteki hükmün uygulanması yönündeki “Ânınla âmil olalar!” şeklinde açık bir emirle son bulmaktadır.⁸²⁸ Aynı zamanda bu madde, âlimlerin çoğunluğu tarafından caiz görüldüğünün de açıkça belirtilmesi suretiyle bahsedilen katl uygulamasının dayanağını da ihtiva etmektedir.⁸²⁹

Bu madde hükmüne istinaden Osmanlı uygulamasında iki tür tatbikin varlığından bahsedilebilir: İlki isyan içerikli eylemleri nedeniyle hanedan mensuplarının katledilmesi yönündeki uygulama. İkincisi ise henüz isyana kalkışmamış ya da isyan emaresi taşımayan şehzadelerin veya hanedan mensuplarının

Kanunnâme-i Âl-i Osman ve Kanun-ı Pâdişâhî olarak da adlandırılmış olan Kanun-ı Osmanî dışındakiler, içerik itibarıyla bu çalışmanın konusu kapsamında olmadığından incelemeye konu edilmemiştir.

⁸²⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1/328; Ayrıca bk. Ahmet Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı-Kamu Hukuku* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011), 1/228.

⁸²⁸ Bu kanun maddesinde geçen “münasibdir” ifadesinin “mükellefiyet” yüklemeyip sadece “izin” verdiğine dair bir yorum bulunmaktadır. Ancak kanun maddesinin son kısmında “Ânınla amil olalar” denildiği, bu ifadenin de “amir hüküm” niteliği taşıdığı değerlendirildiğinde, kanun maddesinin “mükellefiyet” yüklemeyip sadece “izin” verdiğine dair yorumun yeniden ele alınması gerektiği düşünülmüştür. Bununla birlikte sözü edilen değerlendirme esnasında da değinildiği üzere, bu kanun maddesinin son derece titizlikle yazıldığı ve kelimelerin hassasiyetle seçildiği anlaşılmaktadır. İlgili yorum ve açıklamalar için bk. Ekinci, “Osmanlı Hukukunda Şehzade Katli”, 97-98. Talep edilen eylemin bir kanun maddesine konu edilmesi, ilgili kanun maddesinin de “sözü edilen hususlar yerine getirilsin” anlamında emir kipiyle bitirilmesi, ayrıca hükmün vaz edilmesinden sonraki uygulamalar birlikte değerlendirildiğinde mevzubahis kanun maddesindeki hükmün, emir niteliği taşıdığı neticesine ulaşılabilirdiği söylenebilecektir.

⁸²⁹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1/328; Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku*, 1/228.

katli uygulaması. Zira söz konusu kanun maddesinde, padişahlık görevini üstlenen hanedan mensubunun, kardeşlerinin katline dair kararı “isyan” ile kayıtlanmaksızın mutlak anlamda zikredilmektedir. Bir başka ifadeyle, kanunun ihtiva ettiği hüküm sadece fiilen isyana girişenleri değil, isyan etsin etmesin tüm kardeşlerin katline yöneliktir. Anlaşılan o ki; göreve getirilen padişah dışındaki hanedan mensuplarının isyan potansiyeli taşıdıkları gerekçesiyle, dolayısıyla da varlıklarının devlet ya da kamu düzeninin muhafazası için tehlike teşkil ettiği düşüncesiyle bu yönde bir hüküm vaz edilmiştir.

İster fiilen isyana kalkışmış olsun isterse de potansiyel isyankâr görülsün; her iki noktadan bakıldığında da, katl uygulaması için mezkûr kanun maddesinin dayanak teşkil ettiği açıktır.

Fatih Kanunnâmesindeki sözü edilen maddenin bağı ile ilgisinin bulunmadığı düşüncesinin isabetli olmadığı değerlendirilmiştir. Zira anılan kanun maddesinde yer verilen katl hükmünün amacı, içeriğinde de ifade edildiği üzere, nizam-ı âlem amacı taşımaktadır. Yani kamu düzeninin temini ve muhafazası ile devletin varlığının korunması gayesine dönüktür. Dolayısıyla da katl hükmünün “fiili isyan” ile kayıtlanmaksızın zikredilmesi, bağı nitelikli bir eylemin kanun kapsamında olmadığı anlamında anlaşılmamalı, bilakis bağı türü bir eylemi evleviyetle içeriyor olmalıdır. Netice itibarıyla Fatih Kanunnâmesinin ilgili mezkûr maddesinin bağı konusunu zımnen kapsadığı, bu suretle de içeriğindeki hükmün, hanedan mensupları tarafından sâdır olan bağı eylemiyle ilişkisinin olduğu düşünülmektedir.

Bununla birlikte bu kanun maddesi gerekçe gösterilerek gerçekleştirilen her bir katl uygulamasının, fiili bağı ile ilintili olduğunu söylemek de mümkün değildir. Zira -yukarıda da ifade edildiği üzere- katl uygulamalarının bir kısmı, vuku bulan bir isyan nedeniyle değil, potansiyel isyan tehlikesinden dolayı gerçekleştirilmiştir.

4.4. Tanzimat Sonrası Ceza Kanunnâmelerinde Bağy

Osmanlı döneminde, Sultan Abdülmecid zamanında 3 Kasım 1839 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren, mülki idarenin ıslah ve yeniden organize edilmesine dair bir takım ilke ve prensipleri içeren ve Gülhane Hattı Hümayunu olarak da bilinen

Tanzimat Fermanı⁸³⁰ sonrasında birçok alanda yeni düzenlemeler yapıldığı gibi ceza hukuku sahasında da çeşitli düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede üç Ceza Kanunu hazırlanarak uygulamaya konulmuştur: 3 Mayıs 1840 tarihli Ceza Kanunu, 14 Temmuz 1851 tarihli Ceza Kanunu (Kanun-ı Cedid) ve 9 Ağustos 1858 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümayunu.⁸³¹

4.4.1. 1256/1840 Tarihli Ceza Kanunu

Tanzimat Fermanı'ndan sonra düzenlenerek yürürlüğe konulan 1840 tarihli ilk Ceza Kanunu'nun ikinci faslında, bağy konusuna delalet edebilecek hükümleri düzenleyen iki maddeyi havidir.⁸³²

Kanunun'nun dört maddelik ikinci faslının ilk maddesinin, kanun ve kurallara aykırı nitelikli olup kamu düzenini bozucu her türlü sözlü faaliyeti kapsadığı söylenebilir. İsyân ortamı oluşturmaya dönük sözlü girişim de bu kapsamda değerlendirilebilir. İlgili kanun maddesi şu şekil ifade edilebilir:

“Toplum içinde kaos ve kargaşa çıkaran kimseler, bu türden bozgunculuk faaliyetlerini sözlü ya da fiili olacak şekilde iki türlü icra edebilirler. Örneğin bir kişi, bir başka kişi ya da kişileri devlete karşı, devlet düzenine ve koyduğu kanunlara aykırı bir harekât gerçekleştirilmesi yönünde teşvik edici nitelikte olumsuz sözler söylese, bu tutumunun (ya da faaliyetinin) ne ölçüde bozgunculuk içerdiği yönünde değerlendirme yapılarak hakkında bir yıldan beş yıla kadar kürek cezası verilir.”⁸³³

Görüldüğü üzere mezkûr kanun maddesinde “kargaşa çıkaranlar” anlamına gelen “sâî bi'l-fesâd” şeklinde genel bir ifade kullanılmaktadır. Bu ifadenin kamu düzenini bozan, kanuna ve devlet düzenine aykırılık teşkil eden her türlü eylemi kapsadığı açıktır. Bu çerçevede yol kesicilik veya eşkıyalık, terör ve tedhiş nitelikli her türlü faaliyet bu kanun kapsamında değerlendirilebilir. Bununla birlikte, yine toplum içinde kaosa yol açan ve kamu düzenini bozan, hatta devletin bekasına dair tehlikeyi de içeren bir eylem olan bağy eylemine de şamil olabileceği düşünülmektedir. Bun göre halk arasında, bir takım insanları isyana teşvik edici sözler

⁸³⁰ Tanzimat Fermanı ile ilgili bu ve daha detaylı bilgi için bk. Ali Akyıldız, “Tanzimat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/1-10.

⁸³¹ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1/132-134.

⁸³² Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 811-812.

⁸³³ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 812.

söyleyenler hakkında, Osmanlı döneminin mezkûr kanununun ikinci faslının ilk maddesinde cezai hüküm düzenlendiği düşünülebilir.

Bu kanun maddesinin, henüz eyleme dönüşmemiş ve fakat sözlü olarak hazırlık ya da teşvik aşamasını içeren isyan faaliyet veya girişimlerini konu edindiği söylenebilir. Bu çalışmaya konu edilen bazı Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde, henüz fiiliyata geç(iril)memiş olan isyan düşüncesine dair hazırlık faaliyetlerine muttali olunması durumunda neler yapılacağı hususunda -yukarıda kendi başlığı altında detaylarıyla ifade edildiği üzere- bilgi verilmektedir. Bu çerçevede kendi aralarında isyanı dillendirdikleri ve fakat herhangi fiili bir girişimde bulunmadıkları tespit edilen kimseler hakkında, henüz suç vaki olmadığı için yapılacak bir işlem bulunmadığı yönünde bir hüküm zikredilmektedir.⁸³⁴ İsyân etmek üzere birbirleriyle konuşup planlama yapan ya da bu yönde bir düşüncenin nasıl eyleme döküleceğine dair fikir alışverişinde bulunan kimselerin, bu söylem ve fikirleriyle birbirlerini teşvik ettikleri şeklinde bir değerlendirme yapıldığı takdirde, bu kanun maddesine konu edilen suçun, fıkıh kitaplarında da yer aldığı, bu suretle de fıkıh kitapları ile kanunnâme arasında uyum olduğu söylenebilir. Şu durumda mezkûr kanun maddesinden hareketle uygulanan cezanın ise örfi hukuk kapsamında, devlet erki tarafından takdir edilebilecek türden bir karşılık olduğu neticesine varılır. Zira fıkıh kitaplarında, henüz eyleme dönüşmemiş isyan içerikli sözlü faaliyetler için devlet güçlerince yapılacak bir işlem bulunmadığı belirtilmektedir.⁸³⁵

Kanun maddesinde sözü edilen teşvik, isyan düşüncesi taşıyan kimselere lojistik destek sağlanması, bu suretle de silah ve benzeri teçhizat verilerek isyana sevk edilmeleri veya hazırlanmaları şeklinde yorumlanacak olursa, bu durumda da bu kanun maddesinin ilgili fıkıh kitaplarındaki “bir grubun silah tedarik ettikleri ve isyan amacıyla saldırı için hazırlık yaptıkları öğrenilirse, devlet başkanı isyana meydan vermemek ve olası zararı mümkün olduğunca savuşturmak için ilgililerin yakalanmalarına ve tövbe edip sahip oldukları isyan düşüncesini terk edinceye dek hapsedilmelerine dair takdirde bulunabilecektir” şeklindeki hükümlerle ilişkisi kurulabilir.⁸³⁶ Böyle bir değerlendirmede ise kanun maddesinde belirtilen kürek cezası

⁸³⁴ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

⁸³⁵ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

⁸³⁶ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

ile fıkıh kitaplarında zikredilen hapis cezasının uyumlu olduğu söylenebilir. Zira kürek cezasının da bir tür hapis cezası niteliği taşıdığı hususu izahtan varestedir.

Anılan Ceza Kanunu'nun ikinci faslının ikinci maddesinde ise, fiilen vaki olan bağy eylemine ve cezasına açıkça yer verilmektedir. İlgili kanun maddesi içerdiği anlam itibarıyla şu şekildedir:

“Bir kimse ya da bir grup fiili bağy amacıyla isyancı toplamak için insanlara davette bulunsa ve kişi ya da kişileri silah ve benzeri teçhizat vermek suretiyle teşebbüs ettiği isyana destek vermeye davet etse, böylesi bir eylem son derece tehlikeli ve günah, bu türden bir eylemin sahip(ler)i de son derece ağır suçlu olacağından öldürülmeleri yönünde bir karar verilir ve idam edilirler. Ancak böylesi bir suçun cezası siyaseten katl yoluyla, bir başka ifadeyle tazîr cezası niteliğinde icra edileceğinden dolayı, haklarında verilen idam kararı onay için ilk olarak padişaha arz edilir, uygun görülmesi halinde suçlular hakkında verilen idam kararının müebbet kürek cezasına çevrilmesi padişahın takdirindedir.”⁸³⁷

Bu kanun maddesinin giriş bölümündeki ifadeler dikkatle incelendiğinde, insanları fiili isyana davet etmek ve bu amaçla onlara silah ve benzeri teçhizat desteğinde bulunmak şeklinde bir eylemden bahsedildiği görülmektedir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere mezkûr kanun maddesi, henüz fiili isyana davet ve bu amaçla lojistik destek sağlanması aşamasını kapsamaktadır. Yine kanun maddesindeki mezkûr ifadelerin satır aralarından hareketle, bahsi edilen davet aşamasının fiili bir kalkışma hareketinin başlamış olduğuna dair de izler taşıdığı söylenebilir. Yani hem başlatılan ve ilk aşamasının icra edildiği fiili bir bağy eylemi hem de bu aşamada davet ve propaganda yapılması ve iştirakçilere silah sağlanması söz konusudur.

Bu kanun maddesindeki mezkûr ifadelerin ihtiva ettiği eylem, ister bağy eyleminin fiili hazırlık aşaması olarak kabul edilsin, isterse de fiilen isyana başlamak şeklinde değerlendirilsin; iki durumda da fıkıh kitaplarında karşılığı olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, ilgili ifadeler bağy eyleminin fiili hazırlık aşaması olarak yorumlanırsa, bu kanun maddesinde suç olarak vaz edilen söz konusu eylemin bazı fıkıh kitaplarında “bir grubun silah tedarik ettikleri ve isyan amacıyla saldırı için hazırlık yaptıkları öğrenilirse...” şeklinde zikredilen eylemle örtüştüğü söylenebilir.

⁸³⁷ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 812.

Anılan fıkıh kitaplarında, bu türden bir eyleme ceza olarak belirlenen karşılığın “ilgililerin yakalanarak sahip oldukları isyan düşüncesini terk edinceye dek hapsedilmeleri” olduğu görülmektedir.⁸³⁸ Hâlbuki bu kanun maddesinde, ceza olarak idam öngörülmüştür.

Ancak kanun maddesinin ilgili ifadesi fiilen isyana başlamış olmak, beraberinde katılımcı temin etmek için propaganda yapmak ve iştirakçilere silah desteği vermek şeklinde kabul edilirse, bu durumda isyanın bastırılması esnasında ya da sonrasında suçluların/isyancıların esir edilmesi bağlamında terettüp edecek hükümler üzerinden değerlendirme ve kıyas yapmak daha doğru olacaktır. Bu çerçevede ise bazı fıkıh kitaplarında, isyancı esirlerle ilgili takdirin devlet başkanına bırakıldığı, isterse haklarında ölüm cezası verebileceği isterse de hapis cezasına hükmedebileceği belirtilmekte, ancak ölüm cezası takdiri yetkisinin mutlak değil, yeniden güç devşirmek suretiyle devlet için tehlike teşkil etme olasılığına bağlı olduğu ifade edilmektedir.⁸³⁹ Fıkıh kitaplarında zikredilen bu iki hususun, dikkat çekici bir manevrayla cem edilerek ilgili kanun maddesine konu edildiği söylenebilir. Bu bağlamda ilk aşamada, bağy içerikli mevzubahis eylemin büyük bir suç olduğu ve bu türden bir eyleme başvuranların cezalarının öldürülmek olduğuna yer verilmekte, ardından bu yöndeki hükmün padişahın onayına arz edileceği, padişahın ise isterse bu idam cezasını müebbet kürek cezasına çevirebileceği belirtilmektedir. Binaenaleyh padişahın söz konusu idam kararını müebbet kürek cezasına tahvil etmesinin adeta zımnen tavsiye edildiği değerlendirilmektedir. Bununla birlikte padişahın idam kararının uygulanmasına dair bir karar vermesi durumunda, bu cezanın siyaseten katl niteliği taşıdığına vurgu yapılmakta, bu suretle de cezanın ta‘zir cezası olduğuna işaret edilmektedir. Zira esir alınan ya da isyanın bastırılması esnasında ele geçirilenlerin mutlak anlamda öldürülmesi yönünde bir fıkhi hüküm söz konusu değildir. Fıkıh kitaplarında da bu durum açık bir şekilde ifade edilmiştir.⁸⁴⁰ Kanun koyucu irade, mezkûr kanun maddesinin hazırlanışı esnasında bu noktayı dikkate almış olmadır ki ilk aşamada idam cezasının müebbet kürek cezasına çevrilmesi yönünde bir

⁸³⁸ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁸³⁹ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁸⁴⁰ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Timurtâşî, *Tenvîrû'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

uygulamayı adeta zımnen tavsiye etmiştir. Ölüm cezası uygulaması ise örfi hukuk bakımından ele alarak kanunlaştırılmış olmalıdır.

Kürek cezasının, fıkıh kitaplarında bahsedilen ve devlet başkanının takdirine bırakılan hapis cezasına bir yönüyle mutabık düştüğünü söylemek mümkündür. Ancak fıkıh kitaplarında, hapis cezası için süre tayin edildiği görülmekte, esir isyancının tövbe edinceye kadar hapsedileceğinden bahsedilmektedir. Şu halde müebbet kürek (hapis) cezasının, ancak tövbe ve pişmanlık izharı olmadığı durumlarda, fıkıh kitaplarındaki ilgili teorik hükümle örtüştüğü söylenecektir.⁸⁴¹ Tövbe ve pişmanlık söz konusu olduğunda bile müebbet kürek cezası uygulanması cihetine gidilmişse, bu durumun da fıkıh kitaplarından bağımsız bir hüküm olarak ele alınması gerekecektir.

Zikredilen hususlara ek olarak; fıkıh kitaplarında isyancı esirlerin serbest bırakılabileceği, devlet başkanının bu yönde bir takdirde bulunabileceği de belirtilmektedir.⁸⁴²

Derinlemesine tahlili yapılan bu kanun hükmü, bağy kavramına açıkça yer verilen nadir Osmanlı kanunnâmesi maddesidir.

Bu başlık altında ele alınan 1840 tarihli Osmanlı Ceza Kanunnâmesinin ikinci faslının üçüncü ve dördüncü maddeleri de, birinci ve ikinci maddelerde belirtilen suçlara yönelik cezaların muhâkeme usulüne dairdir. İlgili maddeler şu şekildedir:

“(Birinci ve ikinci maddelerde zikredilen) bu ve benzer sözlü ve fiili faaliyetlerde bulunanların davası, şayet Başkent İstanbul’da iseler, herkesin takip edeceği bir şekilde ve kesinlikle Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’de görülmelidir!”

“Eğer (suç) başkent dışında bir şehirde meydana gelmişse, bu durumda da suçlular ilk aşamada o şehrin mahkemesinde yargılansın, sonrasında olayla ilgili tanıklar (da) Başkent İstanbul’a getirilerek -aynı şekilde- dava Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’de görülsün!”⁸⁴³

Bu iki kanun maddesinde zikredilen ifadelerden hareketle, isyancılar hakkında verilecek kararlarla ilgili son derece hassas davranıldığı neticesine varılabilir.

⁸⁴¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/417.

⁸⁴² Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁸⁴³ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 812.

4.4.2. 1267/1851 Tarihli Ceza Kanunnâmesi (Kanun-ı Cedîd)

Bir önceki başlık altında ele alınan 1840 tarihli Ceza Kanunu'ndan on bir yıl sonra hazırlanarak 1851 yılında yürürlüğe konulan ve “Kanun-ı Cedîd” adıyla da bilinen Ceza Kanunu, öncekinin tadili niteliğindedir.⁸⁴⁴ Bu durumun tabii bir neticesi olarak isyan ile ilgili maddeler, kısmî değişiklikler yapıldıktan sonra 1851 tarihli Ceza Kanunu'nda da yer almıştır.⁸⁴⁵

Bu başlık altında incelenen Kanun'un, önceki Kanun'a kıyasla içerdiği bir farklılık, devlet aleyhine işlenen ya da kamu düzenini bozucu mahiyet taşıyan suçların ele alındığı bölümdür. Tanzimat döneminin ilk Ceza Kanunu'nda birinci ve ikinci fasıl şeklinde bir düzenlemeyle konu ele alınırken, ikinci Ceza Kanunu'nda bahse konu suçlar ile cezaları, fasıl ayırımına gidilmeden tek bir başlık altında işlenmiştir.⁸⁴⁶

İncelemeye konu bu Kanun'un beşinci ve altıncı maddeleri ise -önceki başlık altında incelenen Ceza Kanunu'nda olduğu gibi- isyan içerikli eylemleri sözsel ve eylemsel bakımdan olmak üzere ikiye ayırarak iki madde halinde konu edinmiştir. Beşinci maddede, sözlü olarak isyana teşvik faaliyeti yürütülmesi ve bu faaliyete ilişkin ceza ele alınmaktadır. İlgili Kanun maddesinin içeriği, kendinden önceki Kanun maddesiyle aynı olup sadece “zincire vurulmak” anlamındaki “pranga bend ola” ifadesinin eklenmesiyle farklılık arz etmektedir.⁸⁴⁷ Bu suretle de kürek cezasına çarptırılan mahkûmların, aynı anda ayaklarına da zincir/pranga vurulmasına dair bir hüküm içermektedir.⁸⁴⁸

Fiili isyan eylemini konu edinen kanun maddesi ise bazı ifade farklılıklarıyla birlikte, bir önceki kanunda yer aldığı hali üzere bırakılmıştır.⁸⁴⁹

Bir önceki başlık altında incelenen Kanun'un aynı içeriğe sahip ilgili maddelerinin tahlili esnasında, fıkıh kitaplarındaki ilgili hükümlerle kıyas edilmek suretiyle değerlendirme yapıldığından, bu başlık altında yer verilen ve aynı içeriğe sahip olan bu iki maddenin ayrıca fıkhi hükümlerle mukayese yoluyla tahlili cihetine gidilmemiştir.

⁸⁴⁴ Mehmet Özkan, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Ceza Hukuku Düzenlemeleri”, *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 15 (Haziran 2022), 252.

⁸⁴⁵ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 822-823.

⁸⁴⁶ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 822-823.

⁸⁴⁷ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 823.

⁸⁴⁸ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 823.

⁸⁴⁹ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 823.

Kanun'da peş peşe yer verilen bu iki maddeden sonra, sözlü ve fiili isyan faaliyetleri icra edenler hakkındaki yargılama usulüne dair -yine önceki Kanun'da mevcut olduğu şekliyle-, suçun Başkent'te ya da taşrada vukuu dikkate alınarak iki madde düzenlenmiştir. Suçun Başkent'te işlediğinde nasıl bir usul takip edilmesi gerektiğini havi maddede tercih edilen ifadeler, bazı kelime farklılıklarıyla beraber önceki Kanun maddesiyle aynıdır.⁸⁵⁰ Suçun taşrada vukuu halinde nasıl bir yöntem takip edileceğini konu edinen diğer madde ise önceki Ceza Kanunu'ndan farklı detaylara sahip olup günümüz Türkçesiyle karşılığı şöyledir:

“Başkent dışında bir şehirde sözlü ya da fiili bir isyan faaliyetine girişenlerle ilgili yargılama, ilk aşamada mahallî mahkemede yapılmalıdır. Yargılama neticesinde verilen karar mazbatası ilgili şehrin bağlı olduğu yetkiliye gönderilmeli, uygun görülmesi halinde cezanın infazı ve infaz yöntemine dair değerlendirme yapılması için merkeze gönderilmelidir. Şayet karar idam cezasını gerektiriyorsa izin alınmalıdır. Ayrıca bu türden uygulamalar ve uygulamalara konu eylemler padişahlık makamınca daima tahkik edileceği dikkate alınarak gerekli incelemeler titizlikle yapılmalıdır.”⁸⁵¹

Muhâkeme ve infaz usulüne dair bu maddeler, bağy türü eylemlerin sahibi/faili bile olsalar, suçlular hakkında gerek muhâkeme gerekse de infaz noktasında son derece hassasiyet gösterilmesini amirdir.

Bu başlık altında incelemeye konu edilen bu Ceza Kanunu'nda, silahlı eşkıyalarla birlikte yine isyancıları konu edinen bir başka madde daha bulunmaktadır. Mezkûr Kanun'un onuncu maddesi şöyledir:

“Kamu düzenini bozan ve toplum içinde kargaşa çıkaran isyancılar ile eşkıyalık faaliyeti yürüten silahlı örgütlere karşı her hal ve şartta silahlı mücadele yürütüleceği açıktır. Böyle bir silahlı mücadele esnasında isyancı ya da eşkıyalardan öldürülen kimseler için kısas gerekmez. Ancak silahlı mücadele esnasında sağ olarak ele geçirilen/esir edilen isyancı ya da eşkıyanın muhâkeme/yargılama yapılmadan idam edilmeleri caiz değildir. Bu türden bir uygulama söz konusu olması durumunda, sorumlular hakkında kısas hükmü uygulansın!”⁸⁵²

⁸⁵⁰ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 823.

⁸⁵¹ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 823.

⁸⁵² Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 823.

İfadelerden de anlaşılacağı üzere bu Kanun maddesi, “isyancılara yönelik silahlı mücadele”, “silahlı mücadele esnasında isyancıları öldürenlerin herhangi bir sorumluluğu bulunup bulunmadığı”, “isyanın bastırılması esnasında ele geçirilen isyancı esirlerin durumu ya da onlara nasıl muamelede bulunulacağı” hususlarına dair hükümler barındırmaktadır. Bu çerçevede, bir isyan söz konusu olduğunda, devlet güçlerinin isyancılara yönelik silahlı mücadele yürütmesi kanunla hüküm altına alınmıştır. Nitekim fıkıh kitaplarında da bu konuya yer verilmektedir. Bu bağlamda, bir grup müslümanın kalkışma amacıyla bir bölgede bir araya gelerek orayı kontrol altına alıp karargâh kurmaları durumunda, silahlı saldırıya geçmeleri beklenilmeksizin devlet güçlerinin o gruba karşı silahlı mücadele başlatması Hanefî mezhebinde caizdir. Zira silahlı müdahalede bulunulmaması durumunda telafisi güç ya da imkânsız neticelere yol açma olasılığı söz konusudur.⁸⁵³ Fıkıh kitaplarında yer alan bu hüküm, bahse konu bu kanun maddesinin ilgili mezkûr bölümüyle örtüşmektedir.

Bir diğer nokta, isyanın bastırılması esnasında isyancıları öldüren ehl-i adl vatandaş ya da devlet görevlisi kimseler için herhangi bir sorumluluk bulunmadığı hususudur. Kanun maddesinde yer alan bu konuya fıkıh kitaplarında da yer verilmektedir. Bu meyanda, kanun maddesiyle aynı noktaya varan ifadelerle konu anlatılmakta ve bahsi edilen çerçevede isyancıların öldürülmesinden dolayı herhangi bir sorumluluk bulunmadığı belirtilmektedir.⁸⁵⁴ Dolayısıyla bu meselede de fıkıh kitaplarıyla kanun arasında uyum bulunduğu görülmektedir.

Silahlı mücadele sırasında ele geçirilen, bir başka ifadeyle esir alınan isyancıların yargılama yapılmadan idam edilmelerinin hukuksuz olduğu hususu ise, Kanun maddesinde hüküm altına alınan bir diğer hükümdür. İsyana girişenlerin ya da isyan suçu sabit olanların siyaseten katl yoluyla idam edilecekleri hususuna, zaten önceki kanun maddelerinde yer verilmekteydi.⁸⁵⁵ Kanun maddesinin bu bölümünde üzerinde durulan konu, yargılama olmaksızın herhangi bir infaz gerçekleştirilmemesidir. Fıkıh kitapları da esir isyancılara nasıl muamelede bulunulacağına yer vermektedir. Bu bağlamda, isyancı esirlerin öldürülmemesi esastır.

⁸⁵³ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/546. Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrî'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a. İbn Âbidîn, *Reddî'l-muhtâr*, 6/415.

⁸⁵⁴ Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/547.

⁸⁵⁵ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 822-823.

Ancak yeniden toparlanmak suretiyle devlet için tehlike teşkil etmeleri söz konusu olduğunda öldürülecekleri belirtilmektedir. Böyle bir ihtimal bulunmuyorsa, öldürülmeleri cihetine gidilmeyecektir.⁸⁵⁶

4.4.3. 1274/1858 Tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümayunu

Yarım asrı aşkın bir süre yürürlükte kalan bu Kanunnâme, şekil açısından ve sistematik bakımdan önceki kanunlardan farklı olmakla birlikte, içerik ve hükümler noktasında öncekilerin tadili niteliğindedir.⁸⁵⁷ Devlet yönetimine dönük isyanlar ve devlet aleyhine yönelik benzer faaliyetler, bu Kanun'un "Devleti Âliyyenin Emniyeti Dâhiliyesini İhlal Eden Cinayet ve Cünhalar" başlığı altında ele alınmaktadır. Bu başlık altındaki elli beşinci madde, günümüz Türkçesiyle şu şekilde ifade edilebilir:

"Her kim bizzat ya da araçlar vasıtasıyla Osmanlı Devleti vatandaşlarını ve korunmuş memleketin sakinlerini, saltanat/devlet başkanlığı aleyhine silahlı bir isyana teşvik eder de amaçladığı bu isyan fiili bir eylem olarak gerçekleştirilir ya da fiili olarak icra edilmeye başlanırsa, isyana teşvik suçunu işleyen kişi idam edilir."⁸⁵⁸

Bu Kanun maddesinde isyana teşvik eylemi ele alınmıştır. Ayrıca "devlet başkanlığı aleyhine isyan" şeklinde nispeten daha net bir ifadeyle konu işlenmiştir.

Kanun maddesinde yer verilen ifadelerden de anlaşılacağı üzere, devlet yönetimine dönük isyana teşvik, fiili isyana neden olduğunda cezası açık bir şekilde ve doğrudan idam olarak belirlenmiştir. Yani isyana teşvik faaliyeti başarılı olur, bu suretle de isyan fiilen gerçekleştirilir ya da başlatılırsa, teşvik ve tahrik eden kişinin kanunî cezası idamdır. Şu kadar var ki; isyana teşvik faaliyeti, hedeflenen fiili isyana dönüşmekle kayıtlanmıştır. Burada başarıya ulaşmayan ve eyleme dönüşmeyen isyana teşvik faaliyetinin idam cezasını havi kanun hükmünün dışında kaldığı anlaşılmaktadır.

İsyanın bastırılması esnasında meydana gelen öldürme/katl dışında, isyancıların isyanın bastırılmasının ardından öldürülmemeleri esastır.⁸⁵⁹ Bu nedenle

⁸⁵⁶ Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-efsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁸⁵⁷ Özkan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Ceza Hukuku Düzenlemeleri", 256-257.

⁸⁵⁸ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 842.

⁸⁵⁹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546. Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-efsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/588-591;

de mevzubahis bu kanun hükmünün siyaseten katl müessesinden hareketle -önceki kanun maddelerinde açıkça ifade edildiği üzere- vaz edildiği değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan bu kanun maddesi, isyanı tahrik eden ya da bu noktada teşvikte bulunan kişileri kapsamaktadır. Örgüte liderlik eden ve isyana iştirak edenlerle ilgili hüküm ise mezkûr Kanun'un elli yedinci maddesinde ele alınmaktadır. Sözü edilen kanun maddesi şöyle ifade edilebilir:

“Yukarıda serdedilen elli beş ve elli altıncı maddelerde açıklanan (isyan ve eşkıyalık) suçlar(ın)dan biri, grup tarafından işlenir ya da teşebbüs edilirse bu suç örgütünün elebaşı olan ve diğerlerini de tahrik eden kişi ya da kişiler, yakalandıkları yerde idam edilirler. Örgüt üyelerinden olup da suç mahallinde yakalananlar ise, işledikleri suçun niteliği ve örgütteki rollerinin derecesine göre ya müebbet veya süreli kürek cezasına çarptırılırlar.”⁸⁶⁰

Bu kanun maddesinin, isyan suçunu düzenleyen elli beşinci⁸⁶¹ maddenin tamamlayıcısı mahiyetinde olduğu söylenebilir. Nitekim elli beşinci maddede isyana teşvik edenlere dair hüküm yer alırken, bu maddede isyancı elebaşları için öngörülen cezanın idam olduğu kesin surette belirtilmektedir.

Ayrıca Kanun maddesinde isyana katılanlar için müebbet ya da süreli kürek cezası belirlendiği görülmektedir. Bir nevi hapis cezası olarak değerlendirilebilecek kürek cezasının, fıkıh kitaplarında zikredilen hapis cezasıyla genel olarak uyumlu olduğundan bahsedilebilir.⁸⁶² Ancak fıkıh kitaplarında belirtilen hapis cezasının “tövbe edip pişmanlık duyuncaya dek” şeklinde bir kayıtlı sınırlandırıldığı⁸⁶³ dikkate alındığında, müebbet kürek cezası sadece tövbe ve pişmanlık söz konusu olmadığında uyum arz edecek, aksi takdirde kısmi uyumsuzluk ortaya çıkacaktır. Süreli kürek cezasının ise fıkıh kitaplarındaki hapis cezasına mutabık olduğu açıktır.

Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351-352; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a. İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

⁸⁶⁰ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 843. Bu kanun maddesinde atıfta bulunulan elli altıncı madde, isyan eylemi dışındaki eşkıyalık faaliyetlerini içermektedir. Bk. Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 842.

⁸⁶¹ Bahsedilen elli beşinci madde için bk. Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 842.

⁸⁶² Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, (Yeni Cami, 00570), 105b; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a.

⁸⁶³ Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

Kanun maddesinde zikredilen isyancı elebaşları ayrıntısı da bazı fıkıh kitaplarında kendine yer bulmaktadır. Bu çerçevede öldürülen isyancı elebaşlarının kafalarının kesilerek şehirlerde dolaştırılmak suretiyle teşhir edilmesinin mekruh olduğu ve cenaze namazlarının kılınmayacağı hususlarına yer verilmektedir.⁸⁶⁴ Ayrıca sonraki dönem fıkıhçıların, isyancıların şevklerinin kırılmasını sağlamasının yanında ehl-i adlin tatminini de temin edecek olması halinde bu yönde bir uygulamayı caiz gördükleri belirtilmektedir.⁸⁶⁵ Ancak Kanun'da bu ayrıntılara yer verilmemektedir.

Anılan Kanun'un elli sekizinci maddesinde ise yine isyan suçuna taalluk eden iki hükme yer verilmiştir:

“Bazı kimseler bir araya gelip de elli beş ve elli altıncı maddelerde suç olduğu açıklanan (isyan ve eşkıyalık) eylemleri(nde)n birini işlemek kastıyla gizli bir örgüt kurarlar ve örgüt üyeleriyle birlikte isyan (ve eşkıyalık) yapılmasını kararlaştırırlarsa, sonrasında isyanın hayata geçirilmesi için hazırlık niteliğinde bazı eylem ve önlemlere başvurlarsa, isyan fiilen eyleme dönüşmediği takdirde, bahse konu örgüt üyeleri müebbet sürgün cezası ile cezalandırılır.

Şayet bu gizli örgüt üyeleri bahse konu isyan (ve eşkıyalık) suçunu hayata geçirmek üzere hazırlık kabilinden bir takım eylem ve önlemlere başvurmamışlar, sadece eyleme dair konuşmakla yetinmişlerse, bir başka ifadeyle isyan planları sözlü aşamada kalmış, fiili herhangi bir hazırlık girişimi söz konusu olmamışsa, şu durumda anılan örgütün üyeleri kaleye hapsedilirler. İsyân (ya da eşkıyalık) suçu için gizli örgüt kurulmasını teklif eden kimse, teklifi kabul edilmediği (ve örgüt kurma planı ortaya çıktığı) durumda bir seneden üç seneye kadar hapis cezasına çarptırılır.”⁸⁶⁶

Anlaşılabacağı gibi bu kanun maddesinin ilk paragrafında, isyan için bir araya gelmiş ve eyleme dair karar almış, mamafih isyanın hayata geçirilmesi için hazırlık kabilinden bazı girişimlerde bulunmuş bir örgüt ve mensuplarının fiili isyan aşamasına geçmemiş bir takım eylemlerinden bahsedilmektedir. Böylesi bir faaliyet söz konusu olduğunda, ilgili örgüt mensuplarına ebedi sürgün cezası verileceği hüküm altına alınmaktadır.

⁸⁶⁴ Timurtâşî, *Minehu 'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

⁸⁶⁵ Haskefi, *Dürrü 'l-muhtâr*, 352; Timurtâşî, *Minehu 'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

⁸⁶⁶ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 843.

İkinci paragraf ise bahsi edilen örgütün isyan için karar alması ve fakat bu kararın hazırlık nitelikli bir eyleme dahi dönüşmediği durumu konu edinmektedir. Bir başka ifadeyle, sadece isyana dair fikir ya da sözlü görüş beyan etme durumuna dair bir içeriğe sahiptir. Böylesi bir durumda da ilgili örgüt mensupları için süreli kalebentlik cezası öngörülmektedir.

1858 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümayunu'nun elli sekizinci maddesi düzenlenirken, fıkıh kitaplarında serdedilen bilgiler dikkate alınmış olmalıdır. Zira kanun maddesinde belirtilen “isyana dair sözlü görüş beyan etme aşaması ile sözlü kararlar birlikte bir takım hazırlıklar yapılması aşaması”, bazı fıkıh kitaplarında yer almaktadır. Bu çerçevede fıkıh kitaplarının bağy bölümünde isyan için hazırlık yapılması durumunda nasıl bir tutum alınacağına ilişkin bilgi verildiği görülmektedir: Devlet, isyan için hazırlık yapıldığı yönünde bir bilgiye muttali olursa, bu hazırlığın içerik ve niteliğine bakacaktır. Şayet isyan söylenti aşamasında ve eyleme dönüşmemiş ise ilgililer hakkında yapacak bir işlem bulunmamaktadır. Ancak isyan girişimine dair bilgi, ilgililerin isyan amacıyla silah satın aldığı vb. türden hazırlıklar yaptığı yönünde ise bu durumda hazırlık yapmakta olanlar tövbe edip taşıdıkları isyan düşüncesinden vazgeçinceye kadar hapsedileceklerdir.⁸⁶⁷

Fıkıh kitaplarında yer verilen mezkûr iki durum ile bu kanun maddesinde zikredilen iki husus örtüşmekle birlikte, bu faaliyetlere mukabil tayin edilen karşılıklarda farklılık bulunmaktadır. Bu kapsamda, herhangi bir hazırlık içermeyen sözlü isyan aşaması için fıkıh kitapları “yapılacak herhangi bir işlem bulunmadığı” yönünde görüş beyan ederken, kanun maddesinde böylesi bir faaliyet için süreli kalebentlik cezası vaz edilmiştir. İsyana dair sözlü görüş beyanıyla birlikte fiili hazırlık yapılması şeklindeki faaliyet içinse fıkıh kitaplarında hapis cezasından bahsedilirken, kanun maddesi ebedi sürgüne yer vermektedir.

Bu başlık altında ele alınan Ceza Kanunnâme-i Hümayunu'nun “Osmanlı Devleti'nin İç Güvenliğini İhlal Eden Suçlar” anlamında bir başlık taşıyan ikinci faslında, yine “asiler” ve “isyan” ifadesi kullanılarak (eşkıyalık suçuyla birlikte) bir başka hükme daha yer verildiği görülmektedir. Anılan Kanun'un ilgili altmış beşinci maddesi şöyledir:

⁸⁶⁷ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707.

“Asiler ve eşkıya grubundan olup da isyan gerçekleştirilmeden ve eşkıyalığa teşebbüs edilmeden ya da (devletçe bu noktada) araştırmalara başlanılmadan önce, (isyan ve eşkıyalık suçlarıyla) itham edilenleri devlet görevlilerine bildiren veya (devletçe) tahkikat başlatıldıktan sonra (isyan ve eşkıyalık suçlarıyla) itham edilenlerin yakalanmaları/tutuklanmaları için gerekli şartları/ortamı hazırlayan örgüt mensupları, diğer üyeler hakkında icra olunacak cezadan muaf tutulacak, ancak iki seneden fazla olmamak kaydıyla asayiş ve güvenlikten sorumlu kurumların gözetimi altında kalacaktır.”⁸⁶⁸

Bu kanun maddesinde beyan edilen husus, isyan başlamadan önce devlet tarafından alınacak tedbirlere taalluk eden tali bir hükümdür. Bu noktada, aslında isyancılardan olmakla birlikte, isyancıları ihbar eden veya onların yakalanmalarını sağlayanların, ilgili kanun maddelerinde vaz edilen cezai hükümlerden muaf tutulacağını hüküm altına almaktadır. Bağy konusunu işleyen fıkıh kitaplarında, bu yönde herhangi bir hükme rastlanılmamıştır.⁸⁶⁹

Bu başlık altında incelemeye konu edilen Kanun’un iç güvenliğe dair hükümleri ihtiva eden ikinci faslının altmış altıncı ve son maddesi ise, isyana azmettirme suçundan bahsetmektedir. Her ne kadar doğrudan isyan ile ilgili bir madde değilse de, “iç güvenliği ihlal eden bu bölümdeki suçları işlemeye...” şeklindeki genel ifadeden hareketle, isyan suçuna azmettirenlerin de bu kanun maddesi kapsamında olduğu söylenebilir:

“Her kim meydanda, sokaklarda ve insanların topluca bulundukları mahallerde vatandaşları, sözlü propaganda yöntemiyle veya etiket, pankart ve döviz benzeri propaganda malzemeleri asmak ya da bildiri dağıtmak suretiyle, bu bölümde beyan edilen iç güvenliği ihlal edici suçları işlemeye tahrik ve teşvik ederse, ilgili suçu bizzat işlemiş gibi değerlendirilerek o suçu işleyenin aldığı cezayı alır. Şu kadar var ki sözlü ya da diğer yöntemlerle icra edilen propaganda neticesinde, herhangi bir fiili isyan (ya

⁸⁶⁸ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 844.

⁸⁶⁹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546. Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebşâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Haskefî, *ed-Dürri'l-müntekâ*, 2/588-591; Haskefî, *ed-Dürri'l-muhtâr*, 351-352; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

da eşkıyalık) faaliyeti vaki olmazsa, ilgili propagandacı müebbet sürgün cezasıyla cezalandırılır.”⁸⁷⁰

Görüldüğü üzere bu maddenin, isyan amacıyla propaganda yapılması şeklinde bir eylemi konu edindiği söylenebilir. Bu çerçevede neticesi fiili isyana götüren propaganda, isyan suçu ile aynı kategoride değerlendirilmekte ve cezası da bu duruma göre şekillenmektedir. İsyan suçunun cezası ise -yukarıda da belirtildiği üzere-, bu Kanun’da idam olarak vaz edilmiştir. Ancak söz konusu propagandanın herhangi bir şekilde fiili isyana dönüşmemesi durumunda, propagandacıya müebbet sürgün cezası öngörülmektedir ki propaganda eylemine dair inceleme konusu fıkıh eserlerinde herhangi bir hükme yer verilmemektedir.⁸⁷¹

Tablo 12. Osmanlı kanunnâmelerinde bağy konulu kanun maddeleri

Sıra No:	Bağy Konulu Kanunnâme Maddeleri
1	Dönem: Kuruluştan Fatih Dönemine Kadar Kanunnâme: Müdevven kanunnâme dönemi değil Hüküm: Yazılı olmayan uygulamalara istinaden katl uygulamaları var
2	Dönem: Fatih Döneminden Tanzimata Kadar Kanunnâme: Fatih kanunnâmesinde şehzade katlinin cevazına delalet eden bir kanun maddesi Hüküm: İsyan ile kayıtlı maksızın iktidar dışı kalan şehzadelerin katlinin caiz olduğu (İsyan eden şehzadelere evleviyetle şamil)
3	Dönem: Tanzimat Dönemi Kanunnâme: 1840 Tarihli Ceza Kanunu Hüküm: 1) 2’nci fasıl 1’nci madde: İsyanı da içine alabilecek kamu düzenini bozucu eylemlere sözlü teşvik. Bir seneden beş seneye kadar kürek cezası. 2) 2’nci fasıl 2’nci madde: Fiilen isyana azmettirme ve silah desteği. İdam veya padişahın takdiriyle müebbet kürek cezası.

⁸⁷⁰ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 844.

⁸⁷¹ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/546. Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *İzâhu’l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrû’l-’ebsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, 1/707; Haskefî, *ed-Dürri’l-muhtâr*, 351; Timurtâşî, *Minehu’l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 6/415.

Tablo 12 (Devam). Osmanlı kanunnâmelerinde bağy konulu kanun maddeleri

Dönem:	Kanunnâme:
Tanzimat Dönemi	1851 Tarihli Ceza Kanunnâmesi
Hüküm:	
1) 5'nci madde:	
İsyanı da içine alabilecek kamu düzeni bozucu eylemlere sözlü teşvik. Bir seneden beş seneye kadar ayaklarına pranga da vurularak kürek cezası.	
4	2) 6'ncı madde:
Fiilen isyana azmettirme ve silah desteği. İdam veya padişahın takdiriyle müebbet kürek cezası	
3) 10'ncu madde:	
✓ İsyân eylemine kalkışanlara yönelik silahlı mücadele meşrudur. ✓ Silahlı mücadele esnasında isyancıları öldürenler için sorumluluk yoktur. ✓ Silahlı isyancılardan sağ ele geçirilenleri, yargılanmasına fırsat tanımadan öldürenler için kısas uygulanır.	
Dönem:	Kanunnâme:
Tanzimat Dönemi	1858 Tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyûnu
Hüküm:	
1) 55'nci madde:	
Silahlı isyanı tahrik ederek isyan gerçekleştirilmesine veya fiiliyata çıkmasına neden olmak. Cezası idam.	
2) 57'nci madde:	
İsyancı elebaşlarının cezası idam.	
5	İsyan katılan diğerlerinin cezası müebbet ya da süreli kürek cezası.
3) 58'nci madde:	
İsyan için örgüt kurmak ve isyana karar vererek hazırlık yapmak. Bu plan eyleme dönüşmemişse cezası müebbet sürgün. İsyanı kendi aralarında konuşup herhangi bir hazırlık yapmamışlarsa hapis cezası.	
65'nci madde:	
İsyan için kurulan örgütte yer alıp sonrasında örgütle ilgili devlete bilgi veren ihbarcıların, uygulanacak cezadan muaf tutulması.	
66'ncı madde:	
Toplu yerlerde isyan ve benzeri eylemlere teşvik için afiş, bildiri vb. şeyler dağıtmak suretiyle faaliyet yürütenler doğrudan isyanı işlemiş sayılır. Ancak bu teşvik faaliyeti nedeniyle isyana herhangi fiili bir teşebbüs söz konusu olmaz ise ilgiliye müebbet sürgün cezası verilir.	
Toplam:	
Kuruluş devrinden Fatih dönemine kadar: Müdevven kanun maddesi yok. Fatih döneminde Tanzimat'a kadar: Fatih Kanunnâmesi, şehzade katli maddesi (1 madde) Tanzimat dönemi kanunnâmeleri: 10 madde (muhakeme usulüne dair maddeler hariç)	

4.5. Teori ile Pratik Arasında Bağy

Çalışmaya konu Osmanlı dönemi hukuk kaynaklarında bağy konusunun ele alınışına dair buraya kadar serdedilen bilgilerden anlaşılabacağı üzere, döneme ait fıkıh kitapları ile kanunnâmeler konunun teorik yönünü ifade etmekte, fetvalar ise vaki olan isyan hadiselerine ilişkin Osmanlı uygulamasına ışık tutmaktadır.

Fıkıh kitaplarında yer alan bilgilerden hareketle, bağı konusunun teorik yönü ana hatlarıyla şu şekilde çerçevelendirilebilir:

Bağı eylemiyle karşılaşıldığında, devlet başkanı ya da görevlendirdiği diğer yetkililerin ilk aşamada isyancılarla diyalog kurarak içinde bulundukları isyan halini terk etmeleri ve itaat çizgisine dönmeleri yönünde kendilerine çağrıda bulunmaları esastır. Bununla birlikte devlet tarafından eylemcilerle/isyancılarla kurulacak diyalog salt çağrıdan ibaret olmamalıdır. Bahsi edilen çağrı içeriğinde eylemcileri isyana sevk eden nedenler ile zihinlerinde oluşan şüphelerin öğrenilmesi ve giderilmesine yönelik ikna edici açıklamalara yer verilmeli ya da bu noktada çalışmalar yapılmalıdır. Bu suretle de ileri sürdükleri argümanların geçersiz, taşıdıkları endişenin de yersizliği hususunda kendilerine güvence verilmesi önceliklidir.⁸⁷²

Devletin bu ilk tepkisine isyancılarca olumlu cevap verilmesi halinde, haklarında yapılacak bir işlem yoktur. Ancak isyanda ısrar etmeleri durumunda, devletin bekası ve kamu düzeninin korunması amacıyla kendilerine yönelik silahlı mücadele başlatılacaktır.⁸⁷³

İsyanın bastırılması amacıyla başlatılan silahlı mücadele esnasında isyancıların öldürülmeleri ortam ve şartlar gereğince tabii ve hatta kaçınılmaz bir durumdur ve meşrudur. Bununla birlikte isyanın bastırılması esnasında ele geçirilen esirler ile kaçan ve yaralı bulunan isyancıların öldürülmeleri, “iltihak” kaydına bağlanmıştır. Bu bağlamda devlet yönetim kademesi mensuplarının kanaati, esir, yaralı ve kaçan isyancıların yeniden güç elde etmek suretiyle isyana kalkışacakları ve devlet için bir kez daha tehlike teşkil edecekleri yönünde şekillenmişse, öldürülmeleri meşru olacaktır. Aksi halde “katl” uygulaması caiz değildir.⁸⁷⁴

⁸⁷² Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/475; Halebî, *Mültekâ*, 223; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşi, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

⁸⁷³ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472-473; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546. Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşi, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; Haskefi, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/515; Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 351; Timurtâşi, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/707; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/415.

⁸⁷⁴ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşi, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708.

Fıkıh kitaplarında yer verilen bu teorik çerçeve, Osmanlı fetvaları, dolayısıyla da uygulamasında önemli ölçüde kendini göstermektedir. Bu bağlamda, vaki olan isyan hareketleri nedeniyle devlet yönetim kademesi mensuplarının müracaatı üzerine hazırlanan fetvalarda, hem isyancılara çağrı yapılmasına, çağrıya uyulmadığı takdirde silahlı mücadelenin ve isyancıların öldürülmelerinin meşru olduğuna yer verilmektedir.⁸⁷⁵ Bu fetvalardan hareketle de yetkililerce isyancılara “vazgeçme” çağrısı yapıldığı, çağrıya icabet edilmediği durumda askeri bir hareket icra edilerek silahlı mücadele aşamasına geçildiği, sonrasında gerek silahlı mücadele esnasında gerekse de isyanın bastırılmasının ardından isyancıların öldürüldüğü, Osmanlı uygulama örnekleri bulunmaktadır.⁸⁷⁶ İsyanın bastırılması sonrasında isyancıların öldürülmesi şeklindeki Osmanlı uygulamasının, “isyancıların yeniden güçlenerek devlet için tehlike teşkil edecekleri” kanaatinden hareketle olduğu, hatta fetvanın da bu realite göz önünde bulundurularak hazırlandığı düşünülmektedir. Zira Osmanlı döneminin siyasal ve sosyal hayatında, isyan eyleminin çok sık karşılaşılan bir olgu ve tehlike olduğu yadsınamaz bir realitedir. Dolayısıyla da hem yönetim kademesi mensuplarınca hem de hukuk mercii olan şeyhülislamı ile müftülerce, bu durum göz önünde bulundurulmuş olmalı, bu suretle de isyanın bastırılmasının ardından suçlu görülenlerin öldürülmesi cihetine gidildiği değerlendirilmiştir ki dönemin şartları göz önüne alındığında bu düşünce ve uygulamanın isabetli olduğu mütalaa olunmaktadır.

Yine konu teorik açıdan ele alındığında isyancıların aileleri; eşleri ve çocuklarının esir edilemeyeceği ve mallarına el konulamayacağı hüküm altına alınmıştır.⁸⁷⁷ Uygulamaya bakıldığında ise hazırlanan fetvalarda müslüman isyancıların yakınlarının esir edileceğine dair herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Ayrıca örneğin isyancı lideri olduğuna dair mahkeme kararı bulunan Şeyh Bedreddin’in öldürülmesinin meşru ancak mallarına el konulmasının haram olduğu

⁸⁷⁵ Bu noktada Mir Eşref, Kırım ve Bucak ile Kürt isyanlarına dair verilen fetvalar için örnek olarak bk. Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 209-212.

⁸⁷⁶ Şeyh Bedreddin isyanının ardından icra edilen katl cezası bu uygulamaya örnek olarak zikredilebilir. Bu örneğe dair detaylar için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/364-366; Pakalın, *Maktul Şehzadeler*, 56; Bayrakdar, “Şeyh Bedreddin İsyanı”, 51.

⁸⁷⁷ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/477; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Halebî, *Mültekâ*, 223; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebsâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 106a; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ*, 2/516.

yönünde bir fetva hazırlandığı görülmektedir.⁸⁷⁸ Sözü edilen bu nokta, yine teori ile pratik arasında uyum bulunduğuna kanıt teşkil etmektedir.

Sözü edilen genel teorik hükme aykırılık teşkil eden bir fetva da tespit edilmiştir. Sultan II. Süleyman döneminde vaki olan ve Sancak Vakası olarak bilinen isyan hareketinin bastırılmasına dönük hazırlanan fetvada, isyancıların mallarına el konulacağına dair bir hüküm yer almaktadır.⁸⁷⁹ Fetvada yer verilen “*isyancıların mallarının helal olduğu*” yönündeki mezkûr hüküm, isyanın bastırılması esnasında öldürülmüş olan bâğîlerin geriye bıraktıkları mallar ile ilgiliyse, bu durumda “helal” hükmünün şartlar gereğince caiz olabileceği düşünülmektedir: İsyancıların mallarının kötü niyetli ve/veya devlet aleyhinde olan kimselerce kullanılma ihtimali, mirasçılarının bulunmaması veya onların da isyan davası gütmesi gibi durumlarda, müsadereye uygunluğuna mani bir durum bulunmadığı mülâhaza edilmektedir. Ancak isyancıların mirasçıları bulunmakta ve bu kişilerin devlet aleyhine faaliyet yürütme veya isyan davasını devam ettirme gibi bir niyet ya da düşüncelerine dair kanıt yoksa bu durumda fetvadaki sözü edilen hükmün fıkıh kitaplarında zikredilen “*isyancıların mallarına el konulamaz*” hükmüyle tezat teşkil ettiği neticesine ulaşılmaktadır.

Fıkıh kitaplarında zikredilen teorik hükümler içinde, isyancılara karşı yürütülen silahlı mücadeleye destek verilmesi talep edildiğinde icabet edilmesinin vacip olduğu,⁸⁸⁰ icra edilen mücadele esnasında öldürülen ehl-i adlin de şehit olacakları/sayılacakları belirtilmektedir.⁸⁸¹ Bu iki hüküm, fetvalarda da kendisine yer bulmuştur. Örneğin Kanuni döneminde vaki olan Kızılbaş isyanları ile Şehzade Bayezid isyanı, ayrıca Mir Eşref ve Hüseyin Kamil isyanlarına ilişkin hazırlanan fetvalarda kitâlin tüm müslümanlara vacip olduğu hususu hüküm altına alınmıştır. İlâveten örneğin Şehzade Bayezid isyanının bastırılmasına katılan ve bu esnada

⁸⁷⁸ Dindar, “Bedreddin Simâvî”, 5/331-334; Gedik, “Osmanlı Fetret Dönemi Fakihlerinden Şeyh Bedreddin”, 370.

⁸⁷⁹ Fetva nitelikli bu belgeye dair bilgi için bk. Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 199-206.

⁸⁸⁰ Simâvî, *et-Teshîl*, 3/472; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, 1/476; Halebî, *Mültekâ*, 223; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/546; Kemalpaşazâde, *Îzâhu'l-İslâh* (Beyazıt, B8866), 104b; Timurtâşî, *Tenvîrü'l-ebâr*, (Reşit Efendi, 00183-003), 105b.

⁸⁸¹ Haskefi, *ed-Dürü'l-muhtâr*, 352; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/418.

öldürülenlerin şehit olacağı da ifade edilmiştir.⁸⁸² Bu hususta da teori ile pratiğe yön veren fetvalar arasında uyum olduğu görülmektedir.

Yine konunun teorik tarafında, silahlı mücadele esnasında öldürülen bâğîlerin yıkanıp kefenlenecekleri ve fakat cenaze namazları kılınmadan defnedilecekleri belirtilmektedir.⁸⁸³ Bu noktada öldürülen isyancılara dair net bir şekilde belirlenmiş olan hususlar; yıkanıp kefenlenecekleri, cenaze namazlarının kılınmayacağı ve defnedilecekleridir. Ancak Şehzade Bayezid isyanına ilişkin hazırlanan bir fetvada, öldürülen isyancılarla ilgili “yıkanmazlar” hükmüne yer verildiği görülmektedir.⁸⁸⁴ Şüphesiz bu fetva, ilgili teorik hükümle ters düşmektedir. Ayrıca bir fetvaya dayanılarak, III. Murat döneminde vaki olan sipahi ayaklanmasında öldürülen isyancıların cesetlerinin denize atıldığı şeklinde bir uygulamaya rastlanmıştır.⁸⁸⁵ İsyancı da olsalar defnedilmeleri esas olduğundan, bu uygulamanın da teorik mesnetten yoksun olduğu değerlendirilmiştir.

Teorik hükümlere yer verilen fıkıh kitaplarından *Reddû'l-muhtar*'da, Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslim (zimmî) halk kesiminden bir grubun (müslüman vatandaşlardan bağımsız ve müstakil bir şekilde) isyana kalkışması durumunda ehl-i harp gibi değerlendirilecekleri ve kendilerine yönelik muamelenin de bu çerçevede şekilleneceği, dolayısıyla da bu isyanın bastırılması esnasında ve sonrasındaki uygulamaların, gayrimüslimlerle yapılan savaşa kıyasla ele alınarak icra edileceğine yer verilmektedir.⁸⁸⁶ Binaenaleyh isyana kalkışan zimmîler silahlı mücadele esnasında öldürülecek, ele geçirilen malları ganimet olarak dağıtılacak, aileleri esir edilecektir. Ayrıca silahlı isyancılar, isyanın bastırılmasının ardından devlet başkanının takdirine bağlı olarak öldürülebilecek ya da hapsedilebilecektir.⁸⁸⁷

⁸⁸² Düzenli, *Ma'rûzât*, 97; Kaya vd., *Behcetü'l-Fetâvâ*, 209; Cebeci, *Ceride-i İlmiye*, 232; Akman, *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, 143-144.

⁸⁸³ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, 352; Şeyhizâde, *Mecmau'l-enhur*, 1/708; Timurtâşi, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276b.

⁸⁸⁴ Akman, *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, 144. Şehzade Bayezid isyanına dair, bir kısmı onay nitelikli olmak üzere toplamda 15 fetva bulunduğu görülmüştür. Bu fetvaların çok önemli bir kısmı, bu çalışmanın ilgili yerlerinde zikredilmiştir. Bununla birlikte ilgili tabloda tamamı sayısal olarak ifade edilmiştir. Bu fetvaların tamamı için ayrıca bk. Akman, *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, 143-144.

⁸⁸⁵ Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 87-90.

⁸⁸⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/415.

⁸⁸⁷ Ehliharp ile savaş ve sonrasına dair hükümler için bk. Meydânî, *el-Lübâb*, 672-674, 677-681.

Osmanlı döneminde vuku bulan zimmî isyanlarına ilişkin hazırlanan fetvalarda da bu hükümlere yer verildiği saptanmıştır. Bu çerçevede, Ebussuûd Efendi tarafından gayrimüslim oldukları değerlendirilmesiyle Kızılbaş isyanına dair verilen fetva⁸⁸⁸ ile Kemalpaşazâde ve Mehmed Zeynelabidin Efendi'nin doğrudan zimmîlerin isyanını ihtiva eden fetvaları⁸⁸⁹ bu noktada örnek teşkil etmektedir. Ayrıca *Minkarizâde*'nin fetva mecmuasında yer alan bir fetva da, isyanın bastırılmasından sonraki sürece dairdir.⁸⁹⁰ İsyân eden zimmîlerin esir edildikten sonra köleleştirilmesi fetvaya konu edilmiştir ki bu durum sözü edilen noktada ehl-i harbe yönelik muamelenin esas alındığına delalet etmektedir. Dolayısıyla da zimmî isyanına dair teorik çerçeve ile uygulamanın uyum arz ettiği neticesine ulaşılmıştır.

Osmanlı döneminde vuku bulan isyanların meşruiyet zeminine çekilmesini temin amacıyla isyancılar tarafından alınan ve bu çalışmaya konu edilen fetvaların, içeriğinde meşruiyete dair çeşitli gerekçeler belirtilmiş olsa da gayrimeşru olduğu ve fıkhi açıdan değerlendirmeye konu edilemeyecek türden bir mahiyet taşıdığı değerlendirilmiştir. Dolayısıyla da mevzubahis fetvalara dayandırılarak icra edilen isyan eylemleri ile gerekçeleri de haksız nitelik taşımaktadır.

Devlet başkanının görevinden uzaklaştırılmasını gerektiren bir gerekçe söz konusu olduğunda, elbette görevinden azledilmesi mümkündür. Böyle bir zaruret görülmüşse, devletin ehl-i hal ve'l akd olarak tabir edilen meşru ve yasal mekanizmasının devreye girmesi ve heyetin alacağı karar ile bu yönde bir uygulama cihetine gidilmesi mümkündür.⁸⁹¹ Dolayısıyla bu noktada yegâne çözüm yolu isyan değildir. Zira isyanın neden olduğu zararlar, sadece yönetim kademesi mensuplarıyla sınırlı değildir. İsyân hem iç politika hem dış politikada devleti zora düşüren bir eylemdir. İsyân anında kamu düzeninin bozulmaması, bu nedenle de insanların canları ile mallarının zarar görmemesi neredeyse imkânsızdır.⁸⁹² Nitekim fetvaya konu olan

⁸⁸⁸ Düzenli, *Ma'rûzât*, 97.

⁸⁸⁹ Kemalpaşazâde, *Fetâvâ* (Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, 27-97.55 KEM, MC_Yz_0.000044), 67; Çuluk - Karaca, *Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları*, 187.

⁸⁹⁰ Menteşzâde, *Fetâvâ-yı Abdurrahîm*, (Veliyyüddin Efendi, VM1536), 60.

⁸⁹¹ Bu hususa delalet eden açıklamalar için bk. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/414-415; Atar, "Azil", 4/326-327.

⁸⁹² Bahsi edilen etkilere dair örnek bir bildiri için bk. Bilgin, "12 Eylül Askeri Darbesinin Türk Dış Politikasına Etkisi", 1/368-382; Bu noktada bir başka örnek bildiri için bk. Kaynak, "27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Türkiye İktisadi Politikalarına Etkisi", 2/803-825. Ayrıca isyanın neden olduğu olumsuz neticelere delalet eden açıklamalar için bk. Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyânlar ve Darbeler*, 22-30.

isyan neticesinde bir kısım sultanların görevlerinden uzaklaştırıldıktan sonra öldürüldüğü de vakidir.⁸⁹³ Dolayısıyla isyan sosyal, siyasi ve iktisadi/mâli düzenin bozulmasına etki etmektedir.

Osmanlı döneminde vaki olan ve bu çalışmada serdedilen isyan olaylarında, sultanın ya da ilgili diğer devlet yetkililerinin görevden uzaklaştırılması amacına atfen isyancıların ileri sürdükleri gerekçelerin “haksız” olduğu mütalaa olunmuştur. Şu durumda isyancıların baskı ve yönlendirmesiyle hazırlanan fetvalar, fıkhi açıdan hükümsüz ya da geçersiz kabul edilmelidir.

Bu çalışmanın ilgili başlığı altında da serdedildiği gibi Osmanlı döneminde müdevven kanunnâmeler dönemi II. Mehmed ile başlamış olup bu dönemden önce tedvin edilmiş bir kanunnâmeden bahsedilmemektedir.⁸⁹⁴ Dolayısıyla bu döneme kadar vaki olan isyan hareketleri nedeniyle veya isyan potansiyeli taşıdığı düşüncesiyle gerçekleştirilen infazlar için yazılı kanuni dayanaktan bahsedilemeyecektir. Bununla birlikte Sultan I. Murat döneminde vaki olan Şehzade İbrahim ve Şehzade Halil isyanlarının sözlü fetvaya dayandığı tespit edilmiştir.⁸⁹⁵ Ayrıca Yıldırım Bayezid’in kardeşi Şehzade Yakup Çelebi’nin, isyan potansiyeli taşıdığı değerlendirmesiyle sözlü bir fetvaya dayandırılarak katledildiği anlaşılmıştır.⁸⁹⁶ Bu iki uygulama dışındaki infazlar, anılan dönemde müdevven kanunnâme bulunmadığı için yazılı kanunî dayanaktan yoksundur. İlaveten bu noktada, sözlü fetvaya konu anılan olaylar dışındaki katl uygulamaları için herhangi bir fetvanın varlığına da rastlanılmamıştır. Netice itibarıyla bu dönemde vuku bulan isyan gerekçeli katl uygulamaları yazılı olmayan geleneksel uygulamalara dayanmaktadır.

Fatih döneminde tedvin edilen Fatih Kanunnâmesinde ise bağı suçuyla ilişkisi kurulabilecek olan “*Ve her kimesneye evladından saltanat müyesser ola,*

⁸⁹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3/1, 141-144, 238; Afyoncu vd., *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, 119-128, 163; Pakalın, *Maktul Şehzadeler*, 324; Aykut, “Dâvud Paşa, Kara”, 9/36-37; Emecen, “İbrâhim”, 21/274-281.

⁸⁹⁴ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1/255-261.

⁸⁹⁵ Sultan I. Murat’ın kardeşleri Şehzade Halil ve Şehzade İbrahim tarafından teşebbüs edilen isyanın bastırılmasına dair ulemanın fetva verdiği bilgisi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi’nin sekizinci cildinde kaleme aldığı “Murad I.” maddesinde yer almakta ve *Behcetü’l-tevârih* adlı kronikten aktarılmaktadır. Bk. Uzunçarşılı, “Murad I.”, 8/588.

⁸⁹⁶ Yakup Çelebi idamına dair ulemanın desteğine dair bilgi için bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1/257; Pakalın, *Maktul Şehzadeler*, 15.

karındaşların nizâm-ı âlem için katl etmek münâsibdir. Ekser ulemâ dahi tecvîz etmiştir. Ânınla âmil olalar.” şeklindeki kanun maddesi,⁸⁹⁷ bu dönemden sonra vaki olan şehzade katilleri için (yazılı) dayanak teşkil etmektedir.

Bu maddenin “*Ekser ulemâ dahi tecvîz etmiştir.*” kısmı, fıkıh ilmiyle doğrudan ilgilidir ve kanun maddesine konu katl uygulamalarının cevazı noktasında fetva (ulema görüşü) bulunduğunu ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle bu kanun maddesinin, fıkıh ilminin ortaya koyduğu genel ilke ve prensiplerden hareketle vaz edildiği söylenmektedir. Şu kadar var ki bu madde, isyan etsin etmesin iktidara gelemeyen tüm şehzadelerin katlinin cevazını kapsamaktadır. Şu halde isyan etmiş şehzadelerin katline evleviyetle şamildir. Bu noktadan ele alındığında, Fatih sonrasında vaki olan şehzade katillerinin kanunî dayanağı bulunmaktadır. Ancak bu kanunî dayanağın genelde İslam’ın özelde fıkıhın genel ilke ve prensipleriyle örtüşüp örtüşmediği tartışılmıştır.⁸⁹⁸

Bahse konu kanun maddesinin fiilen isyan eden şehzadelerin katledilmesi uygulamasına dayanak teşkil etmesinin, fıkhi açıdan da yerinde olduğu söylenebilir. Zira bağy konusunun teorik yönü, fiilen isyana kalkışanların silahlı mücadele esnasında ve devlet için tehlikesi devam ettiği takdirde isyanın bastırılması sonrasında da öldürülebileceğini hüküm altına almaktadır. Bu nedenle fiilen isyan etmiş bir şehzadenin katli, bu yönleriyle ele alındığında meşru görünmektedir. Ancak fiilen herhangi bir isyan girişimi ortada yokken, ayrıca bu yönde herhangi bir emare de söz konusu değilken, “isyan edebilir” düşüncesiyle şehzadelerin katledilmesinin bağy konusundan öte gerekçelerle izah edilebilecek bir mesele olduğu değerlendirilmiştir.⁸⁹⁹

Tanzimat sonrası kanunnâmelerin ilk ikisinde “*sâî bi’l-fesâd*” ifadesiyle bağy ile ilişkilendirilebilecek; ayrıca “*bağy ve isyana teşvik*” tabiriyle isyana sözlü teşvik; ilaveten “*fiilen olduğu halde bir kimseyi veya bir takım adamları bağy ve isyana davet etmek ve onlara esliha ve barut vermek gibi şeylere tasaddî edecek olduğu takdirde*” ifadesiyle de isyan eyleminin fiili başlangıç aşamasını kapsayan hükümler

⁸⁹⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, 1/328; Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı*, 1/228.

⁸⁹⁸ Bu tartışmalar için bk. Ekinci, “Osmanlı Hukukunda Şehzade Katli”, 100-106; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl* (Ankara, Phoenix Yayınevi, 2017), 36-114.

⁸⁹⁹ Ekinci, “Osmanlı Hukukunda Şehzade Katli”, 100-106; Bahadıroğlu, *Osmanlı’da Şehzade Katli*, 77-85.

bulunmaktadır.⁹⁰⁰ Bu bağlamda, henüz eyleme dönüşmemiş ve fakat sözlü olarak hazırlık ya da teşvik aşamasını içeren isyan faaliyet veya girişimleri için bir seneden beş seneye kadar fesâdının derecesine göre kürek cezası, ayrıca hem başlatılan ve ilk aşamasının icra edildiği fiili bir bağy eylemi hem de bu aşamada davet/propaganda yapılması ve iştirakçilere silah sağlanması türden eylemler için idam cezası öngörülmüştür.⁹⁰¹ Bu aşamadaki eylemler için fıkıh kitaplarında hapis cezası öngörüldüğü⁹⁰² dikkate alındığında, kürek cezasının da bir tür hapis cezası olduğu değerlendirildiğinde, hapis cezası uygulamasının fıkıh kitaplarıyla örtüştüğü ancak idam cezasının fıkıh kitaplarındaki hükümlerden bağımsız bir çerçevede ele alınması gerektiği söylenebilir.

Tanzimat döneminin 1858 tarihli son Ceza Kanunnâmesinde ise isyana dair hükümler daha net ifadelerle vaz edilmiştir. Bu kapsamda, devlet yönetimine karşı vaki olan isyan eylemine teşvik ederek liderlik yapan veya azmettiren ya da örgüt kuran ve isyana girişen kimseler kanun maddesine konu edilmiş ve cezaları idam olarak belirlenmiştir. Ancak örgüt lideri olmayıp da örgüt üyesi sıfatıyla yakalanan isyancılar için işledikleri suçun niteliği ve örgütteki rollerinin derecesine göre ya müebbet veya süreli kürek cezası öngörülmüştür. Ayrıca isyan amacıyla kurulan örgütün üyeleri, fiilen isyana başlamadan hazırlık aşamasında yakalanmışlarsa, müebbet sürgün cezası ile cezalandırılırlar. Örgüt üyeleri sadece sözlü plan yapmış, hazırlık aşamasına geçmeden yakalanmışlarsa hapis cezasıyla tecziye edileceklerdir.⁹⁰³ Bu çerçevede takdir edilen hapis cezasının fıkıh kitaplarıyla örtüştüğü, idam cezasının ise fıkıh kitaplarındaki hükümlerden bağımsız bir çerçevede icra edildiği anlaşılmaktadır.

Tanzimat sonrasında tedvin edilen kanunnâmelerde isyana dair yer verilen ilgili kanun maddesi hükümlerine istinaden infaza konu olan somut bir olaya, bu çalışmanın hazırlanışı esnasında rastlanılmamıştır.

Sözü edilen kanun maddelerinin fıkıh kitaplarında yer verilen isyan içerikli hükümlerle önemli ölçüde örtüştüğü kanaatine varılmıştır. Bununla birlikte doğrudan

⁹⁰⁰ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 812, 823.

⁹⁰¹ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 812, 822-823.

⁹⁰² Simâvî, *et-Teshîl*, 3/473; Rûmî, *Müştemilü'l-ahkâm*, (Yeni Cami, 00570), 105a; Timurtâşî, *Minehu'l-gaffâr*, (Yeni Cami, 00433), 276a.

⁹⁰³ Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, 843-844.

idam cezasının “isyancıların yeniden güçlenerek devlet için sürekli tehlike teşkil ettikleri” düşüncesinden hareketle ele alındığında teorik hükümle uyum arz ettiği, aksi takdirde siyaseten katl müessesesi kapsamında uygulanan bir ceza olduğu değerlendirilmiştir. Müebbet hapis ve sürgün cezaları ise fıkıh kitaplarında yer almayan hükümlerdir.

5. SONUÇ

Osmanlı Dönemi Fıkıh-Hukuk Literatüründe Devlete İsyan (Bağy) Suçu adlı bu tez çalışmasında bağy konusu, Osmanlı Devleti'nin egemenlik sürdüğü zaman diliminde hukuk kaynağı olarak kullanılan fıkıh eserleri, kanunnâmeler ve fetvalar üzerinden ele alınarak incelenmiştir. İncelemeye konu fıkıh ve fetva kitapları Hanefi mezhebi eksenlidir. Bu çerçevede elde edilen sonuçlar, bağyin tanımı ve mahiyeti, vukuu halinde devletin tutumu ve yetkililerce alınması gereken tedbirler, isyan esnasında ve sonrasında isyancılara nasıl davranılacağı, isyan sırasındaki çeşitli eylemler ve davranışlara ilişkin hukuki hükümler etrafındadır.

Bağy konusunun, Osmanlı dönemi fıkıh-hukuk literatüründeki yerinin tespit edilmesini amaçlayan bu çalışmada ulaşılan sonuçlar aşağıda tadat edilmiştir:

1) Yönetime karşı isyan, İslam tarihinde bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tarihi sürecin önemli bir parçası olan Osmanlı Devleti döneminde de çeşitli gerekçelerle isyana başvurulduğu bir vakıadır. Bu duruma bağlı olarak isyan, döneme ait fıkhi ve hukuki belge mahiyeti taşıyan fıkıh kitapları, fetvalar ve kanunnâmelerde, önemli bir konu olarak kendine yer bulmuştur.

2) Bağy sözcüğü, “haktan ayrılmak” ve “haksızlık etmek” temel anlamlarından hareketle, haksızlık içeren her türlü eylem için kullanılmaktadır. Fıkıh kitaplarında yapılan açıklamalardan hareketle ise bağy, “herhangi haklı bir gerekçe söz konusu değilken meşru devlet başkanının görevden uzaklaştırılması, bu suretle de yönetimin haksızca ele geçirilmesi ya da devletin egemenliği altında bulunan bazı bölgelerde, merkezi otoriteden bağımsız yeni bir yönetim tesis edilmesi amacıyla gerçekleştirilen isyan eylemi” anlamıyla terimselleşmiştir. Bu tespitten hareketle devletin varlığına ve egemenliğine yönelik olmayan veya yönetime müdahale amacı taşımayan eşkıyalık faaliyetleri, kelimenin kök anlamı nedeniyle “bağy” olarak adlandırılacak olsa bile teknik ve terimsel anlamda “bağy” olarak görülemeyecektir.

3) Bugüne kadar yapılmış olan “bağy” konulu çalışmaların çok önemli bir kısmında “bağy” kavramı “devlete isyan” olarak çevrilmekte ve bu terkipte ele alınmaktadır. Bu durumun, Fransız devrimi öncesindeki devlet algısı ile devrim sonrası dönemde devletin nasıl tanımlandığı hususuyla doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Bu bağlamda, Fransız devrimine kadar hemen tüm dünyada devlet ile devlet yöneticisi

(kral/sultan/padişah) arasında doğrudan egemenlik ve mülkiyet alakası bulunması, bir başka ifadeyle devletin, yönetici(si)nin mülkü olarak telakki edilmesi, bu durumun bir tezahürü olarak Osmanlı döneminde de devletin, padişahın/hanedanın mülkü olarak görülmesi nedeniyle devlet yöneticisine yönelik her türlü kötülük devlete yapılmış kabul edilmiştir. Sözü edilen bu algının ortaya çıkardığı realite nedeniyle, çeşitli gruplar tarafından aslında hükümetin ya da sultanın değiştirilmesi amacıyla başlatılan isyan hareketleri, devlete yönelik bir hareket olarak telakki edilmiş ve “devlete isyan” olarak adlandırılmış olmalıdır. Bu isimlendirmenin zihni arka planında devlet-hükümet ayrımı bulunmamakta, her iki terim de aynı anlamda kullanılmaktadır. Dolayısıyla da bağy teriminin anlam çerçevesi “devlete isyan” veya “devlet başkanına isyan” ya da “hükümete isyan” şeklinde bir ayırma tabi tutulmadan ele alınmış, her türlü bağy eylemine “devlete isyan” denilmiş ve bu haliyle de günümüze ulaşmıştır. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda bağy teriminin, “devlete isyan” olarak çevrilmiş ve bu terkiplle ele alınmış olması bu kabulün bir neticesi olarak değerlendirilebilir. Oysaki konuya ilişkin teorik anlatımlar ve fetvalar ile bu noktada vaki olan tarihi hadiselerden hareketle bağy “devlete isyan”, “devletin ele geçirilmesine dönük isyan”, “devlet başkanına isyan” veya “hükümete isyan” şeklinde sınıflandırılabilir. Devletin tüm unsurlarıyla yıkılmasına dönük eylemler ile egemenlik sahasındaki topraklarda merkezi otoriteden bağımsız yeni bir yönetim kurulması amacıyla gerçekleştirilen hareketlerin “devlete isyan”; devlet egemenliğini elinde bulunduran öz ve merkezi iradenin, bir başka ifadeyle odak noktasının değiştirilmesi, bu suretle de devletin yapısal niteliğine dönük türden bağy eylemleri “devletin ele geçirilmesine dönük isyan”; sadece devlet başkanının görevden uzaklaştırılmasını hedefleyen kalkışmaların “devlet başkanına isyan”; hükümet üyelerinin yönetimden el çektilmesi gayesiyle yürütülen faaliyetlerin de “hükümete isyan” olarak adlandırılabilceği değerlendirilmiştir.

4) Bireysel ya da etkin sayısal çoğunluğa ulaşmayan, ayrıca devlet yönetim kademesi için tehlike teşkil edemeyecek nitelikte olan girişimler bağy olarak ele alınamayacak, sıradan bir protesto eylemi olarak görülecektir. Dolayısıyla silahlı mücadele yürütülmesi gibi ciddi tepkiler verilmesine gerek olmayacaktır. Ayrıca herhangi bir gerekçeye dayanmayan eylemler, eşkıyalık veya hırsızlık faaliyeti gibi değerlendirilecektir. Bununla birlikte devlet başkanının ya da yönetim kademesi

mensuplarının haksız ve/veya zalimane tutum ve davranışlarından dolayı vaki olan başkaldırı hareketi haklı bir protesto olarak değerlendirilecektir. Osmanlı döneminde, maruz kaldıkları haksızları dile getirmek amacıyla bir araya gelen ulema nümayişi (Fatih Camii Vakası), bu duruma örnek olarak zikredilebilir.

5) Zimmî halk kesimince başlatılan isyan hareketleri “bağy” kapsamında ele alınmamakta, harbî kesimin savaş açması gibi görülmektedir. Böyle bir durumda zimmî vatandaşlar ehl-i harp muamelesine maruz kalacaklardır. Yani bu mahiyette vaki olan bir eylem, bağy kategorisinde değildir. Müslümanlar tarafından başlatılan isyana iştirak eden zimmîler ise bâğî müslümanlar gibi değerlendirilecektir. Bir başka ifadeyle zimmî isyanı söz konusu olduğunda, yaşanacak gelişmeler ve hukuki netice, bağyin müslümanlarca girişilen isyan eyleminin vukuu anındaki ve sonrasındaki gelişmelerden farklılık arz etmektedir. Osmanlı döneminde meydana gelen müstakil zimmî isyanlarına dair hazırlanan fetvalarda, harbî hükümlerine yer verilmektedir. Öte yandan, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi tarafından gayrimüslim kabul edilen Kızılbaş isyanına dair verilen bir fetvada, isyancılar için “bâğî” ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu ifadenin, o dönemde isyancılar için yaygın kullanım olması nedeniyle ve teknik detaylardan azade bir şekilde “isyancı” anlamında tercih edildiği, yoksa fikhi bir terim olarak zikredilmediği değerlendirilmiştir.

6) İsyanın vukuuna dair emareler belirdikten sonraki sürecin, “Silahlı Mücadele Öncesi”, “Silahlı Mücadele Esnası” ve “Silahlı Mücadele Sonrası” şeklinde üç aşamada tasnif edilmesi mümkündür. İsyancılara yönelik silahlı mücadele aşamasından önceki süreç de isyan başlamadan önce ve isyan başladıktan sonra şeklinde ayırt edilebilecektir. Devlet, sözü edilen her aşamada farklı bir tutum izleyecektir. Bu bağlamda;

a) Silahlı mücadele aşamasından öncesindeki tutum, mümkün olduğunca ilgililere zarar verilmeden isyandan vazgeçirilmesini temine odaklanmaktadır. Bu tutumun başarılı olmaması halinde silahlı mücadele aşamasına geçilecektir.

b) Silahlı mücadele dışındaki yöntemler kullanılarak isyan girişiminin sonlandırılması mümkün olmadığı noktada, artık silahlı mücadele aşamasına geçilebilecektir. İsyân vaziyeti almış gruba “saldırıya başlamaları beklenilmeksizin silahlı müdahalede bulunulabileceği” ve “saldırıya geçmedikleri müddetçe herhangi bir harekâta başlanılamayacağı” şeklinde iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Ancak

Hanefî mezhebinde esas kabul edildiği anlaşılan görüşe göre, ele geçirdikleri bölgede toplu bir güç oluşturmaları halinde, fiilen saldırıya başlamış olmasalar bile içinde bulundukları toplu güç halinin saldırı anlamı taşıdığı değerlendirilerek, ayrıca telafisi güç veya imkânsız neticelere mahal vermemek amacıyla (saldırı beklenilmeksizin) devlet güçleri isyancılara karşı silahlı mücadele başlatabilecektir. Osmanlı fetvalarında da bu görüşün esas alındığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Osmanlı döneminde, bu hükme gerekçe olarak ileri sürülen “telafisi güç veya imkânsız neticelere mahal vermemek” argümanını destekleyen örnekler tespit edilmiştir. Bu noktada Genç Osman iktidarına dönük isyan ile Patrona Halil isyanı ele alınabilir. Sözü edilen hadiselerde, yönetimin zamanında ve yeterli ölçüde tepki gösterememesi nedeniyle, teşebbüs edilen isyanlar başarıya ulaşmıştır. Bu fiili örnekler, Hanefî mezhebinin mezkûr görüşünü ön plana çıkarmaktadır.

Devlet başkanının isyanın bastırılması için halktan destek istemesi ve isyancılardan barış yapılması yönünde talep gelmesi, silahlı mücadele aşamasının olası parçalarındandır. Halkın devlete destek vermesi sorumluluktur. Sulh talebi ise kamu yararı varsa uygun görülür. Aksi halde isyancılara yönelik başlatılan operasyon tamamlanır.

Silahlı mücadele aşamasında dikkat edilmesi ve önem gösterilmesi gereken bir husus da “tefrîku’l-cem” konusudur. Yani, etkisiz hale getirilmelerinden sonra isyancı gruba karşı yürütülen silahlı müdahalenin sonlandırılması gerekmektedir. Gereği ve yeteri kadar müdahaleyi öngören bu tutum, bâğîlerin müslüman olmaları nedeniyle gösterilen bir hassasiyet olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca silahlı mücadelenin devlet lehine sonuçlanması, bir başka ifadeyle girişilen isyanın, isyancılarca belirlenen amaca ulaşma olasılığının ortadan kalkması, bu noktada belirleyici bir diğer unsur olmalıdır.

Silahlı mücadele sürecinin son aşamasında ele alınabilecek, belki silahlı mücadele sonrasına da sarkabilecek bir husus da rehinelerle ilgili hükümlerdir. Rehinelerin can güvenliği karşılıklı sorumluluk olmakla beraber, isyancıların bu esasa riayet etmeyerek rehineleri öldürmesi halinde mütekabiliyet söz konusu olamayacaktır. Yani böyle bir durumda, devlet de elindeki rehinelerin öldürülmesi cihetine gidemeyecektir.

c) İsyân bastırılıp devlet güçlerinin galip gelmesinin ardından çözülmesi gereken bazı problemler ya da ortaya çıkan tabloda cevap verilmesi gereken bazı sorular bulunmaktadır:

Silahlı mücadelenin ardından karşılaşılan ilk sorun, yaralı, kaçan ve esir isyancılara nasıl davranılacağı hususudur. Bu noktada, yeniden güçlenip devlet için bir daha tehlike teşkil etmeleri olasılığı bulunması halinde, yaralı, kaçan ve esir isyancılar öldürülebilecektir. Böyle bir ihtimal yoksa “katl” uygulaması cihetine gidilmeyecektir. Devlet başkanı durum değerlendirmesi yaparak isterse esirleri serbest bırakabilecek isterse de hapsedebilecektir.

Osmanlı uygulamasında ise fetvaya konu birçok bağı hadisesinde, isyanın bastırılmasının ardından isyancıların öldürüldüğü görülmektedir. Anılan dönemde isyanın sıklıkla başvurulmuş bir eylem olduğu dikkate alındığında, ayrıca zaman zaman affedilen isyancıların tekrar isyana kalkıştıkları göz önünde bulundurulduğunda, bu uygulamanın “isyancıların devlet için yeniden tehlike teşkil etmesi” olasılığı üzerinden ele alınması gerektiği mütalaa olunmuştur.

İsyanın bastırılmasının ardından isyancıların aileleri; eşleri, çocukları ve diğer yakınları esir edilemeyecektir. Silahları ile bineklerinin, sadece isyanın bastırılması süresince devlet güçleri tarafından kullanılabilir olması dışında, isyancıların sahip oldukları mallara el konulması yönünde bir tasarruf da caiz görülmemektedir. Nitekim Şeyh Bedreddin isyanının bertaraf edilmesinin ardından, isyancı elebaşı için “kanı helal, malı haram” şeklinde bir fetva hazırlanmıştır. Bu tutumun sözü edilen hükümden neşet ettiği açıktır. Bir diğer fetva ise mezkûr hükmün aksini havi bir içeriğe sahiptir. Sancak Vakasında isyancılarla ilgili hazırlanan fetva “*isyancıların mallarının helal olduğu*” şeklinde bir hüküm içermektedir. Bu hüküm isyanın bastırılması esnasında öldürülmüş olan bağîlerin geriye bıraktıkları mallarla ilgiliyse, bu durumda “helal” hükmünün şartlar gereğince caiz olabileceği düşünülmektedir. İsyancıların mallarının kötü niyetli ve/veya devlet aleyhinde olan kimselerce kullanılma ihtimali, mirasçılarının bulunmaması veya mirasçılarının da isyan davası gütmesi gibi durumlarda, müsaderenin uygunluğuna mani bir durum bulunmadığı mülhaza edilmektedir. Ancak isyancıların mirasçıları bulunmakta ve bu kişilerin devlet aleyhine faaliyet yürütme veya isyan davasını devam ettirme gibi bir niyet ya da düşüncelerine dair bir kanıt yoksa bu durumda fıkıh kitaplarında zikredilen

“isyancıların mallarına el konulamaz” hükmünün işletilmesi gerektiği mütalaa olunmaktadır.

İsyancılar tarafından ele geçirilmiş olan bir şehirde görevli hâkim, isyanın bastırılmasının ardından devlet tarafından yeniden atanmadıkça görev yapamayacaktır. Bununla birlikte, isyancıların egemen olduğu süre zarfında isyancı bir hâkim tarafından verilen mahkeme kararları iptal edilmesi esas görüş olmakla birlikte, adil bir hâkim tarafından değerlendirilmek suretiyle uygun olup olmadığına karar verilebileceği ve uygulanabileceği de belirtilmektedir.

Bir bâğînin kendi gibi bir bâğîyi öldürdüğüünün isyan sonrasında anlaşılması durumunda katile kısas uygulanmaması, isyan ortamının kaosu gerektirdiği ve ilgili eylemin haddi zatında mubah bir eylem olması gerekçelerine bağlanmaktadır. İsyancıların ele geçirdiği ve devlet yasalarının pasivize edilerek otoritesinin kesintiye uğradığı bölgede, isyancı olmayan bir vatandaşın kendi gibi adil bir vatandaş öldürdüğüünün ortaya çıkması durumunda, katile kısas uygulanmayacaktır. Bu noktada devlet yasalarının devre dışı kalması nedeniyle, kısas hükmünün hukukilikten yoksun kaldığı yönünde bir değerlendirilmeyle hareket edildiği düşünülmektedir.

İsyancıların hâkimiyeti esnasında bir bâğîyi öldüren devlet yanlısı bir vatandaşın sorumlu tutulamayacağı ise açıktır. Ayrıca isyan esnasında öldürülen ehl-i adl vatandaşlar şehit sayılmaktadır. Hatta naaşlarına şehit muamelesi yapılacak, bu suretle de yıkanmayacak, cenaze namazları kılındıktan sonra üzerlerindeki kan ve kanlı elbiseleriyle defnedileceklerdir. Bâğîlerin cesetleri ise yıkanıp kefenlenecek ancak cenaze namazları kılınmadan gömülecektir. Bu uygulamanın, isyancılarca girişilen eylemin kötü, çirkin ve kabul edilemez olduğuna dikkat çekilmesi amacı taşıdığı düşünülmüştür. Osmanlı döneminde vaki olan bağy eylemlerine ilişkin hazırlanan fetvalarda, bu hususlara açıkça yer verilmektedir.

İsyanın bastırılmasının ardından idam edilen isyancı elebaşlarının kafalarının kesilerek teşhir edilmesi uygulaması, fıkıh kitaplarında “mekruh” hükmüyle yer almaktadır. Ancak Osmanlı döneminde bu şekilde bir uygulamanın cari olduğu görülmektedir. Her ne kadar kafa kesme uygulamasının keraheti esas olsa da isyan düşünce ve niyeti taşıyan kimselere gözdağı verilmesi amacıyla cevazına fetva verildiği de anlaşılmaktadır. Sık sık isyana başvurulduğu dikkate alındığında Osmanlı

dönemine ait mezkûr uygulamanın bu bağlamda ele alınmasının mümkün olduğu değerlendirilmiştir.

7) İsyancılara yönelik cezai yaptırımların mahiyetine, fıkıh eserlerinde bağye dair yapılan açıklamaların bütüncül bir şekilde incelenmesi neticesinde ulaşılmıştır. Bu çerçevede, başlattıkları isyanı terk eden isyancılar için söz konusu eylemlerinden dolayı herhangi bir ceza tayininde bulunulmadığı neticesine rahatlıkla ulaşılabilir. Ayrıca, isyanın devlet güçlerince bastırılması ve bâğîlerin bertaraf edilmesinin ardından, isyancılara mutlak anlamda cezai yaptırım uygulanmasına dair bir bulguya da rastlanmamıştır. Bununla birlikte isyan sırasında ve sonrasında farklı koşullarla infazı söz konusu olan çeşitli cezalardan ve/veya uygulamalardan bahsedildiği görülmektedir. Bu çerçevede ilk uygulama, isyancıların isyan esnasında öldürülmeleridir. Bu tutum, yargısal bir merci tarafından kurala bağlı olarak verilen bir hükmün neticesinde infaz edilen bir uygulama olmayıp cereyan eden silahlı mücadelenin tabii bir sonucudur ve fiili bir durumdur. Bir diğer öldürme uygulaması da esir, yaralı ve kaçan isyancılar için söz konusudur. Ancak bu hüküm de mutlak değil, isyanın bastırılmasının ardından yaralı halde bulunan, esir edilen ve/veya kaçan bâğîlerin tekrar güçlenecekleri, bu suretle de devlet için yeniden tehlike teşkil edecekleri ihtimaliyle kayıtlıdır. Eserlerde bu husus, ihtilafa mahal konular arasında ele alınmıştır. Nitekim mezkûr hüküm Hanefî mezhebinde esas kabul edilmekte ve fakat diğer üç mezhep, yaralı ve kaçan isyancıların öldürülmelerini her hal ve şartta caiz görmemektedir. Devlet güçlerinin elinde bulunan esirlerin hapsedilmeleri -ta'zîr niteliğinde- cezai bir diğer seçenektir ki eylemlerine devam eden diğer isyancılara gözdağı amacı taşıyan bir yönü de bulunmaktadır. Bununla birlikte, bir daha isyana kalkışmayacaklarına dair bir değerlendirme yapılarak serbest bırakılmaları da bir diğer seçenektir. Esirlerin öldürülmesi, isyanın devam ettiği esnada infaz edilecek olan bir uygulama olup isyan halinin sonlandırılmasını temin amacına/maslahatına dönüktür. Ancak bu hüküm, mezkûr yönüyle Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde yer almamaktadır. Sözü edilen ölüm ve hapis uygulaması dışında, isyan hazırlığı yaptıkları tespit edilen kimseler de hapsedilebileceklerdir.

8) İnceleme konusu Hanefî eserleri ile Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin temel fıkıh kitaplarında, doğrudan bağy eylemi tarif edilmemiş, bunun yerine bâğîlerin

tanımlanmasıyla kavramın da tanımlandığı düşüncesiyle hareket edildiği değerlendirilmiştir.

9) Hanefiler dışındaki üç mezhebin bağye dair tanım ve izahları esnasında Hanefilerden farklılık arz eden diğer bazı noktaların dikkat çektiği, bu noktada ilk göze çarpan hususun “sorumlulukların yerine getirilmemesi suretiyle gerçekleştirilen isyan” anlamındaki “men-i hak” kavramı olduğu, Hanefi fıkıh eserlerinde yer almayan bu kavramın, diğer üç mezhebe ait fıkıh eserlerinde zikredildiği tespit edilmiştir. Böylesi bir bu tutuma bağlı ortaya çıkan tabloya “pasif isyan” denilebileceği düşünülmektedir.

10) Öte yandan Hanbelîlerin, bağy konusunun kendisine dayandırıldığı Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetinden, detaylı ve doğrudan somut çıkarımlar yaptığı saptanmıştır. Bu çerçevede “bâğîlerin imandan çıkmadıkları/mümin oldukları”, “kendileriyle savaşılmamasının vâcip olduğu”, “isyanı terk etmeleri halinde kendileriyle savaşmaktan vazgeçileceği”, “isyanın bastırılması esnasında vaki olan öldürme ya da yaralamalardan dolayı sorumluluk söz konusu olmadığı” ve “uhdelerinde bulunan sorumlulukların gereğini yerine getirmeyen kimselerin ayetin kapsamına dâhil olduğu” şeklinde detaylı çıkarımlara yer verildiği müşahade edilmiştir. Hanefî ve Şâfiî kaynaklarında da bu ayete yer verildiği görülse de zikredildiği çerçevede detaylı yorumlara rastlanılmamıştır.

11) Bağyin oluşum şartlarından olan “güç sahibi olmak” şartı Hanefilerde “mene‘a/مَنَعَةٌ”, Şâfiîlerde ise “şevket/شَوْكَةٌ” kavramıyla ifade edilmektedir.

12) İnceleme konusu Osmanlı dönemi fıkıh eserlerinde bağy konusunun anlatımı esnasında izlenen yönteme dair de tespitlerde bulunulmuştur. Bu bağlamda, döneme ait eserlerde, Hanefi mezhebinin mutemet kaynaklarında benimsenen yöntem çerçevesinde bağy konusuna da yer verilmiştir. Osmanlı öncesi eserlerde -genellikle- detaylı ve delillerin serdedilmesiyle işlenen konular, Osmanlı döneminde kaleme alınan metin türü ve muhtasar şerh türü eserlerde ihtisar edilerek ele alınmıştır. Bu bağlamda metin türü eserlerin karakteristik özelliklerine uygun olarak veciz ifadeler kullanılmış, ayrıntıya girilmemiş, çoğunlukla delillere yer verilmemiştir. Ayrıca inceleme konusu her bir eser, bağy ile ilgili hükümlerin tamamını içermemektedir. Eserin kaleme alındığı dönemde bağy bağlamında öne çıkan gündem, müellifin, yaşadığı zaman diliminde vaki olan bağy hadiselerinden hangi noktada ve ne ölçüde etkilendiği ya da kendince daha önemli gördüğü hususları esere alma düşüncesi ve

eserin mümkün olduğunca ihtisar edilerek tamamlanma çabası gibi nedenlerin, bu noktada etkili olması muhtemeldir. Şerh türü eserlerde ise konu nispeten detaylandırılmakla birlikte, metinde yer verilen ana çerçevenin dışına genelde çıkılmamıştır. *Reddū'l-muhtâr* isimli haşiyede üzerine yazıldığı *ed-Dürrü'l-muhtâr* esas alınmakla beraber, ilişkili farklı konulara da temas edilmiştir. Ayrıca konunun anlatımı esnasında Osmanlı öncesi döneme ait eserlere oldukça sık müracaat edilmiş, bu bağlamda bazı eserler adres gösterilmiş, bazılarında alıntılar yapılmış ya da istifade edilmiştir.

13) Eserler arasındaki mukayese neticesinde bağye dair anlatımların hem içerik hem de üslup bakımından örtüştüğü ve farklılık arz ettiği noktalar tespit edilmiştir.

Eserlerin birbirleriyle benzeşen veya örtüşen noktaları şunlardır:

Bağy ile ilintili temel nitelikli meselelere hemen bütün eserlerde yer verilmektedir. Bu husus eserlerin örtüşen yönü olarak ele alınabilir. Bu cümleden olmak üzere, bâğîler üzerinden bağyin tanımı, isyanın bastırılmasına destek amacıyla devlet başkanı tarafından yapılan çağrı (da‘vetü’l-imâm), isyancıları içinde bulundukları isyan haline iten nedenlerin/şüphelerin giderilmesi için devlet başkanına düşen sorumluluk (keşfü’ş-şüphe), isyancılara yönelik silahlı mücadele/müdahale (kıtâl/mukâtele), yaralı ve kaçan isyancıların takip edilerek etkisiz hale getirilmesi (ichâz ve teb‘), isyancıların zürriyetlerinin/ailelerinin esir edilmesi (seby’ü-zürriyet), isyancılara ait mallara el konularak paylaşılması (taksîmü’l-emvâl), isyancılara ait silah ve bineklerin kullanılması, isyan ortamında taraflara mensup kimselerin birbirlerini öldürmeleri halinde tazmin sorumluluğu, aralarında mirasçılık ilişkisi bulunan kimselerin isyan ortamında birbirlerini öldürmeleri durumunda ortaya çıkan hükümler ve bu konularla irtibatlı açıklamalar, *Câmiu’l-fusûleyn* ve *Müsîfetü’l-hükkâm ale’l-ahkâm* dışındaki bütün eserlerde yer almaktadır.

Bu konuların anlatımı esnasında ya aynı ya da çok yakın bir dil ve üslup tercih edilmesi de eserler arası benzerlik arz eden bir nokta olarak zikredilebilir.

Mukayese neticesinde, özellikle muhteva bağlamında eserler arası farklılıklar da tespit edilmiştir. Bu çerçevede;

“Fitne ehline silah satılması” yönündeki hüküm *Câmiu’l-fusûleyn* ve *Müsîfetü’l-hükkâm* ile *et-Teshîl* dışındaki bütün eserlerde zikredilmektedir.

Müştemilü'l-ahkâm'da ayrıca, -bütün eserlerde yer verilen mezkûr on temel konu ile fitne ehline silah satılması konusu dışında- bir grubun silah satın aldığı ve isyan için tatbikat yaptığı, bu suretle de isyana hazırlandıklarına dair devlet başkanı/devlet yetkililerine bilgi ulaşması halinde alınacak tedbirler, fiilen harekete geçilmemiş olmakla birlikte henüz düşünce aşamasında olduğu anlaşılan isyan planına karşı devletin tutumu, fitne döneminde ortaya çıkan karışıklıktan uzak durulması gerektiği, bağy sayılacak ve sayılmayacak eylem türleri, isyanın bastırılması mücadelesine iştirak edilmesi yönündeki daveti üzerine devlet başkanına destek verilmesinin gerekliliği, esasında müslüman olan isyancılarla silahlı mücadelenin meşruiyetine Hz. Ali'nin uygulamalarının dayanak gösterilmesi, isyancılara ait malların/eşyaların korunması ve sahiplerine iadesi, ele geçirdikleri şehirlerde isyancılar tarafından vergi toplanması konularına yer verilmektedir.

Tenvîrü'l-ebşâr'da -yine temel on konu ile fitne ehline silah satılması konusu dışında- *Müştemilü'l-ahkâm*'da yer verilen meselelerden sadece “isyancılara ait malların/eşyaların korunması ve sahiplerine iadesi” konusu işlenmekte, ancak bu konular dışında, başka eserlerde yer verilmeyen çeşitli konulara da temas edilmektedir. Bu bağlamda, isyancıların silah bırakma talebi, rehinelere ilişkin hükümler, esir alınan isyancılarla ilgili devlet başkanının takdiri, isyancılara karşı yürütülen silahlı mücadelede kullanılabilecek teçhizat, öldürülmesi caiz olmayan isyancılar, isyancı elebaşlarının kafalarının kesilerek teşhiri şeklinde farklı konulara dikkat çekilmektedir.

İsyanın bastırılmasına destek verilmesi amacıyla devlet başkanı tarafından yapılan çağrıya icabet edilerek devlet güçleriyle beraber isyancılara karşı mücadele edilmesinin gerekliliğine dair hüküm de, sadece *Müştemilü'l-ahkâm* ile *Tenvîrü'l-ebşâr*'da yer almaktadır.

Bir grubun isyan hazırlığı yaptığı yönünde bir bilginin devlet başkanına/yetkililerine ulaşması halinde alınacak tedbirler konusu da sadece *et-Teshîl* ile *Müştemilü'l-ahkâm*'da geçmektedir.

Müştemilü'l-ahkâm ile özellikle *Tenvîrü'l-ebşâr*'da, bağy bağlamında diğer eserlerden farklı olarak işlenen mezkûr konuların, anılan bu eserleri diğerlerine nispetle daha özgün kıldığı söylenilebilecektir. *et-Teshîl* de bu bağlamda ele alınabilir.

Mufassal şerh türü eserlerde, yukarıda serdedilen hususlara ilaveten ilişkili başkaca konulara da yer verilmektedir. Muhteva ve üsluba dair serdedilen farklılıklar dışında, dikkat çeken başka farklılıklar da saptanmıştır. Bu kapsamda ise;

Bağy girişiminde bulunan grubun “güç sahibi olması” anlamını ifade eden “mene‘a” kavramı, inceleme konusu şerh türü eserlerden sadece *Mecmau’l-enhur* ve *Reddü’l-muhtâr*’da yer almaktadır. Bağyin ve bâğîlerin tanımı için oldukça önemli olduğu anlaşılan bu unsurun eserlerde açıkça zikredilmemesinin dikkat çekici olduğu söylenebilir. Ya da “tegallüp” kavramının bahsi edilen anlamı içerdiği düşüncesiyle sarahaten zikredilmesine gerek duyulmamıştır.

“Bağy eylemine dayanak olarak ileri sürülen haklılık iddiası/gerekçe” anlamı taşıyan ve bağy suçunun oluşumu için gerekli görülen unsur ilgili eserlerde “te’vil” kavramıyla zikredilirken, *Mecmau’l-enhur* ile *ed-Dürrü’l-müntekâ*’da “şüphe” kavramıyla ifade edilmiştir. Bu farklılığın, aynı anlamın farklı lafızla ifade edilmesi dışında başka bir ayrıntı/mülâhaza içermediği değerlendirilmiştir.

Reddü’l-muhtâr’da, inceleme konusu diğer eserlerden farklı olarak isyancıların gayrimüslim (zimmî) halk kesiminden olması haline ilişkin hükümlere yer verilmektedir. Bağy suçunun oluşum şartlarında “müslüman olma” şartı zikredilmekle birlikte, isyancıların gayrimüslim halk kesiminden olabileceği hususuna vurgu yapılmasının dikkat çektiği söylenebilir. Bu noktada gayrimüslimlerin isyanına karşı devletin tutumu ile müslümanlar tarafından vuku bulan isyana karşı devletin takınacağı tavır ve neticesinde ortaya çıkan/çıkacak olan ilgili hukuki hükümler arasındaki farka işaret edilmek istenmiş olmalıdır. Ayrıca bağy için gerekli görülen unsurlar arasında “müslüman olma” şartının zikredilmesi, Hucurât sûresinin dokuzuncu âyetinde “bağy” kökünden türemiş fiillere yer verilmesinden kaynaklıdır. Zira bu âyette zikredilen olaya konu taraflar iki mümin grup olarak anlatılmaktadır.

İsyana teşebbüs eden gruba devlet başkanı tarafından yapılan “vazgeçme” çağrısına isyancılar tarafından olumlu karşılık verilmesi durumunda, devlet başkanının ya da güçlerinin isyancılarla ilgili nasıl bir tavır takınacağına dair *Mecmau’l-enhur* dışındaki eserlerde herhangi bir açıklama yapılmaması ve doğrudan isyana devam edilmesi haline ilişkin hükümlere geçilmesi, dikkat çeken bir diğer farklılıktır. İsyandan vazgeçilmesi için “çağrı” yapılması ve isyana sevk eden gerekçeler ile bu noktada zihinlerde oluşan endişelerin giderilmesine dönük çaba gösterilmesi

şeklindeki tutum ile bu tutumun esas ve öncelikli kabul edilmesinin, isyan halini terk edenlere yönelik herhangi bir yaptırım uygulanmayacağına zımnen delalet ettiği düşüncesiyle hareket edilmiş olmalıdır. Dolayısıyla da isyandan vazgeçilmesinden sonrasına dair ayrıca ve sarahaten açıklama yapılmasına ihtiyaç duyulmadığı söylenebilir. Nitekim bu noktaya ilişkin *Mecmau'l-enhur*'da, çağrının amacının hâsıl olduğu açıkça ifade edilmekte, buradan hareketle de isyandan vazgeçilmesinden sonra isyancılar hakkında yapılacak bir işlem bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Devlet güçlerinin isyancılara yönelik silahlı mücadele başlatması noktasında *Müştemilü'l-ahkâm* ile inceleme konusu diğer eserler arasında önemli bir farklılık bulunmakta, bu farklılık isyancılara yönelik silahlı mücadele başlatılması hususundaki iki ayrı görüşü ifade etmektedir. İfade edildiği üzere Hanefilerin içinde bir grup ile diğer üç mezhep, isyancıların toplanarak bir bölgeyi ele geçirmiş olmalarını silahlı mücadele başlatılması için yeterli görmeyerek fiilen silahlı saldırıya başlamalarını gerekli kabul etmektedir. *Müştemilü'l-ahkâm*'da bu görüş esas alınmaktadır. Hanefilerin çoğunluğu ise isyancıların ele geçirdikleri bir bölgeyi karargâh edinerek orada toplanmalarını, silahlı müdahalede bulunulması için yeterli görmektedir. *Müştemilü'l-ahkâm* dışındaki eserler de bu görüşü esas kabul etmektedir. Konuya yer veren eserlerden *Mültekâ* dışındakiler, ihtilafı sadece Şâfiî mezhebi üzerinden ele alırken, *et-Teshîl*'de Hanefiler dışındaki diğer üç mezhebe topluca atıfta bulunulmuştur. *Mültekâ*'da ise mezhep dışı görüş ayrılığına hiç değinilmemiştir.

İsyancılarla mücadele yöntemi ile mücadele esnasında kullanılabilecek silahlara dair, *Tenvîrü'l-ebşâr* ve şerhi *ed-Dürrü'l-muhtâr*'da açıklama yapılmaktadır. Bu eserler ile *Minehu'l-gaffâr* ve *Reddü'l-muhtâr*'da öldürülmesi caiz olmayanlar konusuna da temas edilmektedir. Bu konularda ehl-i harbin ölçüt olarak belirlendiği görülmektedir. Sözü edilen konulara ilişkin, anılan eserlerden başkasında açıklama yapılmamaktadır.

İncelemeye konu eserlerin bir kısmında, kaçan ve yaralı isyancıların devlet için yeniden tehlike oluşturma ihtimali bulunduğu etkisiz hale getirilecekleri yönündeki Hanefî mezhebinin görüşü ile birlikte diğer mezheplerin bu konudaki farklı görüşleri de serdedilmiştir.

İsyancılara karşı yürütülen silahlı mücadelenin sınırına dair de sadece *Müştemilü'l-ahkâm* ve *Tenvîrü'l-ebşâr*'da açıklama yapılmaktadır.

Silahlı mücadele esnasında bâğîler tarafından sulh yapılması yönünde bir teklif gelmesi durumunda devletin nasıl davranacağına dair hükümlere *Tenvîrû 'l-ebâr*'da yer verilmektedir. Şerhleri *Minehu 'l-gaffâr* ve *ed-Dürrü 'l-muhtâr* ile haşiyeye *Reddü 'l-muhtâr*'da ise ilgili hükme dair kısa açıklamalar yapılmaktadır. İnceleme konusu diğer eserlerde konuya değinilmemektedir.

İsyancılara karşı başlatılan silahlı mücadele esnasında devlet güçleri tarafından ele geçirilen esirler hakkında uygulanacak hükümlerle ilgili de *Müştemilü 'l-ahkâm*, *Tenvîrû 'l-ebâr*, *Minehu 'l-gaffâr*, *ed-Dürrü 'l-muhtâr* ve *Reddü 'l-muhtâr*'da açıklama yapılmaktadır.

İsyancıların, ele geçirdikleri bölgede vergi toplamaları hususu sadece *Müştemilü 'l-ahkâm*'da, isyanın bastırılması esnasında söz konusu olan “mala zarar” konusu yalnızca *Reddü 'l-muhtâr*'da işlenmektedir.

14) İnceleme konusu eserler arasında bağy bağlamında serdedilen hükümlere dair -mezheplerin ihtilafına konu olanlar dışındaki- zikri geçen farklılıklardan “devlet güçlerinin isyancılara yönelik silahlı mücadele başlatması” noktasında *Müştemilü 'l-ahkâm* ile diğer eserler arasındaki -yukarıda zikredilen- farklı yaklaşım, icthadi bir farklılık olarak ele alınabilir. Farklılığa dair sözü edilen diğer hususlar ise konunun “ihtisar edilmiş halde serdedilme gayretinden” ya da “detaylı anlatılmasına dönük yaklaşımdan” dolayı ortaya çıkmış görünmektedir.

Söz konusu farklılıkların bir bütün halinde bu çalışmada serdedilmesi, bağy konusunun bütüncül bir görünüm kazanmasına hizmet edecektir.

15) Bağy konusunun ele alındığı bölümde, ihtilafa mahal konular bulunduğu da tespit edilmiştir. Bu meyanda, isyan için toplanmış gruba silahlı müdahalede bulunulması, yaralı ve kaçan isyancıların takip edilerek öldürülmesi, isyancılara ait silahlar ile bineklerin kullanılması, bir bâğînin kendisi gibi bir bâğîyi öldürmesi durumunda cezai sorumluluk, vâris bâğînin âdil mûrisini “haklılık” iddiasıyla öldürmesi durumunda mirasçılık hususları ihtilafa mahal konulardandır.

16) Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini sürdürdüğü coğrafyada, gerek merkez ve gerekse de taşrada, bağımsızlık amacıyla ya da sultana veya yönetim mensuplarına yönelik gerçekleştirilen isyanlar nedeniyle, dönemin hukuki mercii şeyhülislamlık makamının fetvalarına başvurulmuştur. Bağy eylemi söz konusu olduğunda fetvaya müracaat edilmesine son derece önem verildiği ve bu noktada sıklıkla aksiyon alındığı

saptanmıştır. Döneme ait fetva mecmuaları, müstakil fetva metinleri ve Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmaların bütüncül bir şekilde incelenmesi neticesinde, bağı konulu seksen sekiz fetva tespit edilmiştir.

Sultan ya da yönetim kademesi mensuplarınca alınan bu fetvaların çok önemli bir kısmı, isyancılarla silahlı mücadele yürütülmesinin meşruiyetine dairdir. Aynı zamanda bir meşruiyet kaynağı olarak isyancıların fetvaya müracaat ettiği örnekler de bulunmaktadır. Bu fetvalarda ise sultanın görevinden uzaklaştırılmasının meşruiyetine odaklanılmıştır.

17) Osmanlı Devleti'nin egemenlik sürdüğü dönemde, Tanzimat dönemine kadar yürürlükte olan/kalan kanunnâmelerde doğrudan ve açıkça bağı konusuyla ilintili bir bulguya rastlanmamıştır. Bu dönemde bağı nedeniyle ya da gerekçesiyle katli uygulaması bulunmakla birlikte, bu uygulamanın yazılı bir kanun maddesine değil de geleneksel fiili uygulamalara dayandığı anlaşılmaktadır. Ancak Fatih Kanunnâmesinde şehzade katlinin cevazıyla ilişkilendirilen bir kanun maddesinin, isyan potansiyeli taşıdığı düşüncesiyle tüm şehzadelerin katli için düzenlendiği, dolayısıyla hanedan içinden fiilen isyan edenlere evleviyetle şamil olduğu değerlendirilmiştir. Tanzimat sonrası kanunnâmelerde ise “devlete isyan”, “bağı” ve “isyan” sözcüklerinin kullanılmasıyla konuya yer verilmiştir.

18) Konuyla ilgili fıkıh kitaplarında zikredilen hükümler ile fetvalar ve kanunnâmelerde yer verilen hususların büyük ölçüde örtüştüğü, yer yer ve düşük önemde farklılıklar arz ettiği neticesine ulaşılmıştır.

Bu çalışmada bağı konusu, Osmanlı döneminin üç temel hukuk kaynağı olan fıkıh kitapları, fetvalar ve kanunnâmeler üzerinden ele alınarak incelendi. Hem eserler hem de sözü edilen fıkıh kaynakları arasında mukayese yapılarak konunun işlenmesi, çalışmayı kompleks bir yapıya büründürdü. Dolayısıyla da bağıın şer‘iyye sicil defterlerindeki izinin sürülmesine imkân kalmadı. Binaenaleyh konu bağlamında yeni donelere ve bulgulara ulaşılması olasılığı, şer‘iyye sicil defterlerinde bağı izinin takip edilmesini önemli kılmaktadır. Konunun böylesi bir noktadan ele alınmak suretiyle araştırmaya değer olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahim Efendi, Menteşzâde. *Fetâvâ-yı Abdurrahîm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, VM1536, 60.
https://portal.yek.gov.tr/works/search/full/30?key=mente%C5%9Fzade&search_key_type=3&search_form_type=ALL_FIELDS
- Afyoncu, Erhan vd. *Osmanlı İmparatorluğunda Askeri İsyanlar ve Darbeler*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 6. Basım, 2018.
- Afyoncu, Erhan. “Zeâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/162-164. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Akyol, Hasan - Kara, Erol. “Melikşah Dönemi (1072-1092)”. *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan. 89-98. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2021.
- Akyol, Hasan - Kara, Erol. “Fetret Devri (1092-1117)”. *Selçuklu Tarihi El Kitabı*. ed. Refik Turan. 99-105. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2021.
- Akalın, Adnan. *İslam Hukukunda Devlete İsyan Suçu*. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Akalın, Şükrü Haluk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Akgündüz, Ahmet. “Dürerü’l-hükkâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Akgündüz, Ahmet. “Ebüssuûd Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/365-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Akgündüz, Ahmet. “Fetâvâ-yı Ankaravî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/438-439. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Akgündüz, Ahmet. *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı-Kamu Hukuku*. 1 Cilt. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.
- Akgündüz, Ahmet. “İtkân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/4644-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Akgündüz, Ahmet. *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1986.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*. 1-11 Cilt. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.
- Akıncı, Abdulvahap. “Modern Ulus Devletlerin Doğuşu”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 34 (Aralık 2012), 61-70.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55815>
- Akman, Mehmet. *Osmanlı Devleti’nde Kardeş Katli*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1997.

- Akman, Mehmet. “Önceki Hukukumuzda İsyân Suçu”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 9/1-3 (1995), 203-222.
- Aktepe, M. Münir. “İpşir Mustafa Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/375-376. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Akyıldız, Ali. “Tanzimat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/1-10. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Altungök, Ahmet. *İslam Öncesi İran’da Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 2015.
- Ankaravî, Mehmed Emin Efendi. *Fetâvâ-yı Ankaravî*, 1-2 Cilt. İstanbul: İBB Kütüphaneleri, Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, 297.58, Bel_Arp_00020-01, 1/2-443, 2/2-435.
<https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/kitablar/550005700049000520005400095001140011500069.pdf>
- Apaydın, H. Yunus. “Kerhî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/285-287. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- Arıkan, Zeki. “1821 Ayvalık İsyanı”. *Belleten Dergisi* 52/203 (Ağustos 1988), 571-600. <https://doi.org/10.37879/belleten.1988.571>
- Atâî, Nevîzâde. *Hadâiku’l-hakâik fî tekmileti’ş-Şakâik (Nevîzâde Atâyî’nin Şakâik Zeyli)*. thk. Suat Donuk. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- Atar, Fahrettin. “Azil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/326-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Atay, Ender Ethem. “Osmanlıda Devlet Anlayışı ve Teşkilat”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 6/1 2022, 14-38.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jssh/issue/68721/1081110>
- Avcı, Casim. “Hilâfet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Aydın, H. Veli. “1821 Yunan İsyanı Sırasında Selanik Sancağı ve İsyanı Karşı Alınan Önlemler”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 33/2 (Aralık 2018), 303-334.
<https://doi.org/10.18513/egetid.502686>
- Aydın, M. Akif. *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Aydın, Mehmet Akif. “Anayasa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/153-164. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aydın, Mehmet Akif. “Hal’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/218-221. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Aydın, Mehmet Akif. “İmâmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22/203-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aydın, Mehmet Akif. “İslam Hukukunda Devlet Başkanının Tayin Usulü”. *Osmanlı Araştırmaları* 10/10 (Aralık-1999), 181-193.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oa/issue/10968/131203>
- Aykut, Nezihi. “Dâvud Paşa, Kara”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aytekin, Arif. “Bâbertî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed Rûmî el-Mısırî. *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Bahadıroğlu, Yavuz. *Osmanlı'da Şehzade Katli*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2014.
- Bâkânî, Nureddin Mahmud b. Berekât b. Muhammed. *Mecra'l-enhur ala Mültekâ'l-ebhur*. thk. Ahmed Muhammed Lûtfi Ahmed. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2021.
- Baltacı, Ali. “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Süreci Nasıl Yapılır?”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019), 371.
<https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Baltacı, Cahit. “Hâmid Efendi, Çivizâde Damadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/460-461. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bardakoğlu, Ali, “İstîlâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23/359-361. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bayrakdar, Bayram “Şeyh Bedreddin İsyanı ve Türkiye’de Mesihanik Hareketler Üzerine Kimi Düşünceler”. *Izmir Democracy University Social Sciences Journal* 5/1 (Haziran 2022) 18-56. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2366746>
- Bedir, Murteza. “Vikâyetü'r-Rivâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Beydilli, Kemal. “Tepedelenli Ali Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/476-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Beydilli, Kemal. “Vaka-i Hayriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/454-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bilge, Mustafa L. “Mustafa Paşa, Buşatlı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/344-345. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

- Bilgin, Mustafa Sıtkı. “12 Eylül Askeri Darbesinin Türk Dış Politikasına Etkisi (1980-83)”. *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İktidara Müdahaleler ve Darbeler*. ed. Selcan Koçaslan. 1/368-382. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019. <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/2023/06/19.-YUZYILDAN-GUNUMUZE-TURKIYEDE-IKTIDARA-MUDAHALELER-VE-DARBELER-SEMPOZYUMU-C-II.pdf>
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu* 3 Cilt. İstanbul: Enes Sarmaşık Yayınları, ts.
- Bıyık, Tacetdin. *Osmanlı Fetva Mecmuaları*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2022.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu’s-sahîh*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 3. Basım, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Edebü’l-müfred*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî - Mürhif Hüseyin Esed. 2 Cilt. İstanbul: Dâru’s-Semân - Mektebetü’l-İrşâd, 2021.
- Buhûtî, Mansur b. Yunus b. İdrîs. *Keşşâfü’l-kınâ‘ an (metn)i’l-İknâ‘*. 6 Cilt. Beyrut: Dâr-u Âlemi’l-Kütüb, 1983/1403.
- Busbeke, Ootgeer Giselijan Van. *Kanunî Devrinde Bir Sefirin Hâtıratı*. Ankara: İstiklal Matbaası, 1953.
- Bosworth, Clifford Edmund. çev. Hande Canlı. *Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.
- Brockelmann, Carl. çev. Neşet Çağatay. *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Boynukalın, Ertuğrul. “Makâsıdü’ş-Şerîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 27/423-427. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Boynukalın, Mehmet. “Suç”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/453-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Cebeci, İsmail. *Ceride-i İlmiye Fetvaları*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd *Tâcu’l-luga*. thk. Şihâbüddîn Ebû Amr. Beyrut: Dâru’l-fikr, 1998.
- Cezar, Mustafa. *Mufasssal Osmanlı Tarihi: Resimli-Haritalı*. 1, 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Cürcânî, Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Hanefî. *Şerhu’l-Mevâkıf*. 7-8 Cilt. İran/Kum: Menşûrâtü’ş-Şerîfi’r-Radâ, 1907.

- Çelebi, İlyas. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/245-247. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Çelik, Ahmet Faruk. “Minkârîzâde Yahya Efendi’nin Fetvalarının Fetâvâ-yı Abdürrahim Olarak Tedavüle Girişi Üzerine Değerlendirmeler”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 60 (Haziran 2021), 57-76. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1829165>
- Çeliker, Hüseyin. “İslam Hukuku’nda Devlet Başkanlığı”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/26-27 (Eylül 2008), 251-298. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188488>
- Çevik, Naci. *Klasik Dönem Osmanlı Ceza Hukukunda Devlete İsyan Suçu*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2022.
- Çöllü, İbrahim. *Devletin Kökenleri ve Gelişimiyle İlgili Teoriler*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çuluk, Sinan - Karaca, Yılmaz. *Osmanlı Arşivi’nde Şeyhülislam Fetvaları*. İstanbul: Seçil Ofset, 2015.
- Davutoğlu, Ahmet. “Devlet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/234-240. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Değirmenci, Tülün. “Geçmişin Yeniden İnşası: Târîh-i Sultân Selîm Han ve Tasvirleri”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18 (2013 Bahar), 63-82. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/620291>
- Demir, Halis. “Hanefî Fakihi Burhânüşşerîa’nın Vikâye Adlı Eserinin el-Înâye Fî Şerhi Vikâyeti’r-Rivâye Kümenati Şerhi”. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat’ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu*. ed. Hanifi Vural vd.. 1/180-204. Cilt. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları, 2018. isamveri.org/pdfdrG00477/2018/2018_DEMIRH.pdf
- Demir, Mehmet Kadri. *Kur’an’da İsyan Yakın Anlamlıları ve Nüansları*. Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013, 58.
- Demirci, İslam. *Osmanlı’da Te’lif-i Mesâil Şubesi Kuruluşu ve İslam Hukuku Alanında Yaptığı Çalışmalar*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2022.
- Demirkent, Işın. “Bizans”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/230-244. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Demirtaş, Funda. “Şehzade Mustafa’nın Öldürülmesi - Tahlilî Bir Yaklaşım”. *Bilimname Dergisi* 18 (Ocak 2010), 205-227. https://isamveri.org/pdfdrG002237/2010_18/2010_18_DEMIRTASF.pdf
- Dindar, Bilal. “Bedreddin Simâvî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/331-334. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Dûrî, Abdulazîz. *Abbâsiler Tarihi*. çev. Kasım Koç. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2020.
- Düvenci, Serhat. “Devletin Köken Teorileri Açısından Devleti Doğuran Etmenler: Çeşitli Uygarlıklar ve Topluluklar Üzerinden Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Yönetim Akademi Dergisi* 1/2 (2018), 66-93. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/528525>
- Düzenli, Pehlül. *Ma‘rûzât Şeyhülislam Ebussuûd Efendi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Düzenli, Pehlül. “Osmanlı Fetvasında “Muteber Kaynak ve “Müftâ Bih Mesele” Problemi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2003), 9-78. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/758523>
- Ebû Zehre, Muhammed. *el-Cerîme*. Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Sevinç Matbaası, 1998.
- Ekinci, Abdullah. (ed.). *İslam Tarihinin İlk Asrından Günümüze Darbeler Tarihi*. Şanlıurfa: Urfa Okulu Yayınları, 2017.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 7. Basım, 2008.
- Ekinci, Ekrem Buğra. “Osmanlı Hukukunda Şehzade Katli”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Haziran 2015), 71-83. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2896600>
- Elam, Nilgün. “Babalar ve Oğullar: IV. Andronikos Palaiologos”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 30/49 (Mayıs 2011), 29-74. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000483
- Elmalı, Hüseyin. “Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/516-517. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Emecen, Feridun. “Osmanlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/487-496. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Emecen, Feridun. “Selim I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/407-414. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Emecen, Feridun. “İbrâhim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/274-281. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Emecen, Feridun. “Ali Bey, Bulutkapan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/384-385. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Erbaş, Ali. *II. Mahmud Döneminde İşkodralı Mustafa Paşa İsyanı*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2022.

- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, Ensar Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Eroğlu, Haldun. “Osmanlılarda İktidarın Değişim Süreci ve Meşruiyet Sorunu”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 43/2 (Ocak 2003), 19-39. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2153130>
- Erturhan, Sabri. *İslâm Ceza Hukuku*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020.
- Fahmy, Khaled. *Kavalalı Mehmet Ali: Osmanlı Valiliğinden Mısır Hükümdarlığına*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020.
- Fayda, Mustafa. “Ammâr b. Yasîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fayda, Mustafa. “Ömer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/44-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Fayda, Mustafa. “Ridde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/91-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Fayda, Mustafa. “Zimmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/428-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ferrâ, Ebû Ya’lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef. *el-Ahkâmü’s-sultânîyye*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000.
- Feyyûmî, Ebû’l-Abbâs Hatîbüddehşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *Misbâhu’l-münîr fî garîbi’s-Şerhi’l-kebîr li’r-Râfîi*. thk. Abdulazîm eş-Şenâvî. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1987.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/175-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakub b. Muhammed *Kâmûsu’l-muhît*. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 3. Basım, 1993.
- Gedik, Şerif. “Fusûlü’l-İmadî’nin Osmanlı Dönemi Fetâvâ Mecmualarına ve Hanefî Fıkıh Literatürüne Katkısı”. *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 9/1 (2023 Haziran), 17-51. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2884458>
- Gedik, Şerif. “Osmanlı Fetret Dönemi Fakihlerinden Şeyh Bedreddin ve Câmiu’l-Fusûleyn İsimli Eseri”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (Aralık 2020), 365-394.
- Gencer, Fatih. “İsyana Giden Yol, Anadolu’ya Açılan Kapı: Mehmet Ali Paşa’nın Akka’yı Ele Geçirmesi”. *History Studies International Journal of History* 7/1 (Mart 2015), 65-80. <https://www.historystudies.net/dergi/tar20151277c8d.pdf>

- Gölcük, Şerafettin. “Bâkıllânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/531-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Gölcük, Şerafettin. “el-Müsâyere”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/81. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 12. Basım, 2020.
- Gözübenli, Beşir. “Hâkim eş-Şehîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/195-196. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gül, Abdulkasım. “Patrona İsyanı ve Yeniçeriler: Dört Gözle Beklenen İhtilalin Osmanlı Tahtının Kâbusuna Dönüşmesi”. *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 27/52 (Ağustos 2022) 71-126. <https://doi.org/10.20519/divan.1003243>
- Gümüş, Sadreddin. “Cürcânî, Seyyid Şerîf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/134-136. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gündüz, Hande. “30 Mayıs 1876 Darbesi ve İngiltere”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Darbeler Tarihi Özel Sayısı I 2/2* (Temmuz-Aralık 2016), 117-138. https://erbakan.edu.tr/storage/archive/departman/files/sosyalbilimler/enstitusu/SBE_DERGI/1%20NEU%20Sosyal%20Bil%20Dergi%20Darbeler%20Tarihi%20Ozel%20Say%C4%B1%20Cilt2%20Say%C4%B12%202016-2.pdf
- Güner, Selda. “Mısır’da Asi Bir Memlûk: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebîr) (1768/69-1773)”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 53/1 (Ocak 2013), 155-182. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2153452>
- Güneş, Kadir. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2010.
- Haccî, Abdurrahman Ali. *Endülüs Tarihi*. çev. Kadir Kınar. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2017.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet. “Yunanistan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/586-595. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Haçkalı, Abdurrahman. *Şâtibî’de Makâsıd ve Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Haçkalı, Abdurrahman. “Şer’î Hükümlerin Genel Amaçları”. *İslam Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. 229-242. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Haddâd, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed. *el-Cevheretü’n-neyyire*. thk. Sâid Bektaş. 6 Cilt. Ammân: Arvika li’l-Dirâset-i ve’n-Neşr, 2015.
- Hâherzâde, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed el-Buhârî. *Şerhu Muhtasari’l-Kudûrî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa,

00847.

165a.

[https://portal.yek.gov.tr/works/search/full?key=%C5%9Eerhu+M%C3%BC%C5%9Fkilati%27l-](https://portal.yek.gov.tr/works/search/full?key=%C5%9Eerhu+M%C3%BC%C5%9Fkilati%27l-Kud%C3%BBri&search_key_type=3&search_form_type=ALL_FIELDS)

[Kud%C3%BBri&search_key_type=3&search_form_type=ALL_FIELDS](https://portal.yek.gov.tr/works/search/full?key=%C5%9Eerhu+M%C3%BC%C5%9Fkilati%27l-Kud%C3%BBri&search_key_type=3&search_form_type=ALL_FIELDS)

Halebî, İbrahim. *Gunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-musallî (Haleb-i kebîr)*. thk. Muhammed Saîd Enver el-Mezâhirî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2020.

Halaçoğlu, Yusuf. “Bulgaristan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/396-399. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Hallâf, Abdülvehhâb. *İlmü usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Ebu'l-hayr es-Seyyid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2008.

Halebî, İbrâhim b. Muhammed. *Mülteka'l-ebhur*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi Yayınları, ts.

Hamidullah, Muhammed. *İlk İslam Devleti*. çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Beyan Yayınları, 1992.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Anayasa Hukuku*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.

Has, Şükrü Selim. “Mülteka'l-ebhur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/548-551. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.

Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî. *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr ve câmi'l-bihâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

Haskefî, Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî. *ed-Dürrü'l-müntekâ fi şerhi'l-Mültekâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2023.

HT Bilim Tarih Felsefe. “Şehzade Mustafa'nın İdamı İçin Şeyhülislam Fetva Vermiş midir?”. *Youtube*. 7 Mart 2023, 00:05:53-00:07:12. Erişim. 31 Mart 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=bp3FyfQerq4>

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *el-Ukûdü'd-dürriyye fi tenkîhi'l-Fetâvâ'l-Hâmidîyye*. İstanbul: İBB Kütüphaneleri, Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, Bel_Arp_00031/01-02), 1/3-353, 2/3-337. <https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/kitablar/490005000050000520005400095001140011500069.pdf> <https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/kitablar/500005000050000520005400095001140011500069.pdf>

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebâr*. 6 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, Özel Basım, 1423/2003.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kıble - Müessesetü Ulumu'l-Kur'ân, 1427/2006.
- İbn Ebî Şerîf, Kemâleddin. *el-Müsâmere fî şerhi'l-Müsâyere*. 1 ve 2 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Türâs, 2. Basım, 2006.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. çev. Arslan Tekin. 1 Cilt. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Basım, 2016.
- İbn Kemal, Şemseddin Ahmed b. Süleyman (Kemalpaşazâde). *Fetâvâ*. İstanbul: İBB Kütüphaneleri, Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, 297.55 KEM, MC_Yz_0.000044, 67.
https://sayisalarsiv.ibb.gov.tr/kutuphane3/yazmalar/MC_Yz_O0044.pdf
- İbn Kemal, Şemseddin Ahmed b. Süleyman (Kemalpaşazâde). *İzâhu'l-İslâh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Beyazıt, B8866, 104b-105a.
https://portal.yek.gov.tr/works/search/full/30?key=iz%C3%A2hu%27l%C4%B1s%C3%A2h&search_key_type=3&search_form_type=ALL_FIELDS
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî – Abdulfettâh Muhammed Hulv. 12 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1417/1997.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-arab*. 11, 14 Cilt. Kum/İran: Neşrü Edebi'l Havza, 1405/1984.
- İbn Melek, Abdullatîf b. Abdulazîz b. Emîrüddîn el-Hanefî. *Şerhu'l-Vikâye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2021.
- İbn Nüceym, Sirâceddin. *en-Nehru'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. thk. Ahmed Izzü İnâye. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahru'r-raik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- İbnü'l Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Şerhu Fethi'l-kadîr ale'l-Hidâye şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1424/2003.
- İmâdî, Ebû'l-Feth Zeynüddîn. *Fusûlu'l-ihkâm fî usûli'l-ahkâm*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00525, 9b.
https://portal.yek.gov.tr/works/search/full?key=Fus%C3%BBlu%E2%80%99l-ihk%C3%A2m+f%C3%AE+us%C3%BBli%E2%80%99l-ahk%C3%A2m&search_key_type=3&search_form_type=ALL_FIELDS

- İnalcık, Halil. *Devlet-i `Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*. 1 Cilt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- İnalcık, Halil. *Devlet-i `Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- İnalcık, Halil. "Mehmed II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/395-407. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İnalcık, Halil. "Murad I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/156-164. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İnalcık, Halil. "Murad II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/164-172. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İnalcık, Halil. "Timar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/168-173. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- İpşirli, Mehmet. "Abdullah Efendi, Yenişehirli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/100-101. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- İpşirli, Mehmet. "Abdurrahim Efendi, Hoca". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/289. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- İpşirli, Mehmet. "Dürrîzâde Abdullah Beyefendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/36. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İpşirli, Mehmet. "Hanefî Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/554. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- İpşirli, Mehmet. "Mustafa Efendi, Bolevi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/295-296. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İpşirli, Mustafa. "Ebülmeyâmin Mustafa Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/362-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- İtkânî, Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî. *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*. 8 Cilt. London-Mısır: İlmün Lihyâi't-Türâs - Kuveyt: Dâru'z-Zıyâ, 2023.
- Kâdîhân, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî. *Fetavâ Kâdîhân*. thk. Salim Mustafa Bedrî. 2 ve 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Kahraman, Abdullah. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Kalânîsî, Ahmed b. Ali. *et-Tehzîb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00381, 54b.
https://portal.yek.gov.tr/works/search/full?key=Kal%C3%A2nisi&search_key_type=3&search_form_type=ALL_FIELDS

- Kallek, Cengiz. “el-Hidâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/471-473. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kallek, Cengiz. “İbnü’l-Münzir en-Nîsâbü’rî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/158-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kallek, Cengiz. “Kudûrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/321-322. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kamar, Mehmet Nuri. *Türk ve İslâm Hâkimiyet Telâkkileri Çerçevesinde İsyan Suçu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kara, Ömer. *Kur’an’ın Anlaşılmasında İtibâr, Sebebin Hususiliğine Değil, Lafzın Umûmîliğinedir’ İlkesine Usûlcülerin Metodolojik Yaklaşımları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Karaaslan, M. Abdulmecit. “İslam Hukukunda Devlet Başkanlığıyla İlgili Kavramların İhtilafı ve Dört Halifeden Sonra Hilafetin Geleceği”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 28 (2016), 55-80. <http://www.islamhukuku.com/Uploads/Sayilar/islam%20hukuku%20dergisi%2028792.pdf>
- Karabacak, Fatma. “Kavalalı ve Osmanlı Mısır Meselesi”. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/1 (Haziran 2022), 1-18. <https://doi.org/10.56574/nohusosbil.950778>
- Karadağ, Bekir. “İslâm Hukukunun Tedviniyle İlgili Tartışmalar Bağlamında Müslüman İlim Adamlarının Tespitleri”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/19 (Bahar 2020), 403-420. https://isamveri.org/pdfdrgr/D03605/2020_19/2020_KARADAGB.pdf
- Karakehya, Hakan - Kamer Usluadam, Asena. “Türk Ceza Hukuku Öğretisinde Suçun Manevi Unsuru Bağlamında Suç Genel Teorisine İlişkin Görüşler”. *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi* 3/2 (Ağustos 2015), 1-24. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/331403>
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. 5-11 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Basım, 2011.
- Kâriu'l-Hidâye, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî. *Fetâvâ Kârii'l-Hidâye (el-Fetâvâ's-Sirâciyye)*. İstanbul: İBB Kütüphaneleri, Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, MC_Yz_K.000088/04, 1-52. https://sayisalarsiv.ibb.gov.tr/kutuphane3/yazmalar/MC_Yz_K0088.pdf
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesûd b. Ahmed. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.

- Katgı, İsmail. “Osmanlı Devleti’nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği: Viyana’dan Dönüş ve 1687 İsyanı”. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 5/2 (Eylül 2020), 759-814. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.731039>
- Kavak, Özgür. “Hal’, İstifa ve İhtilal: İslam Devletlerinde İktidarın El Değiştirmesi Üzerine Bazı Tespitler”. *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 24/47 2019/2, 141-196. <https://doi.org/10.20519/divan.670042>
- Kaya, Burak. “Uluslararası Sözleşmelerde Mülkilik İlkesi”. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi* 2/1 (Haziran 2020), 31-59. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jeaa/issue/55054/697542>
- Kaya, Süleyman vd. *Behcetü’l-Fetâvâ Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Kaya, Süleyman. *Fetâvâ-yı Feyziye Şeyhülislam Feyzullah Efendi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2009.
- Kaya, Süleyman vd. *Netîcetü’l-Fetâvâ Şeyhülislam Fetvaları* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Kayapınar, Hüseyin “Kâriu’l-Hidâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/495. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kayapınar, Hüseyin. “Münyetü’l musallî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kaynak, Seddar. “27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Türkiye İktisadi Politikalarına Etkisi”. *19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’de İktidara Müdahaleler ve Darbeler*. ed. Selcan Koçaslan. 2/803-825. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019. <https://atam.gov.tr/wp-content/uploads/2023/06/19.-YUZYILDAN-GUNUMUZE-TURKIYEDE-IKTIDARA-MUDAHALELER-VE-DARBELER-SEMPOZYUMU-C-II.pdf>
- Kılıç, Hulusi. “Fîrûzâbâdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/142-145. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kılıç, Hulusi. “Tâcü’l-luga”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/356-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kırşehrî, İsa b. Muhammed b. İnânc. *el-Mübteğâ fî furûi’l-Hanefîyye*. thk. Abdulkadir Muhammed Ali. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2024. 166.
- Koca, Ferhat. “el-Muhtasar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/64-66. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Koca, Ferhat. “Hâherzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/135. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

- Koca, Ferhat. “Kasânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/531. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Köksal, İsmail. “İslam Tarihinde Uygulanan Devlet Başkanlığı Seçim Şekilleri ve Şer’î Tahlili”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2006), 25-36. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2225649>
- Köse, Faruk. *İnanç Devleti: Bir İdeal Devlet Teorisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2007.
- Köse, Saffet. “Netîcetü’l-Fetâvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/26-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Köse, Üzeyir. “İslam Hukukunda Devlet Başkanlığı ve Meşru Devlet Başkanına İsyan Suçu ve Cezası”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2017/2). 107-140. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/395632>
- Kudûrî, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Şerhu Muhtasari’l-Kerhî*. thk. Abdullah Nezîr Ahmed Abdurrahman. 9 Cilt. Kuveyt: Mektebetü’l-İmâmî’z-Zehebî li’n-neşri ve’t-Tevzî, 2022.
- Kuhistânî, Şemsüddîn Muhammed b. Hüsâmiddîn el-Horasânî. *Câmiur-rumûzi’r-rivâye fî şerhi Muhtasari’l-Vikâye*. thk. Muhammed Ahmed Abdulaziz. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2019.
- Kullay, Cihat. *Hâricîlikte Hurûc, Ku’ûd ve Hicret*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 1-5 Cilt. çev. Hayrettin Karaman, vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kurşun, Zekeriya. “Hüseyn Kamil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/553-554. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kurşun, Zekeriya. *Nasuhzâde Ali Paşa ve Rum İsyanı*. İstanbul, Vakıfbank Kültür Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Kuşeyrî, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim. *el-Câmiu’s-Sahîh*. neş. Halil Memun Şeyha. 11-12 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Marife, 12. Basım, 1427/2006.
- Kutluoğlu, Muhammed Haneî. “Kavalalı Mehmed Ali Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/62-65. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Küçük, Cevdet. “Abdülaziz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/179-185. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Küçük, Cevdet. “Abdülhamid II”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/216-224. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Küçük, Cevdet. “Mehmed VI”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/422-430. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Küçük, Cevdet. “Millî Mücadele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/76-83. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Küçük, Cevdet. “Murad V”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Lâmişî, Ebü’s-Senâ (Ebü’l-Mehâmid) Mahmûd b. Zeyd. *et-Temhîd li-kavâidi’t-tevhîd*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 03658-004, 138a-171b. https://portal.yek.gov.tr/works/search/full?key=Lami%C5%9Fi&search_key_type=3&search_form_type=ALL_FIELDS
- Lewis, Bernard. *Tarihte Araplar*. çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2019.
- Mankan, Veysel - Türkoğlu, Gaffar. “İslam Âlimlerinin Düşünceleri Ekseninde “İslam Devleti” Anlayışı”. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi* 2/2 (2020), 202-222. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1369029>
- Mâverdî. Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, Kuveyt: Dâru İbn Kuteybe, 1979.
- Menekşe, Ömer. “İslam Düşünce Tarihinde Devlet Anlayışı: Mâverdi ve Nizâmülmülk Örneği”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (2005), 193-211. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52533>
- Mergînânî, Ebü’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdülcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Erkâm Bin Ebî’l-Erkâm, ts.
- Mergînânî, Burhânüddîn (Burhânü’s-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî. *ez-Zahîretü’l-burhâniyye*. thk. Heyet. 6-7 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2019.
- Mergînânî, Burhânüddîn (Burhânü’s-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî. *el-Muhîtu’l-burhâni*. thk. Ahmed İzzu İnâye. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2003.
- Mevsîlî, Ebü’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li ta’lîli’l-muhtâr*. 4 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fî şerhi’l-Kitâb*. Dimeşk: Dâru Kuba, ts.
- Molla Hüsrev, Ferâmurz b. Ali Mehmet. *Dürerü’l-hükkâm fî şerhi Gureri’l-ahkâm*. thk. Heyet. 1 Cilt. İstanbul: Harf İlmi Araştırma ve Geliştirme Merkezi, ts.
- Mumcu, Ahmet. *Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl*. Ankara, Phoenix Yayınevi, 4. Basım, 2017.
- Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu’cemü’l-vasît*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.

- Mustafazade, Tofig. “Bir Yabancınnın Gözü ile Eylül 1730 İstanbul İsyanı”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi* 17/33 (Haziran 2018) 1-27. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/491432>
- Muttaḳî el-Hindî, Alâuddîn Alî b. Hüsâmüddîn b. Ḳâḏîhân el-Ḳâdirî eş-Şâzelî el-Burhânfüri. *Kenzu'l-ummâl fî süneni'l-ekvâli ve'l-efâl*. thk. Hassân Abdummennân. Amman: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 2. Basım, 2005.
- Nebhânî, Takiyyüddin. *İslâmî Devlet*. çev. Ercan Tekinbaş. Ankara: Köklü Değişim Yayıncılık, 2013.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *el-Kâfî fî şerhi'l-Vâfî*. thk. Sirâcüddîn Ömer Ahmed Kabâve. 5 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Minhâci'l-Kavîm, 2023.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Kenzü'd-dekâik*. thk. Said Bektaş. Medine: Dâru's-Sirâc - Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü't-tâlibîn*. thk. Abduh Ali Kûšek. 6 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Feyhâ - Dâru'l-Menhel, 2012.
- Nîsâbüri, Ebü Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir. *el-Evsat fî's-sünen ve'l-icmâ ve'l-ihtilâf*. thk. Heyet. 4, 12 ve 13 Cilt. Feyyûm/Mısır: Dâru'l-Felâh, 2. Basım. 2010.
- Nîsâbüri, Ebü Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir. *el-İcmâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975.
- Nîsâbüri, Ebü Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir. *el-İknâ*. thk. Abdullah b. Abdulaziz el-Cibrîn. 1 ve 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1993.
- Nîsâbüri, Ebü Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir. *el-İşrâf alâ mezâhibi'l-ulemâ*. thk. Ebü Hammâd Sağîr Ahmed el-Hammâdî. 4 ve 8 Cilt. BAE: Mektebetü Mekketü's-Sakâfiyye, 2005.
- Okka, Sevinç. *İslam Hukuku ve Osmanlı Uygulamasında Devlete İsyan (Bağy) Suçu*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Öğüt, Salim. “Fetâvâ-yı Feyziyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/443. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özcan, Abdulkadir. “Ahmed Paşa, Hain”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/113. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özcan, Abdulkadir. “Edirne Vakası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/445-446. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Özcan, Abdulkadir. “Patrona İsyanı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/187-192. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özcan, Abdulkadir. “Süleyman II”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/75-80. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Özcan, Azmi. “31 Mart Vakası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/9-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özcan, Tahsin. “Şeyhîzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/86. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özcan, Tahsin. “Ziyâeddin Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/490-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özdemir, Mehmet. “Endülüs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/211-225. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özel, Ahmet. “Behcetü’l-Fetâvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/346. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özel, Ahmet. “Fıkıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/14-22. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özel, Ahmet. *Haneî Fıkıh Âlimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2013.
- Özel, Ahmet. “Harbî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/112-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özel, Ahmet. “Haskefi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/387-388. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özel, Ahmet. “İbn Âbidîn, Muhammed Emîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özel, Ahmet. “Timurtaşî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özen, Şükrü. “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (Mayıs 2005), 249-378. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/652335>
- Özen, Şükrü. “Tefâtânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/299-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özen, Şükrü. “Sadrüşşerîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/427-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

- Özen, Şükrü. “Radıyyüddin es-Serahsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/542-544. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özer, Yusuf Ziya. *Mısır Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1987.
- Özervarlı, M. Sait. “Kalânîsî, Ebü’l- Abbas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/223-224. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Tuğrul Bey Dönemi (1040-1063)”. *Selçuklu Tarihi El Kitabı*. ed. Refik Turan. 55-77. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2021.
- Özkan, Mehmet. “Tanzimat Sonrası Osmanlı Ceza Hukuku Düzenlemeleri”. *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 15 (Haziran 2022), 241-277. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2391110>
- Özkan, Muhammet Ali. *Fetvalar ve Belgeler Işığında Osmanlı’da Kızılbaşlık Meselesi (16.-17. Yüzyıllar)*. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Özkan, Mustafa. “Medine Vesikası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek-2/212-215. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hanedanlar*. 1 Cilt. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005.
- Öztuna, Yılmaz. *İslam Devletleri*. 1 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Maktul Şehzadeler*. İstanbul: Divan Kitap, 2020.
- Paşa, Ziya. *Endülüs Tarihi*. çev. Yasemin Ödük vd.. İstanbul: Selis Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Râzî, Muhammed b. Ebîbekir. *Muhtârû’s-sihâh*. Lübnan: Mektebetü-Lübnân, 1986.
- Remlî, Hayreddin b. Ahmed. *el-Fetâva’l-hayriyye*. 1-2 Cilt. İstanbul: İBB Kütüphaneleri, Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, Bel_Arp_00058/01-02, 1/3-250, 2/344. <https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/kitablar/540005600049000490005400095001140011500069.pdf> <https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/kitablar/550005600049000490005400095001140011500069.pdf>
- Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî’l Abbâs Ahmed b. Hamza b. Şihâbüddîn. *Nihâyetü’l-muhtâc ilâ şerhi’l-Minhâc fil’l-fikh alâ mezhebi’l-imâm eş-Şâfi’î*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, 3. Basım, 1423/2003.
- Ruaynî. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed Abdirrahmân el-Hattâb. *Mevâhibü’l-celîl fi şerhi Muhtasarı Halîl*. 6 Cilt. Moritanya: Dâr-u Rıdvân, 2010.

- Rûmî, Fahreddin Yahyâ b. Abdullah el-Mudurnî. *Müştemilü'l-ahkâmî'l-kebîr fî fıkhu'l-Hanefî*. thk. Ömer Mustafa Ahmed İbrahim. 1 Cilt. Mısır: Dâru Takvâ, 2018.
- Sadrüşşerîa es-Sânî, Ubeydullâh b. Mesûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî. *Şerhu'l-Vikâye*. thk. Salah Muhammed Ebu'l-Hâc. 1(3) Cilt. Ammân: Müessetü'l-Varâk, 2006.
- Sağlam, Hadi. “İslam İdare Hukukunda Yönetim Şekli”. *Universal Journal of Theology* 2/1 (2017), 36-57. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/284418>
- Sâlimî, Ebû Şekûr Muhammed b. Abdisseyid b. Şuayb el-Leysî. *et-Temhîd fî beyâni't-tevhîd*. thk. Ömür Türkmen. Ankara - Beyrut, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları - Dâru İbn Hazm, 2017.
- San'ânî, Abdürrezzâk. *el-Musannef*. thk. Heyet. 6 Cilt. b.y.: Dâru't-Tasîl, 2. Basım, 2016.
- Sarıkaya, Fatih. “Şeyh Bedreddin İsyanı İle Karıştırılan Bir Ayaklanma: Börklüce Mustafa İsyanı”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/26 (Ağustos 2017), 796-818. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.329090>
- Shaw, Stanford J. *Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu*. çev. Hür Güldü. İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. thk. Hassân Abdulmennân. 1 Cilt. Ürdün: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, 2009.
- Serahsî, Radyyyüddin. *el-Muhîtü'r-radavî*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2021.
- Sertoğlu, Midhat. *Mufasssal Osmanlı Tarihi*. 5-6 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021.
- Seyyar, Metin. “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Osmanlı Hanedan Algısı”. *History Studies* 11/5 (Ekim 2019), 1709-1730. <https://www.historystudies.net/dergi/evliya-celebi-seyahatnamesinde-osmanli-hanedan-algisi20191086ee0c7.pdf>
- Simâvî, Mahmud b. İsrail b. Abdülaziz Bedreddin. *et-Teshîl şerhu Letâifi'l-işârât*. thk. Mustafa Bülent Dadaş. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Simâvî, Mahmud b. İsrail b. Abdülaziz Bedreddin. *Câmiul-fusûleyn*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2012, 12a-12b.
- Sığakır, Najib Muhsin. *Sadru's-Şerî'a es-Sânî'nin en-Nukâye Adlı Eserinin Tahkiki*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014. file:///C:/Users/USER/Downloads/363744.pdf

- Subaşı, Turgut - Albaş, Mustafa. “Hilafeti Çevreleyen Siyaset (18-19. Yüzyıl)”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6/4 (Aralık 2019), 2112-2131. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/916348>
- Şafak, Ali. “Bağy”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4/451-452. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Şahin, Hamdi. *Emeviler ve Emevi Devleti İftiralar ve Gerçekler*. çev. Kasım Koç. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî. *el-Muvâfakât*. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbn-i Affân, 1997.
- Şen, Abdurrahim. *İslam Hukuk Düşüncesinde İktidar ve Meşruiyet*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Şeşen, Ramazan. “İlk Devir Osmanlı Âlimleri ve Yazdıkları Eserler”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (Eylül 2002), 261-292. https://isamveri.org/pdfdrg/D00142/2002_12/2002_12_SESENR.pdf
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Mehmed b. Süleyman. *Mecmau'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*. 1 Cilt. İstanbul: Eda Neşriyat, 1991.
- Şimsek, Ayşegül. *Hanefî Mezhebinde Zalim İmama İtaat-İsyân Tartışmaları ve Bağy Literatürü (H. 6/M. 12. YY.A Kadar)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 2023.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma 'rifeti meâni elfâzi'l-minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1418/1997.
- Şık, İsmail. “Semerkandlı Hanefî-Mâturidî Âlim Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ve İlmi Konumu”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Mart 2010), 105-123. <https://dergipark.org.tr/pub/cuilah/issue/4178/54979>
- Şık, İsmail. *Mahmud B. Zeyd el-Lâmişî'nin Kelam Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmiu'l-beyân an te 'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Kâhire: Dâr-u Hicr, 2001.
- Tansuğ, Feryal. “Tahayyül Edilen Bağımsızlık: Yunan İsyanında Semadirek Adası”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 7/1 (Mart 2021), 297-314. <https://doi.org/10.21551/jhf.892864>
- Tarîkî, Abdullah b. İbrahim. *Mefhûmu't-tâati ve'l-isyân*. Riyad: Dâru'l-Müslim, 1416/1995.

- Teftâzânî, Sadüddîn Mesûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Şerhu'l-Makâsîd*. thk. Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Alemi'l-Kütüb, 1979.
- Topaloğlu, Bekir. “et-Temhîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/415-416. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Timurtâşî, Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî. *Minehu'l-gaffâr şerh-u Tenvîri'l-ebşâr ve câmiil-bihâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 00433, 275b-276a. https://portal.yek.gov.tr/works/search/full?key=minehu%27l+gaffar&search_key_type=3&search_form_type=ALL_FIELDS
- Timurtâşî, Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî. *Müsifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm*. Amman: Dâru'l-Feth, 2007.
- Timurtâşî, Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî el-Gazzî. *Tenvîri'l-ebşâr ve câmiu'l-bihâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 00183-003, 105b-106a. https://portal.yek.gov.tr/works/search/full?key=Tenv%C3%AEr%C3%BC%E2%80%99l-eb%E1%B9%A3%C3%A2r+&search_key_type=3&search_form_type=ALL_FIELDS
- Turan, Şerafettin. “Bayezid II”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/234-238. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Turan, Şerafettin. “Kemalpaşazâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/238-240. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Turan, Şerafettin. “Mustafa Çelebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/290-292. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Türcan, Talip. “Anayasa Hukuku”. *İslam Hukuku El Kitabı*. Ankara: ed. Talip Türcan. Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018, 481-504.
- Türcan, Talip. *İslam Hukukunda Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Türcan, Talip - Yerlikaya, Ünal. “Ceza Hukuku”. *İslam Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 7. Basım, 2018, 505-530.
- Türkmen, İskender Bey Münşî. *Târîh-i Âlem-Ârâ-yi Abbâsî*. çev. Ali Genceli. 1, 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Üdeh, Abdülkadir. *et-Teşrîu'l-cinâiyyü'l-İslâmî mukârinen bi'l-kânûni'l vazî*. 1-2 Cilt. Beyrut: Müessesetür-Risâle, 13. Basım, 1994.

- Uzun, Ahmet. “Tepedelenli Ali Paşa ve Mal Varlığı”. *Belleten Dergisi* 65/244 (Aralık-2001), 1035-1078. <https://doi.org/10.37879/belleten.2001.1035>
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Murad I.”. *İslam Ansiklopedisi*. 8/588. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 1-4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Basım, 2015.
- Uzunpostalcı, Mustafa. “Burhâneddin el-Buhârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/435-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ünal, Halit. “Bedâiu’s-sanâi’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/294. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ünal, Halit. “el-Asl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/494-495. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ünal, Mehmet Ali. “Evliya Çelebi’ye Göre Bir Osmanlı Veziri: Seydi Ahmet Paşa”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10 (Ağustos 2011), 1-24.
- Üskübî, Pir Mehmed Efendi b. Abdullah. *Muînü’l-müftî fi’l-cevâb ale’l müsteftî (Fetâvâ-yı Üskübî, Fetâvâ Kör Müftî)*. İstanbul: İBB Kütüphaneleri, Atatürk Kitaplığı, Nadir Eserler, Bel_Yz_K.000109), 1-82. https://sayisalarsiv.ibb.gov.tr/kutuphane3/yazmalar/Bel_Yz_K0109.pdf
- Üzüm, İlyas. “Kızılbaş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/546-557. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- Yakupoğlu, Cevdet. “Sultan Sencer Devri”. *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan. 107-119. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2021.
- Yaman, Ahmet. *Fıkıh Tarihi Araştırmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2022.
- Yaman, Ahmet. *İslam Kamu Hukuku*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2020.
- Yaman, Ahmet. “Kâdihân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yaman, Ahmet. “Kenzü’d-Dekâik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/261-262. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Yaman, Ahmet. “Kuhistânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/348. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yaman, Ahmet. “Zimmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/434-438. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Yayla, Mustafa. “Fetâvâ-yı Minkârîzâde”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/444-445. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yaprak, Emin. *İslâm Hukukunda İsyan*. (b.y.: Ravza Yayınları, ts.).
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Lâmişî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ek: 2/146-147. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Yaylalı, Davut. “Mevsîlî, Abdullah B. Mahmûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/487-488. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yazıcı, Nesimi. “Cerîde-i İlmiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/407-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yazıcı, Orhan. “Safevilerin Yıkılışından Sonra İran’da İlk Osmanlı-Afgan İlişkileri”. *Türkiye İran Araştırmalar Dergisi* 1 (Ocak 2022), 1-20. <https://tiaddergi.com/manuscript/safevilerin-yikilisindan-sonra-iranda-ilk-osmanli-afgan-iliskileri-2>
- Yiğit, İsmail. “Osman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/437-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yücel, Abubekir Sıddık. “IV. Mehmet Dönemi İsyanlarına Genel Bir Bakış”. *International Social Sciences Studies Journal*, 5/29 (2019), 247-271. <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1208>
- Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârî. *Tebyînü’l-hakâik*. thk. Ahmed İzzu İnâye. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2010.